HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A TARTALOMBÓL:

GONDA IMRE

A korlátlan tengeralattjáró háború és az Osztrák–Magyar Monarchia

CSIMA JÁNOS

A Horthy-hadsereg diszlokációja 1920–1941 között

GELLÉT TIBOR

katonák az „Arccal a vasút felé" mozgalomban és a hidak helyreállításáért folyó küzdelemben

3

XVIII. ÉVFOLYAM · BUDAPEST, 1971

Churchill, Roosevelt és Sztálin Jaltában

Vorosilov a sztálingrádi díszkardot mutatja Rooseveltnek

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

3

1971

ÚJ FOLYAM BUDAPEST XVIII. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bende Lajos (Pécs) — *Borus József* kandidátus, a MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (Budapest) — *Gonda Imre* kandidátus, a MTA Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa (Budapest) — *Lengyel István*, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának docense (Budapest) — *Szőcs István* határőr alezredes (Budapest) — *dr. Csima János, dr. Gellért Tibor, Godó Ágnes, Molnár Pál, Rákóczi Katalin, Rázsó Gyula, Speidl Zoltán* és *Tóth Sándor*, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum tudományos munkatársai, valamint *Molnár Éva, Nádor Tibor, Viniczai István* és *Windisch Aladárné*, a Hadtudományi Intézet főmunkatársai.

Szerkeszti a szerkesztő bizottság

Tagok:

Benda Kálmán, Csillag Ferenc, Godó Ágnes, Mucs Sándor, Nagy Gábor, Tóth Sándor

Felelős szerkesztő:

Liptai Ervin

Főszerkesztő:

Balázs József

Szerkesztő:

Molnár Pál

A szerkesztőség címe:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Telefon: 360—764

Felelős kiadó: Zrínyi Katonai Kiadó

Budapest XIII., Dózsa György út 49. Telefon: 409—550

Megjelenik negyedévenként

Előfizetési díj: 1 évre 32,— Ft, 1/4 évre 8,— Ft

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőnél, a Posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra

Index: 25—231

71.34499/2 — Zrínyi Nyomda, Budapest — F. v.: Bolgár Imre igazgató

DR. MUNK KÁROLY EZREDES
1919—1971

Ismét egy felfelé ívelő tudományos életpályát tört derékba a hirtelen halál. 52 éves korában elhunyt dr. Munk Károly ezredes, a történettudományok kandidátusa.

Mint nemzedéke oly sok tagjának, neki sem adatott meg az a lehetőség, hogy a szokványos, egyenes úton jusson el arra a fokra, amelyen tehetségét, szorgalmát a tudományos alkotó munkában kamatoztathatja. Már meglehetősen előrehaladt az élet, a munkásmozgalom iskolájában, amikor módja nyílt a történelem magas szintű tanulmányozására. Felelősségteljes beosztásának ellátása mellett írta és védte meg kandidátusi disszertációját.

Történészi pályája tehát egyáltalán nem a megszokott, fiatal szakembereink számára természetes vonalon bontakozott ki — mégis tipikusnak kell mondanunk. Életútja jellegzetesen példázza azokét, akiket a fasizmus, a háború tapasztalatai neveltek tudatos forradalmárokká s akik, miután a mozgalom érdekei mind felelősebb posztokra állították őket, minden erejükkel azon voltak — és vannak jelenleg is —, hogy a feladataik ellátásához szükséges ismereteket, képzettséget

a legmagasabb szinten elsajátítsák. Ebben a tekintetben Munk Károly is egyenes úton haladt az antifasiszta agitációs tevékenységtől a történetírás tudományos szintű műveléséig: minden feladatkörben egyaránt a marxizmus—leninizmus eszméinek hirdetőjeként.

Egyike volt azoknak, akik úttörő munkát végeztek a Magyar Néphadsereg történetének kutatásában és feldolgozásában. A fegyverszüneti szerződéstől a szocialista hadseregig című, 1964-ben megjelent könyve hadseregünk fejlődése kezdeti időszakának történetét — gazdagon dokumentálva — eredeti felfogásban mutatja be. Élete utolsó napjáig dolgozott: a párt katonai politikája és a honvédelmi nevelés témakörében végzett kutató, elemző munkája eredményeinek publikálását sajnos nem érhette meg.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársai személyében nem csupán az elvtársat, történészt, kollégát, folyóiratunk több értékes írásának szerzőjét gyászolják, hanem az egykori elöljárót is, akinek segítőkészségét, hozzáértését oly gyakran tapasztaltuk.

A fáradhatatlan, halálos betegen is munkakedvtől, hivatásszeretettől áthatott politikai munkás, történész kedves, derűs alakjától fájdalommal telt szívvel búcsúzunk.

Emlékét megőrizzük!

TANULMÁNYOK

A KORLÁTLAN TENGERALATTJÁRÓ HÁBORÚ ÉS AZ OSZTRÁK—MAGYAR MONARCHIA

Gonda Imre

I. rész*

A „klasszikus" tengeri háborútól a korlátlan német tengeralattjáró háborúig

Az első világháborúnak az oroszországi februári forradalom kitöréséig terjedő időszakát sok vonatkozásban a szemben álló imperialista felek látszólagos katonai egyensúlya jellemezte. A központi hatalmak oldalán korán megmutatkoztak ugyan a gazdasági és politikai gyengülés első jelei, a vereségek és győzelmek váltakozása azonban ebben az időszakban még szinte azonos mértékben volt ugyanúgy a hadvezetési képességeknek tulajdonítható, mint a társadalmak ellenállóerejében megmutatkozó változásoknak. E mozzanat pedig a Habsburg-monarchiára is jellemző volt, amelynek a hadszíntereken bekövetkezett vereségei igen szoros összefüggésben voltak belső társadalmi feszültségeivel. De a katonai egyensúly tényének más szempontból is volt jelentősége, többek között elsősorban abból, hogy mivel a döntést a hadviselő felek a kontinens szárazföldi hadszínterein nem tudták elérni, igyekeztek olyan hadászati eszközöket alkalmazni, amelyekkel, ha nem is a fő hadműveleti területen, de bizonyos mellékhadszíntereken remélték a döntés előmozdítását. Ilyen volt az angolok számára Németország partjainak blokádja, amelylyel a katonai és polgári szükségletek nyersanyag-utánpótlási vonalait akarták elvágni. Német részről egyfelől e törekvés megakadályozására és megfelelő viszonzására, másfelől az angol tengeri túlerő megsemmisítésére, vagy legalábbis a csökkentésére merült fel a tengeralattjáró háború megindításának szükségessége — lényegében az angol blokádhoz hasonló jelleggel. Míg azonban az angolok módszere ekkor — az első világháborúban — már százéves múltra tekinthetett vissza és a napóleoni háborúk idején került először hatásos alkalmazásra a franciák ellen, addig a tengeralattjárónak, mint harci eszköznek, a németek kezdtek először olyan erőt tulajdonítani, amely a háború sorsát is eldöntheti. Mindez

* A tanulmány II. részét folyóiratunk 1971. évi 4. számában közöljük. (A szerk.)

mitsem változtatott azon a tényen, hogy az angol blokád éppúgy az (angolok által nem ratifikált) 1909-ben a londoni tengeri-jogi deklarációnak a megsértése volt, mint ahogy a németek részéről is nyílt erőszak volt az, hogy Anglia partjait hadműveleti területté nyilvánították.[1]

Minél délibábosabbá váltak a szárazföldi német győzelem kilátásai, annál közömbösebbé lettek a német tengerészeti és szárazföldi vezérkar számára az olyan tények, hogy a háború elején kb. 21 tengeralattjáró állott a német admiralitás rendelkezésére, aminek a felét petróleummal üzemeltették, s akciósugaruk is igen szerény volt. Ugyanekkor 1915 októberéig 12 volt a veszteségek száma. Amidőn a tengerészeti vezérkar 1915 januárjában 6—7-re becsülte az Anglia ellen felhasználandó tengeralattjárók számát, kiderült, hogy csak 2—3 áll rendelkezésre, holott az angol partvonal hossza 1700 tengeri mérföldet tett ki.[2] Ilyen viszonyok között nem meglepő, hogy a tengerészeti vezérkar még Bethmann Hollweg kancellárnak sem volt hajlandó a német tengeralattjáró flotta állásáról valósághű képet adni. Bár 1916 februárjában már jobban állott a helyzet, 54 harckész egységről beszélhettek, azt „gondosan eltitkolták",[3] hogy Anglia nyugati partjainál csak 2—3 egység teljesített szolgálatot. 1916—17 folyamán a harcba vethető tengeralattjárók száma ugyan emelkedett, a nekik szánt feladatokhoz képest azonban aránytalanul alacsony maradt.

A német admiralitás viszonya azokhoz az előírásokhoz, amelyeket a tengeri jog a tengeralattjáró háború kétségtelenül új jelenségeivel kapcsolatosan megszabott, szintén negatív volt. A kereskedelmi hajókkal, a felfegyverzett kereskedelmi hajókkal, valamint a megjelölt kórházhajók különböző típusaival kapcsolatosan megszabott eljárási módok — a figyelmeztetésektől az átkutatási módszereken keresztül a tiltott hadianyagot szállító ellenséges hajók elsüllyesztéséig — kétségtelenül számos olyan rendszabályt tartalmaztak, amelyeket az agresszív német katonai vezető körök nem szándékoztak betartani, mert ez erősen csökkenthette volna a bevetésre kerülő fegyver hatásfokát. Ebből a szempontból igen fontos, hogy a német tengeralattjárók 1916 folyamán az

1. negyedévben 136 hajót 303 742 bruttoregiszter tonnával
2. negyedévben 310 hajót 399 833 bruttoregiszter tonnával
3. negyedévben 399 hajót 512 982 bruttoregiszter tonnával

süllyesztettek el.[4]

Az elsüllyesztett hajók növekvő száma így több irányban vált a német katonai körökben teljesen hamis elképzelések kútfőjévé: egyrészt olyan elsőrangú stratégiai fegyverré léptették elő a tengeralattjárót, amely önmagában alkalmas a háború kimenetelének eldöntésére. Másrészt feltételezték, hogy e fegyver birtokában másodrangúnak tekinthetik a semlegesek és az Amerikai Egyesült Államok hadba lépésének problémáját, mert az új stratégiai fegyver ezeknek az antant javára történő beavatkozása előtt döntheti el a háború sorsát. Nem mintha az antanthatalmak nem ismerték volna ezt a fegyvert. A tengeralattjáró

1 *G. Ritter:* Staatskunst und Kriegshandwerk. III. köt. München, 1964. 148—149. o.
2 Uo. 146—147. o.
3 Uo. 151. o.
4 Deutschland im I. Weltkrieg. II. köt. Szerk.: *W. Gutsche.* Berlin, 1970. 332. o.

háború, különösen azonban a korlátlan — a semlegesekre való tekintet nélküli — formájának 1917 februárjában való megindítása jellemző a német imperializmus általános stratégiájára, és a német katonai vezetés várakozása ellenére — s a polgári államvezetés tagadhatatlan kétségeinek megfelelően — nem is járult hozzá a háború megrövidítéséhez. Ilyen körülmények között a német hadvezetés nemcsak a saját háborúját kockáztatta a tengeralattjáró háború, főleg azonban a korlátlan formájának megindításával, hanem szövetségeseit is, akik jóval világosabban ítélték meg a várható eredményeit.

*

A német tengeri háború kezdeti taktikája abban állott, hogy hadihajóival megkísérelte az angol flotta jelentősebb részeit és egységeit az angol partoktól a számára biztosabb német partok felé csábítani és ott megsemmisíteni. E taktika azonban többek között azon hiúsult meg, hogy az angolok ugyanezt a módszert alkalmazták, bár távolról sem azért, amiért a németek — tehát megfelelő számú hadihajó hiányában, hanem ezek kímélése céljából. Ennek következtében az történt, hogy a háború folyamán nagyobb tengeri csatákra — egy esetet kivéve — nem is került sor, mert a németek nem tudtak, az angolok nem is akartak tengeri ütközeteket kezdeményezni, mert utóbbiak hadihajóik jelentős részét kereskedelmi flottájuk biztosítására vetették be. Az egyetlen nagyobb szabású tengeri ütközet 1916. május 31-én zajlott le a Skaggerrakban s ebben német részről 22 sorhajó, 5 csatahajó, 11 cirkáló, 5 tengeralattjáró vett részt 45 000 emberrel a fedélzetükön. A brit hadiflotta 9 csatahajót, 33 cirkálót, 81 rombolót és 60 000 embert vetett be. Miután a csatahajók az ütközetet nem tudták eldönteni, a rombolók és tengeralattjárók éjszaka folytatták a harcot, amely lényegében és formailag eldöntetlenül, mindkét oldalon komoly veszteségekkel végződött. Német részről mégis hatásaiban inkább vereségnek tekinthető a csata kimenetele, nem csupán azért, mert az évtizedekig tartó német flottaépítési program teljes csődjét bizonyította,[5] hanem a flotta értékét a következőkben nagymértékben leszállította. Ez a körülmény ugyanakkor rendkívül megerősítette a tengeralattjárók jelentőségét, amelyek szinte az egyetlen fegyvert alkották, amelyet német részről a nyílt tengeren bevethettek, s amelyet a háború kezdete óta csak számszerű kicsinysége korlátozott mozgásában.

A németek tengeri háborúja éppen ezért főképpen erre a hadviselési formára tolódott el. Az angol „Lusitania" luxusgőzös elsüllyesztése 1915. május 7-én ment végbe és 1198 halálos áldozatot követelt (köztük 139 amerikai állampolgárét); az „Arabic" megtorpedózása augusztus 19-én és a „Sussex" nevű francia utasszállítóé 1916. március 16-án következett be. Mindhárom hajó elsüllyesztésének az a jelentősége, hogy Anglia szállítóvonalainak a támadhatóságát volt hivatva kipróbálni, valamint azt, hogyan hatnak e cselekmények az USA kormányára és közvéleményére. Ennek során kiderült, hogy a német tengeralattjárók, mint fegy-

[5] Uo. 334. o.

verek, megfeleltek a várakozásoknak, az Egyesült Államok különböző köreire gyakorolt hatása azonban lényegesen kedvezőtlenebb volt: Gróf Bernstorff német nagykövetnek ugyan sikerült különböző kompromisszumos formulák jövőbeli betartásának ígéretével az USA kormányköreit időlegesen mindig megnyugtatnia,[6] e módszer azonban csak átmeneti lecsendesedést ért el az adott helyzetben. A német hadvezetés szempontjából ugyanis igen harmadrangú szerepük volt az olyan jogi formuláknak, amelyek különbséget kívántak tenni a felfegyverzett és fel nem fegyverzett kereskedelmi hajók előzetes figyelmeztetés nélküli, vagy figyelmeztetéssel történő elsüllyesztés között. A legagresszívebb német vezető körök befolyása alatt álló haditengerészet számára a diplomáciának kötelességszerűen kellett fedeznie a hadmozdulatokat, még akkor is, ha ez a diplomácia — mint Bernstorff esetében — nem azonosította magát a katonai módszerekkel. Ez különben annál nehezebb volt számára, „mivel a katonai körök által diktált politikai formulák nem is mindig feleltek meg teljesen a diplomácia szükségleteinek. Ez az eset következett be akkor, amikor a német hadvezetés a tengeralattjárók akcióit az angolok németellenes blokádjával hozták — megtorlás címén — kapcsolatba... Ennél helyesebb lett volna a tengeralattjáró háborút az angol blokádra való utalás nélkül egyszerűen új fegyvernek nyilvánítani".[7]

A „Sussex" elsüllyesztése utáni német visszavonulásra — amelyet az 1916. május 4-i német jegyzék tartalmazott[8] — bizonyos megnyugvás következett, de ez a helyzet minden veszélyessége[9] ellenére sem tartott sokáig.

A központi hatalmak hadihelyzete ugyanis a legfelső katonai körök megítélése szerint már 1915—1916 fordulóján válságba került, a hadsereg frontjai megmerevedtek, s a háborús döntés egyre súlyosabbá vált. Ennek hatása alatt indultak 1915. december 30-án és 1916. január 5-én a hadseregvezetés kezdeményezésére tárgyalások a hadügyminisztériumban a tengeralattjáró háború korlátlan formájának kérdéséről. E tárgyalásokon Erich v. Falkenhayn vezérkari főnök bejelentette, hogy jóllehet régebben ellene volt e módszernek, most hajlandó elfogadni azt, ha a tengerészet biztosítja a sikert.[10] A korlátlan tengeralattjáró háborút megindítására azonban ekkor még nem került sor.

Az angolok hajóterének csökkenését mutató számításokat Bethmann

6 A washingtoni német nagykövet működésére az említett időszakban l. többek között *Graf Johann-Heinrich Bernstorff:* Deutschland und Amerika. Berlin, Ullstein. 1920; *Karl E. Birnbaum:* Peace moves and U-boat Warfare. A. Study of Imperial Germany's Policy towoords the U. S.—April 18, 1916—January 9, 1917. Stockholm, Almqvis and Wiksell, 1958. 30—38. o.

7 *Bernstorff:* I. m. 134. o.

8 Az 1916. május 4-i német jegyzék Ursachen und Folgen. I. köt. 66. sz. 116—119. o.

9 „A német kormány tudomására hozza az Egyesült Államok kormányának, hogy a német haditengerészet számára kiment az utasítás azoknak az általános nemzetközi jogi alaptételeknek a betartására, amelyek kereskedelmi hajó feltartóztatására, átkutatására és megsemmisítésére vonatkoznak a kereskedelmi hajózás tengeri hadműveleti területén belül is, s kiterjednek az emberélet figyelmeztetés és mentési kísérlet nélküli elsüllyesztésére, még menekülés és ellenállás esetén is." (Uo. 118. o.)

10 *Alfred v. Tirpitz:* Erinnerungen, Gekürzte Volksausgabe, Leipzig, 1925. 195—196. o. — Bethmann Hollweg kancellár 1916. január 4-i feljegyzése szerint Falkenhayn Helfferich államminiszter előtt is tett január 2-án olyan kijelentést, hogy a szárazföldi hadsereg katonai csapásaival nem tudja a háborút befejezni. Ezt, miután az állam pénzügyi és gazdasági teherbíróképessége 1916 őszén túl nem terjed, csak a tengerészet tudja elérni. Utóbbi viszont — a kancellár emlékiratában is szereplő, december végi értekezleten — kb. 4 hónap leforgása alatt vállalta, hogy Angliát békére szorítja. (Ursachen und Folgen. I. köt. 62. sz. irat, 106—107. o.)

igen ingatag alapokon nyugvóknak tekintette. Még bizonytalanabb volt — a kancellár szerint — annak a hatásnak az értékelése, amelyet a haditengerészet körei vártak a hajózás csökkenésétől Anglia háborús elszántságára és képességére. Ha a német tengeri hatalom valóban megtörné Angliát, akkor is kérdéses, felér-e az Angliának okozott kár azzal a károsodással, amelyet Amerika hadba lépése jelentene Németországnak. Amerika hadba lépésének ugyanis igen súlyosak volnának — Bethmann szerint — a következményei: először is megszüntetné az antanton belüli ellentéteket, ugyanakkor fokozná a központi hatalmak belső nézeteltéréseit. Burián János, osztrák—magyar külügyminiszter már eddig is többször hangsúlyozta, hogy a tengeralattjáró háborút a Földközi-tengeren az Amerikával való szakítás kockázata nélkül kell vezetni, sőt a felfegyverzett kereskedelmi hajók ellen indítandó akciók elhalasztását is tanácsolja. Márpedig, ha nincsen mód a Monarchia meggyőzésére Anglia küszöbön álló térdre kényszerítését illetően, akkor számítani kell arra, hogy tiltakozást jelent be az Amerikával szakítást előidéző tengeralattjáró háború újrafelvétele ellen. A Monarchia háborús elszántságát csökkenti és meglevő angolbarát hajlamait növelheti az olyan lépés, amely anyagi vonatkozásban azt jelenti, hogy az amerikaiak összes pénzügyi erőforrásaikat az antant rendelkezésére bocsájtják. A szakítást el kell kerülni s lehet is, ha a tengeralattjáró háborút a nemzetközi jog keretei között tartják, s ha valóban rendelkezésre állanak a bizonyítékok arra, hogy az elsüllyesztett hajók valóban fegyveresek voltak. Egy újabb „Lusitania" eset azonban feltétlenül szakításhoz vezet az USA-val. Ha mindezek ellenére mégis az történne, hogy a szakítás felfegyverzett hajók megtámadása esetén is bekövetkeznék, úgy azt az elkerülhetetlen sors adottságaként vállalni kell, mert a német hadviselés nem mondhat le arról, hogy a felfegyverzett kereskedelmi hajókat hadihajókként kezelje.[11]

A német admiralitás az 1916. év második felét főleg arra használta fel, hogy az Anglia feletti győzelem lehetőségét dokumentáló gazdasági és statisztikai adatokat összegyűjtse a tengeralattjáró háború mindenhatóságának bizonyítására. Erre szolgál az a Tirpitz-féle elmélet is, hogy az Anglia elleni háború problémája végső fokon nem más, mint hajótérfogat, illetve ennek elpusztulása. Ez volt az alapja — végső fokon — Henning v. Holtzendorff admirális nagy jelentésének is, amellyel 1916 végén adott végső lökést annak a nagyon is indokolt tétovázások és kétségek között hányódó akciónak, amelynek az ún. békeakció lezajlása után, 1917 februárjára tűzték ki megindítása végső határidejét.

A terjedelmes jelentés első, Anglia ellátási problémáival foglalkozó részének végkövetkeztetése, a szükséges számszerű adatok felsorolása után, így hangzik: „. . .a legkésőbb 1917. február 1-én meginduló tengeralattjáró háború olyan viszonyokat talál, amelyeknél jobbat még elgondolni sem lehet[12] az eredmény szempontjából. Mindenütt drágaság

[11] Ursachen und Folgen. I. köt. 63. sz. irat, 107—115. o. Denkschrift des Reichskanzlers v. Bethmann Hollweg vom 29. február 1916. über den U-Boot Krieg Berlin, 29. Február 1916.

[12] Ennél a megállapításnál nem lehet mellőzni egy rövid utalást Tirpitz és társainak későbbi szemrehányásaira, hogy a tengeralattjáró háború eredménytelenségének oka megindulásának késői kezdete volt. (L. I. m. 201. o.)

uralkodik és hiány. Anglia azon szükség előtt áll, hogy legfontosabb élelmiszerének, a rozsnak az előteremtéséhez eddigi hajótere dupláját kell felhasználnia, s alapos a kétség, hogy a kiviteli fölöslegek, amelyek az angoloknak és szövetségeseiknek a rendelkezésére állottak, elegendőek-e, hogy a szükségleteket aratásig fedezzék. *A tengeralattjáró háborúnak 5—6 hónapnyi időre volna szüksége, hogy az új észak-amerikai aratásig hatni tudjon s 6—7 hónapra, míg a szövetséges államok saját aratása beérik.* Ami szervezési téren történhetik az ellátási kérdés megkönnyítésére, az sokkal hosszabb ideig tart, mint ami február elejéig rendelkezésre áll: a tengeralattjáró háború közvetlen kihatásai azonban a legsúlyoabb akadályait képezik ennek".[13] A korlátlan tengeralattjáró háború várható hatásáról az admiralitás jelentése a következőket állapítja meg: „Anglia felé 6¾ millió t angol, 900 000 t egyéb és ellenséges, s bőven több, mint 3 millió t semleges szállítótér, összesen 10¾ millió regisztertonna kerül szállításra. Ez a szállítótér 1916. július—szeptember havi átlagokra átszámítva egy hónapra 6 140 000 tonnás Anglia felé irányuló tengeri forgalmat jelent. A korlátlan tengeri háború ezt a tengeri forgalmat hajók elsüllyesztésével és elijesztésével négy hónap után erős 4 millió t-ra, öt hónap után 3 ¾ millióra mérsékelné, ami előbbi esetben 33 ½, utóbbiban 39%-os csökkentést jelent,"[14] amin a forgalom átirányításával sem lehetne változtatni.[15]

E beadványhoz Holtzendorff admirális néhány mellékletet csatolt, amelyeknek I. részében kijelentette: „Ha sikerül Anglia gerincét megtörni, akkor a háború azonnal eldőlt, a mi javunkra. Anglia gerince azonban a hajótér . . ."[16] Ugyanezen írásmű VI. részében pedig a következő olvasható: „. . .az Amerikával való szakítással is számolnia kell, mert más választásunk egyáltalán nem marad."[17] Ugyanezen emlékirat második mellékletében Holtzendorff admirális a várt eredményt, Anglia letörésének elérését attól teszi függővé, hogy „az ellenséges hajók elleni korlátlan tengeralattjáró háború meghirdetését annak végrehajtása közvetlenül nyomon kövesse . . . A siker elegendő lesz ahhoz, hogy Angliát használható békére hajlamossá tegye."[18] Ami viszont az amerikai támogatást illeti, arra vonatkozólag megállapítható, hogy „kölcsönök, követelések, fizetések és minden, ami idetartozik, mitsem számít, ha Anglia közlekedési vonalai el vannak vágva. Az ínséget, amely akkor legyőzi, sem arannyal, sem hasonló értékekkel nem lehet leküzdeni. Ezzel pedig el is intéződik az amerikai veszélynek ez a része . . ."[19] Minthogy a háborút csak egyetlen eszközzel lehet befejezni, amelynek alkalmazásánál „az Egyesült Államokkal való szakítás kilátását is számításba kell venni, s mivel — másrészt — a háborúnak fennmaradásunk érdekében véget kell vetnünk, azért helyes, ha az amerikai hadüzenet következményeit is józanul mérlegeljük. Csak két rossz között választhatunk;

[13] Der Chef des Admiralstabes der Marine. Berlin, den 22. Dezember 1916. Ganz geheim. Országos Levéltár. (továbbiakban OL.) Filmtár. HHStA. P. A. Geheim XLVII. 3—15, 16. o. W. 398. doboz.
[14] Uo. 23. o.
[15] Uo. 24. o.
[16] Uo. 1 melléklet, 1. o.
[17] Uo. 1 melléklet, 4. o.
[18] Uo. 2 melléklet, 26. o. — Kiem. az eredetiben.
[19] Uo. 2 melléklet, 28. o.

ezért a pusztulás helyett ezzel kell, ha kedvetlenül is kiegyeznünk."[20]

E jelentésnek sorsdöntő jelentősége volt. Tényei és megállapításai azonban, amelyekben különben a felelős német és osztrák államférfiak egyaránt igen erősen kételkedtek, a későbbi — 1919-es — német parlamenti vizsgáló bizottság szerint is vitathatók és felületesek voltak. Az admiralitás főnökének 1916. december 22-i jelentése és ennek érvelése hamis értékeléseken nyugodott — szögezi le a vizsgáló bizottság —, mert a korlátlan tengeralattjáró háború gazdasági előfeltételeit, Amerikának az ellenséges államok számára nyújtott segítségét, valamint katonai és technikai ellenhatásait teljesen hamisan ítélte meg. A Holtzendorff-jelentés megalkotói, a korlátlan tengeralattjáró háború képviselői teljesen másodrangú szakemberek voltak, akik mellett a kérdések tényleges szakértőit meg sem hallgatták.[21]

A korlátlan tengeralattjáró háború megindítására irányuló akció az 1916. augusztus 16-i legfelső szintű tanácskozáson kényszerítette tényleges visszavonulásra ellenfeleit. A tárgyalást Holtzendorff azzal kezdte, hogy Oroszország képtelensége egy harmadik téli hadjáratra és békeszükséglete a tengeralattjáró háború túl korai felvétele ellen szól. Az idő ugyanekkor Németország ellen dolgozik. Elzártsága egyre fokozódik, még ha a jó aratás után függetlenebbé válik is a behozataltól, ezért katonailag jobban tudja tartani magát. „Hatalmunkban áll, hogy Anglia háborús akaratát az év végéig megtörjük, de a tengeralattjáró háború későbbi kezdete csökkenti a hatását." Jagow államtitkár az Amerikával való szakítást vetette fel, mint a tengeri háború következményét. Helfferich államtitkár szerint Anglia kenyérgabona tartalékai a további 4—5 hónapra behozatal nélkül is fedezik szükségletét, minthogy pedig a hajótér pusztulása a befutó hajóknak csak 5%-át teszik ki havonta, a most meglevő $12^1/_2$ millió t-val a 4—6 hónap 4 milliós vesztesége után megmaradó 8 millióval bőven fedezni tudja szükségletét. Helfferich a továbbiakban kifejtette, hogy ez az eredmény nem fogja Angliát megadásra bírni. Az Amerikával bekövetkező törés következményeit nem szabad lebecsülni, sem féltételezni, hogy a Németországgal szembeni ellenállás nem fokozható. Ha ugyanis az antant eddig 250 millió $-t kapott az USA-tól, úgy háború esetén ezeknek összes tartalékai a rendelkezésére állnak, aminek Németország nem tud ellenállni. „A tengeralattjáró fegyveres alkalmazásában ma a katasztrófát látom." S. Capelle admirális szerint ezzel szemben mégis csak a korlátlan tengeralattjáró háború vezethet a békéhez.

Bethmann Hollweg kancellár szavai szerint az adott pillanat nem alkalmas a tengeri háború kiélezésére, egyrészt, mert a nép nagy része a kétségbeesés eszközét látná ebben, másrészt a szövetségeseket is meg kellene kérdezni. Törökország hűtlenségével számolni kell, s Ausztria—Magyarországot nem lehet kérdezetlenül a semlegesekkel való háborúba keverni. Ha a romániai háború kedvezőtlenül alakulna, akkor a tengeri háború sem használ, ha pedig Ausztria—Magyarország összeomlik, „úgy

[20] Uo. 2 melléklet, 32. o. — A jelentést és a mellékleteket v. Holtzendorff írta alá.

[21] Bericht des zweiten Unterausschusses des Untersuchungs-ausschusses über die Friedensaktion Wilsons 1916/17. Verfassungsgebende deutsche Nationalversammlung. Berlin, 23. Juni 1920. 25—26. o.

nem tudom, tudunk-e tovább ellenállni. Végleges döntés csak a katonai helyzet tisztázása után lehetséges." Holtzendorff a vita folyamán kijelentette, továbbra is meg van győződve arról, hogy a semlegesek távol tartják majd magukat Angliától. Ami az osztrák—magyar hadsereget és tengerészetet illeti, ez üdvözölné a tengeralattjáró háborút. „Ha pedig egyedül maradnánk, annál inkább volna rá szükség", amire Jagow megjegyzi, hogy Burián sürgeti ugyan a tengeralattjáró háborút, de csak akkor, ha ez nem vezet szakításra Amerikával, amelyet feltétlenül el kell kerülni. Helfferich ezután arra az ellentmondásra mutatott rá igen szellemesen, hogy ha az USA és Kanada a rossz termés miatt amúgy sem tud Angliának szállítani, ahogy ezt állítják, akkor mi szükség van tengeralattjáró háborúra? A vitát mindenesetre azzal rekesztették be, hogy Hindenburgra hivatkozva — aki a román helyzetre való tekintettel némi haladékot kért — a tengeralattjáró háborúban való döntést a romániai események lezajlása utáni időre halasztották.[22]

E döntő fontosságú tárgyalásoknak — mint látható — két vonatkozásban volt jelentősége. Egyrészt valóban lehetőséget adott arra, hogy a német államvezetés néhány óvatosabb képviselője kifejezze kétségeit és ellenvéleményét a korlátlan tengeralattjáró háború megindításával kapcsolatban, hogy kimondja bizalmatlanságát a haditengerészet számításait illetően. Másrészt azonban az is kétségtelen, hogy az óvatosabb államvezetés a maga ellenvetéseit alapvetően megszilárdítani nem tudta, a katonai vezetés érveire, meggondolásaira érdemben nem válaszolt, így az kitartott eredeti álláspontja mellett. A korlátlan tengeralattjáró háború rövid elhalasztása nem az államvezetési felelősség meggyőző érvelésének, hanem a hadihelyzet egyik — pillanatnyilag különösen kedvezőtlen — mozzanatának következménye volt. Ezen a ponton pedig Bethmann Hollweg kancellár igen jelentős taktikai visszavonulást hajtott végre, amidőn a tengeri háborúban való döntést nem a fokozása ellen felhozott érvek alaposabb megvizsgálása céljából halasztotta el, hanem hozzájárult ahhoz, hogy Ludendorff és Hindenburg határozza meg végső fokon megindításának időpontját. Bethmann Hollweg kancellár és a német polgári államvezetés kétségtelen opportunizmusa, amely ebben a kérdésben ekkor is szembeszökő, a későbbiekben igen veszélyes következményekkel járt, mert ezzel a háború egyik legsúlyosabb döntésének a jogát elvben, s ekkor még szinte észrevétlenül, teljesen a katonai hatóságok hatáskörébe siklatta át s így a politikai államvezetés területéről származó értesülések és meggondolások is elsikkadtak, elvesztek a döntések kiérlelődése és megalkotása számára. Ez történt — többek között — v. Haniel washingtoni nagykövetségi tanácsos figyelmeztetésével is, aki Treutler követhez intézett levelében megírta, hogy a tavaszi, úgynevezett engedmények[23] bármilyen szűkítése, vagy visszavétele háborút jelent Amerikával, s a többi semlegesekkel. Politikai öngyilkosság nélkül egyetlen amerikai kormány, vagy párt sem tehetne ebben a kérdésben

22 Protokoll der Beratung über die Aufnahme des rücksichtslosen U-Boot-Krieges vom 31. August 1916. Ursachen und Folgen. I. köt. 70. sz. 123—129. o.

23 Itt a levélíró a német kormánynak az „Ancona"-ügy békés elintézésére tett ígéreteinek a visszavonására céloz, amelyek — mint fentebb említettük — arra vonatkoznak, hogy előzetes figyelmeztetés nélkül nem fognak kereskedelmi hajókat megtámadni.

engedményeket Németországnak. Az „amerikai nemzeti érzés" a háború alatt annyira felfokozódott, hogy a közvélemény ismétlődő összeütközések, jegyzékváltások tehertételét nem viselné el. Márpedig a háború az USA-val, mérhetetlenül gazdag erőforrások azonnali bevetését is jelentené, amivel az amerikai németek sem tudnának szembehelyezkedni.[24] Mindezeket azonban Bernstorff nagykövet is elküldte Berlinbe — ahogy arra már utaltunk.

1916 december végén Hindenburg — hivatkozva a kancellárral augusztus végén Plessben folytatott tárgyalásokra — valóban ismét felvetette a tengeralattjáró háború fokozásának kérdését. Elsősorban arra hivatkozott, hogy Bethmann Hollweg kancellár Hindenburgra hárította és bízta annak az alkalmas időpontnak a meghatározását, amelyben a korlátlan tengeralattjáró háború felújítható. Hindenburg 1917. január végében szabta meg ezt az időpontot, s ezzel teljes mértékben kiaknázta azt az előnyt, amelyet Bethmann Hollweg biztosított azzal, hogy némi haladék ellenében átengedte neki az elvi döntés jogát. Ami pedig — másodsorban — azt illeti, hogy a semlegesek, főleg pedig az USA állásfoglalása és magatartása milyen mértékben vehető tekintetbe a korlátlan tengeralattjáró háború kezdeti időpontjának kitűzésénél, arra vonatkozólag Hindenburg kijelentette, hogy az ilyen tekintetek a tengeri háború hatásosságát semmi esetre sem csorbíthatják. A tengeralattjáró háború diplomáciai és katonai előkészítésének azonnal meg kell indulnia.[25]

Ez utóbbi feltétel, illetve a diplomáciai „előkészítés" sürgetésével a Legfelsőbb Hadvezetőség nemcsak mellőzte a washingtoni kirendeltség jelentéseit és észrevételeit, de azokkal teljesen ellentétes intézkedéseket követelt. Bethmann kancellár az elvi állásfoglalást ismét elkerülve kijelentette, hogy a tengeralattjáró háború fokozása a semleges államok magatartását közelről érintve a külpolitika területére tartozik, amelyért ő egyedül a felelős, bár „a tábornagy véleményét különösen jelentősnek tartja." Megállapította továbbá, hogy mindaz ellenséges, mind a semleges külföldön egyre erősödik az a feltételezés, hogy német részről a békeakciót rosszhiszeműen csupán a tengeralattjáró háború fokozásának bevezetőjeként tekintik. Éppen ezért vigyázni kell — mondotta —, hogy e benyomást meg ne szilárdítsák. Ami viszont azt illeti, hogy a szóban forgó időpont a korlátlan tengeri háború bevezetésére 1917. január végére elérkezik, csak az esetben fogadható el, ha az a meggyőződés is felülkerekedik, hogy a korlátlan tengeralattjáró háború előnyei nagyobbak azoknál a hátrányoknál, amelyek Amerikának az ellenséges államokhoz való csatlakozásából adódhatnak.[26]

Bethmann utóbbi kikötései ismét eléggé ingatagok voltak, mert a korlátlan tengeri háború elindításának eldöntését ismét olyan körülmények-

[24] Privatbrief des Botschaftsrats v. Haniel an den Gesandten v. Treutler, Washington, 10. Nov. 1916., Berlin 24. Dez. 1916. Ursachen und Folgen: I. köt. 77. sz. 134. o.

[25] Legationssekretär v. Lersner an das Auswärtige Amt. Pless (Hauptquartier), L 3. Dez. 1916. Telegramm Nr. 1121/a. Ursachen und Folgen, I. köt. 80. sz. 141—142. o.

[26] *Ludendorff:* Urkunden der Obersten Heeresleitung über ihre Tätigkeit 1916—18. Berlin, 1922. XVI/12. 316—317. o. — Reichskanzler an Gen. f. m. v. Hindenburg, Berlin, den 24. 12. 16. Nr. 1628. Telegramm Antwort auf Nr. 1121/a. — Az irat az Ursachen und Folgen. I. köt.-ben is megjelent ugyan (I. köt. 81. sz.), de az előbbiekhez képest jelentős csonkítással, amely Bethmann augusztus 31-i magatartásának helyesbítésére vonatkozik. Mivel a mozzanatot lényegesnek tartjuk, ezért az iratot Ludendorff közzététele alapján közöljük.

től tette függővé, amelyekbe rajta kívül más elemeknek is volt beleszólásuk. Így a kancellár — ha közvetett formában is — ezúttal szintén kitért a személyes döntés elől. A Legfelsőbb Hadvezetőség természetesen most is észrevette Bethmann bizonytalanságát, ezért Hindenburg azonnal és igen határozottan visszautasította Bethmann igényét a tengeralattjáró háború külpolitikai vonatkozásainak egyedüli eldöntésére. Ugyanakkor kijelentette, hogy „én magától értetődően továbbra is minden erővel és teljes felelősségtudattal lépek fel a háború győzelmes kimenetele, s annak érdekében, amit e célból helyesnek tartok."[27] Ezt a megállapítást teszi — ha lehet — még világosabbá Hindenburgnak egy másik kijelentése, amely két héttel később hangzott el egy Ludendorffal és Holtzendorffal folytatott bizalmas megbeszélésen Bethmann utódlására vonatkozólag arra az esetre, ha mégsem volna hajlandó — Amerika hadba lépésére való tekintettel — hozzájárulni a korlátlan tengeri háborúhoz. A tábornagy szerint „ennek meg kell lennie. Számolunk a háborús Amerikával, s meg is tettük reá az előkészületeket. Rosszabb már nem lehet. A háborút minden eszközzel meg kell rövidíteni." Holtzendorff ekkor megemlítette ugyan, hogy Helfferich államtitkár ezt katasztrófához vezető útnak tartja, amit azonban azzal utasítottak vissza, hogy éppen a másik fél sodor katasztrófába.[28]

A német Legfelsőbb Hadvezetőség három katonai és tengerészeti szaktekintélyének és felelős vezetőjének döntését Hindenburg mondta ki: „ennek meg kell lennie". A német belpolitika adott helyzetében a katonai erők túlsúlyánál fogva ez azt jelentette, hogy a polgári kormánynak, Bethmann kancellárnak alá kellett vetnie magát ennek az akaratnak. 1917. január 9-én de. 11 óra 15 perckor ez is megtörtént. Bethmann Hollweg kancellár Hindenburg és Lundendorff előtt kijelentette: „Holtzendorff admirális kilátásba helyezi, hogy Anglia a jövő aratásra már »kicsi« lesz . . .

Ha a katonai körök szükségesnek tartják a tengeralattjáró háborút, úgy nem vagyok abban a helyzetben, hogy ellent mondjak."[29] Ezzel a kijelentéssel dőlt el tulajdonképpen a tengeralattjáró háború kérdése. Ha Hindenburg ezután még nagyhangon kijelenti, hogy „minden eshetőséggel szemben felkészültünk Amerikával, Dániával, Hollandiával és Svájccal szemben egyaránt", s ha ehhez Ludendorff még azt is hozzáteszi, hogy „a tengeralattjáró háború hadseregünket is más, jobb helyzetbe hozza", akkor ezzel éppen Bethmann kancellár felelősségét csökkenti a két hadvezér igen nagy mértékben.

Bethmann Hollweg kancellár fenti kijelentése tagadhatatlanul a legsúlyosabb meghátrálása volt a világháború alatt, s egyben a polgári hatalom veresége, amelyet a katonai erőktől a belpolitika terén elszenvedhetett. Visszavonulása kétségtelenül összefüggött a katonai hatalomnak a polgári hatalommal szemben eredendően meglevő túlsúlyával, s amely

[27] An den Reichskanzler. 25. 12. 16. P. Nr. 16 377 Fernschreiben. Aláírás: v. Hindenburg. *Ludendorff:* Urkunden . . . XVI/14. 318—319. o.

[28] Aus dem geheimen Protokoll über die Sitzung zwischen Hindenburg, Ludendorff und dem Admiral v. Holtzendorff. 8. Januar 1917. Ursachen und Folgen: I. köt. 83. sz. 195—196. o.

[29] Aufzeichnung über die Besprächung zwischen Reichskanzler. Generalfeldmarschal v. Hindenburg und General Ludendorff in Pless am 9. I. 1917. 11.15 vorm. *Ludendorff:* Urkunden . . . XVI. 17. sz. 322—4.o. — Kiem. az eredetiben.

csupán Bismarck idejében került átmenetileg egyensúlyba. A katonai hatalom teljes felülkerekedését az első világháború idején mégis főképpen Németország egyre rosszabbodó hadihelyzetének lehet tulajdonítani, elsősorban abban az értelemben, hogy a fokozatosan romló katonai helyzetben a hadvezetés felelősségének szinte automatikus fokozódásával arányosan csökkent a polgári hatalom felelősségvállalása, s ezzel együtt a tényleges befolyása is. A fentiekben már említettük, hogy a katonai szakkérdésekben Bethmann kancellár sem a határozatok meghozataláért, sem azok meghozatalának megakadályozásáért nem vállalhatott felelősséget. A háború utáni német parlamenti vizsgáló bizottság jelentésének az a megállapítása, hogy az admiralitás ún. szakértői jelentése álszakértők hamis értékeléseken alapuló írásműve volt, amelynek valótlanságát éppen a kormánynak kellett volna lelepleznie — részben igaz volt ugyan, de az események idején megvalósíthatatlan. Ez Bethmann kancellár és a polgári hatalom felelősségét nem csökkenti ugyan, de az adott helyzetben a tengerészet vezérkara intézkedéseinek ellenőrzése és szakmai bírálata a vele szembeni bizalmatlanság szinte elképzelhetetlen megnyilatkozása lett volna, amelynek politikailag is hiányoztak az előfeltételei. Teljesen elképzelhetetlen ugyanis, hogy a csalhatatlannak tekintett német hadvezetőség a nemzet legkritikusabb helyzetében kontárokkal készíttetett, s ellenőrizetlen adatokat tartalmazó „szakértői" véleményekre alapozza történelmi jelentőségű döntéseit. Objektív tényeknek belpolitikai szempontok által való megváltoztatására vagy helyettesítésére valóban a német jobboldal és a Legfelsőbb Hadvezetőség tett először igen veszélyes kísérletet. Az újkori egyetemes történelem jelentős vesztesége, hogy e kísérlet tragikus következményű kudarcának tényleges oka szinte napjainkig homályban maradt.

Ami az ugyancsak 1917. január 9-én, délután 6 órakor elkezdődött és ötnegyed órán át tartott koronatanács határozatát illeti, az már csak az előbb eldöntött szándékokat rögzítette. A tanácskozáson részt vevő személyek elismételték jól ismert érveiket. Holtzendorff admirális újból hangsúlyozta, hogy Anglia legkésőbb 6 hónapon belül a földön hever. Hindenburg támogatta érvelését. Bethmann Hollweg — a császár türelmetlenkedése közben — aggodalmait ismételte meg és akkor is hangsúlyozta, hogy csak az admirálisnak a sikert biztosító intézkedésekre vonatkozó kijelentései alapján ejti el ellenvéleményét. Amidőn a császár ezután határozattá emelte a tengeralattjáró háború kiterjesztését, azzal fejezte be a tanácskozást, hogy a diplomácia feladata lesz Amerika és a többi semleges állam felvilágosítása e döntés szükségességéről. E megjegyzésével II. Vilmos nemcsak szentesítette a katonai klikk teljes koncepcióját, de egyben fel is mentette a határozatért viselendő felelősség alól azzal, hogy a semleges államok, s az USA ellenrendszabályainak elhárítását a diplomácia — még engedmények árán is elérendő — teljesíthetetlen kötelességévé tette. Nem meglepő, ha ezután Valentini-ben — a császári kabinet főnökében — éppen úgy felmerült a kancellár lemondásának gondolata, mint magában Bethmann Hollwegben.[30] Utóbbi azzal,

30 *R. v. Valentini:* Kaiser und Kabinettschef. I. m. 144. o.

hogy igen vitatható kötelességtudatában elállt ettől a gondolattól, semmivel sem enyhítette sem a végzetes elhatározás következményeit, sem felelősségtudatának súlyos terhét. Szűk körben tett megjegyzései a császár felelősségével kapcsolatosan a német hiúság és sovinizmus nagyra növelése terén éppolyan üres kijelentések maradtak, mint az „alsó néposztályok németségére" való hivatkozás,[31] amelyet nem követett intézkedés ennek demokratikus felhasználására, annál is kevésbé, mert Bethmann álláspontja az volt, hogy „éppen azokban a néprétegekben, amelyeknek helytállását a háború elhúzódása és Amerika előrelátható hadba lépése a legjobban veszélyeztette, még rendelkeztem a bizalom bizonyos tőkéjével. Ezt, úgy gondoltam, nem kockáztathatom".[32] Ami egyben azt is jelentette, hogy a tömegeket éppen egy reménytelen ügy melletti kitartásra serkentette, s ezzel saját felelősségét inkább növelte, mint csökkentette.

A német döntés és az Egyesült Államok

A korlátlan tengeri háború kiterjesztése II. Vilmos császár 1917. január 9-i parancsával a megvalósítás útjára lépett.[33]

Az 1917. január 16-án Bernstorff washingtoni nagykövetnek küldött utasítás — pontosan meghatározva Anglia és Franciaország blokád alatt álló partvidékének határait — kijelentette, hogy a határok átlépése semleges hajók számára is csak az elsüllyesztés veszélyével történhetik. A német kormány ettől az intézkedésétől várja a háború gyors befejezését, s az USA elnöke számára is oly fontos béke helyreállítását, de számít az Amerikával kirobbanható háború veszélyével is, aminek kockázatát vállalja. Az utasításban egyben felkérték a nagykövetet azoknak a szempontoknak sürgős közlésére, amelyeknek figyelembe vétele csökkentheti a szakítás veszélyét.[34] Nem kevésbé fontos volt azonban Zimmermann államtitkár levele Bernstorffhoz, amelyben közölte, hogy amennyiben nem sikerülne az USA-t a háborútól távol tartani, úgy Mexikóval kívánnak szövetségre lépni ellene, s minden segítséget megígérnek azon területeinek a visszaszerzésére (Texasban, Új-Mexikóban, Arizonában), amelyeket régebben elvettek tőlük.[35]

Bernstorff a tengeralattjáró háború kiterjesztésének határozatát tartalmazó utasításra adott válaszában közölte, hogy „a szándékolt elhatározás mellett a háború elkerülhetetlen". Legfeljebb arról lehet szó, hogy egyhavi halasztás némiképpen csökkentené az azonnali szakítás veszélyét, mert Wilson azt reméli, hogy a nemzetek egyenjogúságának javas-

31 Admiral G. *A. v. Müller:* Regierte der Kaiser? Kriegstagebücher, etz. 1914—18. Göttingen, Musterschmidt Verlag, 1959. 249. o.

32 Th. v. *Bethmann Hollweg:* Betrachtungen etz. I. m. 136. o. — Bethmann emlékiratainak ebben a részében foglalkozik a tengeralattjáró háború előkészítését szolgáló „szakértői jelentések"-kel. Ezek tárgyi értékét nem vonja ugyan kétségbe, de arra az álláspontra helyezkedik, hogy velük éppúgy nem lehetett a háborús győzelmet biztosítani, mint ahogy ő sem tudta ennek ellenkezőjét bebizonyítani. (Uo. 132—133. o.)

33 II. Vilmos Holtzendorff admirálishoz 1917. január 9-én. Ursanchen und Folgen. I. köt. 86. sz. 149. o.

34 Instruktion an Botschafter Graf. Bernstorff (Washington) Nr. 157. Berlin, 16. Januar 1917. Ursachen und Folgen. I. köt. 87. sz. 149—151. o.

35 Staatssekretär Zimmermann an Botsch. Graf Bernstorff (Washington) Tel. Nr. 158. ganz geheim. Berlin, 19. Januar 1917. Ursachen und Folgen I. köt. 88. sz. 151—152 o.

lata alapján mégis elérhető a béke.[36] 1917. január 27-én Bernstorff újabb igen részletes jelentésében Wilson újabb üzenetét hozta a német kormány tudomására, amelyben az USA elnöke újabb békeközvetítési javaslatot tesz, területi kérdésekbe való beavatkozás mellőzésével. A jelentés a továbbiakban House államtitkár közlése alapján az elnök gondolatmenetét ismertette, amelyből különösen két döntően lényeges mozzanatot emelt ki: az egyik az, hogy mivel „az ellenség a maga lehetetlen békefeltételeit nyíltan kimondotta", amivel szemben az elnök is kifejtette a maga programját, most már „mi is erkölcsileg kötelesek vagyunk megismertetni feltételeinket, mert békeszándékainkat különben nem fogják tisztességesnek tartani." Az elnöknek különben az a véleménye, hogy az ő 1917. január 24-i szenátushoz intézett üzenete[37] alapja lehet a békekonferenciának, ha a német szándékok valóban szerények és mérsékeltek. Az antant hozzáintézett jegyzéke blöffjeinek nem kell jelentőséget tulajdonítani.

Wilson gondolatmenetének másik jelentős mozzanata a jelentés szerint az, hogy amennyiben Németország minden további nélkül mégis haladéktalanul elkezdené a korlátlan tengeralattjáró háborút, azt olyan arculcsapásnak tekintené, ami az USA azonnali hadba lépését elkerülhetetlenné tenné, ami hatalmi eszközeinek rendkívüli nagyságát tekintve beláthatatlanná tenné a háború végét. Ha viszont — teszi hozzá Bernstorff nagykövet saját véleményét — a német kormány belemegy Wilson javaslataiba és azok az ellenség ellenállásán szenvednek hajótörést, akkor nehéz lesz az elnöknek Németország ellen hadba vonulnia, még a korlátlan tengeralattjáró háború elkezdése esetén is. Rövid halasztás tehát a diplomáciai helyzet javulását eredményezheti. „Én a magam részéről azt a nézetet vallom, hogy most konferenciák útján jobb békéhez juthatunk, mintha az USA az ellenségeinkhez csatlakozik."[38]

[36] Telegramm des deutschen Botschafters in Washington, Graf Bernstorff vom 19. Jan. 1917. Nr. 222. Ursachen und Folgen. I. köt. 89. sz. 152—153. o.

[37] Wilson az USA szenátusához intézett üzenetében 1917. január 22-én többek között a következőket közölte: „... hogy a rövidesen megkötendő béke tartós lehessen, ahhoz az egész emberiség szervezett hatalmának többsége kell, hogy biztosítsa ... vajon a jelenlegi háború igazságos és biztos békéért folytatott küzdelem, vagy olyan harc, amely csak új hatalmi egyensúlyért folyik? ... Nem hatalmi egyensúlynak kell kialakulnia, hanem a hatalmak társaságának, nem szervezett versengésnek, hanem megszervezett békének ... Számomra elsősorban az a feltétel elengedhetetlen, hogy győzelem nélküli békét kössenek ... Győzelem olyan békét jelentene, amelyet a vesztesre rákényszerítenek, a győző feltételeit jelentené, amelyeket az alulmaradottra erőszakolnak, s amelyet a megalázottság érzésével, olyan nehézségek között vállalnának, amely elviselhetetlen áldozatot jelentene, s tövist és bosszúvágyat hagyna hátra keserű emlékként. Csakis egyenlők között kötött béke lehet tartós. Maga a béke fogalma az egyenlőségé és a közös előnyökben való részesedésé ... A békét kötő népek egyenlősége, egyben jogaik egyenlőségét is jelenti ... a jognak pedig a közös erőn kell alapulnia, nem az egyéni erőn ... Semmilyen békének nem szabad vagy nem volna szabad tartósnak lennie, amely nem ismeri el és nem juttatja érvényre azt az elvet, hogy a kormányok minden jogos hatalmukat csak a kormányzottak hozzájárulásából meríthetik, s hogy seholsem létezik jog, amely népeket egyik hatalmasságtól a másiknak szolgáltatna ki, mintha tulajdont képeznének."

Ezután Wilson a tengerek és a népek érintkezésének szabadságáról szólott, majd a fegyverkezés korlátozásának kérdésére tért át, s kijelentette, hogy „A szárazföldi és a tengeri fegyverkezés kérdése a legközvetlenebb és a leggyakorlatibb kérdés, amelytől a nemzetek és az emberiség jövőbeni jóléte függ ... Vajha a népek magukévá tennék Monroe elnök elvét, s az egész világ alaptételévé válnék az, hogy egyetlen nép sem törekedjék saját kormányformáját más népre, vagy nemzetre kiterjeszteni, s hogy minden népnek, kicsinynek és nagynak, hatalmasnak szabadságban álljon kormányzati formáját és fejlődési irányát akadálytalanul, fenyegetés nélkül s elijeszthetetlenül saját magának meghatároznia ..." (Ursachen und Folgen. I. köt. 60. sz. 94—99. o.).

[38] Von deutschen Botschafter am 29. I. 17. mitgetelt. Wien HHStA. P. A. Gehe... XVVII/13. Karton rot. 524. fol. III. 8—11. OL. W. 406. doboz. — Az irat megjelent még az Ursachen und Folgen. I. köt. 91. sz. alatt is 154—155. o. — Tel. 239. eredeti sz. Wash. den 27. Januar 19.

Bernstorff nagykövet jelentése és javaslata kézenfekvő volt, s ha a német kormányt és a Legfelsőbb Hadvezetőséget valóban nem is annyira a béke, hanem Németországnak a háborús válságból status quo alapján való kivezetése érdekelte volna, akkor lehet, hogy a wilsoni gondolatmenet alapján meg is találta volna az ehhez vezető utat. Fokozza a német uralkodó körök felelősségét, hogy tisztában voltak saját országuk és szövetségeseik teherbíróképességének végső határaival. Ennek ellenére a következő tartalmú választ és utasítást küldték Bernstorffnak: „a német kormány elfogadja az elnök javaslatát a konferenciára, de kéri ennek bizalmas kezelését. Békefeltételeinek nyilvánosságra hozatalát jelenleg lehetetlennek tartja, éppen mert az antant ismertette Németország és szövetségeseinek megsemmisítésére irányuló szándékát,[39] amelyet az elnök is lehetetlennek nevezett, amelyet azonban mégsem tekintett blöffnek, mert megegyezik az ellenség meghirdetett céljaival, valamint Olaszország és Románia hadba lépésének okaival. Minthogy ebben a helyzetben a német békefeltételek a gyengeség indokolatlan jelének tűnnének, ezért ezeket kizárólag az elnök iránti bizalom jeleként, személyes használatára közlik. E békefeltételek közé tartozik többek között a német gyarmatoknak megegyezés szerinti visszaállítása, a német megszállás alatti francia területek visszaadása bizonyos stratégiai és gazdasági határkiigazításokkal, de pénzügyi kártérítés ellenében; Belgium helyreállítása, a belga kormánnyal folytatandó tárgyalások alapján. Kártérítés a háború által károsodott német vállalatok és személyek részére; a tengerek szabadsága; stb.

A tengeralattjáró háborúval kapcsolatban még a következő közlést kell tennie a nagykövetnek: néhány nappal előbb az új tengeralattjáró háborút még el lehetett volna halasztani. Amerika szükségleteit a német kormány azonban lehetőség szerint mindig figyelembe veszi. Ezért kéri az elnököt, folytassa fáradozásait, s mi készek leszünk a kiélezett tengelalattjáró háborút leállítanai; amint meglesz a teljes bizonyossága annak, hogy az elnök fáradozásai számunkra elfogadható békéhez vezethetnek."[40]

A Bernstorff nagykövetnek küldött utasítás tartalma minden kétséget kizáróan az Egyesült Államokkal való háború megindulását jelentette. Bármilyen diplomatikus, sőt hipokrita formában fogalmazta meg a né-

[39] A német kormány itt az antanthatalmak Wilsonhoz intézett 1916. december 18-i válaszjegyzékének következő részére utal: „... A civilizált világ... tudja, hogy (ti. hadicéljaik) minden szükségeset magukban foglalnak, így elsősorban Belgium, Szerbia és Montenegro helyreállítását, a nekik járó kártérítést, Franciaország, Oroszország és Románia megszállt területeinek kiürítését és igazságos jóvátételt. Európa újjászervezését, amely egyrészt a kicsiny és nagy népek nemzetiségének és jogainak tiszteletben tartásán alapul, másrészt területi megállapodásokon és nemzetközi szabályokon, amelyek alkalmasak arra, hogy az ország- és tengeri határok ellen irányuló jogtalan támadások ellen védelmet nyújtsanak, tartalmazzák továbbá azoknak a területeknek és vidékeknek a visszaadását, amelyeket ezelőtt erőszakkal, vagy lakosságuk akarata ellenére szakítottak el a szövetségesektől, valamint az olaszok, délszlávok, románok, csehek és szlovákok felszabadítását az idegen uralom alól, azoknak a népeknek a felszabadítását, amelyek a törökök véres zsarnokságának vannak alávetve, végül az Oszmán Birodalom eltávolítását Európából, mert az kétségtelenül idegen a nyugati civilizációtól." (Ursachen und Folgen, I. köt. 57. sz. 91. o.).

[40] Wien. HHStA. P. A. Krieg 25/p. — (OL. Filmtár W 403.) k. u. k. Österr. — Ungar. Botschaft in Wien. den 29. Jänner 1917. Nr. 14. A—B/P. Gegenstand: Zur Fremdenbotschaft des Präs. Wilson an den Senat, és Ursachen und Folgen. I. köt. 93. sz. 150—157. o. Bethmann Hollweg an Botschafter Graf Bernstorff. (Washington) Tel. Nr. 65/29. I. 17. — Mind a két aktát Bécsnek is megküldte.

met kormány Wilson koncepciójának és javaslatainak az elutasítását, végső fokon álláspontja azt jelentette, olyannyira, hogy amidőn 1917. január 31-én átadták J. W. Gerardnak, az USA berlini nagykövetének a korlátlan tengeralattjáró háború megindítását bejelentő kormányjegyzéket,[41] s az aknazármentes útvonal térképét — a háború sorsa eldőlt.

A korlátlan német tengeralattjáró háború diplomáciai és német belpolitikai előzményeit figyelemmel kísérve ismét felmerül a kérdés, hogy ismerve a szándékolt akció várható következményeit, minek tulajdonítható Wilson koncepciójának merev visszautasítása. A kérdés egyik legfőbb történész szakértője, Karl E. Birnbaum két tényezőre vezeti vissza „Németország amerikai politikájának összeomlását" — ahogy ő a problémát megfogalmazza: egyfelől a német vezetők soha le nem küzdött kételkedésére Wilson igazi szándékát illetően (ez alól csak Bernstorff nagykövet volt kivétel), másfelől a német katonai és tengerészeti vezető körök fölényére, illetve megalkuvás nélküli ragaszkodására az 1917. február 1-től kezdődő tengeralattjáró háborúhoz.[42] Ezenkívül még három, részben személyi mozzanat játszott szerinte szerepet az adott helyzet bekövetkezésénél: House ezredes és Wilson kapcsolatának meglazulása a kritikus napokban, a béke kérdésében előállott nézeteltérésük következményeképpen; Bernstorff és a német vezető körök alapvető ellentéte az USA és Wilson politikájának megítélésében. Végül pedig a washingtoni német nagykövetség és a berlini külügyi hivatal összeköttetésének és érintkezésének technikai akadályoztatása a hadicselekmények miatt.[43]

*

Németország első világháborúban alkalmazott katonai módszereinek jellemző tulajdonsága a kísérletező jelleg, amely forradalminak azért nem tekinthető, mert ahhoz túlságosan gyökértelen és improvizáló volt. Kiderült, hogy mivel a hatalmi erőviszonyok kizárólag technikai újítások alkalmazásával nem változtathatók meg, illetőleg ezek bevezetése új veszélyek sorozatát váltja ki, ezért a tengeralattjáró háború megindítása nem Németország és a központi hatalmak győzelmét, hanem annak ellenkezőjét mozdította elő. E fegyver bevetése kiszélesítette a központi hatalmak ellenségeinek táborát. Amit tehát hatásosságának intenzív fokozásával elért, azt az újonnan felidézett ellenséges erők kihívásával ellensúlyozta. E ponton pedig még két mozzanatot kell megemlíteni: egyrészt azt, hogy amidőn Németország a tengeralattjáró háború korlátlan alkalmazását 1917. február 1-én megkezdte, akkor ezt — bevallottan — abban a tudatban és felismerésben tette, hogy a háborút a hagyományos fegyverekkel, hagyományos — európai — ellenségeivel szemben sem tudja megnyerni. Másrészt, hogy a tengeralattjárók megjelenése és bevetése a német Legfelsőbb Hadvezetőség győzel-

41 Note der deutschen Regierung an den Botschafter der Vereinigten Staaten in Berlin, J. W. Gerard, vom 31. Jan. 1917. nebst. Denkschrift über deutsche Sperr-Gebiete im Mittelmeer, Berlin, den 31. Jan. 1917. — Többek között: Ursachen und Folgen. I. köt. 94. sz. 158—60. o. Eredetije: Wien. HHStA. P. A. Geheim, XLVII(3—15) pol. 205—208. Dt. Botschaft in Wien, den 28. Jan. 1917.

42 L. *Birnbaum:* I. m. 336—337. szám.

43 Uo.

mi illúzióit fokozta. Így válik a tengeralattjáró — a haditechnika e jelentős újítása, amely taktikai és hadműveleti szinten időlegesen előnyökhöz juttatta a német hadvezetést — olyan politikai eszközzé, amelynek alkalmazása nagymértékben hozzájárul a központi hatalmak háborús vereségének előmozdításához és siettetéséhez, mert ebben a történelmileg is meghatározott szövetségi rendszerben, éppen hierarchikus jellegénél fogva, nem működtek a veszélyek elhárítását szolgáló jelzőberendezések és fékek. A háború számukra nem csupán a győzelem vagy a vereség alternatíváját döntötte el, hanem rendszerük — mint a Habsburg-monarchia esetében —, létük és fennmaradásuk kérdését is. Ez volt az az erő, amely elválaszthatatlanul összetartotta őket, de amely a háború törvényszerűségeit is maradéktalanul érvényesítette velük szemben, amidőn a német hadvezetésnek rendelték alá magukat.

Az osztrák—magyar diplomácia és a korlátlan tengeralattjáró háború

Az Osztrák—Magyar Monarchia hadvezetése örömmel fogadta az értesülést, amely a német tengerészetnek a tengeralattjáró háború felújítására és szigorítására vonatkozott. Conrad v. Hötzendorff vezérkari főnök 1916. augusztus 30-án Burián közös külügyminiszterhez intézett levelében olyformán „precizírozza" a német szándékkal kapcsolatos saját nézeteit, hogy „számunkra feltétlenül elérkezett a pillanat, amelyben az összes rendelkezésünkre álló harci eszközt a legnagyobb kíméletlenséggel kell, minden egyéb meggondolást félretéve, ellenségeinkkel szemben bevetnünk. Olyan helyzetben, amelyben ellenségeiknek megsemmisítésünkre irányuló szándéka már perfid formákat öltött, más magatartás saját államunkkal szembeni bűntény volna." Ezután arra irányuló reményét is kifejezte, hogy német részről erre vonatkozó kérdés esetleges felvetése esetén, a külügyminiszter hasonló szellemű választ fog adni.[44]

Burián külügyminiszter a Conrad által felvetett problémát azonnal továbbította Hohenlohe berlini osztrák—magyar nagykövetnek, de hozzáfűzte saját megjegyzéseit is. A német kormánnyal való közlés szándékával felhívja a figyelmet az amerikai kormánynak 1916. április 20-án H. Gerard nagykövet jegyzékében kifejtett álláspontjára, amelyben az igen komoly bonyodalmakat helyez kilátásba a tengeralattjáró háború ismételt megszigorításának esetére. Burián ugyanekkor felvetette azt a kérdést Jagow német államtitkárnak, hogy német részről számítanak-e az ilyenformán előállott helyzet kiéleződésére? A maga részéről egyébként azt a véleményét fejtette ki B. Freyberg német tengerészeti attasénak, hogy amennyiben német részről mégis a tengeralattjáró háború szigorítása mellett döntöttek, számítani kell az USA hadüzenetével, mivel az elnökjelölt Wilson különben igen jelentős presztízsveszteségeket szenvedne el.[45]

44 Wien, HHStA. P. A. Geheim XLVII/3—15 k. u. k. Chef des Gen. Stabes Geheim Nr. 97 U-Bootkrieg gegen England. Conrad an Burian. Teschen, am 30. Aug. 1916 — (OL. Filmtár W 398. doboz).

45. Uo. Nr. 97. Gegenstand: U-Bootkrieg. Deutschlands Absicht zur neuerlichen Varschärfung. B. Conrad geh. No. 97. Címzett: Prinz Hohenlohe Berlin. Wien, 1. Sept. 1916.

Burián közös külügyminiszter tehát — Conrad várakozásától eltérően — nem volt olyan határozott és lelkes a tengeralattjáró háború kérdésében, mert az USA háborús kihívásának perspektivikus kilátásai a Monarchia számára nem lehettek különösen bíztatóak. A Monarchia diplomáciája ettől kezdve valóban igyekezett is fékezni azt a folyamatot, amely a központi hatalmakat az Egyesült Államokkal folytatandó háború felé sodorhatta és igyekezett a német kormányon belül is megtalálni azokat a személyeket, akik fenntartásokkal viseltettek az admiralitás és a hadvezetőség álláspontjával szemben. Erre utalt a Hohenlohe nagykövethez intézett utasításának az a része is, hogy lépjen kapcsolatba Jagow államtitkárral, s kérjen tőle felvilágosítást a német kormány álláspontjára, illetőleg annak megváltoztatására vonatkozóan.[46]

Hohenlohe mindenekelőtt arról számolt be Buriánnak, hogy a tengeralattjáró háború helyzetében a tavaszihoz képest bizonyos eltolódások mégis bekövetkeztek. „v. Jagow úr mindamellett ma is azon a véleményen van, hogy az Amerikával való összeütközés kockázata túlságosan nagy, hogy mindenre való tekintet nélkül döntsék magukat a korlátlan tengeralattjáró háború kalandjába. Ez pedig olyan felfogás, amelyben annál is inkább igazat adok neki, mivel magam is igen távol állok attól, hogy a tengerészeti vezető körök véleményét vita nélkül elfogadjam".[47]

E szavakból kiderül, hogy a Monarchia államvezetésében ugyanúgy megvolt az ellentét a katonai és a „civil" vezető tényezők felfogása és politikai gyakorlata között, mint Németországban. A tengeralattjáró háború körüli államvezetési és belpolitikai ellentétek voltak különben a központi hatalmak háborús válságának azok a megnyilvánulási formái, amelyeken keresztül a nagyhatalmak között elfoglalt helyzetük feloldhatatlan ellentmondásai jutottak érvényre, amelyeket nem lehetett pusztán haditechnikai újításokkal kiegyenlíteni. A „civil" államvezetés helyzete a Monarchiában még bonyolultabb, mint a németeké, mert szerteágazó nemzeti érdekhálózatának érzékenysége miatt állásfoglalása még bizonytalanabb, noha felismerései talán világosabbak a németekénél.

A Monarchia katonai és „polgári" vezetésének ellentéte tükröződik Musulin-nak és Molden-nek,[48] az egykori közös külügyminisztérium vezető tisztviselőinek azonos időben keletkezett jelentéseiben. Az előbbi az AOK-ból „szigorúan bizalmas" úton titkos részleteket tudott meg az osztrák és a német tengerészeti köröknek a tengeralattjáró háborúval kapcsolatos uralkodó nézeteiről.

E katonai körök elgondolásainak kiindulópontja az volt, hogy az antanthatalmak, kiapadhatatlan emberi és anyagi erőforrásaik tudatában, ellenségeik feltétel nélküli leveréséig kívánják a háborút folytatni. Ilyen körülmények között a Négyes Szövetség aligha boldogulhat eddigi harci eszközeivel, s ezért arra kell törekednie, hogy a háborút a viszonylag közeli jövőben új eszközök felhasználásával fejezze be. Ez az új eszköz Angliának a korlátlan tengeralattjáró háború útján való kiéheztetése,

[46] Uo.
[47] HHStA. P. A. Geheim XLVII/3—15. — OL. Filmtár W 399., Berlin, am 4. Sept. 1916. Nr. 97/P A—C. Gegenstand: U-Bootkrieg. An S. E... B. Burián. Aláírás: Hohenlohe (fol. 533—534).
[48] Alexander Musulin báró, a közös külügyminisztérium közel-keleti osztályának vezetője volt, majd berni követ. Bernhard Molden külpolitikai szakíró.

amely 3—4 hónap alatt bekövetkezhetik, ha azonnal megindítható. Az Anglia körülzárásához szükséges 105 tengeralattjáró a német tengerészetnek rendelkezésére áll. Az adott időpontban csupán a korlátlan tengeralattjáró háború nemzetközi—jogi indoklása tisztázatlan. Amerikának az ellenséges tábor oldalán bekövetkező hadba lépésére a német és az osztrák—magyar hadvezetőség részéről számíthatnak. Az akció előkészítésére konferencia összehívását tervezik a vezérkarok és a külügyi hivatalok bevonásával.[49]

A jelentésnek nem a tartalmi újdonsága a megkapó, hiszen egyetlen vonatkozása sincsen, amelyet az ide vonatkozó német iratanyagban ne lehetne megtalálni, vagy ami az osztrák—magyar hadvezetésnek lenne sajátos vagy jellemző hozzájárulása a „közös" ügyhöz. Pontosabban: éppen ez volt benne a jellemző. A jelentés elsősorban azért figyelemre méltó, mert szerinte az osztrák katonai tervezés semmilyen önálló koncepciót vagy elgondolást nem tartalmaz a Monarchia katonai helyzetének megjavítására, s mert teljes mértékben rábízta a kezdeményezést a német Legfelsőbb Hadvezetésre. Ha a tengeralattjáró háború kérdésében a Monarchia részéről viszonylag önálló kezdeményezés történt, az elsősorban a diplomácia területén ment végbe.

Az 1916. október 4-én keltezett *Molden-féle* emlékirat négy kérdést vet fel. A reájuk adott válaszból világosan kirajzolódik az osztrák—magyar külpolitika viszonya a tengeralattjáró háborúhoz és az Egyesült Államokkal folytatandó háborúhoz. Az első kérdésre, mely a tengeralattjáró háborúnak az USA-ra gyakorolt, előrelátható hatását elemezte, az emlékirat kifejti, hogy súlyos hiba volna az a feltételezés, mintha ebben az időszakban annyi angol hajót lehetne elsüllyeszteni, amely elegendő az Anglia elleni háború gyors megnyeréséhez és ahhoz, hogy az új elnök már csak egy legyőzött és békéért könyörgő Angliát találhasson.

Az amerikai hadüzenet jelentőségének elemzésénél a Molden-emlékirat abból indul ki, s ez elemzésének második problémája, hogy Amerika beavatkozása a „jelen körülmények között biztos vereségünket jelenti. Az az érvelés, hogy nekünk az amerikaiak, mint hadviselők sem árthatnak többet, mint amennyit amúgy is ártanak, tarthatatlan." Katonailag tarthatatlan azért, mert egy nép, amely akkora technikai és anyagi erőforrásokkal rendelkezik, „olyan feladatok elé állíthat bennünket, amelyekkel a tengeralattjáró fegyver legerősebb kifejlesztése mellett sem tudnánk megbirkózni. Nagyon kérdéses, hogy vajon a kitartásra való készség a kitartásában megrendíthetetlen Német Birodalomban sokáig tartana-e, ha városai felett állandóan óriási repülőgépek jelennének meg, s ha a rosszul táplált lakosság az egész világ ellen folytatott háború tudatában azt látná, hogy házai, fegyvergyárai mennek füstbe. Ugyanakkor a harctereken is érezhető volna Amerika beavatkozása. Egy akkora nemzet könnyedén vethet a frontra egymilió embert, s igen valószínűtlen, hogy az angoloknak és franciáknak túlságosan nagy veszteségeket kellene elviselniük ezen csapatok megérkezéséig. A korlátlan tengeralattjáró háború híveinek azon érve, hogy Anglia annyi hajót fog veszí-

[49] Der Unterseebootskrieg. Wien, am 24. Sept. 1916. Aláírás: Musulin. HHStA. P. A. Geheim XLVII/3—15. OL. W 598. Streng Geheim. folio 528—532.

teni, hogy már ezért is kénytelen lesz békét kérni, sajnos nem helytálló. Az angol kereskedelmi hajók majd nem egyesével fognak közlekedni, hanem csoportosan, s amerikai hadihajókkal fogják kísértetni magukat, s ha ezáltal a forgalom lelassul, úgy majd a legfontosabb élelmiszerekre és nyersanyagokra fogják a szállítást korlátozni."

Mindezeket meggondolva — Molden szerint — megállapítható, hogy az amerikai hadüzenet kihatásai igen rosszak lesznek, s ha az is megfontolásra kerül, hogy mi az, ami kockán forog, úgy csak az a következtetés vonható le, hogy mindent el kell követni az elhárításra. A helyzet csupán akkor változik némiképpen, ha a hadüzenet a központi hatalmak hibáján kívül következik be, mert akkor a népet elkeseredettség, a semlegeseket pedig rokonszenv tölti majd el a központi hatalmakkal szemben. „Ha azonban az amerikai hangulat alaposan meg nem változik, akkor a kapcsolatok puszta megszakítása a legkellemetlenebb, sőt a legkínosabb helyzetet teremti a számunkra." Ha a német tengeralattjáró flotta végtelenül erős volna, olyannyira, hogy a kereskedelmi hajókat a kifutásukkor lehetne megsemmisíteni, vagy kikötőikbe visszariasztani, akkor Angliát talán békére lehetne kényszeríteni Amerika beavatkozása előtt. Ez a béke azonban ugyancsak pillanatnyi volna, mert senki sem gondolhatja komolyan, hogy „ilyen hatalmas nemzetet pillanatnyi gyengesége miatt tartósan alá lehet vetni."

A Molden-féle emlékirat harmadik fő problémája, hogy nem lehetne-e Angliát más módszerekkel békére szorítani, mint a tengeralattjáró háború megszigorítása? Az emlékirat azt a véleményt fejti ki, hogy ha a Monarchia az USA-val békében marad, az amerikaiak egyre ingerültebbek lesznek Angliával szemben, s ez Angliához való viszonyát is befolyásolja. Az angol és francia makacsság egyik fő támasza az új szövetségesre való kilátás, amely ha megrendül, jelentős nyereséget jelent a központi hatalmaknak.

Végül pedig az Amerikához való viszony tehermentesítésének kérdése. Az USA-nak Angliába irányuló fegyverszállításaiban és a központi hatalmak fegyverhasználatának korlátozásában pártossága jelentős mértékben kifejeződik. Éppen ezért minden körülmények között ki kell várni, nem következik-e be változás akár a tengeralattjáró háborúnak a központi hatalmak szempontjából való veszélyességében, akár abban, hogy lehetőség nyílik számára, hogy az előbbiről való lemondásért cserébe szabad élelmiszer- és nyersanyag-behozatalban részesülhessenek Amerikából, ahogy az már az osztrák—magyar és német jegyzékekben, mint az ellenszolgáltatás formája szerepelt is. Más elnök esetében ez a megoldás talán eredményre is vezetne.[50]

A memorandum egyrészt leleplezi a német tengeralattjáró háború katasztrófa-politikáját és hamis érvelését, majd javaslatot tesz az Amerikával szemben követendő „konstruktív" külpolitika alapelveire és teendőire is; másrészt azonban bizonyítja azt is, hogy a Monarchia vezető körei fátyolozatlan tisztasággal felismerhették a szigorított tengeralattjáró háborúnak elsősorban az ő számukra veszélyes kalandorjellegét és

50 Molden emlékirata: Die Frage des Unterseekrieges. 4. Okt. 1916. Uo. fol. 460—475. — A memorandumot *A. May:* The Passing of the Habsburg-Monarchy 1914—18 is említi.

tudatában lehetnek a várható következményeinek. Így mindenekelőtt tisztában lehettek azzal, hogy a központi hatalmaknak az Egyesült Államokkal való háborús összeütközése a „biztos vereséget" jelenti számukra. Nem kisebb fontosságú azonban az emlékiratnak az a megállapítása, amely az adott időpontban újnak és katonai szempontból is helytállónak tekinthető, hogy ti. tengeralattjáróval szemben hathatós ellenfegyver van: a convoy-rendszer, vagyis a hadihajókkal kísért hajócsoportok közlekedése. Ha az osztrák—magyar külpolitika állásfoglalásait a Moldenmemorandum — egyéb külső okok miatt — nem is tudta alapvetően befolyásolni, vagy éppen megváltoztatni, vezetői félelmének növekedését erősön tükrözik azok a megállapítások, amelyek a német tengeralattjáró háború követelőinek érveit részletekbe menően megcáfolják.

Ilyen hangulat uralkodott a Monarchia vezető köreiben, amikor megérkezett Larisch berlini ügyvivő távirati közlése arról, hogy a német birodalmi pártok jelentős részének hangulata a korlátlan tengeri háború felé fordult, sőt a birodalmi kormány is felhagyott már régebbi, élesen elutasító álláspontjával. Ez idő szerint azt már csak Helfferich államtitkár ellenezte határozottan,[51] mert Hindenburg álláspontja — ő ugyanis a romániai helyzet tisztázódásáig nem tartotta elég érettnek a helyzetet a korlátlan tengeri akciók megindítására — nem tekinthető elvi szembenállásnak.[52] Larisch közlése tehát, amely Hohenlohe szeptember 4-i jelentését egészítette ki, reálisan tükrözte a németországi helyzetet.

A Monarchia külpolitikáját, s a felelős állami vezető köröket a német álláspont fokozatos engedményei az agresszív háborús körök javára, igen kínosan érintették. Megdöbbenésüket Burián közös külügyminiszter Bethmann Hollweg kancellárhoz írott levele hűen adta vissza, amidőn kifejezte, hogy a tengeralattjáró háború kérdésében „mindeddig teljes egyetértésben tudtam magamat Exc-dal. Az amerikai veszélyre való tekintet volt az, ami ismeretesen arra késztetett bennünket, hogy az Ancona-ügy rendezésében teljes mértékben eleget tegyünk a Német Külügyi Hivatal kívánságainak". Ezután Hohenlohe nagykövet jelentésére hivatkozva, a német álláspont eltolódásáról szólva megállapítja, hogy bár nem kíván a tengeralattjáró háború kérdésének katonai vonatkozásaiba beavatkozni, mégis megjegyzi, hogy „ily messzehordó következményekkel járó vállalkozás csakis az eredményes befejezés kiszámítható biztonságának az esetében indítható el, nem pedig mint a szükség ultima ratiója". Politikai szempontból az Amerikára való tekintet a meggondolások legfontosabb kiindulópontja. Wilson súlyos presztízsveszteség nélkül elnökjelöltségének ideje alatt nem adhatja fel eddigi álláspontját.

A kérdés nemzetközi jogi vonatkozásában megvizsgálandó — folytatja a levél —, nem volna-e lehetséges eltekinteni attól, hogy az Anglia körüli tengersávot hadműveleti területté nyilvánítsák, s nem volna-e lehetőség általában a nemzetközi jog eddigi keretei között maradni. A kiélezett tengeralattjáró háború az elnökválasztás előtt minden bizonnyal közelebb hozza, a választás után pedig teljesen valószínűvé

51 Tel. von Gr. Larisch, Berlin, am 7. Okt. 1916. No. 297 Streng geheim. U-Bootskrieg. Uo.
52 B. Braun ugyanis Drezdából azt jelenti, hogy Hindenburg a tengeralattjáró háborúval szemben foglalt állást. Tel. Dresden, 9. Okt. 1916. No. 28. Uo.

teszi azt a veszélyt, hogy az USA — az antanthatalmak oldalán — belép a háborúba. Minthogy azonban kérdéses, hogy e veszély politikai, erkölcsi és katonai hátrányai kiegyenlíthetők-e megbízhatóan felmért előnyökkel, ezért nem lehet a tengeralattjáró háborút egyedül haditechnikai szempontból megítélni. A tengeralattjáró-blokád rendszere — ha keresztülvihető — mindenesetre ajánlatosabb volna, mert megelőzi azt, hogy Amerikában a „szószegés" jelszavával kapcsolhassák össze.[53]

A Burián-levélben világosan kifejezésre jutnak a Monarchia külpolitikájának meggondolásai és aggodalmai az USA hadba lépésének következményeit illetően. E szorongás annál indokoltabb volt, mivel a német hadvezetésnek nem volt szándékában a veszélyek elkerülése. Bethmann kancellár válaszlevelében kijelentette, hogy a Birodalmi Gyűlés egyik bizottsága elfogadta ugyan a kormány álláspontját, miszerint a tengeralattjáró háború egyelőre nem látszik hasznosnak,[54] de a néhány héttel később keletkezett újabb Musulin-feljegyzés egy német személyiségtől származó információ alapján arról ír, hogy Plessben belpolitikai okokból már nem elleneznek ugyan egy békeakciót, de rossz néven vennék enyhe békefeltételek felállítását, mivel azt hiszik, hogy ezeket el is fogadnák. Ugyanakkor — közli Musulin — a legnagyobb eréllyel folytatják a háborús előkészületeket, s arra számítanak, hogy a békejavaslat elutasítása jó indok lesz a tengeralattjáró háború megszigorítására.[55] Így a Monarchia vezető köreinek szorongása valóban teljesen megalapozott volna, annál is inkább, mivel a németek egyre ingerültebben nyilatkoztak az amerikai kormány ama igényei ellen, hogy állampolgárai számára hadműveleti területeken is szabad mozgást követel, amikor a maga részéről nem hajlandó az éhség-blokád ellen hatásosan fellépni. A vita a németek és amerikaiak között egyre élesebbé válik, mert az amerikaiak növekvő kíméletlenséget vetnek a német tengeralattjáró hadműveletek vezetőinek szemére. Ebben a helyzetben pedig a Monarchia sem tudja már kivonni magát a dolgok alakulásából, mivel kettős módon is részese a tengeralattjáró háborúnak: „egyrészt saját tengeralattjáróin keresztül, amelyek ugyancsak az Adrián, tehát a közvetlen közelében működnek, másrészt azonban a német tengeralattjárók révén, amelyek a Monarchia lobogója alatt fejtik ki tevékenységüket a Földközi-tenger egész térségében. Ezen nemzetközi jogi szempontból nem kifogástalan eljárás fedezésére a tengeralattjáró egységek a háború tartamára a cs. és kir. haditengerészet részeit alkotják. A német tengeralattjáróknak a cs. és kir. hadi lobogó alatt végrehajtott, a semleges hajókat ért károkért és süllyesztésekért — egy Berlinnel kötött titkos megállapodás értelmében — nekünk kell minden panaszt kivédenünk." A Monarchia 1916. február 10-én Németországgal egybehangzó nyilatkozatot is közölt, amelyben utasította a tengeralattjárókat, hogy a felfegyverzett kereskedelmi hajókat harci egységeknek kell tekinteni, s minden további nélkül meg kell semmisíteni.[56]

[53] Privatbrief S. E. des Herrn Ministers an Reichskanzler von Bethmann Hollweg, Wien, 9. Okt. 1916. No. 4976. pro domo. Uo. fol. 520—524.
[54] Bethmann Hollweg birodalmi kancellár levele. Berlin, den 14. Okt. 1916. Uo.
[55] Musulin kézírásos feljegyzése. Wien, am 8. Nov. 1916. (Beszélgetés Wiesner úrral) Uo.
[56] Feljegyzés a miniszternek bemutatva. Valószínű keltezés: 1916. dec. 31. Uo.

Amidőn az amerikaiak kifogásokat emeltek ezen álláspont ellen, 1916. utolsó napján Ausztria-Magyarország új uralkodója és új vezetői kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy a Monarchia a háborús szövetség puszta erejénél és titkos kötelezettségeinél fogva — sok tekintetben akaratuk ellenére — részesei annak a tengeralattjáró háborúnak, amelynek várható s egyre elkerülhetetlenebbnek bizonyuló következményeivel tisztában voltak. A tengeralattjáró háború, illetve az a körülmény, hogy a Monarchia lobogója alatt, de az osztrák—magyar hadvezetőségtől független, bár „szövetséges" akarat szerint működő katonai egységek korlátozhatták vagy meghatározhatták a Monarchia mozgásszabadságát és magatartását a háború alatt, állami szuverenitásának már ekkor is igen jelentős szűkülését jelentette. Mindez akkor történik, amikor Hohenlohe 1917. január 1-i távirata közli, hogy Berlinben az antantnak a központi hatalmak békeakcióját elutasító közleményére olyan választ akarnak adni, amely a háború folytatásáért való felelősséget áthárítva már érzékeltetni fogja a felfegyverzett kereskedelmi hajók figyelmeztetés nélküli elsüllyesztésének megengedhetőségét nemzetközi jogi szempontból. A német kormány e fogalmazási formulától azt várja, hogy Washington azt elfogadva eltekintsen a diplomáciai szakítástól.[57] Ez természetesen mit sem változtat azon a tényen, hogy e bejelentés a korátlan tengeralattjáró háború szándékának kilátásába helyezését tartalmazza.

Ellentétben azonban az osztrák sajtó egyes megnyilatkozásainak magabiztos hangjával, amely az antant állásfoglalását úgy tálalta olvasói elé, mintha az nem is a központi hatalmaknak, hanem Wilson elnöknek szánt visszaütés lenne, „amiért majd neki és Amerika közvéleményének kell számot adnia".[58] Czernin és a Monarchia kormánykörei nem voltak ilyen optimista hangulatban. Az új külügyminiszter igen súlyos benyomásokkal tért vissza első berlini látogatásáról, mert tudomásul kellet vennie, hogy a német kormány már elhatározta, a békeakció kudarca esetén teljes eréllyel indítja meg a tengeralattjáró háborút. E benyomás hatása alatt utasítást küld tehát Hohenlohe nagykövetnek, s felhatalmazza, közölje az ő nevében a birodalmi kancellárral, hogy ha nem is állnak rendelkezésére megfelelő eszközök a felelős német tényezők — szerinte vészthozó — határozatának visszatartására, mégis kötelességének tartja, hogy ismételten felemelje intő szavát ily elsietett döntések ellen. A német kormány iszonyatos felelősséget vállal, ha az a gyors siker, amelyet a korlátlan tengeralattjáró háborútól vár, lassabban következnék be, vagy részben elmaradna. „Ha mi, mint közvetlenül érdekelt hatalom, kénytelenek is vagyunk e hadviselési mód célirányosságára vonatkozó döntést átengedni, arra mégis igényt tartunk, hogy ezen akcióval szembeni súlyos meggondolásainknak érvényt szerezzünk, annál is inkább, mivel a balsiker okozta károk bennünket semmivel sem fognak kevésbé sújtani, mint Németországot. E döntés azonnali háborúba sodorna bennünket az Egyesült Államokkal . . ."[59]

57 Tel. Prinz Hohenlohe, Berlin, 1. Jänner 1917. No. 2. Wien HHStA. P. A. Krieg 25 No. — (OL. Filmtár W 403).
58 Neue Freie Presse, 27. Dez. 1916. Antwort des Gr. Czernin auf die amerikanische Note.
59 Geheim: Tel. an Pr. zu Hohenlohe in Berlin Wien, am 12. Jänner 1917. Wien, HHStA. P. A. Geheim XLVII/3—15. — (OL. filmtár W 398).

Czerninnek ez a távirata az osztrák—magyar diplomácia egyik legsúlyosabb megnyilatkozása, amelyben már leplezetlenül jut kifejezésre a Monarchia teljes tehetetlensége „szövetségesével" szemben. Az események alakulása egyre világosabban bizonyítja, hogy a lényeges kérdésekben a Monarchia legfeljebb formálisan vesz részt a döntések előkészítésében, gyakorlatilag azonban a katonai helyzet kialakításában megmutatkozó részaránya szabta meg beleszólásának mértékét. Ezt a mértékegységet pedig igen szigorúan kezelte a német Legfelsőbb Hadvezetőség. A Monarchia államvezetőinek sajátos helyzetükből következő meggondolásait legfeljebb az udvariassági gesztusok határáig voltak hajlandók figyelembe venni, érdemben azonban alig kerültek mérlegelésre, még akkor sem, ha e fenntartások — végső fokon — közös érdekeket védelmeztek. Ebben a kérdésben pedig a Monarchia szakértői igen világosan látták és fogalmazták meg a követendő eljárást. Ilyen szakértői vélemény volt Dumba, volt washingtoni nagykövet feljegyzése, aki a következőkben összegezte a problémát: „Fő dolog véleményem szerint, hogy Wilsont az antantkormányokkal szembeni állásfoglalásra késztessék. Ehhez elsősorban szerény békekövetéléseink loyális nyilvánosságra hozatala szükséges — persze csak nagy vonalakban — . . .továbbá a tengeralattjáró háború Washingtonban együttesen megállapított feltételeinek lelkiismeretes betartása. Egyetlen hiba ebben a vonatkozásban végzetessé válhat."[60] — E véleményben csak az volt az illuzórikus, hogy Wilsonnak az antanttól való leválaszthatóságát feltételezte, bár ügyesebb, s főleg olyan diplomácia, amely tudatosan nem provokálja az elnököt, elérhetett volna bizonyos sikereket ezen a téren. Az mindenképpen kétségtelennek látszik — s ez a Monarchia egykori vezetői előtt teljesen világos volt —, hogy a korlátlan tengeralattjáró háború legeredményesebb formája ugyanolyan veszélyes, mint a sikertelen, mivel „az amerikai háborút hozta, s ezzel együtt emberi számítás szerint a mi romlásunkat is, mert az erőviszonyok kiegyenlítése ekkor már lehetetlen volt!"[61] Ez Burián Istvánnak, a Monarchia egykori külügyminiszterének a véleménye, akinek egyébként — a Monarchia szemszögéből nézve természetesen — abban is igaza volt, hogy „az amerikai veszélyt Ausztria-Magyarországon sokkal komolyabban vették, mint Németországban."[62] A lényeget Burián a következő szavakban fejtette ki emlékiratában: „Amerika abban a helyzetben van, hogy friss erővel hosszú háborút készítsen elő a kimerült központi hatalmak ellen, ezzel pedig a legnagyobb kitartásra ösztönözné az antanthatalmakat. Az egész olyan hazárdjáték volna, melynek kudarca esetén Ausztria-Magyarország lenne az első áldozata."[63] Ezen — egyébként teljesen reális — hangulat és állásfoglalás késztette az uralkodót arra, hogy 1917. január 20-ra tanácskozást hívjon össze Bécsbe a tengeralattjáró háború kérdéseinek megvitatására, amelyre Haus admirálison kívül a német tengerészet képviselőit is meghívta:

[60] Notiz des Botschafters a. D. Dr. C. Dumba erhalten 11/1/17. Seine Eindrücke zur Note Wilsons (kézírásos jegyzet) Wien, HHStA. P. A. Krieg 25. No.—/fol. 155. — (OL. Filmtár W 403).

[61] *Stephan Graf Burián:* Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Kriege. Berlin, Ullstein, 1923, 176. o.

[62] Uo. 177. o.

[63] Uo. 179. o.

„a legnagyobb súlyt helyezem arra" — táviratozta Czernin Hohenlohenak Berlinbe — „nehogy Őfelségében az a benyomás verjen gyökeret, hogy ily életfontosságú kérdésben nézeteinek meghallgatása nélkül döntenek."[64] 1917. január 15-én, tehát másnap Czernin a felszólalást — ti. azt, hogy a tengeralattjáró háború kérdésében ne döntsenek Berlinben Bécs meghallgatása nélkül — nyomatékosan megismétli,[65] amit Hohenlohe továbbit és Zimmermann államtitkár tudomásul vesz.[66] Ismételt felszólításokra a német kormány végre hozzájárult ahhoz, hogy január 20-án Holtzendorff admirális és Zimmermann államtitkár menjen Bécsbe, s tárgyaljon az Osztrák—Magyar Monarchia kormányával.

Eközben futott be a Czernin által Berlinbe küldött B. Flotow külügyminisztériumi osztályvezető jelentése kétnapos tárgyalásairól. A jelentésnek nem az ismert német nézeteket megismétlő fejtegetései a jelentősek, hanem inkább Flotow érvei és Zimmermann válasza. Flotow ezúttal is arra az álláspontra helyezkedett, hogy éppen az amerikai haderő későbbi hadba lépése teszi lehetővé, hogy „ezen utolsó kártya kijátszása nélkül jussunk számunkra elfogadható befejezéshez... Anglia is készületlenül lépett a háborúba, s ma már tiszteletet parancsoló, milliós hadsereget állít a németekkel szembe." Zimmermann erre az őszinteség látszatával a következőket válaszolta: „higyje el nekem, a mi gondjaink nem kisebbek az Önökéinél... Az eredményre vonatkozó pozitív bizonyosság persze nem létezik, csak számítások vannak. Ezért nem tudtunk még határozni. Mutasson nekem egy utat, amely valamilyen lehetséges békéhez vezet, és én leszek az első, aki a tengeralattjáró háborút elveti. Ahogy a dolgok ma állnak, úgy magam is, és sokan mások is, már majdnem meggyőzettük magunkat róla."[67]

Alig lehet kétséges, hogy Zimmermann kijelentése — ha csupán félkomoly formában is — azt a vallomást tartalmazza, hogy a német kormány hozzájárult a korlátlan tengeralattjáró háború megindításához. Az erre vonatkozó határozat — mint ismeretes — az 1917. január 9-i német koronatanácson megszületett, de a német kormány ezt — mint eldöntött tényt — még mindig nem közli szövetségesével, hanem homályos és ködösítő szólamokkal igyekszik azt e gondolathoz „hozzászoktatni". Csakis így történhetett, hogy Hohenlohe és Flotow 1917. január 15-én még mindig olyan jelentéseket küldenek Bécsbe, amelyek szerint berlini politikai és katonai tényezők „komolyan foglalkoznak a tengeralattjáró háború korlátlan kiélezésének kérdésével", továbbá a német államférfiak előttük tett kijelentéseiből kiderül, hogy a német kormány „nem fog döntő jellegű elhatározásra jutni, mielőtt velünk szót értene".[68] Hangsúlyozzuk, hogy mindez, miként az előbb idézett Zimmermann kijelentés is, egy héttel az 1917. január 9-i német koronatanácsi határozat után történt.

64 Tel. an Hohenlohe, Wien, am 14. Jänner 1917. — (OL. Filmtár W 398.) Wien HHStA. P. A. Geheim XLVII/3—15.
65 *Czernin* Hohenlohenek. (Kézírásos fog.) Wien, 15. Januar 1917. Aláírás: Czernin. Uo.
66 Tel. Hohenlohe an Czernin, Berlin, 15. Jänner 1917. Uo.
67 Flotow feljegyzése a tengeralattjáró háborúval kapcsolatos német felfogásról, Wien, 1917. Január 15. — Az iratot Czernin is közli: *Ottokar Czernin:* Im Weltkriege, Berlin und Wien, Ullstein, 1919. 157—161. o.
68 Wien, HHStA. P. A. Geheim XLVII/3—15. (OL. Filmtár W 398.)

Ebből a szempontból van jelentősége Tisza István táviratának is, amelyet 15-én küldött Mérey nagykövetnek a külügyminisztériumba. Ebben elsősorban „megnyugvással" nyugtázza, hogy Zimmermann államtitkár hozzájárult ahhoz, hogy a tengeralattjáró háborúra vonatkozó határozathozatal előtt a Monarchia véleményét is bekérjék. Kéri azonban, hogy a felvilágosításokat idejében megkapják, hogy az ítéletalkotás lehetővé váljék. Másrészt azonban — hangsúlyozza Tisza — „...meg kellene győznünk az amerikai kormányt, hogy a kezdeményezésnek ilyen szemtelen visszautasítása után, s azután, hogy Németország megalázására és a Monarchia és Törökország szétrombolására irányuló háborús céljait cinikusan kikürtölték, további lépéseket kell tennie, s megfelelő eszközökkel kell állást foglalnia a tartós békéért és ellenségeink hódító politikája ellen, amelyek természetszerűen a végsőkig való háborút vonnák maguk után." Az antant elleni kirohanások után Tisza az Amerikával szembeni további barátságos magatartást javasolja, „nehogy lefogja kezünket, ha élesebb eszközökhöz kell nyúlnunk. Különben is hangsúlyozom, hogy minél nagyobb a kilátás a kiélezett tengeralattjáró háborúra, annál fontosabb és sürgősebb volna az Entente-jegyzéket a semleges kormányok, különösen pedig az amerikai közhangulatnak javunkra való befolyásolására felhasználni."[69]

Anélkül, hogy részletesen foglalkoznánk Tisza Istvánnak a korlátlan tengeralattjáró háborúval kapcsolatos állásfoglalásával, meg kell állapítanunk, hogy különös ellenállást nála e hadászati koncepcióval szemben ekkor aligha lehet felfedezni. Az akcióval kapcsolatos legfontosabb problémája az, hogy a német kormány előre értesíti-e szándékairól a Monarchiát, vagy sem. Ezen túlmenően pedig őt is az az illúzió töltötte el, hogy az amerikai kormányt és a közvéleményt, éppen az antanthatalmak jegyzékének felhasználásával, a központi hatalmak oldalára lehet vonni. Tisza állásfoglalása a tengeralattjáró háború kérdésében különben meglehetősen homályos. Ha számításba vesszük azt is, hogy mind Burián, mind pedig Czernin küzdelmében a tengeralattjáró háború ellen, neki is volt — aktaszerűen ki nem mutatható — szerepe, tény, hogy 1917 januárjában azt már szinte szükséges módszernek tekinti a háborúvesztés elkerülésére. Lehetséges, hogy a Monarchia illetékes tényezőinek a német döntés meghozatalába történő bevonásához, a Monarchia két miniszterelnökének még az uralkodó határozathozatala előtti meghallgatásához való szinte aggodalmas ragaszkodása[70] abból a meggondolásból fakadt, hogy ezen az úton még fékezni lehet az események káros alakulását. Azt Tisza ekkor valóban nem tudhatta, hogy a német kormány a döntést már régen meghozta (egy hét ebben a fejlődési szakaszban igen hosszú időnek számít), s így minden további tárgyalása a Monarchia vezetőivel — beleértve a Holtzendorff admirális és Zimmer-

69 Telephondepesche. S. E. des Gr. Tisza an S. E. den Herrn Bootschafter v. Mérey. Budapest, 15. Jänner 1917. Wien, HHStA. P. A. Krieg 25 No. (OL. Filmtár, W 403.)
A távirat még megjelent: *Gróf Tisza István* összes munkái. 6. köt. Budapest, MTA és Franklin és Tsa. 1937. 1855/u. 132—133. o.

70 *Hohenlohe* Buriánhoz, Berlin 19. Jänner 1917. Titkos No. 31. — A Berlinben időző Tisza kéri a következő távirat továbbítását: „Ich will in keiner Richtung Schwierigkeiten machen, muss aber unbedingt bitten, dass vor Entscheidung S. M. bezüglich des U-Bootkrieges, beide Min. präsidenten bei völliger Kenntniss der einschlägigen Momente Stellung nehmen können." Wien, HHStA. P. A. Gheim XLVII/3—15. — (OL. Filmtár W 398.)

mann államtitkár tervezett, január 20-i, bécsi látogatását is — teljesen formális jellegű, s a dolgok további alakulásán már nem sokat változtat. A központi hatalmak e fegyverhez — szerinte — csak a létük ellen elkövetett „bűnös merénylet" elhárítására és békéjük megszerzése érdekében nyúlnak.[71] Ezen álláspont — mint látható — a német érvelés teljes elfogadását jelenti, s abban az esetben is problematikus, ha csupán „tanácsadásul" szolgál Czerninnek az USA kormányához intézendő jegyzék érveinek alátámasztására.

ИМРЕ ГОНДА:

НЕОГРАНИЧЕННАЯ ПОДВОДНАЯ ВОЙНА И АВСТРО—ВЕНГЕРСКАЯ МОНАРХИЯ

Резюме

Затягивание исхода военных действий в первые два года мировой войны 1914—1918 гг. побудило военное руководство центральных держав к тому, чтобы невыгоды, вытекающие из их общественного строя, по сравнению со странами Антанты уравновесить вводом в войну нового вида оружия.

Так произошло неограниченное введение в войну подводных лодок, которое однако было сопряжено с опасностью того, то при столкновении их с военно-морским флотом США они могли вынудить Соединенные Штаты Америки обявить войну Австро—Венгерской Монархии. Эта опасность усугублялась также и тем, что предстоящий выход России из войны сильно склонил чашу военных весов в пользу немцев, что противоречило интересам господствующих кругов США, в основном стоявших на стороне Антанты. Таким образом выпадение царской России из рядов держав Антанты ускорило вступление США в войну. В результате этого Соединенные Штаты Америки не только не ослабили, а наоборот, косвенным способом значительно усилили военный потенциал Антанты, даже и при том условии, что перестройство неизмеримой экономической мощи Соединенных Штатов на военный лад потребовало определенного времени. Недооценка этого обстоятельства явилась одной из наиболее крупных ошибок немецкого военного руководства. Посол Гегмании в Вашингтоне Бернторфф напрасно посылал своему начальству в Берлине свои зловещие донесения; с немецкой стороны их характеризовали как «западное инспирирование», которое грешило перед той обязанностью немецкой дипломатии, согасно которой она должна была в любой обстановке создавать наиболее благоприятные условия для действий своего военного руководства.

Всё это создавало для Австро—Венгерской Монархии довольно неблагоприятные условия для участия в неограниченной подводной войне.

В Австро—Венгерской Монархии существовали также противоречия между военным и гражданским государственным руководством по вопросу неограниченной подводной войны. Однако монарх — Карл Габсбургский — и правительство Австро—Венгрии гораздо лучше, чем государственное руководство Германии, сознавали, какая опасность угрожает обеим империям в результате вступления в войну Соединенных Штатов Америки, спровоцированных неограниченной подводной войной. Ставка для Габсбург-

[71] Iratváltás a külügyminiszterrel az 1917. február 5-i beszéd (a tengeralattjárók) tárgyában. — Telefontávirat Gr. Czernin Ottokárnak, 1915. február 5. Gr. *Tisza István* összes munkái. 6. köt.. 1875/a és b. 143—145. o. — A Tisza táviratára adott válaszában Czernin — többek között — kijelentette, hogy „So lang . . . unsere Zerschmetterung als Programm unserer Feinde gibt, werden wir mit allem erlaubten Mitteln kämpfen und es gibt kein »zurück« in der U-Boot-Frage." (Kiem. az eredetiben.)

ской Монархии была гораздо большей. Германия «в крайнем случае» проиграет одну войну, а ведь Монархия Габсбургов найдет свою погибель в проигранной войне. Это было причиной того, что руководители монархии гораздо яснее видели серьезные последствия развязывания неограниченной подводной войны, чем немцы. Однако по своему положению они имели чрезвычайно мало возможности выступить против решения, принятого генеральным штабом и государственным руководством Германии на коронном совете 9 января 1917 года, согласно которому начало неограниченной подводной войны было назначено на 1 февраля. Весьма характерным является то, что согласие союзников Монархии на эту акцию немцам удалось получить лишь на встрече императоров в Берлине, состоявшейся 26 января, после визита адмиралов Хольтцендорффа и Циммерманна, приезжавших 20 января в Вену в целях оказания нажима на правительство Монархии. Однако написанное до подписания соглашения письмо императора и короля Карла к кайзеру Вильгельму от 23 января выражало те опасения, с которыми монарх относился к неограниченной подводной войне.

После принятия решения основной задачей дипломатии Монархии было — после разрыва дипломатических отношений между США и Гегманией — всё же поддерживать связь между Монархией и Соединенными Штатами Америки. В этом до некоторой степени были заинтересованы обе воюющие стороны. Монархия этим шагом хотела достичь того, чтобы ее поведение не было правительством премьера Вильсона полностью отождествлено с поведением Германии. А со стороны США поддержание связей с Монархией означало попытку испытать внутреннюю прочность Двойственного Союза и отделить Монархию от Германии. Однако выяснилось, что дипломатические маневры обеих сторон служили введению в заблуждение друг друга и были бесплодными: Монархия после вступления США в войну не могла продолжать этого маневрирования в целях поддержания своего особого положения и связей с Соединенными Штатами Америки. В то же время попытка Вильсона выделить Монархию из Двойственного Союза потерпела неудачу из-за позиции английского правительства, которое стояло на том, что обязанности США по отношению к союзникам Антанты делают невозможным выполнение обещаний, данных Монархии, ибо они противоречат интересам Антанты. В таких условиях все дальнейшие стремления австро—венгеоской дипломатии, направленные на то, чтобы уклониться от последствий неограниченной подводной войны, были обречены на провал.

IMRE GONDA:

DER VERSCHÄRFTE U-BOOTKRIEG UND DIE ÖSTERREICHISCH—UNGARISCHE MONARCHIE

Resümee

Da in den ersten zwei Jahren des ersten Weltkriegs keine Entscheidung gefallen ist, wollten die Zentralmächte ihre gesellschaftlichen Nachteile der Entente gegenüber durch den Einsatz einer neuen Waffe ausgleichen.

So kam es zum verschärften U-Bootkrieg, der jedoch die Gefahr in sich barg, durch einen Zusammenstoß mit der amerikanischen Marine die Kriegserklärung der USA heraufzubeschwören. Zur selben Zeit hat das Ausscheiden Rußlands die militärischen Kräfteverhältnisse stark zugunsten der Deutschen verschoben, was den Interessen der überwiegend ententefreundlichen herrschenden amerikanischen Kreise zuwiderlief. Dieser Umstand hat das Eintreten der Vereinigten Staaten in den Krieg beschleunigt. Dadurch wurde die einsatzfähige militärische Kraft nicht geschwächt, sondern im Gegenteil, in mittelbarer Form bedeutend erhöht, wenn auch die Umgestaltung der unermeßlichen wirtschaftlichen Kraft der Vereinigten Staaten in Kriegspotential gewisse Zeit in Anspruch nahm. Diesen Umstand baga-

tellisiert zu haben, war einer der größten Fehler der deutschen militärischen Führung. Der deutsche Botschafter in Washington, Bernstorff, sandte vergeblich seine warnenden Meldungen; man warf ihm vor, er sei „vom Westen beeinflußt" und verstoße so gegen die Pflicht der deutschen Diplomaten, unter allen Umständen für die Taten der deutschen Kriegsführung die günstigsten politischen Bedingungen zu schaffen.

All dies schuf für die Österreichisch-Ungarische Monarchie ziemlich ungünstige Umstände für eine Teilnahme am uneingeschränkten U-Bootkrieg.

In dieser Frage gab es auch in der Monarchie einen Gegensatz zwischen der militärischen und der zivilen Staatsführung. Der Herrscher — Karl v. Habsburg — und die Regierung waren aber noch mehr als die Deutschen sich dessen bewußt, was für Gefahren der durch werschärften U-Bootkrieg provozierte Kriegseintritt Amerikas bedeutet. Der Einsatz war für die Monarchie viel größer als für Deutschland. Dieses konnte „höchstens" einen Krieg verlieren, dem Habsburgerreich drohte aber bei einer Niederlage der Zerfall. Die führenden Kreise der Monarchie sahen die Gefahren, die der verschärfte U-Bootkrieg mit sich bringt, viel klarer als die Deutschen. Infolge der gegebenen Lage gab es für sie nur ein ungemein kleines Gebiet, sich dem Beschluß des deutschen Kronrates vom 9. Januar 1917, der auf Antrag des deutschen Generalstabs und der deutschen Staatsführung den Beginn des verschärften U-Bootkrieges für den 1. Februar festsetzte, entgegenzustellen. Sehr charakteristisch ist es, daß die Zustimmung der Monarchie zu dieser Aktion bei dem am 20. Januar in Wien erfolgen Besuch des deutschen Admirals Holtzendorff und Staatssekretärs Zimmermann, die nach Wien gekommen waren, um die Zustimmung der Monarchie zu urgieren, bzw. dann beim Kaisertreffen in Berlin am 26. Januar erreicht wurde. In einem vorangegangenen zum Kaiser Wilhelm gerichteten Schreiben hat jedoch Kaiser und König Karl seine Vorbehalte vorgebracht.

Nachdem die Entscheidung gefallen war und der Abbruch der diplomatischen Beziehungen zwischen den USA und Deutschland eingetreten ist, war die Hauptaufgabe der Diplomatie der Monarchie, die Aufrechterhaltung der diplomatischen Beziehungen zwischen den USA und der Monarchie zu sichern. Dies stand bis zu einem gewissen Punkte im Interesse beider kriegführender Parteien. Die Monarchie wollte erreichen, daß die Regierung Präsident Wilsons ihr Verhalten nicht mit dem Deutschlands ganz identifiziere. Seitens der Vereinigten Staaten bedeutete die Aufrechterhaltung der Verbindungen mit der Monarchie einen Versuch, die innere Festigkeit des Zweibundes auf die Probe zu stellen, bzw. die Monarchie von Deutschland zu lösen. Es stellte sich jedoch heraus, daß die diplomatischen Tätigkeiten beiderseits der Täuschung dienten und fruchtlos blieben. Die Monarchie konnte nach dem Kriegseintritt der USA ihre taktischen Manöver nicht fortsetzen und ihre besondere Lage und die Verbindungen zur USA nicht aufrechterhalten. Und Wilsons Versuch, die Monarchie aus dem Zweibund zu lösen, scheiterte an der Stellungnahme Großbritanniens, das seinen Verbündeten gegenüber Verpflichtungen übernommen hatte und gegen diese Verbündeten nicht Stellung nehmen konnte. Alle weiteren Bestrebungen der österreichisch—ungarischen Diplomatie, sich aus der durch den verschärften U-Bootkrieg geschaffenen Lage herauszuhalten, waren zum Scheitern verurteilt.

CHURCHILL ÉS A BRIT VEZÉRKAR BALKÁNI TERVEI (1942—1945)

Borus József

II. RÉSZ*

1943 végétől 1944 őszéig

J. V. Sztálin, W. S. Churchill, F. D. Roosevelt és kíséretük 1943. november 28-tól december 1-ig Teheránban tartott megbeszéléseinek anyagát részletesen ismerjük. Alapvető forrás erre a szovjet küldöttségnek a konferencián készült feljegyzései,[1] Szergej Matvejevics Sztyemenko hadseregtábornok emlékiratának egyik fejezete,[2] Churchill emlékiratai és Alanbrooke tábornagy naplója és életrajzi jegyzetei,[3] nemkülönben Elliott Roosevelt és J. R. Deane emlékiratai.[4]

A három küldöttség részben megegyező, részben azonban egymástól eltérő, sőt egyenesen ellentétes elképzelésekkel, tervekkel érkezett Teheránba. A legvilágosabb a Szovjetunió álláspontja volt, mint az előzőleg már a moszkvai külügyminiszteri értekezleten is elhangzott: az európai második front létrehozása, Észak- vagy Északnyugat-Franciaországban végrehajtandó partraszállás formájában, tehát az Overlord fedőnevű hadművelet. A britek által Európában már megvalósított vagyis javasolt összes többi hadműveletet a szovjet vezetők „csak elterelő harci cselekmény"-nek[5] tekintették.

* A tanulmány I. részét folyóiratunk 1971. évi 2. számában közöltük. (A szerk.)

1 Teherán, Jalta, Potsdam. Dokumentumgyűjtemény. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1969. (továbbiakban Teherán).

2 *Sz. M. Styemenko:* Ahol a győzelmet kovácsolták. Fejezetek „A vezérkar a háború éveiben" c. műből. Budapest, Kossuth Könyvkiadó — Zrínyi Katonai Kiadó, 1969. 166. s köv. o. — Sajnálatos módon a magyar fordítás az orosz nyelvű eredetinek csak egy részét tartalmazza.

3 *Winston S. Churchill:* Der Zweite Weltkrieg. V. köt. Der Ring schliesst sich. 2. könyv: Von Teheran bis Rom. Bern. Alfred Scherz Verlag 1952.; *Arthur Bryant:* Sieg im Westen (1943—1946). Aus den Kriegstagebüchern des Feldmarschalls Lord Alanbrooke, Chef des Empire-Generalstabs. Düsseldorf, Droste Verlag, 1960. 73. s köv. o.

4 *Elliott Roosevelt:* Apám így látta. Budapest, Dante Könyvkiadó, 1947. 141. s köv. o.; *J. R. Deane:* Ein seltsames Bündnis. Amerikas Bemühungen während des Krieges mit Russland zusammenzuarbeiten. Wien. Verlag Neue Welt, én. 40 s köv. o.

5 Sztálin használta ezt a kifejezést az 1943. november 29-i második ülésen (Teherán 40. o.) — Jelen dolgozat készítése közben került elém *Gerhard Grimm:* Churchills „The Second World War" als Quelle für die Politik und Strategie der Westalliierten in Südosteuropa c. munkája. Südostforschungen XXVI. k. München, R. Oldenbourg, 1967. A teheráni értekezlet leírásához fűzött egyik lábjegyzetében Grimm azt állítja, hogy amennyiben Sztálin a „diversija" szót használta, akkor ennek csípős jellege van, mivel az oroszban ez szabotázscselekményt jelent. 301. o. — Sztálin valóban ezt a szót használta, de első jelentése: elterelő harci cselekmény.

Teherántól Rómáig című, említett könyvében Churchill a teheráni tárgyalások ismertetése előtt szükségesnek tartja összefoglalni álláspontját, amelyet „a három brit vezérkari főnökkel teljes egyetértésben" a konferencián elfoglalt. Tegyük fel, hogy könyve írásakor, 1951 őszén, az események után közel nyolc évvel Churchill valóban teljes egyetértésre emlékezett. A brit vezérkari főnökök bizottságának elnöke, Alan Brooke tábornok viszont Teheránban 1943. november 28-án vasárnap azt írta naplójába, hogy a 16 órakor a szovjet nagykövetségen kezdődött első teljes ülés előtt megpróbálták rávenni a miniszterelnököt, járuljon hozzá az amerikaiak tervezte hadműveletekhez a Bengáli-öbölben fekvő Andaman-szigetek ellen. Brooke-ék ezzel akarták megszerezni az amerikai hozzájárulást a földközi-tengeri brit tervekhez; Churchill azonban nem adta beleegyezését.

Ugyancsak Brooke állapította meg, ezen az első ülésen megnyilvánult véleménykülönbségek alapján, hogy Churchill újra meg újra a Dardanellákhoz vezető útra és a Balkánra pillantott.[6]

Churchill azonban nemcsak a három brit vezérkari főnökkel való teljes egyetértésre utal emlékirataiban, hanem mindenekelőtt cáfolni igyekszik azt az Amerikában „legendává" vált „badarságot", hogy ő megkísérelte volna meghiúsítani a Csatornán tervezett átkelést, tömeges balkáni partraszállás vagy a Földközi-tenger keleti részében végrehajtandó nagy hadjárat javaslatával.[7]

A brit miniszterelnök emlékiratai e részének olvasásakor szükségképpen felmerül a kérdés: ha ez az állítás tényleg badarság volt, és csupán Amerikában terjedt el, miért tartotta szükségesnek Churchill, hogy emlékirataiban ismételten visszatérjen rá, és többször is határozottan cáfolja ezt a legendát?

Elliott Roosevelt apja szárnysegédjeként vett részt 1943 novemberében Churchill és Roosevelt, valamint a brit és az amerikai vezérkari főnökök kairói, Teherán közvetlenül megelőző konferenciáján. Visszaemlékezései — melyeket a nyugatnémet történetírás is megbízhatónak fogad el[8] — 1946-ban jelentek meg New Yorkban. Elliott Roosevelt szerint Kairóban apja közölte vele, hogy „az angolok már megint akadékoskodnak a nyugati front körül", ezért az Overlord-terv ügyében „nagyon kétes" a helyzet.[9]

Hasonlóan nyilatkozott F. D. Roosevelt Teheránban is fia előtt Churchill balkáni terveiről. A brit miniszterelnök a második teljes ülésen kijelentette — mint erre még visszatérünk —: „Nekünk nem voltak ambícióink a Balkánon."[10] Erről beszámolva, Roosevelt ezt mondta fiának: „Valahányszor Churchill érvel a balkáni invázió érdekében, mindenki pontosan tudja, mire gondol. Mindennél fontosabb neki, beékelődni Kö-

6 *Bryant* 93. és 96. o.
7 *Churchill* V/2. 29. o.
8 *Grimm* 301. o. 98. sz. jegyzet.
9 *E. Roosevelt* 122. o.
10 Az eredeti angol szövegben ez áll: „We ourselves had no ambitions in the Balkans." L. *Winston C. Churchill:* The Second World War. V. k. Closing the Ring. London — Toronto stb. Cassel and Co. Ltd. 1952. 324. o. A konferencián készült szovjet feljegyzésekben ez így olvasható: „Nem vezérelnek bennünket semmiféle balkáni érdekek, sem pedig becsvágyó törekvések." L. Teherán 36. o.

zép-Európába, hogy távol tarthassa a Vörös Hadsereget Ausztriától, Romániától, sőt ha lehet, még Magyarországtól is. Sztálin tudta ezt, én is tudtam, mindenki tudta . . ."[11]

Teheránban a brit miniszterelnök — emlékiratai szerint — „három kívánság"-gal állt elő. Az első az „1944 májusban vagy júniusban, legkésőbb azonban július első napjaiban" megvalósítandó Overlord hadművelet volt. Az első helyet az ehhez szükséges csapatok és a szállításukra szolgáló hajók foglalták el, minden más előtt.

A második kívánság az Olaszországban tevékenykedő angol—amerikai hadsereg ellátása volt oly módon, hogy ez elfoglalhassa Rómát és a tőle északra fekvő repülőtereket. Ez utóbbiakról bombázni lehetett Dél-Németországot. Ezt követően Churchill az előnyomulást abba akarta hagyni a Pisa—Rimini vonalon.

Az 1944-re szóló tervek között szerepelt egy dél-franciaországi partraszállás is, Toulon és Marseille elfoglalására. Innen a Rhône-völgyében végrehajtott előnyomulás az Overlordot segítette volna. Churchill ezt az elgondolást — saját bevallása szerint — nem ellenezte, de inkább előnyben részesített volna egy támadást Észak-Olaszországból az Isztriai-félszigeten át Bécs irányába. Emlékiratai szövegéből azonban nem derül ki, hogy vajon mégsem akart megállni Pisa—Rimini vonalában, vagy pedig Észak-Olaszországban, esetleg magán az Isztriai-félszigeten megvalósított partraszállásra gondolt.

A brit miniszterelnök harmadik kívánsága a Földközi-tenger keleti részére vonatkozott. Erről a területről, mint hadszíntérről, ő továbbra sem mondott le, az előző hónapokban elszenvedett politikai és katonai kudarcok hatására sem. Állítása szerint ugyan nem az Overlord-hoz szóba jöhető erőket akarta ide igénybe venni, hanem csupán a földközi-tengeri brit—amerikai erők egy tizedét, állítása szerint két, legfeljebb három hadosztályt. Ezeket amúgysem lehetett volna a főhadszíntérre szállítani, mert hiányzott a szükséges hajótér, de az angliai kikötők és táborok is már a legvégső határig igénybe voltak véve. Ezt a két-három hadosztályt — írja Churchill — kár lett volna a néző szerepére kárhoztatni. Ha sikerül Ródoszt elfoglalni, ez megteremtette volna a szövetséges légi fölényt az Égei-tenger fölött, lehetővé tette volna a Törökországba vezető tengeri út használatát. Ha viszont Törökország hajlandó lett volna hadba lépni, vagy legalább átengedte volna repülőtereit, amelyeket egyébként az angolok építettek, akkor az Égei-tengert Ródosz meghódítása nélkül is uralni lehetett volna.

A legfontosabb természetesen Törökország volt. Ha ez csatlakozik a szövetségesekhez, akkor ők minden további nélkül bemehettek volna búvárhajóikkal és könnyebb flottaegységeikkel a Fekete-tengerre, könnyebben és főleg rövidebb úton szállíthatták volna a hadianyagot a Szovjetuniónak.

Ezzel a három javaslattal Churchill Teheránban újra meg újra előállt. Úgy vélte, hogy Sztálint meg tudta volna nyerni elgondolásainak, Roosevelt azonban, katonai tanácsadóinak hatására, ingadozott, így vé-

[11] *E. Roosevelt* 151. o. — A könyv eredeti amerikai kiadásában (As he saw it. New York, 1946. 184. o.) a „whenever" szó áll, ennek pontos megfelelője: valahányszor.

gül „ezek a másodlagos. de csábító lehetőségek kihasználatlanul maradtak". Az amerikaiak álláspontja: „Mindenesetre megakadályoztuk, hogy Churchill a Balkánon kalandokba rántson minket."[12]

Ami végül az amerikaiak teheráni „programját" illeti, ők továbbra is fontosnak tartották a Japán elleni háborút a Csendes-óceán térségében, ahol eddig csak ausztráliai és új-zélandi csapatok segítették őket. Ugyanakkor mielőbb meg akarták indítani az Overlord hadműveletet, és attól tartottak, hogy a Földközi-tenger térségére vonatkozó brit elképzelések legalább két-három hónappal késleltetik a franciaországi partraszállás megkezdését[13].

A briteket mindenek előtt az aggasztotta, hogy Teherán előtt nem sikerült megegyezniük az amerikaiakkal „egy realista stratégiai politikáról". Fegyveres erőik Európában létszámban ugyan még felülmúlták az USA-ét, de a négyéves háború csaknem teljesen kimerítette embertartalékaikat. Helyzetük ettől kezdve mindig gyengült Amerikával és a Szovjetunióval szemben[14].

A háború továbbvitele szempontjából legfontosabb kérdésben, az Overlord megkezdéséről Teheránban megszületett a döntés. Az amerikaiak előzőleg „forró" konferenciát vártak, mivel úgy látták, hogy Churchill és az angolok ellenzik az Overlord hadműveletet, és ehelyett a Földközi-tenger egész térségét, mindenekelőtt a Balkánt akarják megnyitni. Eisenhower főhadiszállásán még olyan vélemény is felbukkant, hogy ezt az angol törekvést a szovjet küldöttség támogatni fogja![15]

Teheránban azonban nem brit—szovjet, hanem szovjet—amerikai közös álláspont nyilvánult meg és győzött az európai második front létrehozásának ügyében. Ez erősebbnek bizonyult Churchill mesterkedéseinél, úgyhogy végül Roosevelt és Churchill, az amerikai és a brit vezérkar vezetőivel való előzetes megbeszélés alapján ígéretet tett Sztálinnak, hogy 1944 májusában partra szállnak Észak-Franciaországban, s e partraszállás támogatására hadműveletet kezdenek Dél-Franciaországban is. Ennek hallatán Sztálin bejelentette, „az oroszok kötelezik magukat: májusra egy több helyen indítandó nagyarányú támadást szerveznek a németek ellen, hogy a német hadosztályokat a keleti fronthoz kössék, s így ne adjanak módot nekik arra, hogy bármilyen mértékben is megnehezítsék az Overlordot."[16]

A csendes-óceáni hadszintérről a legelső ülésen Roosevelt adott tájékoztatást. Sztálin a szovjet küldöttség nevében üdvözölte a Csendes-óceánon elért és a jövőben elérendő sikereket, majd hozzáfűzte, hogy a hitleri Németország feletti győzelem után a Szovjetunió is hadat üzen az imperialista Japánnak.

Sztálin ezen az ülésen előbb a Vörös Hadsereg nyári hadműveleteiről tájékoztatta a részvevőket, majd ismertette véleményét a többi euró-

[12] *Churchill* V/2. 29. s köv. o.; Churchill Rooseveltről, ill. az amerikaiak véleménye őróla uo. 32. o.

[13] Az amerikai tervekről F. D. Roosevelt a teheráni első ülésen, Teherán 8/9. o.; a brit—amerikai vitáról, már előzőleg is *Bryant* 81. s köv. o.; részben *Bryant* szövege.

[14] L. erre *Bryant* véleményét, 91. o.

[15] *Harry C. Butcher:* Drei Jahre mit Eisenhower. Das persönliche Tagebuch von Kapitän zur See Harry C. Butcher, USNR, Marine-Adjutant von General Eisenhower 1942—1945. Bern, Alfred Scherz Verlag, 1946. 483., 485. és 489. o.

[16] Teherán 46. o.

pai hadszíntérről, abból kiindulva, hogy „frontunk helyzetének megkönnyítése végett Európa mely részében volnának kívánatosak az angol—amerikai erők hadműveletei". Szerinte „az olaszországi hadszíntér csakis a szövetségesek hajóinak szabad földközi-tengeri közlekedése szempontjából fontos". Olaszországból közvetlenül Németország ellen nem célszerű támadni, mivel az Alpok útban vannak. Németország ellen Franciaországon át lehet a legeredményesebben támadni. „Jó lenne, ha Törökország hajlandó lenne utat nyitni a szövetségesek előtt. A Balkánról mégiscsak könnyebb elérni Németország szívét. Itt nem állják el az utat sem az Alpok, sem a Csatorna."[17]

A harmadikként beszélő Churchill először az Overlord hadművelettel foglalkozott, és elmondta, hogy május, június és július hónapban mintegy egymillió katonát akarnak partra tenni Franciaországban. Minderre azonban csak hat hónap elteltével kerül majd sor, ezért előzőleg Roosevelttel együtt megvizsgálta, „hogyan használhatnánk fel a legjobban a földközi-tengeri erőinket az oroszok megsegítésére . . ."

Beszélt a brit miniszterelnök az olaszországi hadszíntérről és az erre vonatkozó tervekről, majd rátért kedvenc témájára, Törökország bevonására a háborúba és Ródosz elfoglalására. Hangsúlyozta azt is, hogy a törökök hadba lépése hatással lehetne Romániára és Magyarországra.

Ezt követően Sztálin több kérdést tett fel Churchill javaslataival kapcsolatban. Többek között választ kért az Adriai-tenger térségében tervezett hadműveletet illetően, továbbá Törökország hadba lépésére vonatkozóan, leszögezve: „. . . kétségesnek tartom, hogy Törökország belép a háborúba. Szerintem nem lép be a háborúba, akármilyen nyomást gyakorolunk is rá." Később pedig: „Nem tűrhetjük, hogy Törökország továbbra is közöttünk és Németország között lavirozzon."

Ezen az ülésen Churchill nem válaszolt Sztálinnak az Adriai-tenger térségében tervezett hadműveletre vonatkozó kérdésére, a következő napi ülésen viszont részletesen ismertette balkáni terveit. Ide — mondotta — „nem szándékszunk reguláris hadosztályokat küldeni, csupán kombinált osztagok portyáira kívánunk szorítkozni. Nem vezérelnek bennünket semmiféle balkáni érdekek, sem pedig becsvágyó törekvések. Nem akarunk mást, mint a Balkánon lekötni és a lehetőségekhez képest megsemmisíteni 21 német hadosztályt." E tervek valóra váltásával kapcsolatban, tette hozzá később, nem gondolt „nagyobb erők bevetésére".

Roosevelt többször nyilvánította véleményét a Földközi-tengerrel kapcsolatban, de mindannyiszor hangsúlyozta, „hogy ezek a hadműveletek késleltethetik az Overlord végrehajtását". „Csak a helyzet igen komoly változása indokolhatja e hadműveletek kitűzött határidejének módosítását."[18]

Az értekezleten a katonai kérdésekről folytatott vitákban Brooke és Deane véleménye szerint Sztálin jelentős fölényben volt a másik két

[17] Teherán 8. s köv. és 11. o. — A szovjet feljegyzések közzétett szövegében Sztálin Japánra vonatkozó ígérete nem szerepel, noha erről Brooke (*Bryant* 93. o.), *Deane* (42. o.) és *Churchill* (V/2. 35/36. o.), másik oldalról pedig *Styemenko* (175. o.) egybehangzóan tudósítanak.

[18] Teherán 12. s köv. és 17/18. o.

államférfivel szemben. Életrajzi jegyzeteiben Brooke elmondja, hogy ő már első, 1942-es augusztusi moszkvai találkozásuk alapján magasra értékelte Sztálin képességeit, jellemerősségét és tisztánlátását, de még nem tudta, hogy hadvezér-e. Teheránban ott volt Vorosilov is, aki azonban Brooke szerint nem tölthette be Sztálin mellett a katonai tanácsadó szerepét.[19]

Brooke Teheránban már az első megbeszélésen, majd a következő üléseken felismerte, hogy Sztálinnak „a lehető legnagyobb kaliberű katonai agya" van. „Mondanivalójában egyetlen egyszer sem csúszott bele hadászati tévedés, élénk és tévedhetetlen pillantása sohasem hibázott a helyzetben bennerejlő komplikációk megítélésében." Roosevelthez és Churchillhez hasonlítva Sztálint, Brooke megállapítja, hogy az amerikai elnök sohasem iparkodott hadvezérként fellépni. Churchill viszont „féktelen volt, időnként ragyogó, de túlságosan heves, és könnyen hajlott arra, hogy kedvezzen alkalmatlan terveknek, anélkül, hogy előzőleg, mint ez szükséges, alaposan átgondolta volna őket."[20]

Nem kevésbé érdekesen örökítette meg a három nagy, de mindenekelőtt Sztálin és Churchill teheráni vitáját Deane amerikai tábornok. A földközi-tengeri hadműveletek mellett egyedül Churchill szállt síkra. Latba vetette teljes beszédkészségét, gesztikulált, hízelgett, humorizált, máskor morgott és szivarját harapdálta. Tolmácsa, Birse őrnagy kitűnő fordító volt ugyan, „de teljesen hiányzott belőle Churchill szónoki képessége. A tolmács szájában Churchill szavai minden erejüket elvesztették és süket fülekre találtak."

Deane szerint Sztálin viszont meg sem kísérelte, hogy bőbeszédűséggel vagy szófordulatokkal érje el célját. Megjegyzései rövidek voltak, és mindig a lényegre szorítkoztak. Az amerikaiakra „rendkívüli és kedvező értelemben vett hatással volt, valószínűleg azért, mert az angolokkal szembeni véleménykülönbségünkben az amerikai álláspontot képviselte. Ettől eltekintve, nem vonhattuk ki magunkat ennél az embernél a nagyág hatása alól."[21]

A teheráni konferencia, amelyen a katonai kérdéseken kívül már a háború utáni európai rendezés számos problémájára is kitértek, jelentős eredményekkel járt. A részvevő három hatalom képviselői nyilatkozatot fogadtak el és hoztak nyilvánosságra a Németország elleni háborúban folytatandó közös tevékenységről és a háború utáni együttműködéséről, valamint Iránról.[22] Megegyezés született az európai háború folytatásáról és a vezérkarok együttműködéséről is. Ezt a megegyezést ugyancsak írásba foglalták, de tartalma miatt akkor nem hozhatták nyilvánosságra; csak 1947-ben tették közzé.

Az öt pontot tartalmazó okmány első pontja kimondja, hogy a jugoszláv partizánokat a lehető legnagyobb mértékben támogatni kell hadianyaggal és commando-vállalkozásokkal.

19 *Bryant* 94. o. — Ebből kitűnik, hogy Brooke nem tudott a szovjet vezérkari főnökség hadműveleti osztályvezetőjének, Styemenko altábornagynak jelenlétéről.

20 Brooke életrajzi jegyzeteiben: „... Stalin ... had a military brain of the very highest calibre." L. *A. Bryant:* Triumph in the West. A History of the War Years. Based on the Diaries of Field-Marshal Lord Alanbrooke, Chief of the Imperial General Staff. New York, Doubleday and Company, Inc., Garden City, 1959. 62. o.; vö. a német kiadással 94/95. o.

21 *Deane* 43. és 44. o.

22 Teherán 63/64. és 65. o.

A második pont Törökországnak a szövetségesek oldalán még az év vége előtt remélt hadba lépését szögezi le.

A harmadik pontban arról van szó, hogy ha Bulgária megtámadná a németellenes háborúba belépő Törökországot, a Szovjetunió nyomban hadat üzenne Bulgáriának.

A negyedik pont az Overlord 1944 májusában való megindítását mondja ki, egyidejűleg hadművelet indul Dél-Franciaország ellen is. Sztálin marsall kijelentette: „a szovjet fegyveres erők körülbelül ugyanebben az időben támadást indítanak, hogy megakadályozzák a német csapateltolódásokat a keleti arcvonalról a nyugatira".

Végül megegyeztek abban, hogy „a három hatalom vezérkarának a jövőbeni európai hadműveletekre való tekintettel szoros kapcsolatban kell maradnia. Főleg abban állapodtak meg, hogy az érintett törzsek közös álcázási tervet dolgoznak ki az ellenség megtévesztésére és félrevezetésére."[23]

Ebben a titkos határozatban tehát a Balkán, bővebb értelemben a Földközi-tenger keleti térsége két vonatkozásban szerepel; egyfelől szó esik benne a jugoszláv partizánok támogatásáról, másfelől Törökország hadba lépéséről. Nincs viszont említés sem az Égei-tengerről, sem pedig Ródosz vagy más ottani sziget elleni támadásról. Churchill azonban még mindig nem tett le Ródoszra vonatkozó terveiről. Az amerikai és a brit küldöttség Teheránból visszatérőben néhány napra megállt Kairóban, ahol újabb megbeszéléseket folytatott, immáron a teheráni megállapodások alapján. A brit—amerikai vezérkari főnökök december 3-i ülésén Churchill javasolta Leahy tengernagynak, az amerikai vezérkari főnökök bizottsága elnökének, hogy ha Ródoszt nem tudják megtámadni, akkor ki kell éheztetni.[24]

Churchillnek az Európai ún. „lágy alteste" elleni támadások tervével való állandó foglalkozását az amerikai katonai vezetők is úgy értékelték, hogy a miniszterelnök ezzel akarja helyettesíteni a Dél-Franciaország elleni támadást. „Nyilvánvalóan Churchill a dél-franciaországi partraszállással szemben előnyben részesítette azt a gondolatot, hogy Észak-Olaszországon kell áthaladni és átkanyarodni Jugoszláviába, ezzel szorító nyomás alá helyezi a németeket. Állandóan visszatért Ródoszra és az égei-tengeri Dódekanészosz szigetekre."[25]

Az amerikaiak azonban továbbra sem voltak hajlandók támogatni Churchill ilyen irányú terveit. Három nappal a teheráni megegyezést követően, december 4-én Roosevelt nyíltan feltette brit kollégájának a kérdést, fennáll-e a tényleges egyetértés a következő pontokban:

a) Semmire sem szabad vállalkozni, ami Overlord-ot hátráltatja.

b) Semmire sem szabad vállalkozni, ami a dél-franciaországi partraszállást (fedőneve: Anvil, később Dragoon) hátráltatja.

[23] Ez okmányt magyarul „A teheráni értekezlet katonai következtetései" címmel közli *Halmosy Dénes:* Nemzetközi szerződések 1918—1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb politikai szerződései. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966. 556—558. o. — A magyar fordítás több katonai vonatkozású pontatlanságot tartalmaz.

[24] Brooke naplóbejegyzését l. *Bryant* 107. o.

[25] Uo., lábjegyzetben.

c) Ha Törökország belép a háborúba, mindenképpen fel kell hajtani annyi partraszálló járművet, hogy a Földközi-tenger keleti felében hadműveletet lehessen végrehajtani.

d) A Bengál-öbölben meg kell elégedni a már ottlevő eszközökkel.[26]

E kérdésekre Churchill kénytelenségből igent mondott, kivéve az utolsó pontot, amellyel kapcsolatban végül abban egyeztek meg, hogy nem hajtják végre az Andaman-szigetek ellen már Teheránban is említett partraszállást. Égei-tengeri elképzeléseivel kapcsolatban Churchillnek itt, Kairóban be kellett látnia, hogy az amerikaiak továbbra sem hajlandók semmiféle támogatásra ebben a térségben — Törökország hadba lépését kivéve.

Churchill még Teheránból küldött meghívására december 4-én török küldöttség élén Kairóba érkezett Ismet Inönü török köztársasági elnök. A törökök a háborúba belépésüket illetően rendkívül tartózkodóan viselkedtek; Churchill szerint még mindig erősen hatott rájuk a német katonai gépezet. Egyébként az amerikaiak sem lelkesedtek túlságosan ezért a hadba lépésért, joggal tartva attól, hogy számukra ez újabb kötelezettségeket von majd maga után. Körükben terjedt el a következő vicc, melynek az volt az alapja, hogy Inönü elnök hallókészüléket használt: minden török hallókészüléket hord, és ezek egymással annyira össze vannak hangolva, hogy egyik sem működik abban a pillanatban, amikor Törökország háborúba lépéséről csak említés is történik.[27]

A törökök vonakodása a háborúba való bekapcsolódástól igazolta Sztálin teheráni, idézett kijelentését. Churchill, akinek még ekkor sem tetszett, hogy le kell mondania a Ródosz elleni támadásról, egyelőre tudomásul vette Törökország semlegességének fennmaradását, de a következő évben, 1944-ben is folyton reménykedett a törökök hadba lépésében a szövetségesek oldalán.[28]

Törökország magatartása a második világháború idején egyébként rendkívül érdekes, külön vizsgálatot igénylő probléma. A török vezető politikusok, kihasználva országuk földrajzi fekvését, rendkívül ügyesen ingadoztak a tengelyhatalmak és a szövetségesek között. Törökország vezetőiben a második világháború időszakában éveken át élt a félelem, hol erősebben, hogy gyengébben, hogy valamelyik hadviselő fél megtámadja országukat. Másfelől a tengelyhatalmak, illetve a szövetségesek ismételten tartottak attól, hogy a törökök belépnek a háborúba — a másik fél oldalán. A valóságban Törökországot senki sem támadta meg, ilyen támadás terve komoly formában egyik hadviselő fél részéről sem merült fel. A törökök viszont egészen 1945 elejéig semlegesek tudtak maradni, legalábbis formailag. A németeknek 1943. április 20-ig szállították a stratégiai fontosságú krómércet, különféle fegyverek, elsősorban harckocsik ellenében. Kaptak fegyvereket, így repülőgépeket és légvédelmi tüzérséget az angoloktól is. 1945. február 23-án azután hadat üzentek Németországnak és Japánnak. Hadüzenetük ekkor már formai jelentőségű volt csupán, kizárólag azért kerítettek sort rá,

[26] *Churchill* V/2. 105/106. o.
[27] Uo. 106. s köv. és 111. s köv. o.; *Bryant* 108. s köv., a vicc 114. o., jegyzetben.
[28] *Churchill* V/2. 111. s köv. o.

hogy a béketárgyalásokon ők is ott lehessenek a győztes antifasiszta koalíció tagjainak sorában![29]

A Teheránban elfogadott titkos katonai nyilatkozat első pontja a jugoszláv parizánok megsegítését foglalta írásba. A Jugoszláv Kommunista Párt által előkészített fegyveres harc 1941. június 22. után bontakozott ki; a Szovjetunió népeinek harca nyújtott kilátást a fasizmus feletti győzelemre. A németek fő erőit a szovjet hadsereg kötötte le, így vált lehetővé a kommunisták vezette jugoszláv partizánmozgalom megindítása. A szovjet kormány kezdettől fogva támogatta a jugoszláv nép felkelését, a teheráni értekezlet után pedig katonai missziót küldött Jugoszláviába, a Nemzeti Felszabadítás Bizottsága mellé. Ezt követően a szovjet segítség egyre átfogóbbá vált, a jugoszláv partizánok lőszert, egyenruhát, gyógyszert, egészségügyi személyzetet kaptak, 1944 őszén pedig már repülő erőket, több hadosztály számára fegyvert, lőszert és híradó eszközöket, továbbá szovjet katonai tanácsadókat.[30]

Nagy-Britannia eleinte a Drázsa Mihajlovics tábornok, a Londonban, utóbb Kairóban székelő jugoszláv emigráns királyi kormány hadügyminisztere vezette csetnikeket támogatta. Emlékirataiban Churchill elismeri, hogy a brit közel-keleti főparancsnokság Mihajlovics hívei között ügynököket és összekötőket tartott.[30/a]

A brit vezetés a Joszip Broz Tito vezette partizánmozgalomról kezdetben nem vett hivatalosan tudomást, illetve ezt egyszerűen kommunista tevékenységnek fogta fel. A Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg[31] sikerei a németek elleni harcban azonban ráébresztették a brit politikai és katonai vezetést arra, hogy a jugoszláv partizánmozgalmat nem lehet számításon kívül hagyni. A britek mindenekelőtt tájékozódni akartak, ezért 1943. május végén Frederick William Deakin százados, korábban az oxfordi egyetem docense, a háború előtt Churchill irodalmi munkásságának öt éven át segítője, a brit közel-kelet főhadiszállás megbízottjaként ejtőernyővel leugrott a Durmitor-hegységbe, hogy a Legfelsőbb Partizán Parancsnokságnál előkészítse egy brit misszió fogadását. Deakint azután más brit tisztek követték,[32] és ezek nyomban továbbították a brit vezetésnek a szükséges tájékoztatást. A brit vezérkari főnökök 1943. június 6-án már ezt jelentették Churchillnek:

„A hadügyminisztériumhoz beérkezett jelentésekből világosan kitűnik, hogy Hercegovinában és Montenegróban a csetnikek a tengelyhez

[29] Törökország második világháborús szerepére l. Világtörténet X. köt. Budapest. Kossuth Könyvkiadó, 1966. megfelelő részeit, különösen 62—64., 106. és 276. o. — A német—török viszonyra *Lothar Krecker:* Deutschland und die Türkei im zweiten Weltkrieg. Frankfurt/M., Vittorio Klostermann, 1964.

[30] A fegyveres harc előkészítésére és kibontakozására, valamint a Szovjetunió harcának jelentőségére és hatására l. *Vlado Strugar:* Der jugoslawische Volksbefreiungskrieg 1941 bis 1945. Berlin, Deutscher Militärverlag, 1969. 26. s köv. o. A szovjet segítség 1944-ben: A Nagy Honvédő Háború története 1941—1945. IV. köt. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1966. 341. s köv. o.

[30/a] *Churchill* V/2-ben a IX., „Marschall Tito und Jugoszlawien" c. fejezet. — A Mihajloviccsal való kapcsolat uo. 168. o.

[31] Az események rövid összefoglalását l. *Jován Marjánovics:* Felszabadító háború és népi forradalom Jugoszláviában 1941—1945. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1968. — kisebb fordítási pontatlanságokkal. A katonai kérdésekre részletesebb *V. Strugar:* I. m.

[32] *Churchill* V/2. 169. o., *Strugar* 175. o. szerint május 28-án ugrott le egy brit katonai misszió — de neveket nem említ.

fűződő kapcsolataik révén reménytelenül kompromittálták magukat. A nemrégiben ez utóbbi térségben vívott harcokban a jólszervezett partizánok sokkalta több tengely-erőt kötöttek le a csetnikeknél."[33]

1943. június 23-án Churchill elnökölt a brit vezérkari főnököknek a miniszterelnökség épületében tartott ülésén. A vitában hangsúlyozta a tengely-ellenes jugoszláv mozgalom lehető legnagyobb támogatásának fontosságát. Ő ezt a támogatást annyira lényegesnek tekintette, hogy utasítást adott: a segítség növeléséhez szükséges repülőgépeket akár Németország bombázásának vagy a búvárhajók elleni harcnak a rovására is biztosítani kell.

A következő lépésnek Churchill az Adriai-tenger bejáratának biztosítását tekintette, remélve, hogy tudnak néhány hajót jugoszláviai vagy görögországi kikötőkbe küldeni. Ennek lehetőségére, illetve szükségességére hívta fel 1943. július 7-én Harold Alexander tábornok figyelmét. Két héttel később, július 22-én ugyanennek futárral elküldte „a teljes tudósítást Tito úgynevezett partizán követőinek nagyszerű ellenállásáról Boszniában, és Mihajlovics erőteljes, hidegvérű hadmozdulatáról Szerbiában"[34]

A brit miniszterelnök jó politikai érzésekkel időben felismerte a Jugoszláviában a Népi Felszabadító Hadsereg és Partizánegységek javára végbement erőeltolódást. Július 22-én Alexandernek küldött, fent idézett táviratában még egymás mellett szerepeltette Titót és Mihajlovicsot, 28-án viszont már intézkedett, hogy Fitzroy Maclean-nel, az alsóház tagjával az élén, küldöttség menjen a jugoszláv partizánokhoz. Erre néhány hét elteltével sor is került; Maclean missziója 1943 szeptemberében ejtőernyővel leugrott a Legfelsőbb Partizán Parancsnoksághoz.

Churchill elismeréssel ír arról, hogyan használták ki a partizánok öntevékenyen az olasz fegyverszünet következtében a Balkánon előállott helyzetet. Szerinte néhány hét alatt hat olasz hadosztályt fegyvereztek le, két másik pedig csatlakozott hozzájuk a németek elleni harcra.[35] Az olaszoktól megszerzett hadianyag segítségével további 80 000 embert fegyvereztek fel, és megszállták az Adriai-tenger partvonalának legnagyobb részét. A Tito vezette jugoszláv partizánhadsereg ekkor — Churchill szerint — 200 000 harcost számlált, és egyre messzebbre ható vállalkozásokat hajtott végre a németek ellen.

A britek a támogatást a partizánoktól az AVNOJ[36] második, 1943. november 29-én Jajce városában tartott ülésszaka után sem vonták meg, jóllehet ez az ülésszak határozatban mondta ki, hogy a jugoszláv népeket egyedül Jugoszlávia Nemzeti Felszabaítdó Bizottsága képviseli, és felfüggesztette az ekkor Kairóban székelő királyi kormány jogait. Az ülésszak megtiltotta II. Karagyorgyevics Petár királynak, hogy visszatérjen az országba. Ebben a helyzetben a britek arra kényszerültek, hogy „szorosan együttműködjenek a partizánokkal", következésképpen

33 *Churchill* V/2. 169. o.
34 Uo. 169—171. o.
35 *Churchill* V/2. 171/172. o.; *Strugar* 176. o. szerint egy angol—amerikai katonai misszió szeptember 17-én ugrott le. *Marjánovics* 125. o. szerint a jugoszláv népi erők 1943 szeptemberében 11 olasz hadosztályt fegyvereztek le.
36 Az AVNOJ Jugoszlávia Népi Felszabadító Antifasiszta Tanácsának szerb—horvát rövidítése. L. *Marjánovics* 108. o.

rá kellett venniük a királyt hadügyminiszterének, Mihajlovicsnak az elbocsátására. A britek december elején megvonták Mihajlovicstól a hivatalos támogatást, és visszahívták a területén működő missziókat.[37]

Ezt követően Churchill és Tito között levélbeli kapcsolat is létrejött. A teheráni és a kairói konferencia után a miniszterelnök 1943. december 12-én megbetegedett; másnap tüdőgyulladást állapítottak meg nála. Felgyógyulása után, 1944. január elején Tito a Népi Felszabadító Hadsereg és Partizánegységek, valamint a saját nevében jókívánságokat küldött neki, amire Churchill január 8-án hosszabb levéllel válaszolt. Megköszönve az üzenetet, így folytatta: „A velem baráti viszonyban levő Deakin őrnagy részletesen ismertette az Önök nehéz harcát. Legőszintébb kívánságom, megtenni minden emberileg lehetőt, hogy Önöket a tengeren és a levegőből ellássuk és commandokkal segítsük harcukat a szigetekért. Maclean dandárnok is barátom, és az alsóházban kollégám. Vele együtt nemsokára az Ön főhadiszállásán fog szolgálatot teljesíteni fiam, Randolph Churchill őrnagy, aki szintén tagja a parlamentnek.

Előttünk egy mindent felülmúló cél van, megtisztítani Európának a nácik bepiszkította földjét. Biztos lehet abban, hogy a britek nem kívánják diktálni Jugoszlávia jövendő kormányát. Ugyanakkor reméljük, hogy amennyire csak lehetséges, együttműködünk a közös ellenség legyőzésére, és később a nép akaratával összhangban a kormányforma eldöntésére.

Elhatároztam, hogy a brit kormány nem támogatja tovább katonai segéllyel Mihajlovicsot, és csak Önt fogja segíteni . . .” Petár király még gyermekként került Nagy-Britanniába, most elejteni nem lenne lovagias dolog.

„Legyen meggyőződve, hogy csak barátaimmal, Sztálin marsallal és Roosevelt elnökkel legszorosabb kapcsolatban cselekszem, és legkomolyabb vágyam, hogy a szovjet kormánytól az Ön főhadiszállására küldendő katonai misszió hasonló egyetértésben működjék a Maclean dandárnok vezette angol—amerikai misszióval.” A levelezést Maclean dandárnokon keresztül bonyolítsa le, tudassa, hogy miben segíthetnek.

A válasz közel egy hónap elteltével, 1944. február 3-án érkezett meg. Ebben Tito, Jugoszlávia marsallja megköszönte a segítséget, és ígéretet tett, hogy a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg megteszi kötelességét a közös harcban. Megértik Churchill kötelezettségeit Petár király és kormánya iránt. A felszabadító harcban létrejött belpolitikai helyzet nem egyének vagy politikai csoportok törekvéseit szolgálja, hanem a harcban részvevő hazafiak, Jugoszlávia népei többségének kívánságát fejezi ki. Céljuk a harc, az egység és egy demokratikus Jugoszlávia megteremtése szövetségi alapon.

Churchill nyomban, február 5-én válaszolt. Részletesen foglalkozott a király helyzetével, majd szinte szószerint megismételte Tito marsall levelének a célokkal foglalkozó részét, mint amely célok őfelsége kormányának biztos támogatását élvezik. A levél 3. pontjában a miniszterelnök részletes katonai tervekre tesz javaslatot:

37 A jajcei ülésszakra l. *Marjánovics* 129. s köv. o.; *Churchill* leírása V/2. 173. o.

„Felszólítottam a földközi-tengeri szövetséges főparancsnokot, haladéktalanul alakítson commando-partraszálló erőket, és ezek repülők és flottillák támogatásával, az Önök segítségével, támadják meg a német helyőrségeket a dalmát partok mentén általuk elfoglalt szigeteken. Nincs ok arra, miért ne lehetne megsemmisíteni ezeket a helyőrségeket a nemsokára rendelkezésre álló erőkkel. Másodszor, létre kell hoznunk egy megszakítás nélküli összeköttetési vonalat a tengerparttól Önökig, akkor is, ha időnként ezt át kell helyezni. Csak ily módon tudunk szállítani Önöknek harckocsikat és páncéltörő ágyúkat, továbbá más nehéz hadianyagot, azonfelül más szükséges utánpótlást, az Ön hadseregei által igényelt mennyiségben. Kérem, beszélje meg mindezt Maclean dandárnokkal, akiben teljesen megbízom, és akinek közvetlen bejárása van hozzám és a főparancsnokhoz."

A brit kormány és a Legfelsőbb Partizán Parancsnokság között 1944. február elején igen gyors volt az összeköttetés, mivel Churchill február 5-i levelére Tito már február 9-én válaszolt. Levelében Tito közölte, hogy a Churchill üzenetében felsorolt pontokat megbeszélte a Jugoszláv Népi Felszabadító Bizottság és a Népi Felszabadító Antifasiszta Tanács tagjaival. Arra a következtetésre jutottak, hogy a kairói kormányt fel kell oszlatni, Mihajlovicsnak el kell tűnnie. A szövetségeseknek a Népi Felszabadító Bizottságot az ország egyetlen kormányának kell elismerniük, II. Petár királynak alá kell vetnie magát a Népi Tanács törvényeinek. Ez esetben nem vonakodnak együttműködni vele, de a monarchia kérdésében a felszabadítás után a nép dönt majd. A királynak nyilatkoznia kell, hogy ő csak a haza érdekeit tartja szeme előtt, és mindent megtesz Jugoszlávia népei harcának támogatására.

Tito ez utóbbi levelére Churchill február 25-én válaszolt, de levele azt tanúsítja, hogy a brit misszió jelentései és Tito marsall levelei alapján sem fogta fel a valóságos jugoszláviai helyzetet, még kevésbé a népi mozgalom álláspontját a királlyal kapcsolatban. Churchill így kezdte levelét:

„Teljesen megértem az Ön nehézségeit, és üdvözlöm azt a szellemet, ahogyan Ön megközelíti azokat. Köszönöm Önnek, hogy megértette az enyémeket. Első lépésünk lesz biztonságban visszahívni Mihajlovicstól az összekötő tiszteket. Kiadtuk a megfelelő parancsokat, végrehajtásuk azonban eltarthat néhány hétig. Eközben, nem biztosíthatna engem arról, hogy Petár királyt, ha megszabadítja magát Mihajlovicstól és más rossz tanácsadóitól, felszólítja, csatlakozzék honfitársaihoz a harcmezőn . . .?" Churchill a politikai követelések csökkentését kéri Titótól, hogy együtt „dolgozhassunk Jugoszlávia egyesítéséért a közös ellenséggel szemben".

A levél végén Churchill ugyan újra kérte Tito marsalltól kívánságait, legfőbb gondját azonban továbbra is a király támogatása jelentette. Április elején Eden külügyminiszternek írt levelében sajnálkozva állapította meg, hogy a király még mindig nem szabadult meg Mihajlovicstól. Ha a király tovább habozik „eljátssza minden esélyét trónja visszanyerésére". Tito főhadiszállásán most már jelentős szovjet delegá-

ció is van, „és nem lehet kétségünk az iránt, hogy az oroszok egyenesen egy Tito által vezetett, kommunista Jugoszláviára törekszenek . . . Éppen ezért remélem, hogy Ön most a leggyorsabban cselekszik . . ."

A cselekvés azonban vagy nem volt elég gyors, vagy a király tovább vonakodott, mert Churchill csak újabb hat hét elteltével, május 17-én közölhette végre Tito marsallal, hogy a király menesztette kormányát, benne Mihajlovicsot, mint hadügyminisztert. Levele szerint Churchill továbbra is arra törekedett, hogy az eddig Mihajlovics vezette erők együttműködjenek Titóval a független Jugoszláviáért, és javasolta a marsallnak, ne ítélje el ezeket nyilvánosan.[38]

1944-ben egyébként a nyugati hatalmaktól a jugoszláv népi erők több mint 100 000 puskát, több mint 50 000 géppuskát és géppisztolyt, 1380 aknavetőt 324 000 hozzá tartozó gránáttal, 636 000 kézigránátot, több mint 97 millió db gyalogsági lőszert, 700 rádiókészüléket, 175 000 egyenruhát és 260 000 pár lábbelit kaptak[39].

A jugoszláv népi erőknek sikerült Visz (Lissza)-szigetét támaszponttá kiépíteni. A németeknek részben 1943 végén, méginkább 1944 tavaszán sikerült birtokukba venniük az Adriai-tengerben fekvő szigeteket, Visz kivételével. Viszt a mintegy 8000 fő erejű 26. népi hadosztály védte. Környékén voltak a népfelszabadító hadsereg tengeri erőinek támpontjai. Már 1943. október 17-én ideérkezett egy csoport brit torpedónaszád, majd később ágyúnaszádok is. A jugoszláv legfelsőbb parancsnokság 1944. január 13-i engedélyével május 5-ig a szigeten állomásozott a brit 2. commando-csoport, a 40. és 43. tengerészeti parancsnokság, továbbá egy amerikai csoport tüzér, utász és hadtáp alakulatokkal, összesen mintegy 2000 katona és tiszt. A sziget légvédelmét gyalogsági és haditengerészeti fegyverekkel, nyolc légvédelmi üteggel és több légvédelmi géppuska támponttal biztosították.

Viszen 1944 május elejére repülőteret építettek ki, ezen az olaszországi Bariból jövő szovjet szállítógépek szálltak le, valamint a brit 334. wing gépei, ugyancsak a népi erőknek szóló szállítmányokkal. Használták ezt a repülőteret a brit balkáni légierő és a 15. amerikai légiflotta gépei is; 1944 nyári hónapjaiban 215 ilyen gép szállt itt le üzemanyaghiány vagy más okok következtében.[40]

A jugoszláviai német erőknek, elsősorban a 2. páncéloshadseregnek igen komoly gondokat okozott a brit és az amerikai repülőgépek tevékenysége Jugoszlávia fölött, különösen az Adriai-tenger közelében. Lothar Rendulic vezérezredes, a 2. páncéloshadsereg parancsnokának emlékiratai szerint a szövetséges vadászok és vadászbombázók szinte naponta repültek be a partvidék felől az ország belsejébe. Az országúton a nappali közlekedés jelentős veszteségekkel járt. A német repülőgépek vadászvédelem nélkül alig repülhettek, vadász viszont kevés volt, gyakran semmi. 1944 áprilisában, a dalmát szigetekért vívott harcokban a szövetséges légierő számos német partraszálló járművet süllyesztett el.[41]

38 Minderre l. *Churchill* V/2. 118., ill. 177. s köv. o. — Tito levelei uo. 178/179., 181/182. o.

39 *Josef Matl:* Jugoslawien im zweiten Weltkrieg. Osteuropa Handbuch. Köln/Graz, Böhlau-Verlag, 1954. 117. o.

40 *Strugar* 193/194. o. — Wing = a brit légierő taktikai köteléke, általában 2—3 századból állott.

41 *L. Rendulic:* Gekämpf, gesiegt, geschlagen. Wels — München, Verlag Welsermühl, 1957. 215/216. o.

Segítette a brit, az amerikai, de nem utolsó sorban a szovjet légierő a Legfelsőbb Partizán Parancsnokság tevékenységét 1944 májusában is, amikor a 2. Német Páncéloshadsereg jelentős erők, köztük SS-ejtőernyősök bevetésével, a Rösselsprung fedőnevű hadművelet keretében meg akarta semmisíteni a Drvar városában tartózkodó legfelsőbb parancsnokságot. A fő cél Tito marsall elfogása vagy meggyilkolása volt, a legfelsőbb parancsnokság tagjaival, valamint a szövetséges missziókkal egyetemben.[42] Az SS-ejtőernyősök 1944. május 25-én leugrottak Drvar fölött — a hadművelet azonban kudarcot vallott. A németek mozdulatait nappal rendkívüli mértékben gátolta az angol—amerikai légierő, amely — az OKW hadműveleti naplójának megállapítása szerint is — „eddig még soha nem tapasztalt mértékben avatkozott be a harcokba. Nemcsak a közvetlen harcteret uralta, hanem az egész horvát térséget . . ."[43]. A legfelsőbb parancsnokság Tito marsallal az élén harcolva eljutott Kupresko Polje-ig, ahonnan Titót a legfelsőbb parancsnokság, továbbá a szovjet és a brit katonai misszió néhány tagjával Porsnyikov szovjet pilóta a június 3-áról 4-ére forduló éjszakán egy Dakóta típusú géppel Bariba vitte. Innen azután egy brit romboló Visz-szigetére szállította őket.[44]

A Földközi-tenger térségének katonai eseményei között 1944 első hónapjaiban továbbra is az olaszországi hadszíntér foglalta el az első helyet. Brooke brit vezérkari főnök javaslatára — aki egyébként 1944. január 1-ével tábornaggyá lépett elő[45] — január 22-én amerikai—brit erők szálltak partra Rómától alig 50 km-re délre Anziónál. Jóllehet a partraszállás a terveknek megfelelően sikerült, és éjfélre már 36 000 ember tartózkodott a hídfőben 3000 járművel, részben a katonai vezetés hibájából, részben pedig a németeknek a vártnál jóval erősebb ellenállása következtében a harcok túlságosan elhúzódtak. A 14. napon az amerikai—brit erők létszáma elérte a 70 000 főt, a járműveké a 18 000-t! Ennek ellenére a németek február 16-án ellencsapást kezdtek. de a Hitler által kitűzött célt, a hídfő megsemmisítését nem tudták megvalósítani. Február 22-én Churchill az alsóházban — az olaszországi harcokról beszámolva — kijelentette, hogy a németek 18 hadosztályt küldtek Dél-Olaszországba, ezek feltehető létszáma a hadtáp alakulatokkal együtt félmillió ember. „Így jött létre egy nagy mellék-arcvonal, és valahol nekünk is harcolnunk kell a németekkel, ha nem akarunk tétlenül állni, és nézni az oroszokat."[46]

[42] Az egész hadműveletet részletesen leírja *Karl-Dieter Wolff:* Das Unternehmen „Rösselsprung". Der deutsche Angriff auf Titos Hauptquartier in Drvar im Mai 1944. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, 1970. 4. füz.

[43] Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab). IV. köt. 1. Januar 1944— 22. Mai 1945. Bev. és magy. *Percy Ernst Schramm.* Frankfurt am Main, Bernard und Graefe Verlag für Wehrwesen, 1961. Ebben „Das Unternehmen ‚Rösselsprung' (Mai—Juni)" c. rész 661. s. köv. o.; az idézet a légierőről, 664. o. — Horvátország területe ekkor az Adriai-tengerig terjedt.

[44] A legfelső parancsnokság menekülésére l. *Strugar* 211. s köv. o. Vö. *K.—D. Wolf* 505. o. Porsnyikov szovjet pilóta szerepére l. A Nagy Honvédő Háború története IV. köt. 340. o. *Wolff*nál (505. o.) a pilóta neve Sornikov; *Strugar* (213. o.) szerint a szállítást szovjet és angol—amerikai repülőgépek végezték.

[45] *Bryant* 131. o.

[46] Anziora *Mark W. Clark:* Mein Weg von Algier nach Wien. Velden a. W. — Wien, Obelisk Verlag, 1954. 331. s köv. o. és *Churchill* V/2. 187. s köv. o., alsóházi beszéde uo. 200/201. o.

Emlékirataiban Churchill elismeri, hogy az anziói partraszállás „egyszer adódó alkalom és megcsalt remények története". Ez különben érvényes az egész brit—amerikai olaszországi hadjáratra. Teherán előtt Churchill még azzal számolt, hogy 1944 januárjában elfoglalják Rómát; március végén már csak annyi reménye maradt, hogy a Csatornán való átkelést a Földközi-tenger térségében levő hadseregek egy Rómától délre indított rohammal tudják majd támogatni.[47]

Az Overlord tényleges támogatása azonban — mint az a teheráni értekezlet határozataiból is kitűnik — egy dél-franciaországi, esetleg még az Overlord-nál korábban végrehajtott partraszállás lett volna. Ehhez a határozathoz az amerikai vezérkari főnökök ragaszkodtak is, annál kevésbé a britek. Brooke naplója szerint a három brit vezérkari főnök 1944. február 3-án megvitatott egy, amerikai kollégáiknak szóló táviratot. E távirat célja az amerikaiak meggyőzése lett volna, hogy az olaszországi helyzetváltozás, azaz a hadműveleteknek a vártnál jóval lassúbb előrehaladása folytán „csak egyet lehet tenni: Olaszországban folytatni a harcot, és feladni a dél-franciaországi partraszállás minden gondolatát".

Churchill most egyetértett vezérkari főnökeivel, de más javaslatot tett. Február 8-án közölte Brooke-kal: a Csatorna-hadművelet előtt három héttel Bordeux-nál partra kell tenni két páncéloshadosztályt. Brooke többórás vitában ugyan meggyőzte főnökét ennek lehetetlenségéről, de az később is több más „ellenterv"-vel állt elő. Február 16-án változásokat javasolt a már betöltött parancsnoki helyeken, az Overlord-dal kapcsolatban Brooke által előterjesztett titoktartási intézkedésekhez csak egy hónapos halogatás után járult hozzá, stb.[48]

Az amerikai és a brit vezérkari főnökök vitája voltaképpen nem is arról folyt, hogy milyen legyen a viszony az Overlord és az Anvil, azaz az észak- és dél-franciaországi partraszállás között, hanem arról, honnan vegyék ez utóbbihoz, az Anvil-hoz az erőket. Mivel az Overlord-ot csak erősíteni lehetett, kézenfekvő volt, hogy a dél-franciaországi partraszálláshoz szükséges csapatokat a Földközi-tenger térségéből, elsősorban az olaszországi hadszíntérről teremtsék elő. Ez viszont rendkívül érzékenyen érintette a briteket, akik az egész olaszországi hadjáratot saját háborújuknak tekintették, amellyel kapcsolatban szerintük az amerikaiak eddig is inkább akadályozó, mintsem segítő szerepet játszottak.

Március 21-én Henry Maitland Wilson tábornok, földközi-tengeri szövetséges főparancsnok utasítást kapott, mondjon véleményt az Anvil hadművelettel kapcsolatban. Wilson kijelentette, hogy Róma bevétele előtt határozottan ellenzi csapatok kivonását az olasz hadszíntérről. Éppen ezért javasolja, ejtsék el az Anvilt és Dél-Franciaországban csak az ellenfél összeomlása esetén szálljanak partra. Ezt követően Wilson olyan utasítást kapott, hogy álljon készenlétben vagy egy júliusi dél-franciaországi partraszállásra, vagy a németek elintézésére Olaszországban.[49]

[47] *Churchill* V/2. 204. o.; optimista tervei Rómával kapcsolatban uo. 17/18.; az Overlord támogatása Olaszországban 223. o.
[48] *Bryant* 146., 148., 152., ill. 148/149. és 166/167. o.
[49] *Churchill* V/2. 226. o.

Március és április folyamán az amerikai vezérkari főnökök, elsősorban George Cattlett Marshall, a szárazföldi csapatok vezérkari főnöke, ismételten sürgették a briteket a dél-franciaországi partraszállással kapcsolatos határozott állásfoglalásra.

John Dill tábornagy, a washingtoni brit katonai misszió vezetőjének véleménye szerint Marshall tábornokot semmi sem bírhatta volna rá az Anvil feladására, Churchill és Brooke viszont legalább ugyanilyen mértékben ragaszkodott Róma bevételéhez, az olaszországi hadjárat erőteljes folytatásához. Végül az amerikaiak megígérték, hogy a Csendes-óceánról átszállítanak a Földközi-tengerre 26 páncélos partraszálló és 40 közönséges partraszálló hajót. Erre a britek kénytelenek voltak hozzájárulni a dél-franciaországi partraszállásnak az amerikaiak által javasolt július 10-i időpontjához, azzal a kikötéssel, hogy ezt a körülményektől függően elhalaszthatják vagy felfüggeszthetik.[50]

Május 25-én Brooke jelentést kapott arról, hogy az anziói hídfő csapatai egyesültek a főarcvonal erőivel. Tíz nappal ezután, június 4-én Harold Alexander tábornok csapatai bevonultak Rómába, két nappal megelőzvén ezzel az Overlord megindítását, 1944. június 6-át. Jóllehet az Overlord sikeréhez minden elképzelhető előfeltételt maximálisan biztosítottak, a kételyek, elsősorban a brit vezetők körében, mindvégig fennmaradtak. Május 3-án, jó egy hónappal a partraszállás előtt, Churchill az egybegyűlt dominiumi miniszterelnökök előtt kijelentette, hogyha az ő tanácsát fogadták volna el, akkor a háborút más terv szerint vezették volna, mert ő délkeletről „göngyölítette" volna fel Európát, hogy kezet fogjon az oroszokkal. Június 5-én pedig, közvetlenül a partraszállás előtti órákban, Brooke ezt írta naplójába: „... Rendkívüli gondban vagyok az egész hadművelet miatt ... A legrosszabb esetben az egész háború legszörnyűbb katasztrófájává válhat ..."[51]

A normandiai partraszállás sikerült, a régóta várt második front létrejött, de az Anvil, a dél-franciaországi partraszállás ezzel nem vált szükségtelenné. A probléma elsősorban az olasz hadszíntérrel függött össze, ezért Róma elfoglalása után újra elővették. Marshall tábornok a normandiai partraszállás kezdete, a D-nap után nem sokkal Angliába érkezett, és sürgette nyugat- vagy dél-franciaországi kikötők mielőbbi birtokba vételét, hogy meg lehessen gyorsítani amerikai csapatok átszállítását Európába. Június 13-án a brit és az amerikai vezérkari főnökök együttes ülésükön elhatározták, hogy Olaszországban az előnyomulást a Pisa—Rimini vonalon félbe kell szakítani, és partraszállást kell előkészíteni Dél- vagy Nyugat-Franciaország, vagy az Adria északi csúcsa ellen. Az ülésen Wilson tábornoknak megszövegezett utasítás még nyitva hagyta a kérdést, hogy a három lehetséges hadművelet közül melyiket valósítják majd meg.

Válaszul június 19-én Wilson tábornok azt közölte a vezérkari főnökkel, hogy véleménye szerint ő a közös célnak a Pó síkságra való előnyomulással használna a legjobban. Ebből egy isztriai partraszállás után le-

50 Brooke 1944. március 27-i naplóbejegyzése, *Bryant* 177. o., *Bryant* véleménye 179. o., Dill tudósítása és az amerikaiak ígérete, ill. ennek hatása 183. o.

51 *Bryant* 197. o.; *Churchill* 337. o.; Churchill május 3-i beszédére hivatkozik *Bryant* 205. o.; Brooke június 5-i naplóbejegyzése uo. 208. o.

hetőség nyílnék Ljubljana vidékén keresztül bevonulni Magyarországra és Ausztriába, és tovább törni előre Németország szívébe. Alexander egyetértett közvetlen parancsnokával, és kettőjük véleményét Smuts tábornagy, aki ez idő tájt éppen Olaszországban tartózkodott, június 23-án közölte Churchillel. Smuts szerint Alexander szárazföldön és tengeren akar támadni, Wilson viszont a tengeren három hadosztállyal, és a levegőből egy-két hadosztállyal támadva reméli, hogy szeptember elejéig Triesztet el tudja foglalni.[52]

Churchill kapva-kapott ezeken a javaslatokon. Június 28-i keltezéssel terjedelmes memorandumot készített: „Hadműveletek az európai hadszíntéren" címmel. Ismertette a helyzetet és a feladatokat, majd rátért az Overlord-ra, amely sikeresen haladt előre, és amelyet ezért tovább vitatni már nem lehetett. A tervezett további franciaországi partraszállásokról viszont azt próbálta kimutatni, hogy ezek véleménye szerint semmiképpen sem befolyásolják az Észak-Franciaországban tomboló nagy csatát. Wilson, Alexander és Smuts az Adrián keresztül végrehajtandó tervet javasolnak, amelynek azonban taktikailag semmivel nem lenne több kapcsolata az Overlord-dal, mint az Anvil változatainak. Felvetődik a kérdés, hogy helyes lenne-e az olasz félszigeten győztesen előnyomuló szövetséges hadsereget szétszaggatni egy kétes Anvil kedvéért? Éppen ezért javasolja, hogy az Overlordot nyugatról erősítsék meg, fordítsanak kellő figyelmet Wilson lehetőségeire. Dél-Franciaországnál csak fenyegessék a németeket, és ne áldozzanak fel „egy nagy hadjáratot egy másik javára. Mindkettőt meg lehet nyerni."

Roosevelt elnök már másnap, június 29-én válaszolt Churchill memorandumára — elutasítóan, vezérkari főnökei véleményének figyelembe vételével. Szerinte a győzelemhez vivő út a teheráni határozatok végrehajtása, tehát az Overlord kiaknázása, győzelmes előnyomulás Olaszországban, közeli támadás Dél-Franciaországban, együtt a szovjetek előretörésével nyugatra. A németeket Eisenhower arcvonalán kell megverni, és nem lehet csökkenteni ezt a támadást az olaszországi hadművelet kiszélesítésének céljából. Olaszországban az erőknek az Anvilhez való elvonása után is marad elegendő erő a németeknek a Pisa—Rimini vonalán át északra űzéséhez. Ha öt hadosztályt (három amerikait és két franciát) vonnak el onnan, a fennmaradó 21 hadosztály, számos önálló dandár mellett elegendő fölényt biztosít Alexandernek. Ehhez járul a légi fölény és a korlátlan tengeri uralom.

A földközi-tengeri erőkkel — folytatja Roosevelt — valóban nem lehet Sète vagy Bordeaux ellen támadni. „Ami Isztriát illeti, úgy tűnik nekem, hogy Alexander és Smuts több természetes és nagyon emberi okból hajlamos megfeledkezni két lényeges mozzanatról: ez a valamennyiünk szilárd meggyőződése szerint a háború mielőbbi befejezéséhez szükséges nagy hadászat, és az idő, amelyre a ljubljanai horpadásból Horvátország és Magyarország elleni hadművelethez valószínűleg szükség lenne. Egy ilyen előnyomulás nehézségei még jóval nagyobb-

52 Marshall és kísérete június 9-én érkezett Nagy-Britanniába, l. Brooke naplóbejegyzését. *Bryant* 213. o.; a június 13-i ülés és határozata uo. 218/129. o.
Wilson válaszát ismerteti *Churchill:* Der Zweite Weltkrieg. VI. köt. Triumph und Tragödie. 1. könyv: Dem Sieg entgegen. Bern Alfred Scherz Verlag, 1953. 83. o.

nak látszanak, mint amelyekről Ön a Rhône-völgyével kapcsolatban beszél, ahol Ön megfeledkezik a szervezett francia ellenállás erőinek közreműködéséről és az Overlord-erők közelségéről. Nekem azt mondták, hogy már utánpótlási okokból is kétséges, tudnánk-e kellő időn belül a ljubjanai horpadáson túl hat hadosztálynál többet harcba vetni. Közben azon kellene fáradoznunk, hogy Franciaországban kibontakoztassunk 35, most még az anyaországban levő amerikai hadosztályt, hadtest- és hadsereg egységeikkel, nem is szólva a mögöttes szolgálatok szükséges kiegészítéséről. Nem egyezhetem bele amerikai csapatok felhasználásába Isztrián és a Balkánon, és éppily kevésbé tudom elképzelni, hogy a franciák hozzájárulnának csapataik ilyen alkalmazásához."

A továbbiakban az elnök kifejti, hogy Toulon térségében a terep miért kedvezőbb a ljubljanainál és az olaszországinál. Eisenhower döntő fontosságot tulajdonít az Anvil hadműveletnek, amelynek tervezése előrehaladott állapotban van. Az Anvilban Teheránban állapodtak meg, ezt nem lehet elejteni a Sztálinnal való előzetes megbeszélés nélkül. A teheráni terv eddig bevált, most nem lehet elvesztegetni a drága időt és emberi életeket határozatlansággal és vitával, „ezt a történelem soha nem bocsátaná meg nekünk". A távirat utolsó mondata:

„Végső soron, tisztán politikai okokból nem élném túl az Overlordnak akár csak kis vereségét sem, ha ismertté válna, hogy bizonyos mértékig jelentős erőket küldtünk a Balkánra."[53]

Szó szerint, de aláhúzással idézve az elnöki táviratnak ezt a befejező mondatát, Churchill hozzáteszi:

„Azoknak a vitáknak egyetlen részvevője sem gondolt valaha is arra, hogy a *Balkánt* seregekkel rakja meg, Isztria és Trieszt azonban stratégiai és politikai pozíciók voltak, amelyek — különösen az oroszok előnyomulása után — messzeható, erős visszahatással jártak."

Roosevelt egyébként javasolta, hogy terjesszék érveiket Sztálin elé, de Churchill azt felelte, nem tudja, milyen választ kapnának. Emlékiratai szerint elképzelhető volt, hogy Sztálinnak katonai okokból érdeke Alexander hadseregének keleti irányú támadása, amely alaposan befolyásolná a balkáni erőviszonyokat, a félsziget érintése nélkül, és a Románia vagy Erdély elleni szovjet támadással egyetemben messzeható eredményekhez vezethetne. Politikailag és távlatban tekintve, talán előnyösebbnek látja, ha a britek és amerikaiak a Franciaországban küszöbönálló súlyos csatákban játszanak szerepet, „úgyhogy Kelet-, Közép- és Dél-Európa önmagától esnék ellenőrzése alá".

Roosevelt július 2-án újra hangsúlyozta, hogy vezérkari főnökeivel együtt meg van győződve Anvil szükségességéről, és követeli a szükséges utasítás kiadását Wilson részére. Churchill így kénytelen volt meghátrálni — mint mindjárt látjuk, csak átmenetileg —, és Wilson nyomban parancsot kapott: augusztus 15-én támadás Dél-Franciaországban. A hadművelet fedőnevét ekkor Anvil-ről Dragoon-ra változtatták.

A Wilsonnak szóló parancs kiadása után két nappal, augusztus 4-én Churchill már azzal állt elő, hogy a Dragoon-hoz rendelkezésre álló

53 A memorandum teljes szövegét közli *Churchill* VI/1. 445. s köv. o.; Roosevelt válasza 451. s köv. o.

erőket a főhadszíntérre, Észak-Franciaországba kellene áthelyezni. Augusztus 6-án pedig Harry Hopkins-nak, az elnök tanácsadójának küldött részletes táviratot, támogatást kérve tőle legújabb tervéhez. Hopkins másnap elutasító választ küldött, síkraszállva Anvil megvalósítása mellett.[54]

A Dragoon-terv félretétele végett augusztus 5-én Churchill meglátogatta Eisenhowert portsmouthi főhadiszállásán, de az amerikai tábornok nemet mondott a brit miniszterelnök javaslatára, „nemet minden változatban, amit az angol nyelv kínál". 8-án pedig megérkezett Roosevelt távirata, melyben az elnök közölte, nincs abban a helyzetben, hogy hozzájáruljon a Dragoon-hoz készenlétbe állított eszközök másutt való felhasználásához. — Így aztán Churchillnek is be kellett adnia a derekát, figyelembe véve, hogy az amerikai hadseregek létszáma Európában és a Távol-Keleten is felülmúlta a briteket.[55]

Isztriai tervét Churchill legközelebb augusztus 12-én Nápolyban adta elő, Tito marsallnak, akivel itt, a Villa Rivalta-ban találkozott először. A beszélgetés Wilson tábornok térképszobájában folyt, ahol Churchill ismertette a normandiai, majd a többi európai arcvonal helyzetét, a németek várható mozdulatait. „Miközben beszéltem, Isztria térképére mutattam, és aztán megkérdeztem Titót, honnan tudnának együttműködni fegyveres erői a mienkkel közös előnyomulásra, ha sikerülne nekünk az olasz keleti tengerpartról Isztriába jutni. Segítség lenne, mondtam tovább, ha a jugoszláv tengerparton rendelkezésünkre állna egy kis kikötő, amely befogadhatná a tengeri úton küldött hadianyagot. Júniusban és júliusban fegyveres erői repülőgépek útján csaknem kétezer tonnát kaptak, de sokkal többet tehetnénk, ha lenne egy kikötőnk. Tito azt válaszolta, hogy a német ellenállás az utóbbi időben erősebb lett, a jugoszláv veszteségek nagyobbak; de ennek ellenére van abban a helyzetben, hogy Horvátországban és Szlovéniában jelentékeny erőket állítson fel. Egy Isztria elleni hadművelet, amelyben a jugoszláv fegyveres erők is részt vehetnének, hasznos lenne számára."

A megbeszéléseken Churchill ismételten hangsúlyozta az alkotmányos monarchia előnyeit, és a király visszatérésének szükségességét. Ágyúnaszádokat, könnyű harckocsikat és tűzérséget ígért a jugoszlávoknak, de hangsúlyozta, hogy a brit érdeklődés „csökkenne, ha Jugoszláviában a harcok puszta polgárháborúvá nőnének át, és a németek elleni harcot csak úgy mellékesen viselnék".[56]

Nápolyból Churchill Korzikára repült, innen augusztus 15-én egy brit romboló fedélzetéről megszemlélte a dél-franciaországi partraszállást. Emlékirataiban a Dragoon és következményei ismertetéséhez szükségesnek tartotta hozzátenni: „Ezért természetesen magas árat kellett fizetni. Olaszországi hadseregeinket megfosztották attól a lehetőségtől, hogy súlyos vereséget mérjenek a németekre, és hogy valószínűleg az oroszok előtt Bécsbe érjenek, minden következménnyel, ami ebből adódhatott."[57]

54 *Churchill* VI/1. 88. s köv. o. — Válaszában Hopkins még a régi fedőnevet, az Anvil-t használta.
55 *Churchill* VI/1. 93/94. o.; Eisenhower magatartása *Butcher* 663. o.
56 *Churchill* VI/1. 115. s köv. o.
57 Uo. 122. s köv. o., az idézett rész 128/129. o.

Érdekes szemügyre venni, hogyan tolódtak el Churchill balkáni céljai Törökországtól és az Égei-tengertől egyre nyugatabbra. Ma már nyilvánvaló, hogy politikai okokból, a Vörös Hadsereg megelőzésének reményében sürgette 1944 június—júliusában a Dél-Franciaország elleni tervek elejtését, és az ily módon felszabaduló erőknek Olaszországban hagyását, vagy a ljubjanai horpadáson keresztül Bécs irányába való bevetését. Ezt a tervet szokása szerint most is a tényleges helyzetet és lehetőségeket mellőzve dolgozta ki. A brit birodalmi vezérkar főnöke, Alan Brooke tábornagy már június 23-án, tehát még a Rooseveltnek küldött memorandum elkészítése előtt megmagyarázta neki, hogy „még Alex' optimista becslése szerint is az előnyomulás a Pisa—Rimini vonalon át csak szeptemberben kezdődhet meg; ez azt jelenti, hogy az Alpokon keresztül téli hadjáratba bocsátkoznánk. Nehéz volt megvilágítani neki, hogy az évszakra és az ország földrajzi adottságaira való tekintettel egy helyett három ellenséggel állnánk szemben."[58]

Brooke érvelése azonban semmiféle hatást nem gyakorolt a miniszterelnökre, aki nemcsak heteken át vitatkozott Bécsre vonatkozó elképzeléseiről az amerikaiakkal, hanem, mint azt augusztus 31-én Smuts tábornaggyal táviratban közölte: „Utasítottam Alexandert, legyen készen a háború közeli befejezése esetére, hogy felderítő páncélkocsival a leggyorsabban előretörhessen Bécsbe."[59]

Olaszországi látogatásáról Churchill csak augusztus 28-án repült vissza Nagy-Britanniába, hogy szeptember 5-én ismét útra keljen, törzsfőnökeivel és kíséretével a Queen Maryn a második quebeci konferenciára. Emlékiratai szerint a konferencián Nagy-Britanniának a Japán elleni háborúba bekapcsolódását akarta megbeszélni az amerikaiakkal, a Németország elleni háború folytatásának problémáit, végül, voltaképpen elsősorban, a Vörös Hadsereg megelőzését Közép-Európában:

„Még egy másik dolog foglalkoztatott nagyon engem, súlyt helyeztem rá, hogy megelőzzük az oroszokat Közép-Európa bizonyos részein. Így például a magyarok tudatták velünk, hogy egy orosz előnyomulásnak ellenállnának ugyan, de brit fegyveres erő előtt, ha időben beérkezne, letennék a fegyvert. Amennyiben a németek Olaszországot teljesen kiürítenék vagy visszavonulnának az Alpokra, azt kívántam, hogy Alexander legyen képes partra szállni az Adrián át, birtokába venni, megszállni Isztriát, és megkísérelni, hogy az oroszok előtt érjen Bécsbe."

Kilenc évvel az események után írt emlékirataiban Churchill Quebecre kidolgozott programjának ismertetésében az utolsó helyre teszi az Isztrián keresztül Bécs ellen elképzelt támadást.[60] Brooke naplójából azonban — mint már jónéhányszor — most is pontosabb képet kapunk. A tábornagy 1944. szeptember 8-i feljegyzése szerint, a Queen Maryn tartott ülésen a miniszterelnök „öregnek, betegnek és levertnek látszott. Nyilvánvalóan csak fáradsággal tudott koncentrálni, és fejét állandóan a kezével támasztotta fel. Azzal vádolt bennünket, hogy összeesküdtünk ellene, és kívánságai ellen dolgozunk. Felfogása szerint azzal az egye-

58 *Bryant* 225/226. o.
59 *Churchill* VI/1. 129/130. o.
60 Uo. 157. o.; indulás Kanadába 179. s köv. o.; Magyarország 182. o.

düli céllal utazunk Quebecbe, hogy az amerikaiakból kiszedjük az Isztria és Trieszt elleni hadműveletekhez szükséges partraszálló hajókat, és ekkor jövünk mi, azt állítva, hogy Isztriának az események alakulását tekintetbe véve semmi értéke többé!"

Szeptember 9-én Churchill írásban is közölte vezérkari főnökeivel: csak azért mennek Quebecbe, hogy megszerezzék az isztriai hadműveletekhez szükséges hajóteret.[61]

Quebecben a szeptember 13-án délelőtt tartott első teljes ülésen Churchill nagy beszédben ismertette az általános helyzetet, majd — miután Marshall tábornok az elmondottakkal egyetértett — kijelentette, hogy „új legelők és vadászmezők után kell nézni". Az egyik ilyen cél az Adria, ahol bele lehet szúrni „Németország hónaljába". Innen tovább lehet menni Bécs felé, és ezt a mozdulatot igazolja „az oroszok gyors benyomulása a Balkánra, és a szovjet befolyás veszélyes kiterjedése ebben a térségben".

Életrajzi jegyzeteiben Brooke hangsúlyozza, hogy semmiféle tervük nem volt egy ilyen bécsi hadműveletre, de ő nem is hitte, hogy erre lehetőség nyílik. Churchill előterjesztésével kapcsolatban az amerikaiak nem nyilvánítottak véleményt, csak megígérték, hogy nem vonják ki partraszálló járműveiket a Földközi-tengerről, amelyeket így fel lehet használni az Adriai-tenger északi részében. Hozzájárultak ahhoz is, hogy megvalósuljon a bécsi terv, amennyiben a háború elég hosszan tart, és mások nem érnek előbb oda. Valamiféle „általános egyetértés" tehát ezen a konferencián sem alakult ki a brit és az amerikai vezetők között; az amerikaiak most nem szálltak szembe Churchill irreális, a brit imperializmus érdekeit szolgáló terveivel, hanem az időre bízták a megoldást.

A Quebecben elfogadott határozatokban a központi helyet természetesen a Németország elleni közvetlen támadás foglalta el. Eisenhower figyelmét felhívták arra, hogy Németországot északon és nem délen kell megközelítenie. A ljubljanai horpadáson (és az Alpokon a Brenneren) keresztül csak abban az esetben kerülhet sor hadműveletre, ha előzőleg sikerült szétverni az Albert Kesselring főparancsnoksága alatt Olaszországban harcoló német erőket. A konferencia megállapította, „hogy — amíg Olaszországban tart a csata — a Földközi-tengeren nem állnak rendelkezésre a Balkánon alkalmazható erők, kivéve:

a) a két brit dandárból álló kis hadtestet Egyiptomból, amely készenlétben áll Athén környékének megszállására, hogy ott utat törjön a görög kormánynak, a jog és a rend helyreállításának és a segélyakciók megkezdésének;

b) az Adria-térségében található kis szárazföldi erőket, amelyeket elsősorban aktívan commando-hadműveletekre alkalmaznak majd."[62]

Churchill 1944. szeptember 26-án érkezett vissza Kanadából, Amerika érintésével Nagy-Britanniába. A quebeci konferencia eredményével — ha nem is teljes mértékben —, de elégedett lehetett, mivel az ameri-

61 *Bryant* 271. o.

62 *Churchill* VI/1. 183. s köv. o.; *Bryant* 275. o. 1. jegyzet; a brit és az amerikai vezérkari főnökök összefoglalójának egy részét idézi *Churchill* VI/1. 192. s köv. o.

kaiak nem álltak komolyabban ellent annak az elképzelésének, hogy megkíséreljék Bécset a Vörös Hadsereg előtt elérni. Quebec után viszont, éppen a Vörös Hadsereg nagyszerű győzelmei miatt, Kelet-Európára terelődött a figyelem. Erre a térségre vonatkozó elképzeléseinek megbeszélésére azonban keletre kellett utaznia, életében másodszor Moszkvába, a Sztálinnal való harmadik találkozásra.

1944 őszétől a háború befejezéséig

„Az orosz harcvonal dörgése mögött felemelte fejét a kommunizmus. Oroszország volt a felszabadító, és a kommunizmus a credo, amit magával hozott." — E szavakkal kommentálja emlékirataiban Churchill a Vörös Hadsereg győzelmes előnyomulása folytán Kelet-Európában 1944 októberére előállott helyzetet, amely az ősz során egyre „feszültebbé vált". Bevallása szerint mélyen érintette Lengyelország és Görögország sorsa; az előbbiért léptek be a háborúba, az utóbbiért sok „fájdalmas erőfeszítést" tettek. Mindkét ország kormánya Londonban keresett menedéket, és Churchill „felelősnek" érezte magát értük.

A másik megbeszélésre váró probléma az új világszervezet, az Egyesült Nemzetek és ennek szervei létrehozása kapcsán jelentkezett. Ennek az új szervezetnek legfőbb szerveként a közgyűlést és a biztonsági tanácsot javasolták, de a szavazati jogról és méginkább a szavazás módjáról komoly vita alakult ki.

A moszkvai út gondolata valószínűleg még a tengerentúlon, de legkésőbb a Queen Mary fedélzetén megszületett Churchill fejében. A visszaérkezését követő napon, szeptember 27-én már utasította Charles Portal RAF-marsallt, a brit királyi légierő vezérkari főnökét a moszkvai út repülési tervének kidolgozására. Egyidejűleg táviratban fejezte ki elismerését Sztálinnak a Vörös Hadsereg legutóbbi győzelmeihez, beszámolt a quebeci konferenciáról, Roosevelt európai utazásának tervéről, továbbá a Japán elleni háborúról és ebbe a Szovjetunió bekapcsolódásáról. Egyúttal jelezte, hogy októberben szívesen Moszkvába látogatna.

Sztálin szeptember 30-i táviratában „a legmelegebben üdvözölte" az októberi moszkvai látogatás gondolatát. A szovjet vezetők messzemenően segítettek a repülőút megszervezésében. Október 4-én Churchill táviratban ismertette útvonalának tervét, és kérte Sztálint, hogy Szimferopolban vagy környékén üzemanyag felvételére leszállhasson, és hogy repülésének és leszállásának irányítására előre küldhessen egy repülőgépet. Sztálin ehhez haladéktalanul hozzájárult.[63]

Október 2-án, a vezérkari főnökök ülésén Churchill bejelentette, hogy Eden külügyminiszterrel együtt a legközelebbi szombaton Moszkvába utazik, és az az óhaja, hogy Brooke elkísérje. A tábornagy természetesen nem mondhatott nemet, még másirányú kötelezettségeire hivatkozva

[63] *Churchill* VI/1. 247/248. o.; utasítás Portalnak uo. 254. o.; Churchill és Sztálin táviratváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel 1941—1945. I. köt. A. W. Churchill-lel és C. Attleevel folytatott üzenetváltás (1941 július — 1945 november). Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1958. 308. s köv. o.

sem, és így a miniszterelnök és kísérete két repülőgépen október 7-én éjfélkor Lyneham repülőteréről elindult Moszkvába.

A két gép hétórás repülés után, október 8-án reggel a nápolyi repülőtéren szállt le először. Nápolyban Churchill és Brooke megbeszélést tartott Maitland Wilsonnal, Harold Alexanderrel és több más vezető személyiséggel. A téma az amerikai hadosztályok és partraszálló hajók Olaszországban maradása volt. Brooke naplóbejegyzése: „Nehéz terveket csinálni; Alex' kifáradt csapataival megreked az Apenninekben, és semmit sem nélkülözhet partraszálló hadműveletekhez. Egyidejűleg Magyarország békét kér, az oroszok benyomulnak Jugoszláviába, és elébe mennek Tito partizánjainak. Éppen ezért nehéz felbecsülni, milyen lesz majd a helyzet, amikor Alex' erőket tud szerezni, azaz februárban."[64]

Az út Kairón át folytatódott, és a britek 34 órás út után október 9-én, moszkvai idő szerint röviddel 12 óra előtt szálltak le a szovjet főváros repülőterén. Este 22 órakor a Kremlben már meg is tartották az első megbeszélést, amelyen csak Sztálin, Molotov, Churchill és két tolmács volt jelen. Megállapodtak abban, hogy meghívják a londoni emigráns lengyel kormány miniszterelnökét és külügyminiszterét. Kedvezőnek ítélve a pillanatot, emlékiratai szerint Churchill javaslatot tett az „ügyek szabályozására a Balkánon". Állítása szerint sebtében egy kis cédulára fel is írta, hogy az egyes országokban hány %-ban lenne érdekelve a Szovjetunió, és hány %-ban Nagy-Britannia (az USA-val egyetértésben).[65]

A brit és a szovjet kormány képviselőinek 1944. októberi moszkvai tárgyalásainak jegyzőkönyvét eddig egyik fél sem tette közzé. Így erre a jelenetre és a Balkánnal kapcsolatos állítólagos megállapodásra Churchill munkája az egyetlen forrás. A szovjet történetírás mindenesetre kategórikusan tagadja, hogy ilyenfajta megegyezésre sor került volna. Az tény, hogy Churchill már hónapokkal korábban elhatározta: megbeszéli Sztálinnal a balkáni problémákat. Jellemét ismerve nem kétséges, hogy ezzel nyomban Moszkvába érkezése után előhozakodott. Az állítólagos megegyezésre a brit miniszterelnök Moszkvából Londonba küldött jelentéseiben, később pedig emlékirataiban ismételten hivatkozik, így — az alább ismertetendő — görögországi angol intervenció kapcsán is.[66]

Az első ülésről október 10-i keltezéssel Churchill és Sztálin együttesen aláírt táviratban tudósította Roosevelt elnököt. Ebben többek között ez áll: „Meg kell vizsgálnunk azt a kérdést, hogy miképpen egyeztessük össze a legjobban politikánkat a balkáni országok tekintetében, Magyarországot és Törökországot is ide sorolva . . ."

A következő napokban különféle kérdéseket tárgyaltak meg, így október 13-án Lengyelország problémáit, a londoni emigráns kormány,

64 *Bryant* 291., 293. és 296. o.

65 *Bryant* 296. s köv. o.; *Churchill* VI/1. 262. s köv. o.; az első megbeszélés 268—270. o. A jelenetre l. még *Roberto Battaglia:* A második világháború. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1963. 294/295. o.; röviden ismerteti *Juhász Gyula:* Magyarország külpolitikája 1919—1945. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1969. 327/328. o.

66 A Nagy Honvédő Háború története IV. köt. az 540—542. o.-n írja le Churchill látogatását; a cáfolat az 541., ill. a 353. o.-n: „Churchillnek ez az állítása rosszindulatú koholmány." Churchill hivatkozásai *Churchill* VI/1. 273. s köv.; 276. s köv. és 342. o.

majd a lublini lengyel nemzeti bizottság képviselőivel is. Október 14-én késő este katonai megbeszélésre került sor, előzőleg, a nap folyamán Brooke tábornagy látogatást tett Alekszej Innokentyevics Antonov hadseregtábornoknál, Alekszandr Mihajlovics Vasziljevszkij marsall, vezérkari főnök helyettesénél. Naplója szerint Brooke „nagyon barátságosnak és közlékenynek" találta Antonovot. „Elmagyarázta nekem, hogyan támadtak a szovjet fegyveres erők mindkét szárnyon, azaz a Baltikumban és a Balkánon, ahol lassabban haladtak előre, és hogyan nyitna Magyarország kapitulációja lehetőséget a Németország elleni támadásokhoz délről. Viszont úgy vélte, hogy a magyar hadsereg nem engedelmeskedik a fegyverletételi feltételeknek, mert sok német tiszt van soraiban, akik esetleg komoly nehézségeket okozhatnak."

Az egy órás beszélgetést balettelőadás, vacsora, majd a Vörös Hadsereg Művészegyüttesének előadása követte, végül megbeszélés a Kremlben a katonai helyzetről és a tervekről. A Szovjetuniót Sztálin, Molotov és Antonov, Nagy-Britanniát Churchill, Eden, Brooke, Ismay és Burrows, az USA-t pedig Harriman és Deane képviselte. A britek és az amerikaiak térképeket vittek magukkal, amelyeket az ablakokra és a falakra akasztottak, és a részvevők e térképek előtt foglaltak helyet, középen Churchill és Sztálin egymás mellett.

Churchill rágyújtott egy tíz coll hosszú szivarra, majd javasolta, hogy a megbeszélést a nyugati szövetségesek európai és csendes-óceáni katonai helyzetének megbeszélésével kezdjék. Ez után kerüljön sor a szovjet arcvonal helyzetére. Az európai hadszíntérről Brooke, a csendes óceániról Deane adjon ismertetést.

Brooke előadása után Sztálin több kérdést tett fel, hasonlóképpen Deane beszámolója után is, a britek és az amerikaiak pedig az Antonov tábornok által elmondottakhoz kapcsolódva kérdeztek. Kérdéseikre részben maga Sztálin válaszolt. — A megbeszélés éjfél után 1 óra 30-kor ért véget, a részvevők teljes megelégedésére. Végezetül abban állapodtak meg, hogy az ülést 18 órakor folytatják.[67]

Október 15-én a részvevők össze is gyűltek a Kremlben, az időközben belázasodott Churchill kivételével, ezért a brit delegációt Eden vezette. Ezen a megbeszélésen szovjet részről megjelent F. I. Sevcsenko altábornagy is, a Távol-keleti Front törzsének főnöke, Jelenléte is utalt az ülés témájára, a Szovjetunió bekapcsolódására a Japán elleni háborúba. Szó esett az ehhez szükséges 60 szovjet hadosztály odaszállításáról és ellátásáról, az USA és a Szovjetunió együttműködéséről, támaszpontok átengedéséről az amerikaiaknak, a titoktartásról stb. Már éjfél után, lefekvés előtt Brooke ezt írta naplójába: „Jóval többet értünk el, mint amennyit reméltem." Később pedig, életrajzi jegyzeteiben Sztálinról: „Meglepő ismereteket mutatott a vasútügy technikai részleteiben, tanulmányozta e hadszíntér korábbi harcainak történetét, és nagyon egészséges következtetéseket vont le belőlük. Katonai képességei nagyobb benyomást tettek rám, mint valaha."[68]

[67] Sztálin üzenetváltása II. köt. Az F. Roosevelttel és H. Trumannal folytatott üzenetváltás, (1941 augusztus—1945 december) 180/181. o.: *Churchill* VI/1. 270., 278. s köv. o.; *Bryant* 305. s köv. o.; *Deane* 231. s köv. o.

[68] *Bryant* 307/308. o.

Jóllehet a tanácskozáson a Churchill által sürgetett egyik fő kérdésben, a lengyel ügyben a britek szerint nem történt érdemi előrehaladás, egészében ezt az 1944. októberi találkozót tekinthetjük a második világháború alatti brit—szovjet kapcsolatok tetőpontjának. A légkörről Churchill emlékirataiban ezt olvashatjuk:

„Nem kétséges, hogy szűkebb körünkben olyan könnyedén, fesztelenül és szívélyesen beszéltünk, ami a két ország között előzőleg nem fordult elő. Sztálin többször kifejezésre juttatta személyes nagyrabecsülését irántam, aminek őszinteségében bizonyos vagyok."

A brit miniszterelnök látogatásának szovjet értékelését az a tény is bizonyítja, hogy búcsúztatásukra október 19-én délelőtt a repülőtéren maga Sztálin is megjelent, mégpedig korábban, mint Churchill, aki szokása szerint elkésett, és így az egész társaság őt várta az esőben.[69]

A látogatás, és ezen belül Brooke szerepének brit értékelésével kapcsolatban pedig Bryant véleményét kell idéznünk, aki elmondja, hogy Brooke tábornagy beszámolója október 14-én este a Kremlben „diadal volt, és az oroszok, akik az ő kemény, közvetlen megközelítését és meg nem alkuvó kijelentéseit sokkal jobban szerették, mint az amerikaiak, saját terveikkel kapcsolatban sokkal nyíltabbá váltak, mint korábban bármikor. Sztálin által egyenesen Isztria brit inváziójá javasolták, és együttes támadást Bécs ellen, feltehetően azért, mert a németek ellenállása a Duna völgyében a vártnál szívósabbnak bizonyult, és szükségük volt szövetségesük segítségére, hogy túljussanak a holtponton — lehetőség, amelyet a nyugat egyelőre nem tudott felhasználni, mivel Eisenhower elhasználta tartalékait, és Washington vonakodott Olaszországba küldeni azokat az amerikai csapatokat, amelyeket nem tudott ellátni Franciaországban."[70]

Bryant Sztálinnak ezt az állítólagos javaslatát Herbert Feis: Churchill, Roosevelt, Stalin című, Princetonban 1957-ben megjelent könyve alapján idézi. Feltűnő viszont, hogy sem Brooke megbízhatóan részletes naplójában, sem pedig Churchill vagy Deane emlékirataiban nem esik szó Sztálinnak erről a kijelentéséről. A briteket egyébként a későbbiekben ismételten foglalkoztatta az Isztria elleni támadás; szó esett róla mindjárt Moszkvából hazatérőben október 21-én Nápolyban, a Wilson tábornokkal és másokkal Churchill jelenlétében tartott megbeszélésen, majd a brit vezérkari főnökök 1944. november 28-i, ugyancsak Wilson részvételével tartott ülésén is. Mindkét ülésről Brooke naplójából tudunk, de a részletekre a tábornagy egyik alkalommal sem tér ki, és nem tesz említést a tervezett megvalósítás esetleges időpontjáról sem.[71]

Arthur Bryant, ismertetve az 1944. őszi általános katonai helyzetet, eléggé negatívan értékeli Eisenhower, és általában az amerikaiak tevékenységét, mert ennek következtében szeptember, október és november hónapban a nyugati arcvonalon tétlenség állt be, és mert elmulasztották megvalósítani Montgomery javaslatát, a Ruhrvidék elfoglalását. Ennek a „patt"-nak megfelelő helyzet jött létre Olaszországban is, mivel a szö-

69 *Churchill* VI/1. 282. o.; *Bryant* 311/312. o.
70 *Bryant* 304/305. o.
71 Uo. 313/314. és 339. o.

vetségesek földközi-tengeri stratégiájukban nem használták ki tengeri eszközeiket, ezáltal a németeknek lehetőségük nyílt arra, hogy „harcoljanak minden sziklás előőrsállásért és vízfolyásért, hogy lekössék a támadót és megakadályozzák az átkelésben az Adrián és a magyar bauxit elvágásában, amelytől a német repülőgépipar függött."

Eisenhower nem tudott Alexandernek Olaszországba erősítést küldeni, és az amerikai vezérkari főnökök — mint Roosevelt október 16-án Churchillnek Moszkvába küldött táviratában kifejtette — csatlakoztak Wilson tábornok becsléséhez, „hogy ezen a télen már nem lehet számítani Kesselring hadseregének megsemmisítésére... Valamennyien egy előre nem látott csapathiánnyal állunk szemben..." Elismeri — folytatja Roosevelt —, hogy az olaszországi hadseregek kemény és nehéz feladatot oldottak meg, és ilyen az is, ami előttük áll, de a Franciaországba szánt csapatokat nem lehet máshová irányítani.

Közölve ezt a táviratot, Churchill megjegyzi, hogy tovatűnt a döntő győzelem reménye. Olaszországban novembertől nem lehetett nagyobb támadást többé végrehajtani, így a brit—amerikai erők csak 1945 tavaszán vívták ki a győzelmet, amelyet már ősszel is annyira megszolgáltak, és majdnem el is értek.[72]

Csapathiány a fő arcvonalon, Franciaországban, elégtelen erő Olaszországban, kihasználhatatalan lehetőségek az Adriai-tenger környékén — mindez nem akadályozta meg a brit vezetést, elsősorban Churchill miniszterelnököt abban, hogy politikai okokból, fegyveres erővel be ne avatkozzék Görögországban, a haladó erőkkel szemben, a már akkor is roskatag monarchia, a reakció védelmében.

Emlékirataiban Churchill elmondja, hogy II. György görög király már 1944. július 7-én segítséget kért tőle az EAM, a görög Nemzeti Felszabadítási Front tevékenységével szemben, és kérte a Georg Papandreu vezette királyi kormány támogatását, mert egyedül ez képes megakadályozni a polgárháborút. Churchill nyomban különböző intézkedéseket tett, illetve kezdett el. Felfogását tejesen világosan tükrözi augusztus 6-án Eden külügyminiszternek küldött távirata. Eszerint Papandreuval közölni kell, hogy ő marad a miniszterelnök. „Az EAM viselkedése teljesen tűrhetetlen. Nyilvánvalóan nem akar mást, mint kikényszeríteni Görögország kommunizálását a háborús zavarok közepette, anélkül, hogy a népnek lehetősége lenne demokratikus módon dönteni." Papandreut nem lehet „a nyomorult görög (kommunista) banditák első fogvicsorgató morgásánál a farkasok elé vetni".

A sok évtizedes politikai gyakorlattal rendelkező brit miniszterelnök Görögországban sem akart félmegoldást. Ugyanezen a napon utasítást adott a vezérkari főnökök bizottságának, hogy egy hónap múlva Athénba kell helyezni mintegy 10—12 ezer embert, néhány löveggel, harckocsival és páncélkocsival. A cél nem az, hogy uraljuk Görögországot, vagy hogy túlmenjünk Athén közvetlen környékén, de a fővárost, mint a kormány székhelyét és a hozzávezető utakat biztosítani kell.

72 Uo. 316—318. o. A „patt" (stalemate) kifejezés az angol nyelvű kiadásban, 240. o.; a német szöveg megfelelő helyén „Stillstand" áll. — Roosevelt távirata *Churchill* VI/1. 266/267. o.

Minderre akkor kerül majd sor, ha a németek már elvonultak, vagy megkezdték északra vonulásukat.[73]

Churchill tehát nem a németek, hanem a haladó erők, az ELASZ (Népi Felszabadító Hadsereg) elleni harcra szándékozott angol katonákat Görögországba küldeni. Augusztus 17-én táviratban kérte Roosevelt támogatását: „... nem hiszem, hogy utcai harcokra és káoszra, vagy egy zsarnoki kommunista kormány létrehozására való kilátás Önnek vidámítóbbnak látszik, mint nekem". Roosevelt augusztus 26-án küldött táviratában hozzájárult Churchill intézkedéseihez, beleértve amerikai szállítórepülőgépek felhasználását is, ha ezekre más hadműveleteknél nem lesz szükség.

Churchillt augusztus 23-án XII. Pius pápa fogadta. A kihallgatáson ugyanaz állt az előtérben, „mint tizennyolc évvel korábban elődjénél: a kommunista veszély. A kommunizmussal szemben kezdettől fogva a leghatározottabb ellenzéssel viseltettem, és ha még egyszer részem lenne abban a megtiszteltetésben, hogy fogad a római katolikus egyház feje, nem vonakodnék visszatérni erre a témára."[74]

A Görögországba küldendő brit expedíciónak szeptember 11-re kellett volna készenlétben állnia, és a vállalkozás Manna fedőnevet kapott. A németek azonban nem siettek Athén kiürítésével, ezért a britek diplomáciai akcióba kezdtek. Wilson tábornok Olaszországba hívta Sztefanosz Szarafisz tábornokot, az ELASZ főparancsnokát, valamint Napoleon Zervasz tábornokot, a nacionalista EDESZ (Görög Nemzeti Demokratikus Szövetség) vezetőjét. A Casertában Harold Macmillan, brit meghatalmazott miniszter a Földközi-tengeren és Reginald Leeper, brit nagykövet a görög kormánynál, vezetésével tartott konferencián Szarafisz és Zervasz, másfelől Papandreu között megegyezés jött létre. Az összes görög gerilla elismerte a Papandreu-kormányt, mely viszont főparancsnokká Ronald Scobie brit altábornagyot nevezte ki. Szarafisz és Zervasz megígérte, hogy nem cselekszik saját szakállára, és Athénben és környékén a brit főparancsnok utasításaihoz tartja magát.

Görögországban a britek katonai tevékenysége október 4-ével kezdődött el. Commando-osztagok a reggeli órákban a Pelopónniszosz félszigeten elfoglalták Pátre városát, ahonnan óvatosan haladtak tovább keleti irányban, Athén felé. A Wehrmacht főparancsnoksága egyébként október 3-án adta ki a parancsot a visszavonulásra Görögországból, Dél-Albániából és Dél-Macedóniából. Október 13-án a németek felrobbantották a pireéfszi kikötő berendezéseit, majd utóvédeik elhagyták Athént. Ugyanezen a napon brit ejtőernyősök ugrottak le Megara repülőterére, mintegy 12 km-re nyugatra a fővárostól, amelyet azután másnap birtokukba vettek Az első hadihajók, Scobie tábornokkal és haderejének zömével befutottak Pireéfsz kikötőjébe, két nappal később pedig Athénbe érkezett a Papandreu-kormány és a brit nagykövet is.[75]

73 *Churchill* VI/1. 137—139. o.
74 Uo. 141. s köv. o.; látogatása a pápánál 145/146. o.
75 Uo. 331. s köv. o.; Görögországra a második világháború idején l. Világtörténet X. köt. 302—304. és 413—415. o., ill. A Nagy Honvédő Háború története IV. köt. 359. s köv. o.; német ábrázolás: KTB/OKW IV. köt. 665. s köv. o.; a visszavonulási parancs 720. o.

A németek az OKW hadműveleti naplója szerint a november 1-ről 2-ára forduló éjszakán befejezték Görögország kiürítését, anélkül, hogy ebben az angolok „erőteljes utánuk nyomulással vagy a szárnyakon végrehajtott partraszállásokkal zavarták volna" őket. Papandreu-kormánya nyomban rendőrterrort léptetett életbe az országban, és elrendelte az ELASZ lefegyverzését. Az EAM hat minisztere december 1-én lemondott, és másnapra Athénben általános sztrájkot hirdettek, december 3-ára pedig tüntetést, de ezt a kormány betiltotta.

A tüntetést mégis megtartották, félmillió ember részvételével. A rendőrség tüzet nyitott a tüntetőkre, és ez kirobbantotta a polgárháborút. Scobie tábornok december 4-én parancsot adott az ELASZ-nak Athén és Pireéfsz azonnali kiürítésére. E napon Athénben már harcok folytak. December 5-én Brooke tábornagy ezt írta naplójába:

„A görög helyzet egyre zavarosabbá válik. Winston 3 órától a reggeli órák legnagyobb részét azzal töltötte, hogy »Jumbo« Wilsonnak, Scobienek és Leepernek sürgönyöket küldjön. Közben Wilson táviratokat küldött nekem, amelyek nem illeszkednek bele Winston neki küldött utasításaiba. Leeper, aki eredetileg 5000 embert kért, mint amennyi teljesen elegendő, hogy a görög kormányt szilárdan lábra állítsák, közben több mint 40 000 embert kapott, és azt állítja, »a katonaság rosszul becsülte fel a szükséges erőt«, és újra csapatokat kell küldeni. Ez *pontosan* az, amit kezdettől fogva megmondtam. Winston megpróbálta Wilsont rábeszélni, hagyja Görögországban az ejtőernyős dandárt, amelyre sürgősen szükség van Olaszországban a hadműveletekhez. Ehhez járul, hogy ezek a hadműveletek angol—amerikaiak, és az egyesített vezérkari főnökök Wilsonnak küldött utasításában az állt, hogy a görögországi hadműveletek semmi esetre sem befolyásolhatják az olaszországiakat."[76]

December 5-én, 4.50-kor Churchill táviratban utasította Scobie altábornagyot, hogy habozás nélkül „lövessen minden fegyveresre a város területén". Mint emlékirataiban írja: „Nincs értelme, félszívvel tenni ilyen dolgokat. A csőcselék erőszakosságával szemben, amelynek segítségével a kommunisták birtokukba akarták venni a várost, hogy a világ előtt a görög nép által kívánt kormányként jelenjenek meg, csak fegyverrel lehetett szembeszállni."

A harcok Athénben heteken át tartottak, de Churchillnek egy másik harcot is meg kellett vívnia, a Scobienek adott tűzparancs miatt. Emlékirataiban elismeri, hogy „hevesen támadták" őfelsége kormányát, és személy szerint őt. Az amerikai sajtó óriási többsége „a legélesebben elítélte" a britek cselekedetét, mert az meghamisítja az ügyet, amiért Amerika belépett a háborúba. Az USA külügyminisztériuma, élén Edward R. Stettinius államtitkárral, „hangsúlyozottan kritikus nyilatkozatot" adott ki. Magában Angliában is nagy felzúdulás támadt; a Times és a Manchester Guardian bírálta a kormány reakciós politikáját.

A brit alsóházban is nagy izgalom uralkodott. December 8-án eljárását Churchill nagy beszédben védelmezte, ezt időnként közbekiáltások szakították meg. A szavazás azonban nem hozott meglepetést, 30 nem szavazattal szemben közel 300-an bizalmukat nyilvánították a kormány-

[76] KTB/OKW IV. köt. 721. o.; *Churchill* VI/1. 334. s köv. o.; *Bryant* 346. o.

nak. Churchill így nyugodtan folytathatta a görög népi erők elleni harcot, miután „az alsóház bebizonyította kitartó erejét és tekintélyét".[77]

A görög népi erők jelentős sikereket értek el a brit csapatok elleni harcban. Az időközben Athénba érkezett Alexander tábornagy és Macmillan miniszter december 11-én azt jelentette, hogy a brit katonaság a város közepére szorult vissza, ostrom alatt áll, a repülőtérhez vezető utat nem tudják biztosítani, a kikötőben a hajók nem tudnak kirakodni. A városban harcoló csapatoknak csupán hat napi élelmük és három napi lőszerük van. Erre a jelentésre Alexander szabad kezet kapott a katonai ügyekben, és mindenekelőtt további csapatokat.

További jelentéseiben Alexander beszámolt a felkelők növekvő sikereiről, és megismételte azt a korábban már felvetődött javaslatot, hogy Damaszkinosz athéni érseket régenssé kellene kinevezni. Ez utóbbinak a király állt ellen, a felkelők leverése pedig lehetetlennek bizonyult. Az érsekkel kapcsolatban eleinte Churchill is attól tartott, hogy régenssége baloldali diktatúrához vezethet. A brit miniszterelnök nyugtalansága jól tükröződik december 22-i, Smutsnak küldött táviratából: „Ha Görögországban a rossz erői kerekednek felül, ami nagyon valószínű, akkor egy fél-bolsevista, oroszok vezette Balkánra kell felkészülnünk, és lehet, hogy ez átterjed Olaszországra és Magyarországra."

1944. december 24-én Churchill elhatározta, hogy Edennel együtt Athénba repül. A két politikus egy új Skymaster típusú amerikai gépen karácsony estéjén indult el, és nápolyi közbeeső leszállás után 25-én déltájban érkezett Kalamaki repülőterére, majd innen este a pireéfszi kikötőben horgonyzó Ajax brit cirkáló fedélzetére. Churchill a cirkálón találkozott Damaszkinosz érsekkel, de emlékirataiban semmit sem közöl megbeszélésükről.

December 26-án délelőtt a brit miniszterelnök páncélkocsival a nagykövetségre ment, ahol ismét az érsekkel beszélt, aki elfogadta javaslatait. Este újabb összejövetelre került sor, a külügyminisztériumban, melyen Churchill, Eden, Alexander, az érsek, az amerikai nagykövet, a francia követ és a Szovjetunió katonai képviselője vett részt, majd némi késéssel megérkezett az ELASZ három vezetője is. Előbb Churchill mondott beszédet, majd Alexander tábornagy — később a külföldiek visszavonultak, és a görögök az érsek elnökletével folytatták a tanácskozást. Ez a következő napon is folytatódott, és végül Churchill megígérte az érseknek; nyomást gyakorol a királyra, hogy őt régenssé nevezze ki.

December 29-én Londonba visszaérkezve, Churchill és Eden estétől másnap hajnali fél ötig „volt együtt" a görög királlyal; aki ez után beleegyezett Damaszkinosz kinevezésébe, és ezt kiáltványban jelentette be. 1945. január 3-án megalakult a köztársasági érzelmű Inkolosz Plasztirasz tábornok kormánya, amely január 11-én 15-ével életbe lépő fegyverszünetet kötött az ELASZ-szal.[78] A kormány ígéretet tett a demokratikus szabadságjogok életbe léptetésére, amnesztiára, népszavazásra,

[77] *Churchill* VI/1. 337. s köv. és 341. s köv. o.
[78] Uo. 347. s köv. o.; a Smutsnak küldött távirat 360/361. o.; az athéni út 361. s köv. o.; ismét Londonban, a király „meggyőzése" 372. s köv. o.

általános választásokra; az EAM vezetősége pedig mindezek fejében hozzájárult az ELASZ lefegyverzéséhez.

Mindebből csak az ELASZ lefegyverzése valósult meg, amelyet aztán politikai terror követett, és ez a következő kormányok idején még fokozódott. Végül Görögországban polgárháború robbant ki, ami a népi erők vereségével, a monarcho-fasiszta diktatúra győzelmével végződött.[79]

A brit vezérkari főnökök 1945. január 9-i ülésén Brooke tábornagy már azt húzta alá, hogy „szükség van új utasításra Alexnek, fejezze be mielőbb a görög vállalkozást, pihentesse a csapatokat Olaszországban, készítsen elő támadást, űzze vissza Kesselringet az Adige-ig és adjon csapatokat Franciaország számára". Ez utóbbira, csapatoknak Olaszországból Franciaországba küldésére azért volt szükség, mert az 1944. december 16-án az Ardennes-hegységben kezdődött német támadás megmutatta, hogy a brit és méginkább az amerikai technikai fölény szárazföldi tartalékok nélkül nem elegendő a németek mielőbbi legyőzéséhez.

1945. január 23-án délelőtt a brit vezérkari főnökök Churchill hozzájárulását kérték soron levő terveikhez. Brooke előterjesztette az Alexander tábornagynak szánt utasítás tervezetét, mely szerint Görögországból csapatokat kell kivonni, mihelyt ezt a politikai helyzet megengedi, és Olaszországból mintegy hat hadosztályt átszállítani Franciaországba. Ez utóbbihoz Churchill már előzőleg hozzájárult, „most viszont ingadozni kezdett, és azt mondta, hogy meg fogjuk bénítani az olasz arcvonalat, de elismerte, hogy most Olaszországban vagy Jugoszláviában semmit sem lehet tenni. Nem tudta, mit akar, de semmibe sem akart beleegyezni."

A Bécs elleni brit tervek ebben az időben minden valószínűség szerint nemcsak a miniszterelnökségen vagy a vezérkari főnökök bizottságában váltak ismertté. Ugyancsak Brooke naplójából tudjuk, hogy az őt január 24-én meglátogató, Olaszországból érkezett Wladyslaw Anders lengyel altábornagy közölte vele azt az óhaját, hogy Olaszországból nem szeretnének Bécsen át hazatérni Lengyelországba, „mert ez valószínűleg az oroszokkal való összetűzéshez vezetne!"

Churchill végül is kénytelen volt belátni, hogy Olaszországnak „mellékhadszíntérré kell válnia".[80] Ezzel a beletörődéssel indult el a hetvenedik életévét betöltött brit miniszterelnök 1945. január 29-én Máltába, hogy onnan az amerikai politikai és katonai vezetőkkel folytatott megbeszélés után velük együtt Jaltába vegye útját, a Sztálinnal való újabb, ismét háromhatalmi konferenciára.

Churchill most is repülőgépen utazott, ezért már január 30-án megérkezett Málta szigetére, ahová Roosevelt cirkálója, a Quincy csak február 2-ának délelőttjén futott be. A két államférfi este megbeszélte vezérkari főnökeik javaslatait, melyek középpontjában a Rajnához való előnyomulás és az ezen való átkelés állott. Szó esett természetesen az egész háborúról, beleértve a német tengeralattjárók elleni harcot, a délkelet-ázsiai, csendes-óceáni hadszínteret, és a földközi-tengeri helyzetet is. Mint Churchill emlékirataiban írja, nem szívesen, de beleegyezett,

79 A Nagy Honvédő Háború története IV. köt. 362. o.
80 *Bryant* 379/380. o.; az ardennes-i német támadás uo. 316. s köv. o. és *Churchill* VI/1. 308. s köv. o.; a január 23-i ülés *Bryant* 387/388. o.; Churchill beletörődése 389.o.

hogy Görögországból kivonjanak két hadosztályt, de csak azután, ha az ottani kormánynak elegendő katonai ereje lesz. Megállapodtak abban is, hogy „Északnyugat-Európa megerősítésére Olaszországból három hadosztályt vonnak el; ehhez nyomatékosan hangsúlyoztam, hogy oktalanság volna lényegesen csökkenteni az ottani kétéltű erőket. Feltétlenül abban a helyzetben kell lennünk, hogy azonnal kihasználhassuk a német fegyverletételt Olaszországban, és mint az elnöknek mondtam, lehetőség legyen Ausztria nagy részének megszállására, mivel »nem kívánatos, hogy Nyugat-Európa a szükségesnél nagyobb mértékben orosz megszállás alá kerüljön«."[81]

Az 1945. február 2-áról 3-ára forduló éjjel Málta repülőteréről tíz percenként szálltak fel a szállítórepülőgépek, hogy a 350—350 főnyi amerikai és brit delegációt több mint hét és félórás repüléssel a 2200 km-re levő Krímbe szállítsák. Jaltában a megérkezést követő napon, február 4-én délután Sztálin meglátogatta Churchillt, és a két államférfi baráti beszélgetést folytatott a Németország elleni háborúról. Ennek során Churchill térképeken bemutatta a nyugati arcvonal helyzetét Alekszander tábornagy pedig behatóan ismertette az olaszországi eseményeket. Churchill emlékiratai szerint: „Sztálin érdekes megjegyzést tett. Valószínűtlen, hogy a németek támadjanak. Nem lehetne ezen az arcvonalon hagyni néhány hadosztályt, és a többit átszállítani Jugoszláviába és Magyarországra, közvetlenül Bécs ellen? Itt egyesülhetnének a Vörös Hadsereggel, és átkarolhatnák a németeket az Alpoktól délre."

Nem tudjuk, Churchillen és Alexanderen kívül ki vettt még részt ezen a megbeszélésen. Brooke Sztálin javaslatáról Eden külügyminisztertől értesült, és naplójában mindjárt megjegyezte: „Ez terhes, mivel abból indultunk ki, hogy a csapatokat Olaszországból Franciaországba szállítjuk át, és ehhez az amerikaiak hozzájárultak."[82]

Churchillnek természetesen kapóra jött Sztálin javaslata. A Livadia kastélyban február 4-én 17 óra körül kezdődött első ülésen, amelyen amerikai részről Roosevelt, Leahy tengernagy, Marshall tábornok, King tengernagy, Stettinius államtitkár, Harriman nagykövet és Deane tábornok, brit részről Churchill, a három vezérkari főnök, Eden külügyminiszter, Ismay tábornok, Alexander tábornagy és Kerr nagykövet, szovjet részről pedig Sztálin, Molotov, Majszkij, Antonov hadseregtábornok, Kuznyecov tengernagy és Hugyakov repülőmarsall vett részt, Churchill javasolta: „Nem kellene-e a szövetséges csapatok egy részét Ljubljana irányában bevetni, hogy egyesülhessenek a Vörös Hadsereggel? Azt is tisztázni kellene, hogy ehhez mennyi idő szükséges, s hogy nem fognak-e elkésni vele."[83]

A szovjet munkákban eddig nem találkoztunk Sztálinnak ezzel a Ljubljana—Bécs irányában tervezett együttműködésre vonatkozó javaslatával, amely nyilván a magyarországi német erőknek a vártnál sokkalta nagyobb ellenállása folytán előállott nehézségekből adódott,

81 *Churchill* VI/1. 392—394. o.

82 Uo. 394. o. és *Bryant* 400/401. o.; Sztálin látogatása *Churchill:* Der Zweite Weltkrieg. VI. köt. Triumph und Tragödie. 2. könyv; Der Eiserne Vorhang. Bern, Alfred Scherz Verlag, 1954. 9/10. o.; *Bryant* 401. o.

83 Az egész tanácskozásra l. Teherán 67. s köv. o. A részvevőket felsorolja *Halmosy* 584/585. o., ahol több név pontatlanul van írva. — Churchill javaslata Teherán 72. o.

tehát közvetlen *katonai* célzattal. Churchill viszont, mint 1944 őszi és téli számtalan megnyilatkozása bizonyítja, *politikai* okokból akarta megszállni lehetőleg Jugoszlávia egy részét, Ausztria minél nagyobb területét, és főleg eljutni Bécsbe, a Vörös Hadsereg előtt.

Ennek az esetleges közös szövetséges hadműveletnek a terve egyébként a három nagy tanácskozásain nem került újra elő, szerepelt viszont a három vezérkar február 5-i megbeszélésén. Az Antonov hadseregtábornoknál tartott ülésen a tábornok maga is beszélt az olaszországi arcvonalról, és arról a lehetőségről, hogy a „ljubljanai nyíláson át" hadműveletet hajtsanak végre Bécs irányába. Antonovnak Brooke tábornagy válaszolt, utalva ez ilyen akció nehézségeire, és arra a döntésre, hogy a nyugati arcvonalat erősítik meg olaszországi hadosztályokkal.[84]

Döntés Jaltában egy ilyen hadműveletre vonatkozóan végül is nem született, minden valószínűség szerint azért, mert a nyugati szövetségesek nem tudták előteremteni a hozzá szükséges hadosztályokat. Brooke feljegyzéseiben Bécs a háború végéig többször már nem fordul elő, a jugoszláv helyzet is csak 1945. május 13-án, Churchill és az új amerikai elnök, Harry S. Truman mesterkedései kapcsán szerepel még egyszer.[85]

Churchill elmondja emlékirataiban, hogy 1945 januárjában jugoszláv partizánok elfoglalták Split és Zadar kikötőjét, „és tengeri erők ezekről a támaszpontokról nyugtalanították a dalmát tengerpartot és segítették Tito állandó előnyomulását. Csupán áprilisban legalább tíz tengeri ütközetet vívtunk, súlyos veszteségeket okozva az ellenségnek, brit hajóveszteségek nélkül." A balkáni brit légierő a Zadar melletti repülőtérről kiindulva bombázta a német útvonalakat és támpontokat Fiume térségében.[86]

Ezzel egyben véget is ért a brit—amerikai fegyveres erők együttműködése a Jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereggel. 1945 április utolsó napjaiban, amikor a németek még nem tették le a fegyvert, Churchill legnagyobb gondját ebben a térségben nem a győzelem mielőbbi kivívása képezte, hanem Trieszt, Pula hadikikötő és az Olaszország és Ausztria közötti összeköttetési vonalak megszerzése, a jugoszláv népi erők odaérkezése előtt. Truman amerikai elnökkel egyetértésben utasította Alexander tábornagyot ennek a területnek a megszállására. Alexander még arra is kisérletet tett, hogy a hadműveleti területére érkező jugoszláv erőket magának alárendelje.

A jugoszlávok azonban megelőzték a nyugatiakat. 4. hadseregük csapatai április 30-án benyomultak Triesztbe, és május 2-áig birtokukba vették a várost. Alexander különben, mint ez május 5-én Churchillnek küldött táviratból kitűnik, hajlott arra, hogy Trieszt és környéke az új Jugoszláviához tartozzék, Churchill azonban már másnap küldte az elutasító választ. Ha Titóval nem sikerül megegyezni, „a kormányoknak fel kell venniük a vitát. Arról azonban szó sem lehet, hogy Ön egyezményt kössön vele Isztria bekebelezéséről . . ." Nehogy Tito vagy más jugoszláv parancsnok kísértésbe essék, modernül felfegyverzett alakulatokat kell helyezni ebbe a térségbe, a légierőnek pedig tüntetnie kell,

[84] *Bryant* 404/405. o.
[85] *Bryant* 466. o.
[86] *Churchill* VI/2. 208. o.; *Strugar* 294. o.

„lehetőleg a Bécs irányába nyomulás ártalma nélkül, amelyet Ön, tudom, hogy a legnagyobb gyorsasággal siettet".

A hitleri Wehrmacht két nappal e távirat elküldése után feltétel nélkül letette a fegyvert. Jugoszláviában a harcok május 15-ével értek véget, Churchill és Truman viszont tovább folytatta a balkáni ügyekbe való beavatkozást. Május 12-én Londonba érkezett táviratában Truman egyenesen Hitlerhez és a japánokhoz hasonlította a jugoszlávok eljárását.[87]

Ez a hang nemcsak a brit, és méginkább az amerikai politikában az európai háború befejezése következtében előállott változást mutatta, nemcsak a háború utáni nemzetközi viták egyik legelső megnyilatkozása volt, hanem már azt az eltolódást is kifejezte, ami Nagy-Britannia és az Északamerikai Egyesült Államok viszonyában az előbbi rovására a második világháború folyamán, éppen a háború következtében, végbement.

*

Churchill és a brit vezérkar 1942 és 1945 között többször és intenzíven foglalkozott a Balkánnal, Törökország háborúba vonásának megkísérlésétől Trieszt és környékének megszerzéséig. Az európai háború egészében azonban a Balkán legfeljebb mellékhadszíntér volt, bár Churchill nemegyszer kísérelte meg, hogy nagyobb jelentőségűvé tegye. Ilyen irányú tervei, vagy inkább csak óhajai azonban sohasem estek egybe a háború megkövetelte realitásokkal, így következmények nélkül maradtak. Amikor viszont a háború menetének vonatkozásában kedvező, sőt szükséges terv vetődött fel, mint Törökország hadba lépése 1943-ban vagy 1944 elején, vagy a Bécs elleni közös szövetséges előnyomulás 1945 első hónapjaiban, akkor meg a politikai vagy a katonai feltételek hiányoztak.

A brit balkáni tervek vizsgálata azt is mutatja, hogy végeredményben nem Churchill, hanem a brit vezérkari főnökök bizottsága, elsősorban Alan Brooke tábornagy ítélte meg helyesebben a Balkán jelentőségét, az itteni lehetőségeket. Politikai kérdésekben Churchill vitathatatlanul többet és messzebbre látott, mint vezérkari főnökei, a Balkán vonatkozásában is. Katonai vonatkozásban azonban a részletek miatt gyakran épp a lényeget, az összképet tévesztette szem elől. Igazat kell adnunk a kimagasló brit katonai teoretikusnak, Basil Henry Liddell Hartnak, aki találóan állapította meg Churchillről, hogy mindig egy problémára koncentrált, és figyelmen kívül hagyta a többit, amelyek kapcsolatban álltak a megoldással. „Nem rendelkezett azzal a képességgel, hogy két dolog között kapcsolatot teremtsen, vagy e két dolgot az egészbe besorolja. Egy ember, mint taktikus, érhet el sikert. Ha viszont nem képes a dolgokat egymással kapcsolatba hozni, és nincs arányérzéke, elvész a stratégia és méginkább a magasabb stratégia számára."[88]

87 *Churchill* VI/2. 237. s köv. o.; *Strugar* 293. o.; Alexander és Churchill táviratváltása *Churchill* VI/2. 240/241. o.; a harcok befejeződése *Strugar* 299/300. o.; Truman táviratát ismerteti *Churchill* VI/2. 241/242. o.

88 *Basil Henry Liddell Hart:* Als Taktiker erfolgreich, für die Strategie verloren. Spiegel, 1967. május 1., 19. sz. 132—148. o.

БОРУШ ЙОЖЕФ:

ЧЕРЧИЛЛЬ И БАЛКАНСКИЕ ПЛАНЫ ГЕНЕРАЛЬНОГО ШТАБА ВЕЛИКОБРИТАНИИ (1942—1945 гг.)

II. ЧАСТЬ

Резюме

На первой встрече глав трех союзных держав И. В. Сталина, Ф. Д. Рузвельта и У. С. Черчилля на совещании, состоявшемся в Тегеране в период с 28 ноября по 1 декабря 1943 года возникло решение о высадке десанта на берегу Северной Франции весной 1944 года. И хотя Черчилль вновь выступил со своими итальянским и балканским планами, но совместная советско-американская позиция оказалась сильнее его происков.

В первом пункте секретного военного решения, принятого в Тегеране, говорилось об оказывании содействия югославским партизанам военным снаряжением и коммандос. Правительство Великобритании в конце мая 1943 года установило контакт с югославским партизанским движением, возглавляемым И. Б. Тито, и отчасти в том же году, но особенно в 1944 году доставило партизанам Югославии оружие, боеприпасы и другое военное имущество и снаряжение. В начале 1944 года была установлена также и переписка между Черчиллем и Тито, а 12 августа того же года состоялась их личная встреча в Неаполе.

Черчилль уже в то время вынашивал план о наступлении на Вену через Истрию, а с другой стороны он хотел склонить Тито с содействию с королем Великобритании. Свой план, касающийся Истрии, Черчилль изложил и американцам на втором совещании, проведенном в Квебеке в сентябре 1944 года. Американцы на этот раз открыто не возражали против этого плана, но и не содействовали ему настолько, чтобы Черчиллю предоставилась бы возможность достичь Вены раньше Красной Армии.

В октябре 1944 года Черчилль во второй раз поехал в Москву, чтобы обсудить со Сталиным несколько проблем относительно ведения войны, в том числе и положение на Балканах, а также проблемы Польши. На совещаниях, проводившихся с военными специалистами, затрагивался также и вопрос вступления СССР в войну против Японии.

Осенью 1944 года наступление западных союзников вследствие недостатка войск приостановилось как во Франции, так и в Италии. Несмотря на это, Черчилль часть вооруженных сил Великобритании сумел бросить в Грецию для борьбы с прогрессивными силами и для поддержания шатавшейся уже и в то время греческой монархии. В декабре 1944 года в Афинах и окрестностях города шли ожесточенные бои, но войска Великобритании сражались не с немцами, которые к тому времени уже оставили Грецию, а против греческих патриотов. Реакционная монархия с британской, а позже — с американской помощью в то время одержала победу в Греции, и таким образом поддерживала себя и в дальнейшем.

Руководители трех великих держав вновь встретились в начале февраля 1945 года на Крымском полуострове в Ялте. На этом совещании шла речь о войне против Германии, а затем против Японии, а также о проблемах послевоенного времени. Был выдвинут также план совместного наступления на Вену, но для этого у западных союзников не было сил.

В конце статьи автор сопоставляет Балканский план Черчилля и Балканский план маршала Элена Брука. У Черчилля была хорошая тактическая интуиция, однако в стратегии он не разбирался.

JÓZSEF BORUS:

DIE BALKANPLÄNE CHURCHILLS UND DES BRITISCHEN GENERALSTABS (1942—1945)

II. TEIL

Resümee

Am ersten Zusammentreffen von I. W. Stalin, F. D. Roosevelt und W. S. Churchill, in Teheran vom 28. November bis 1. Dezember 1943 wurde beschlossen, die Invasion in Nord-Frankreich im Frühjahr 1944 vorzunehmen. Churchill brachte zwar abermals seine Pläne über eine Landung in Italien und am Balkan vor, doch erwies sich der gemeinsame sowjetisch—amerikanische Standpunkt als stärker.

Der erste Punkt des in Teheran angenommenen geheimen Beschlusses betraf auf militärischem Gebiet die Versorgung der jugoslawischen Partisanen mit Kriegsmaterial und ihre Unterstützung durch Kommando-Unternehmen. Die britische Regierung hat im Mai 1943 die Verbindung mit der Partisanenbewegung J. B. Titos aufgenommen und ließ dieser teils noch im selben Jahr, besonders aber 1944 Waffen, Munition und sonstiges Kriegsmaterial und Ausrüstung zukommen. Am Anfang des Jahres 1944 begann die Korrespondenz zwischen Churchill und Tito und am 12. August trafen sie sich in Neapel auch persönlich.

Churchill befaßte sich damals noch mit dem Plan, über Istrien gegen Wien zu marschieren, andernteils wollte er Tito bewegen, mit dem König zusammenzuarbeiten. Churchill hat seinen Plan über eine Landung in Istrien auf der im September 1944 abgehaltenen zweiten Quebecer Konferenz auch den Amerikanern vorgebracht, die diesmal zwar nicht offen gegen den Plan waren, ihn aber auch nicht so weit unterstützten, daß Churchill die Möglichkeit gehabt hätte, Wien vor der Roten Armee zu erreichen.

Im Oktober 1944 fuhr Churchill zum zweitenmal nach Moskau, um mehrere weitere Probleme der Kriegsführung, die Lage auf dem Balkan, sowie das Problem Polens mit Stalin zu besprechen. Bei den Beratungen mit den Militärsachverständigen wurde auch über den Eintritt der Sowjetunion in den Krieg gegen Japan gesprochen.

Der Angriff der westlichen Alliierten ist im Herbst 1944 wegen Mangel an Truppen sowohl in Frankreich, wie in Italien ins Stocken geraten. Trotzdem konnte Churchill einen Teil der britischen bewaffneten Macht in Griechenland gegen die fortschrittlichen Kräfte, zur Unterstützung der schon damals brüchigen Monarchie einsetzen. Im Dezember 1944 wütete in Athen und seiner Umgebung ein bewaffneter Kampf, die britischen Truppen kämpften aber nicht gegen die Deutschen, die damals Griechenland bereits evakuiert hatten, sondern gegen die griechischen Patrioten. Die reaktionäre Monarchie siegte damals mit Hilfe britischer, später amerikanischer Truppen und konnte sich so in Griechenland halten.

Die Führer der drei Großmächte sind anfangs Februar auf der Halbinsel Krim, in Yalta, neuerlich zusammengekommen. Es wurden der Krieg gegen Deutschland und gegen Japan, ferner Probleme der Nachkriegszeit besprochen. Auch der Plan eines gemeinsamen Angriffs auf Wien tauchte auf, zu einem solchen fehlten jedoch den westlichen Alliierten die nötigen Truppen.

Am Ende der Studie vergleicht der Verfasser die Balkanpläne Churchills und des Feldmarschalls Alan Brooke. Churchill hatte oft den richtigen taktischen Blick, auf die Strategie verstand er sich aber nicht.

KATONÁK AZ „ARCCAL A VASÚT FELÉ" MOZGALOMBAN ÉS A HIDAK HELYREÁLLÍTÁSÁÉRT FOLYÓ KÜZDELEMBEN

Gellért Tibor

Az új magyar hadsereg annak a kettős feladatnak a megoldására született, amelyet a kommunista párt a magyar néphez 1944 szeptemberében intézett kiáltványában meghatározott. Eszerint harcot kellett indítani a megszálló német fasiszta erők kiűzéséért és a magyar reakció megdöntéséért.

A feladatoknak ez a kettőssége egészen a háború befejezéséig tartott, majd előtérbe került a magyar nép felemelkedésének, az ország újjáépítésének programja.[1]

A program már a háború korábbi szakaszában kidolgozott és meghirdetett követelésekre épült. A párt programtervezete a német fasiszták elleni harcnak, az ország demokratikus újjáépítésének és gazdasági felemelkedésének következetes, minden lényeges feladat megoldását magában foglaló dokumentuma volt, amely osztály- és pártállásra való tekintet nélkül alkalmasnak bizonyult arra, hogy minden németellenes erőt egységfrontba tömörítsen.

Az 1945. május 20-án összeült első országos pártértekezlet, felmérve az addig elért eredményeket, az ország és a párt előtt álló legfontosabb feladatként a lerombolt ország újjáépítését jelölte meg. Megerősítette azt a gondolatot, hogy az újjáépítés programjának végrehajtása nemcsak gazdasági, hanem egyúttal politikai feladat is. Itt hangzott el az a megállapítás, hogy „... az egész munkásosztály szerepe az ország vezetésében arányos lesz azzal a teljesítménnyel, amelyet az újjáépítésben véghezvitt".[2]

A feladat nagysága megkövetelte és feltételezte az egész nemzet mozgósítását. Tervszerű szervezőmunkával minden rendelkezésre álló eszközt és erőforrást e nemes cél szolgálatába kellett állítani. A lerombolt

[1] A program teljes szövegét lásd: Az MKP és az SZDP határozatai. 1944—1948. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1967. 37—41. o.; Felszabadulás, 1944. szeptember 26. — 1945. április 4. Dokumentumok. Budapest, Szikra, 1955. 170—176. o.; Olvasókönyv 1945—1969. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1969—1970. 29—34. o.

[2] A KMP első országos értekezletének határozatai. Lásd: A Magyar munkásmozgalom 1944—1948. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1960—1961. 171. o.

országra ugyanis nemcsak az újjáépítés hatalmas feladata nehezedett, hanem égető szükség volt új épületek, gyárak építésére is.[3]

Az összes demokratikus erők tömörítésére irányuló törekvés nem elvtelen kompromisszumot jelentett, hanem a történelmi helyzet által meghatározott, a párt által megfogalmazott feladat felismerését. A demokratikus erők összefogásának politikája egyúttal éles harcot jelentett a régi uralkodó osztályok visszahúzó erőivel szemben, akik elzárták tőkéjüket az újjáépítés elől, s ezzel igyekeztek gátolni a demokratikus államhatalom gazdasági megszilárdulását.

Itt jegyezzük meg, hogy igen sok jogos bírálat érte a horthysta tisztikart, de semmiképpen nem érthetünk egyet azzal a nem kellően differenciált, csupán néhány konkrétum alapján általánosító állásponttal, miszerint „a demokratikus hadsereg *létrehozása* és bevetése a német fasiszták ellen, a horthysta katonatisztek szabotázsa miatt lényegében meghiúsult".[4] Közismert, hogy az Ideiglenes Magyar Kormány megalakulásakor a felszabadult országrészben nem volt magyar hadsereg. A fasiszta Németország elleni hadüzenet megtörtént, de a hadsereg, amely a végső küzdelemben részt vett volna, még csak az elképzelésekben szerepelt. A fegyverszüneti szerződésben vállalt nyolc hadosztály felállítását elsősorban a gyorsan változó bel- és külpolitikai problémák, objektív tényezők gátolták.

A háború befejezése és az új magyar hadsereg szervezése előtt már voltak olyan magyar műszaki alakulatok, amelyek a Vörös Hadsereg alárendeltségében vasút- és hídépítő tevékenységet folytattak. Itt elsősorban a Gyöngyösi Gábor vezetése alatt álló 1. magyar vasútépítő (vép) ezredről (később hadosztály), valamint a 3. vép. dandárról (parancsnoka Csenei Iván) van szó. Ezek az alakulatok utánpótlási útvonalakat építettek a harcoló szovjet csapatok számára, de munkájukkal egyúttal az újjáépítés ügyét is szolgálták.[5] Tevékenységük kezdeti szakaszában az új demokratikus hadsereg még nem létezett. Később pedig hiába kérték, bocsássák őket a magyar kormány rendelkezésére, ez csak a háború befejezését követő időszakban történt meg.[6]

Egyre többen hangsúlyozták, hogy „előnyösnek mutatkozik a honvédség bekapcsolódása az újjáépítési munkába".[7] Az újjáépítési miniszter is számított az új honvédséggel való együttműködésre, hiszen a munkálatok nagy része katonai műszaki feladatokat jelentett. Ez különösen a kezdeti időszakra volt jellemző, amikor az építőmunkák nagy részét csak ideiglenes jelleggel lehetett elvégezni, és erre elsősorban — szervezettségüknél, kiképzésüknél, felszerelésüknél és eszközeiknél fogva — a katonai műszaki alakulatok voltak hivatottak.

3 *Kállai Gyula:* A polgári nemzettől a szocialista nemzetig. Béke és Szocializmus, 1965. 10. sz. 6. o.

4 A Magyar és a nemzetközi munkásmozgalom története. 1945—1969. Budapest. Kossuth Könyvkiadó, 1969—1970. 106. o.

5 Az említett alakulatok történetét részletesebben lásd *Mucs Sándor:* Magyar műszaki alakulatok a német fasizmus elleni harc szolgálatában. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK.), 1964. 4. sz. és az 1965. 1. sz.

6 Uo.

7 Országos Levéltár (továbbiakban OL.) M. 241. UM. 375/1945. június 30. (Az újjáépítési kormánybizottság értekezletén elhangzott vélemény.)

A tisztikar általában felismerte, hogy a megváltozott nemzetközi és belpolitikai helyzetben a hadsereg szükségességét csak az igazolhatja, ha szolgálja az ország demokratikus átalakulását s ezzel együtt a párt újjáépítési programját. Hadseregre pedig szükségük volt, hiszen élethivatásuknak a katonai pályát tekintették. A tisztek zöme erős nacionalista ideológiával volt fertőzött, de még ez sem akadályozta az újjáépítésben való részvételüket, mert ők is erős — bár polgári alapokon nyugvó — Magyarországot akartak.

Az 1. gyaloghadosztály parancsnoka írta: „Tisztázzuk, mi is ez az újjáépítés, a magyar újjáépítés? Küzdelem a romokkal, küzdelem az idővel és a természettel. Amit emberöltők alatt építettek, alkottak, s amit pillanatok alatt lerombóltak, felépíteni napok alatt! Építeni hajlékokat, utakat, hidakat, vasutakat, szerkeszteni gépeket, bevetni minden talpalatnyi földet. És nem utolsósorban: építeni egy új társadalmat, demokratikusat, magyart, öntudatosat.

Az európai nagy versenyben, ahol még a háború előtti időkben a régi rendszer bűne folytán romok nélkül is az utolsók között futottunk, egy heroikus finisben a romokon keresztül élre kerülni, ez a magyar újjáépítés."[8]

Az újjáépítés célkitűzéseit a katonatömegek is magukévá tették, mert megértették, hogy hazánkban olyan társadalom formálódik, amely az ő hatalmukat, az ő érdekeiket valósítja meg. Az egyszerű emberekben, katonákban ez a tudat mindent elsöprő erővel tört fel. Így vélekedtek: „Hazamegyünk, dolgozni akarunk, élni akarunk. Nem megyünk Kanadába, sem Dél-Amerikába, itt maradunk a Duna mellett. Mindent felépítünk az elárult és kifosztott országban ... miénk már a föld, és nekünk dolgozik a gyár, nem megyünk többet a Don mellé, itthon harcolunk majd az egyke és a tüdővész, a nyomor és a »turáni átok« ellen, az új fővárosért, az országért, az egész magyar népért!"[9]

A hadseregben eluralkodott hangulat, a polgári szervek igényei és a kialakult gyakorlat arra késztette Vörös János honvédelmi minisztert, hogy két alkalommal is levéllel forduljon az újjáépítési miniszterhez, amelyben felajánlotta a honvédség részvételét az ország újjáépítésében.[10]

Közölte, hogy az „Arccal a vasút felé" mozgalomban eddig két vasút- és hídépítő zászlóalj 100 000 munkaórát teljesített, de újabb zászlóaljak szervezését tervezi. Ígéretet tett öt hídépítő zászlóalj munkába állítására, mely később meg is valósult.[11] A más minisztériumokkal való kapcsolat fenntartására a Honvédelmi Minisztérium összekötő törzseket létesített. A honvédségi összekötő törzs parancsnokává Tömösi Ferenc alezredest, az Újjáépítési Minisztériumban levő törzs vezetőjévé pedig Csonka Béla ezredest nevezték ki.

Ugyanakkor a honvédségi szerveknél úgynevezett újjáépítési előadókat rendszeresítettek.[12] Ezt az indokolta, hogy nem volt egyetlen olyan

8 *Szalay Tibor:* Hadsereg a romok felett. Az Első Hadosztály, 1945. június 13.
9 Uo. 1945. június 9. (*Bajai Ernő* tizedes cikke).
10 Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban HL.) HM. 1945/eln. 27 764. sz. irat és OL. M. 241. UM. 25 007/1945. sz. iratok.
11 Uo.
12 HL. HM. 1945/eln. 37 764., 31 751., 34 329. sz. iratok.

honvédségi alakulat vagy szerv, amelyik valamilyen formában ne vett volna részt az országépítő munkában. Katonák dolgoztak

— utak, hidak, vasutak építésében;
— távbeszélővonalak helyreállításában;
— szárazföldi és vízi területek aknamentesítésében;
— árvízvédelmi munkálatokban;
— vasút- és határbiztosításban;
— romeltakarításokban és a honvédelmi miniszter rendeletére közmunkákban.

1945. május 15-től a következő alakulatok álltak az újjápítés szolgálatába:[13]

Helyőrség	Hadrendi elnevezés	Létszám
Budapest	2. vasút- és hídépítő zászlóalj	350 fő
Cegléd	2. vasútbiztosító zászlóalj	750 fő
	1. híradó építő zászlóalj	300 fő
	2. híradó építő zászlóalj	300 fő
Győr	3. vasút- és hídépítő zászlóalj	350 fő
	3. híradó építő zászlóalj	300 fő
Debrecen	1. vasút- és hídépítő zászlóalj	350 fő

1945 tavaszától kezdődően az új magyar hadsereg alapvető és legdöntőbb feladatává az ország újjáépítésében való részvétel lett. E cél érdekében a hadsereget, mint a népi demokratikus forradalom szervezett erejét, számításba kellett venni — és számításba is vették. A honvédség képes volt arra, hogy egységeit a szükséges helyre és időben átcsoportosítsa. Jelentőségét tovább növelte, hogy nagyszámú műszaki szakképzettségű katonával rendelkezett, akik munkájukkal felbecsülhetetlen segítséget nyújtottak. Ezért a hadsereg a háború befejezése után minden erejét az újjáépítés szolgálatába állította.

Valamennyi honvédségi alakulat — közvetve vagy közvetlenül — bekapcsolódott az ország újjáépítésébe. Így megkülönböztethetünk:

1. szervezetszerű honvéd alakulatok által végzett munkákat (pl. a 6. és az 1. gyaloghadosztály),

[13] HL. HM. 1945/eln. 263 575. sz. irat.

2. speciális, újjáépítő alakulatok által végzett munkálatokat (pl. vasút- és hídépítő, valamint híradó építő alakulatok),
3. katonai szervek, hatóságok és intézetek által végzett közmunkaszolgálatokat,
4. az újjáépítést közvetve szolgáló katonai tevékenységet (pl. aknakutató, vasútbiztosító, határőr alakulatok).

A katonai alakulatok elsősorban a vasút- és úthálózat újjáépítésében vettek részt. *A közlekedési vonalak helyreállítása az általános újjáépítés fontos feltételeként jelentkezett.*

Az újjáépítés általános célkitűzésében mindenekelőtt a vasút, a közlekedés helyreállítása került előtérbe. A vasút helyreállítása egyet jelentett az ország vérkeringésének megindulásával. Enélkül az egyéb újjáépítési feladatok, a termelőüzemek anyagi ellátása, a városi lakosság élelmezése megoldhatatlanná vált volna.

A közutak és vasutak helyreállítása egybefonódott a hidak újjáépítésével, mert a háború alatt az útvonalak bénítását elsősorban a hidak felrobbantásával hajtották végre. A feladat nagyságát illusztrálják a pusztulás méretei.

Itt csak az építőmunka elvégzésének fontossága szempontjából említünk egy — de az egész országra jellemző — példát. Csupán az Eger—Putnok közötti 70 km-es vasútvonalon elpusztult:

15 nagyobb vasszerkezetű híd
2 boltozott aluljáró
3 alagút
3 magas támfal
2036 m vágány
4640 m állomási vágányzat
48 állomási váltó.

Ez a rombolás az említett 70 km-es vasútvonalat használhatatlanná tette és 34 különálló részre bontotta szét.[14]

A barbár pusztítás hídjaink java részét tönkretette. A helyzet kétségbeejtő volt. A 8373, összesen 67 136 méter hosszú közúti hídunkból 1424 (27 504 méter hosszban) teljesen elpusztult. Ezek a számok azonban nem adnak teljes képet a nagymérvű rombolásokról, ha meggondoljuk, hogy a Duna- és Tisza-hidakat 100%-ban használhatatlanná tették.[15]

Nem csoda tehát, hogy az MKP felhívására „Arccal a vasút felé" fordult az ország. A 10 000 vasúti kocsi és 500 mozdony helyreállítására kiadott jelszó megértésre talált a munkások körében. November közepéig 500 helyett 535 mozdonyt állítottak helyre.

A vasúti főműhelyek végezték a gördülő anyagok (mozdonyok, vasúti kocsik) javítását, és ezzel egy időben folyt a pályatestek, váltóberendezések, alagutak és vasúti hidak újjáépítése. Az 1945 áprilisában szétrombolva talált 3056 km nyílt és 1000 km állomási vágányzatból de-

[14] Szabad Magyarország, 1945. október 2.
[15] *Dr. Mihailich Győző:* A XIX. és XX. századi magyar hídépítés története. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1960. 37. o.

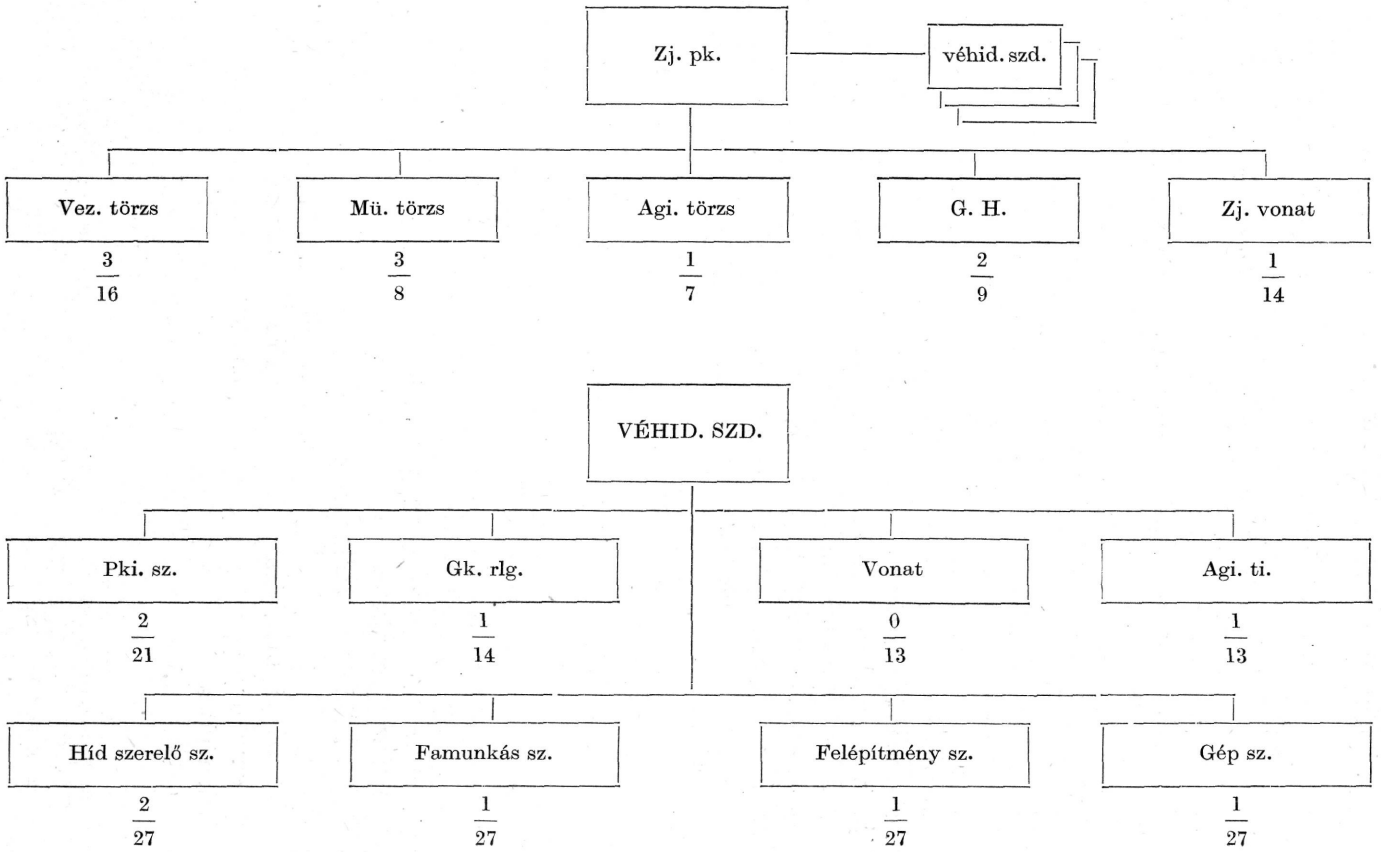

Jelmagyarázat: $\frac{3}{16}$ = tiszt
= honvéd

1. sz. vázlat. Egy vasút- és hídépítő zászlóalj szervezése

cemberre már csupán 938, illetve 487 km hosszúságú pályatest volt használhatatlan.[16]

A háború alatt felállított és szovjet alárendeltségben működő 1. magyar vasútépítő hadosztály négy zászlóaljából, a 3. vasútépítő dandár öt zászlóaljából, valamint a 2. önálló vasútépítő zászlóaljból alakult meg az *1. magyar vasút- és hídépítő hadosztály* 1945. június hó 12-én.[17] Az így létrejött alakulat 10 zászlóaljból állt.

Az összevont egységek csapatai nehéz, küzdelmes munkafeladatok elvégzése után léptek ismét magyar földre és kerültek a 2. Ukrán Front alárendeltségéből az új magyar hadsereg kötelékébe. Jó munkájuk elismeréseként adták át őket az Ideiglenes Magyar Kormánynak, „... mert tényekkel bizonyítottuk, hogy teljes erőbevetéssel részt vettünk abban a munkában, amely a szállítóvonalak megépítésével a háború gyors befejezését és az átkozott fasizmus leverését elősegítette."[18]

Az alakulatok átszervezését és új munkaterületükre való irányítását 3 nap alatt befejezték.

Az egyes alakulatok a szakszerű irányítás érdekében közvetlen kapcsolatba léptek a munkaterületükön levő MÁV Osztálymérnökséggel (lásd a 483. oldalon levő kimutatást).

A hadosztály szervezetszerű létszáma 8000 főben volt meghatározva. A teljes létszámot azonban egyik zászlóalj sem érte el, mert nagy volt a szabadságra engedett katonák száma, hiszen a feladatok megkezdése egybeesett a nagy mezőgazdasági munkák időszakával. A katonák aratási és cséplési szabadságot kaptak, így a nyári hónapokban a létszámviszonyok a következőképpen alakultak:[19]

Júniusban átlagosan	186 tiszt, 302 tiszthelyettes, 4167 honvéd, összesen 4655 fő,
júliusban átlagosan	177 tiszt, 323 tiszthelyettes, 3850 honvéd, összesen 4350 fő,
augusztusban átlagosan	180 tiszt, 306 tiszthelyettes, 4146 honvéd, összesen 4632 fő dolgozott.

Teljesítményükre jellemzők az 1945. június 18-tól augusztus 31-ig (62 munkanap) végzett munka adatai.

Ez idő alatt az alábbi feladatok elvégzésére:

alépítményi munkára	34 070 munkaórát
magasépítményi munkára	15 289 munkaórát
felépítményi munkára	830 725 munkaórát
romeltakarításra	65 987 munkaórát
vasúti hidak építésére	131 302 munkaórát

fordítottak.

16 A Közgazdaság Évkönyve 1947. 295. o. Közli *Berend T. Iván:* Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945—1948. Budapest, Közig. és Jogi Kiadó, 1962. 139—194. o.
17 A hadosztály július 2-án dandár elnevezést kapott.
18 1945. szeptember 10-én kelt jelentés. (HL. HM. sz. n.)
19 Uo.

KIMUTATÁS

az 1. vasút- és hídépítő hadosztály zászlóaljainak a MÁV-hoz való utalásáról és első munkaterületeiről — 1945. június 12.

Fsz.	Régi és az új hadr. megnev.	MÁV hatósággal való kapcsolat	A Zj-ak első munkája
1.	1. vép. ho. pság 1. véhíd. ho.	Budapest	
2.	1/I. vép. zj. 3. véhíd. zj.	MÁV Hatvani Osztálymérnökség	Budapest—Kálkápolna között a II. vágány helyreállítása
3.	1/II. vép. zj. 4. véhíd. zj.	MÁV Szerencsi Osztálymérnökség	Felsőzsolca—Sátoraljaújhely között a II. vágány helyreállítása
4.	1/III. vép. zj. 5. véhíd. zj.	MÁV Váci Osztálymérnökség	Vác—Veresegyháza között síncserélés, pálya helyreállítása
5.	1/IV. vép. zj. 6. véhíd. zj.	MÁV Füzesabonyi Osztálymérnökség	Kálkápolna—Felsőzsolca között a II. vágány helyreállítása
6.	3/I. vép. zj. 7. véhíd. zj.	MÁV Budapesti Üzletvezetőség	Budapest—Szob között a II. vágány helyreállítása
7.	3/II. vép. zj. 8. véhíd. zj.	MÁV Szolnoki Osztálymérnökség	Budapest—Szajol—Szolnok között a II. vágány helyreállítása
8.	3/IV. vép. zj. 9. véhíd. zj.	MÁV Nyíregyházi Osztálymérnökség	Debrecen—Záhony—országhatár közötti pálya helyreállítása
9.	3/V. vép. zj. 10. véhíd. zj.	MÁV Püspökladányi Osztálymérnökség	Szajol—Debrecen között a II. vágány helyreállítása

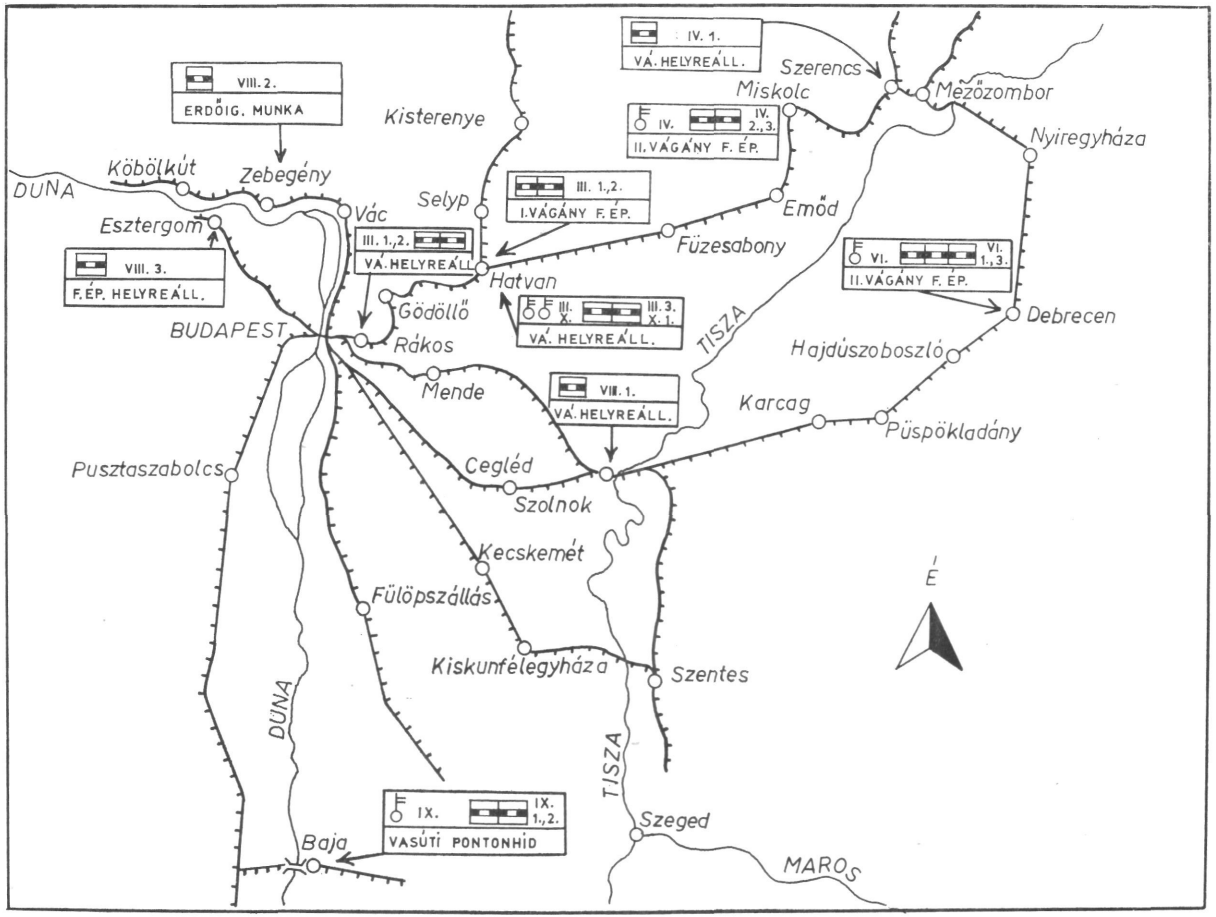

2. sz. vázlat. A vasút- és hídépítő alakulatok területi elhelyezkedése

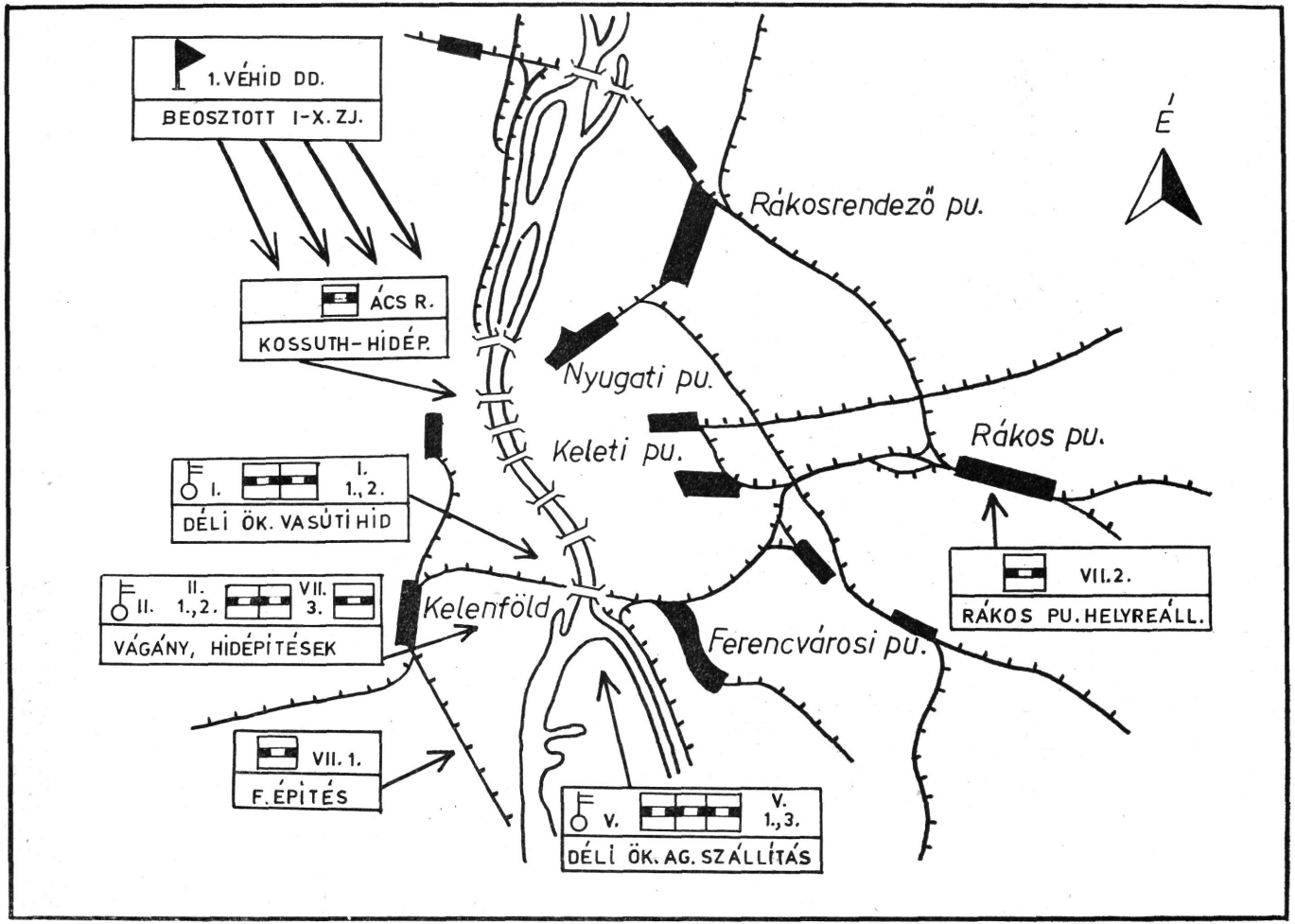

3. sz. vázlat. A vasút- és hídépítő alakulatok budapesti munkaterületei

Ugyanezen idő alatt a katonák 46 817 méter vágányfektetést végeztek el, közel 150 000 q építőanyagot mozgattak meg és 17 kisebb vasúti hidat építettek újjá.

Katonák dolgoztak a Budapest—Cegléd, Szolnok—Debrecen, Rákos—Hatvan, Emőd—Miskolc közötti vasútvonalakon, valamint Nyíregyháza és Sátoraljaújhely környékén.[20]

Nagy szerepük volt Budapestnek az országos vasúthálózatba való bekapcsolásában. Munkájukkal hozzájárultak a Kelenföldi összekötőhíd, a Kelenföld—Déli pályaudvar, Rákos—Újszász közötti vasútvonal helyreállításához. Felépítményi munkákat végeztek Rákosrendezőn és a Soroksár—Pesterzsébet közötti vonalszakaszon.

A MÁV Szegedi Üzletvezetősége kérésére az 5. honvéd vasútvonal parancsnoksága a gyulai Fehér-Körös hídjának helyreállítási munkáihoz 50, a szeghalmi Berettyó-hídhoz 30, a kisújszállási Berettyó-csatorna áthidalásához 30, az algyői Tisza-hídhoz, valamint a csongrádi hídhoz munkavégzés céljából 100 katonát rendeltek ki.[21] 1945. július 18-án a 6. és az 1. gyalloghadosztály utászzászlóaljai — a MÁV Igazgatóság kérésére — parancsot kaptak a Csorna—Hegyeshalom közötti vasútvonal 7 felrobbantott hídjának helyreállítására, valamint a balatonakarattyai alagút és az ahhoz csatlakozó 3 km hosszú vágány újjáépítésére.[22]

Katonáink intenzíven kivették részüket a nagy hidak építéséből is; így pl. szovjet vezetés mellett egy teljes zászlóalj dolgozott a Déli összekötő vasúti híd helyreállításán. Katonák építkeztek a Kelenföldi összekötőhídon, ők építették újjá a Budafoki, Hamzsabégi és Kerepesi úti közúti hidakat is.[23]

Valamennyi munkaterületük felsorolásának mellőzése mellett is kitűnik, hogy az új hadsereg katonái átlagon felüli teljesítménnyel végezték munkájukat. A kezdeti időszakban sokszor akadályozták őket a rajtuk kívülálló okok, mint pl. a szerszám- és építőanyag-hiány, nem beszélve az alakulatok gyenge ruházati és egészségügyi helyzetéről.

Egyértelműen megállapítható, hogy a vasútépítő alakulatok munkája nagymértékben hozzájárult a közlekedés megindulásához és annak számszerű növekedéséhez. Vasútjainknak az újjáépítés időszakában elért fejlődését a statisztikai adatok szemléltetően bizonyítják:[24]

[20] Uo.
[21] HL. HM. 1945/eln. 25 308. sz. május 15-én kelt irat.
[22] HL. HM. 1945/eln. 31 856. sz. irat.
[23] HL. HM. 1945/eln. 40 509. sz. irat.
[24] OL. Küm. Békeelőkészítő oszt. III/1. 74/26. sz. irat. Közli *Berend T. Iván:* I. m. 140. o.

ÁLLOMÁNY*

	1938. VI. 30.	1945. III. 31.	1945. XII. 31.	1946. XI. 30.
Vágányhossz	11 650 km	65,0	86,7	89,5
Váltó-berendezések	13 800 km	61,0	88,7	92,5
Alagúthossz	2 074 km	89,6	54,6	100,0
Vasúti híd és áteresztő	37 000 km	52,0	87,3	—
Gőzmozdony	2 575 db	9,4	35,6	33,7
Motorkocsi	287 db	0	5,9	17,5
Személykocsi	6 765 db	1,7	9,1	17,1
Villanymozdony	49 db	0	16,3	23,0
Teherkocsi	62 551 db	2,7	9,0	20,7

A vasút helyreállításának eredményei

Az elért eredmények a kormányt arra ösztönözték, hogy a katonai alakulatok átszervezésével az újjáépítés ütemét tovább fokozzák. Ezt a célt szolgálta egy műszaki hadosztály felállításának elrendelése.[25] Az elképzelések beváltak, amit az is bizonyít, hogy az újonnan szervezett hadosztály alig fél év alatt — 1945. október 15-től 1946. április 15-ig — 11 nagy és 5 közepes vasúti híd újjáépítésében vett részt.

Külön fejezetet érdemel a műszaki hadosztály vasút- és hídépítő alakulatainak egyik nagy önálló munkája, a *tiszaugi vasúti híd* helyreállítása, mely a hadsereg tevékenységének nagyszerű eredménye.[26] Ezzel a munkával bebizonyították, hogy a műszaki hadosztály nagyobb arányú feladatok önálló elvégzésére is alkalmas.

* Az 1945—1946. évi százalékos eredmények a háború előtti állományhoz viszonyítva.

[25] HL. HM. 1945/eln. 38 320. sz. október 15-én kelt rendelet.
(A műszaki hadosztály történetét lásd részletesebben *Molnár Pál:* A dolgozó Honvéd, HK. 1955. 3—4. sz. 267—303. o.)

[26] HL. HM. 1947/eln. 2800. sz. irat. A tiszaugi híd építésével részletesen foglalkozik még Feimer László: Műszaki csapatok szerepe a tiszaugi híd újjáépítésében. Honvéd, 1947. 2—26., 28—35. o. és az 1948. 6. sz. 17—18. o.

A tiszaugi egyesített közúti és vasúti Tisza-híd méreteire jellemző, hogy hosszúsága 300 m — megegyezik a budapesti Szabadság-híddal, szélessége 8,30 m. 1929-től szolgálta a forgalmat 1944-ig, amikor a Tiszántúlon vereséget szenvedett, visszavonuló német csapatok felrobbantották. Ennek következtében csupán egy 50 méteres mező maradt épségben. A robbanás nemcsak a közúti és vasúti forgalmat szakította meg, hanem a tiszai hajózás lehetőségét is elzárta. A híd nagyjelentőségű, mert ezen halad keresztül a Dunaföldvár—Kecskemét—Kunszentmárton elsőrendű műút, amely a Dunántúlt a Tiszántúllal köti össze.

A hadosztály parancsnoksága a munkát 1946. március 21-én vette át. A Közlekedésügyi Minisztérium vállalta a költségek fedezését. Az építéshez és roncskiemeléshez szükséges munkaerő zömét a Honvédelmi Minisztérium biztosította. Az építkezés vezetőjévé dr. Feimer László ezredest, helyettesévé Mikes György ezredest nevezték ki. A munkaerő zömét a 2. utászzászlóalj adta.[27]

Az építkezéshez szükséges faanyag kitermelését is a katonák végezték. Ez a munka Szolnokon folyt, ahol a hídépítés céljára 110 cölöpöt készítettek és szállítottak Tiszaugra. A hídkiemeléshez szükséges tartókat a budapesti Szabadság-híd és a dunaföldvári-híd roncsanyagából utalták ki. A feladat tehát kettős volt: először a roncsok kiemelése, majd a híd újjáépítése. A katonák teljesítménye átlagon felüli volt. A roncskiemelési munkálatok során közel 4 millió forint értéket mentettek meg, amely figyelembe véve a forint akkori értékét, az államháztartás számára komoly megtakarítást jelentett. Ezt az eredményt csak óriási lelkesedéssel, éjjel-nappal megszakítás nélkül folytatott munkával érhették el. A hídroncsok kiemelése során megmozgattak 1617 tonna hídszerkezetet, amelyből 731 tonna vasanyagot a híd helyreállításánál hasznosítottak.[28]

A híd Kecskemét felőli bejáratánál elhelyezett kőépítményen a következő szövegű felirat olvasható: „A hidat a Magyar Közlekedésügyi Minisztérium a honvédség műszaki csapatainak közreműködésével újjáépítette 1946—1947. években."

A tiszaugi Tisza-híd nemcsak materiális összekötője két országrésznek, de egyben szimbóluma az újjászületett honvédségnek, amely nemcsak fegyverével, de tudásával és munkájával is részt vett hazájának újjáépítésében. E tevékenység jelentőségét csak fokozza az a körülmény, hogy a tiszaugi volt az első Tisza-híd és egyben a budapesti Szabadság-híd után a második nagy hídunk, amely véglegesen eredeti alakjában épült újjá.[29]

A hadsereg által újjáépített hidak a forgalomnak való átadásuk után is a katonák felügyelete, kezelése alatt állottak. Gondoskodtak állandó karbantartásukról, és szükség esetén az ár és jég elleni védelméről. E feladatok nem kevés önfeláldozást, erőfeszítést igényeltek. Lindenberg Miklós százados például így ír a tiszafüredi híd megmentéséről: „A híd kőpilléres része büszkén íveli a folyót, harcra felkészülten a jég ellen.

[27] Uo.
[28] Uo.
[29] Uo.

De a testvértag félve húzódik meg a fapillérein, az eléje épített jégtörők mögött. Mi lesz vele?

Ez a kérdés komorította el a híd harcosait, munkásokat, magyar és orosz katonákat. Élükön a műszaki főtanácsos, polgári munkavezető, hídépítő zlj. parancsnok és orosz robbantó egység parancsnokkal.

MEG KELL MENTENI A HIDAT!!

Záhonyból, Tokajból, Szolnokról riasztó hírek érkeztek. Ennek az utolsó kapocsnak mindenképpen meg kell maradnia.

Szorgos kezek hordják a súlyos köveket a jégtörő gyomrába, hogy legyen erejük megsemmisíteni a rájuk zúduló jégtömegeket. Mások robbantó anyagokat készítenek elő. Tölteteket szerelnek, deszkapallókat és egyéb anyagokat sorakoztatnak fel a partokon. Mintha egy csata előkészülete elevenedne meg.

Fent valahol északon olvadó jég szaporítja a vizet. Árad a Tisza!

Mindenki résen áll. Nincs egy zokszó... Gyenge élelem, rossz ruházat, ólmos eső, ami beleette magát az emberi testbe, 13—14 órás éjjel-nappali megfeszített munka, mind nem számított. Civil, magyar és orosz katona egymást támogatva harcol annak a hídnak a megmentéséért, amelyért hónapokon át verejtékezett... elkezdődött az ütközet!

A jégtáblák a fapilléreket ostromolják, egy-egy hatalmasabb csapásnál 30—40 cm-t is kileng a 70 méteres vasváz.

A deszkapallók kígyóként úsznak végig a parttól a fapillérekig a kásává olvadt jégen.

Katonák futnak, kezükben gyújtózsinóros töltetekkel. Vágják a léket. Elhelyezik a robbanó anyagot, fedezés és máris recseg-ropog minden. Beretvaéles jégszilánkok hasítják végig a levegőt. Nincs idő messzebbre futni. Jó fedezék sehol sem található. Többen megsebesültek, köztük a zlj. parancsnoka is, de a harc folyik tovább...

HAJRÁ! ÚJABB ROHAM. A fáradt kezeket pihentek váltják fel.

A harmadik napon, úgy délután 4 óra tájban, közeleg egy jégszörnyeteg. Ilyen eddig még nem volt. A víz fölött is 4—5 méter magas. Nem túl széles ugyan, de hossza mintegy 100—120 méter. Jön lomhán, akadály nélkül.

Mindenki meredten nézi...

Most fejét beleveri az egyik kőpillérbe. Megroppan hatalmas teste. De nem töri szét. Lassan elfordul, hogy másik végével halálos csapást mérjen a fapillérekre.

Ennyi erőfeszítés, önfeláldozó munka után nem szabad ennek megtörténnie.

Még egy utolsó erőfeszítés!

Zsákszámra zúdul a robbanó anyag. Mint egy fergeteges pergőtűz, úgy rázza a levegőt a sok robbanás.

A híd remeg. A rajtaállók érzik, hogy vele élnek, vagy vele halnak. Most már van hang egymás biztatására.

Megkönnyebbült, felszabadult sóhajtások.

AZ EMBER LEGYŐZTE A JÉGSZÖRNYET!

Utána már csak apró jégtáblák úszkálnak.

A felsebzett tenyerek letörlik a verejtékes arcot... Valahol egy hang szólal meg: »Készüljünk, bajtársak, a további munkára!«"[30]

A közlekedés helyreállításában igen nagy jelentősége volt *a közúti hidak újjáépítésének.*

A német csapatok visszavonulásaik során több száz hidat robbantottak fel. Ezzel igyekeztek lassítani a szovjet csapatok felszabadító hadműveleteit.

Többek között Pfeiffer Wildenbuch parancsára aknázták alá és robbantották fel a Budát Pesttel összekötő két vasúti és öt közúti hidat. A Duna fölött ívelő világhírű alkotások egyetlen perc alatt, egyetlen gombnyomásra roskadtak a jeges vízbe.

1944. november 4-én „véletlenül" felrobbant a Margit-híd. Megrendítő katasztrófa volt. Az emberek százai lelték halálukat a Duna hullámaiban, hiszen zsúfolt nappali forgalom bonyolódott a hídon. A híd roncsai baljós figyelmeztetésként, gigászi összevisszaságban ágaskodtak ki a folyammederből.

A szörnyű pusztítás tovább folytatódott:

1945. január 14-én a Boráros téri híd, január 17-én a Ferenc József-híd és már másnap a még meglevő 3 híd halálos ítéletét hajtották végre.

A Buda és Pest közötti összeköttetést biztosító hidak — amelyek több évtizedig tartó munka és nagy anyagi befektetés árán épültek fel — négy nap alatt vandál pusztítás áldozatai lettek. Fővárosunk két részre szakadt, a köztük levő közúti forgalom megszűnt, a kapcsolatot csak csónakkal, komppal és egyéb vízi járművekkel lehetett fenntartani. E körülmények a fővárost funkciójának betöltésében nagymértékben gátolták.

„A hidak, Budapest díszei, amelyeket egész nemzedékek verejtékes munkája örökített meg, nem voltak többé. Megsemmisítették őket a XX. század barbárai."

Ezeknek az alkotásoknak az értéke — szerény becslések szerint is — 100 millió aranypengőre volt tehető.

Megsemmisítésükkel 38 000 tonna vas- és acélszerkezet zuhant a hullámokba, s csupán ennek a kiemelése 50 millió aranypengőbe került.[31]

Hídjaink újjáépítése országos ügy lett, a nemzet összefogását igényelte.

Ebből a munkából sem maradtak ki a magas fokú öntudatáról bizonyságot tett katonáink. A szovjet hadsereg alakulatai e tekintetben is kezdeményezők voltak, de az ország minden részén hamarosan megjelentek és részt vállaltak a hídépítésből a magyar műszaki alakulatok is.

A magyar katonák 1945 májusában kezdtek hozzá a budapesti hidak építéséhez, de a korábban felszabadult országrészeken már előbb hozzáláttak a hidak helyreállításához.

30 Dolgozó Honvéd, 1946. július 15.
31 *Fekete Gábor:* A budapesti hidak végnapjai. Népszabadság, 1970. február 17.

A polgári szervek hamar felismerték, hogy a hadsereg komoly erővel tudja segíteni az újjáépítést. A Honvédelmi Minisztériumhoz az igénylések tömege érkezett, amelyekben kérték, hogy „... amennyiben lehetséges, munkaerővel segítse a helyreállítási munkákat".[32]

Valamennyi 1945—1947 között készült budapesti híd építésében részt vettek a magyar katonák. Például 1945. október 15-én HM rendelet jelent meg, amely azonnali hatállyal utasította az 1. vasút- és hídépítő zászlóaljat állományának 700-ról 800 főre való felemelésére, a budapesti hídépítési munkálatok meggyorsítására.[33]

A *Dolgozó Honvéd* a hídépítő munkákkal kapcsolatban joggal dicsekedhetett komoly eredményekkel. Közli, hogy katonáink az

Északi összekötő hídnál	2700
a Margit-hídnál	1386
a Gáz-hídnál	390
a Kossuth-hídnál	11 200
a Petőfi-hídnál	372
a Ferenc József-hídnál	3963
a Boráros téri hídnál	310
a Déli összekötő hídnál	20 300

munkanapot dolgoztak.[34]

A felsorolt nagy hídépítési munkálatok közül néhányról részletesebben kell beszélnünk.

A nagyjelentőségű munkák közül sürgős és fontos feladatot jelentett a *„Gáz-híd"* építése. Mint ismeretes, a Margit-híd felrobbantása következtében a hídon átfutó gázvezeték megszakadt, s így Pest gázellátása 70%-kal csökkent. A helyreállítási munka a polgári szervek részéről már 1945 tavaszán megindult, de munkaerő- és anyaghiány miatt csak az ősz folyamán kapott nagyobb lendületet, amikor a Boráros téri „hídprovizóriumon" átívelő gázvezetéket a híddal egyetemben a közelgő jégzajlás elsodrással fenyegette. Ekkor kapcsolódott be a demokratikus honvédség a „Gáz-híd" építésébe. A feladatot sodronykötélhíd építésével oldották meg. A munkát 1945. december 20-án sikerrel befejezték, így Pest háztartásainak gázellátása ez időtől kezdve az igényeknek megfelelően biztosítva lett.

A műszaki hadosztály részt vett a *Kossuth-híd* építésében, ahová kezdetben 1 tisztet és 60 katonából álló válogatott ácsrészleget vezényeltek. Ez a létszám a híd építésének előrehaladásával egyre nőtt, sőt amikor a híd befejezése sürgőssé vált — 1946 januárjában —, elérte a napi 600 főnyi kivonuló létszámot is.

A hídépítés vezetősége mindvégig szakmunkás-hiánnyal küzdött. A munkálatok eleinte főleg famunkákból állottak, ezért a honvédség szakmunkás csoportja lendületet adott az építkezésnek.

32 HL. HM. 1945/eln. 25 308. sz. irat.
33 HL. HM. 1945/eln. 3818. sz. irat.
34 Dolgozó Honvéd, 1946. február 10.

A hidat eredetileg 6 deszkatartós és 3 nagy vastartós mezőre tervezték. A faanyag-hiány és az időközben romokból és roncsokból nyert vasanyag maga után vonta a terv megváltoztatását, így végül is 2 fatartós és 7 vastartós mezőt építettek be.

Honvédeink váll-váll mellett dolgoztak a polgári munkásokkal.[35]

A műszaki hadosztály ott volt akkor is, amikor előre nem látott nehézségek támadtak és segítséget kellett nyújtani. Például: a karácsony előtti szombaton a munka leállt, a munkások sztrájkoltak.

A karácsonyi ünnepeket megelőzően a dolgozók élelmiszer-ellátása az ország rossz anyagi helyzete miatt (amit az infláció még elviselhetetlenebbé tett) nem volt kielégítő. Az ebből származó elégedetlenséget a reakció sztrájkok szervezésére használta fel, hogy ezzel is gátolja a konszolidáció és az újjáépítés folyamatát. Ilyen eset történt a Kossuth-híd építésénél is.

A híd betonozása félkész állapotban maradt. Ha azonnali és hathatós segítség nem jön, a betonozás tönkremegy. Rengeteg munka hiábavalónak bizonyul, a hideg következtében pedig úgyszólván pótolhatatlan anyag vész kárba. Ugyanakkor a határidős munka nagy időveszteséget szenvedett volna. A hadosztálytól odavezényelt 30 honvéd két nap és két éjjel dolgozott, megmentette, illetve befejezte a betonozást s ezzel a munka folyamatosságát biztosította.[35]

A műszaki hadosztály teljesítménye a Kossuth-híd építésénél elérte a 112 000 munkaórát. Hozzávetőleges számítás szerint ez azt jelenti, hogy katonáink — csupán a Kossuth-híd építése során — 50 ember 1 évi munkáját végezték el.

A Kossuth-híd elkészülte után a *Szabadság-híd* (volt Ferenc József-híd) következett. Építésében részt vettek a műszaki alakulatok katonái is. A Közlekedésügyi Minisztérium a Szabadság-híd forgalomnak való átadását 1946. augusztus 20-ában szabta meg. Az itt dolgozó honvédek létszáma naponta 300—350 fő körül mozgott. A munka minden fázisában részt vettek, ott voltak majdnem valamennyi munkahelyen. A polgári munkaerőkkel közösen dolgoztak az alábbi feladatok megoldásán:

— hídalkatrészek gyártása a MÁVAG-ban, napi 100—150 fős kivonulási létszámmal. A gyár hídosztályán készítették a híd vasszerkezetéhez szükséges lemezeket. Közben arra is jutott idejük, hogy az újjáépítés más területein is bekapcsolódjanak az alkotó munkába: pl. A Laki-hegyi 314 méteres rádiótorony csarnoki szerelésébe;

— ők bontották le a jégzajlás által elsodort középső úszóaljazatokra épített hídprovizóriumot, amivel megmentették annak értékes faanyagát, amelyet a további építéseknél felhasználtak;

— részt vettek a sarujáról lecsúszott budai parti mező felemelésében;

— ők végezték az ellensúlyok behordását;

35 HL. HM. 1947/eln. 2800. sz. irat.
36 Uo.

— a vasalkatrészek szerelésénél szegecselő csoportot alkotva dolgoztak a régi használhatatlan szegecsek levágásánál;

— a két part között anyag- és személyszállítást bonyolítottak le rohamcsónakokkal;

— az építés folyamán egy kompresszoros részleg dolgozott a szükséges munkahelyeken;

— a középső hídrésznél Gerber-tartónak daruval való beemeléséhez kötélkezelőket adtak;

— anyagszállítás és behordás zömét honvédek végezték;

— részt vettek 1946 januárjában a hídprovizórium előtt torlódó jég robbantásában.

Munkájukkal hozzájárultak ahhoz, hogy e nagyjelentőségű hidat határidőre átadták a forgalomnak. Az ünnepélyes aktusra kivonult díszszázad azokból a katonákból állt, akik részt vettek a híd újjáépítésében.[37]

A Dunántúl és a keleti országrészek között állandó jellegű vasúti összeköttetést 1946 novemberéig egyedül a Vörös Hadsereg által, a volt Déli összekötő vasúti híd helyén épített hídprovizórium biztosította. A várható jégzajlásra való tekintettel a Vörös Hadsereg közlekedési csapatainak parancsnoka és a közlekedésügyi miniszter úgy intézkedett, hogy 1945—46 telén a provizóriumon a forgalmat minden eszközzel biztosítani kell, majd 1946 őszéig egy állandó jellegű vasúti hidat kell építeni. A feladat, amelynek végrehajtásában honvédeink is részt vettek, kettős volt:

1. a hídprovizórium megmentése,
2. az új „K" híd építése.

A munkák eredményeképpen — napi 300—400 fős kivonuló létszámmal — sikerült a számukra megszabott feladatokat megoldani; a hídprovizórium átvészelte a telet és az új „K" hidat 1946. november 8-án átadták a forgalomnak.[38]

Miközben a budapesti állandó hidak építése folyt, a szovjet katonák által épített — és a polgári forgalom rendelkezésére bocsátott — ideiglenes (ponton) hidak karbantartását és javítását magyar katonák végezték. E feladatot mindaddig, amíg arra szükség volt, becsülettel teljesítették.[39]

A katonák saját kezdeményezésükre gyűjtést szerveztek, hogy munkájukon kívül zsoldjuk és külön keresetük egy részével is hozzájáruljanak a Duna-hidak újjáépítési költségeihez. A felajánlott összegek gyűjtése az egész hadseregben rendszeresen folyt. Csupán az 1. gyaloghadosztálynál a következő összegeket ajánlották fel:[40]

37 Uo.
38 Uo.
39 HL. HM. 1945/eln. 28 000. sz. irat.
40 Az Első Hadosztály c. lap 1945. évi számaiból.

DÁTUM	PENGŐ
1945. július 4	3 722
július 11	8 187,20
augusztus 1	97 304,20
augusztus 11	105 000,20
augusztus 18	111 739,20
augusztus 25	118 364,20
augusztus 30	131 742,98
szeptember 7	141 739,88
szeptember 14	158 679,88

A felsorolt adatokból egyértelműen kitűnik az infláció pénzértékcsökkentő hatása, de megmutatja azt is, hogy katonáink minden alkalommal, amikor illetményüket megkapták, annak egy részét felajánlásaiknak megfelelően az állam rendelkezésére bocsátották a hidak építési költségének fedezésére.

Az eddigiek során — nem teljes részletességgel — a vasútépítő hadosztály munkájáról volt szó. A munka dandárját ők végezték, de nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt, hogy a *hadsereg valamennyi alakulata részt vett az újjáépítés munkájában* s ezen belül a vasutak, hidak építésében is. Csupán a példa kedvéért említjük, hogy a 6. és az 1. gyaloghadosztály — miután harci bevetésükre nem került sor — Ausztriából történt hazatérésük után szintén bekapcsolódtak az ország újjáépítésébe. A hadosztályok szervezetszerű utászzászlóaljai teljes egészében, a többi egységek részben vasút- és hídépítéssel foglalkoztak.

Az *1. utászzászlóalj* Görgényi Dániel vezetésével nagy lelkesedéssel két hét alatt újjáépítette az Ötvös-i hidat. Miután a híd elkészült, a katonák ezt írták a hídon elhelyezett emléktáblára:

„Az 1. hadosztály utászai az új magyar életért."[41]

A zászlóalj munkaütemére jellemző, hogy július 15-ig befejezték Zala-Gyömrőn egy 3 m fesztávolságú közúti híd építését, július 18-án már újabb két hidat — a Jánosháza—Sümeg közötti műúton és Mihályfánál a Marcalon átívelő hidakat — adtak át a forgalomnak. A fentiek elvégzése után a zászlóalj Zalaszentiványra települt, hogy közelebb kerüljön új feladatainak színhelyéhez. Ezt követően azonnal hozzáláttak a Zala-folyón átívelő megrongált hidak helyreállításához.[42]

Az alábbiakban — a teljesség igénye nélkül — felsoroljuk azokat a hidakat és felüljárókat, amelyeket az 1. gyaloghadosztály katonái építettek újjá:

[41] Uo. 1945. július 11-i szám.
[42] HL. HM. 1945/eln. 31 972. sz. (Az 1. gyaloghadosztály júliusi helyzetjelentése.)

— Zalabérnél egy közúti felüljárót és egy Zala-hidat;
— az ötvösi vasútállomás melletti közúti felüljárót;
— a Türje községben levő közúti hidat;
— Szepetk és Zalaistvánd közötti Zala-hídat;
— valamennyi Sárvár környéki Rába-hidat;
— Marcaltő—Szany—Kemenes—Hőgyész környékén négy, a Marcalt és a Rábát átívelő hidat;
— Bajti közúti hidat;
— Ménfőcsanak állomásnál egy patak-hidat;
— Bakonybél községnél három hidat.

A 6. gyaloghadosztály utászszászlóalja által épített hidak Jenő, Ercsi, Tótvázsony stb. községekben emlékeztetnek a katonák újjáépítő munkáira, akik pl. 1945 nyarán 7 hidat építettek újjá.[43] Egy-egy munka nagyságát jól illusztrálja, hogy pl. Balatonakarattyán a németek által felrobbantott alagút helyreállításánál a katonák 100 munkanap alatt 3570 m^3 földet mozgattak meg. Balatonalmádinál a vasúti híd roncsainak eltávolításánál 1200 q gömbvasat, 820 m^3 betontörmeléket és 30 q kavicsot mozgattak meg mintegy 30 munkanap alatt.[44]

A *Honvéd Híradó* 1945. október 10-i száma rövid cikkben számolt be, hogy a 16/1. zászlóalj katonái az „Arccal a vasút felé" mozgalom keretében újjáépítették a pétfürdői vasútállomást: „... az állomást bombatalálat érte és úgy az, mint környéke teljesen romokban hevert. Bajtársak, akik megértik az idő szavát... kitűzték célul, hogy felépítik a lerombolt épületet, valamint az állomás környékét. Megkezdődött a nagy munka, először a romeltakarítás, amit gyors tempóban el is végeztek. A nehezebbik rész az építés volt, szakmunkát igényelt, de megoldottuk a problémát. Ácsok, kőművesek, tetőfedők, küzdve az anyaghiánnyal, felépítették majd újjáfestették és a bádogos munkát is elvégezve elkészült az épület. A melléképületet is rendbehozták, miközben a lakatosok hat pár sorompót javítottak ki, vagy teljesen építettek meg. Az állomás villanyvezetékét, kerítését kijavították és parkírozással csinossá tették az állomás környékét."[45]

A megyék főispáni irataiban is találhatunk utalásokat a katonák hídépítő tevékenységéről. Az egyik okmány szerint „Csonka-Bihar vármegyében az itt lezajlott harcok során három nagyobb hidat robbantottak fel, amelyek közül kettő Berettyóújfalunál a Berettyóba, egy pedig Komádinál a Sebes-Körösbe zuhant. *Helyettük a katonaság szükséghidakat épített.*" (Kiemelés tőlem — G. T.)[46]

A közlekedésügyi miniszter átiratban[47] fordult a Honvédelmi Minisztériumhoz, amelyben a tiszai hidak roncsainak eltávolításához honvédségi szakcsapat rendelkezésre bocsátását kérte. A fenti kérelmek végrehajtásának biztosítására a HM műszaki és szállítási osztály javaslatára,

[43] Honvéd Híradó, 1945. október 10.
[44] HL. HM. 1945/eln. 31 263. sz. és a Honvéd Híradó 1945. szeptember 15-i sz.
[45] Honvéd Híradó, 1945. október 10.
[46] Debreceni Állami Levéltár (DÁL) Bihar megye főispánjának iratai. XXI. 116. l. Fp. 101. sz. irat.
[47] OL. Közlekedésügyi Minisztérium iratai, 4462/III. 2—1945. sz.

Munkahely	ÉV	1945			1946												1947
	Hó	X.	XI.	XII.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.	I-VIII.
HÍDÉPÍTÉS	Kossuth-híd	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +												
	Szabadság-híd	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +					
	D. ök. vasúti híd	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +					
	Boráros téri híd	+ + + +															
	É. ök. vasúti híd		+ +	+ + + +													
	„Manci"-híd				+ + + +	+ + + +											
	Gáz-híd	+ + + +	+ + + +	+ + + +													
	Petőfi-híd			+ + + +			+ + + +										
	Bajai ponton	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +										
	Szolnok					+ + + +	+ + + +										
	Záhony				+ + + +	+ + + +	+ + + +										
	Tiszafüred				+ + + +	+ + + +	+ + + +										
	Győr, Abda	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +	+ + + +										

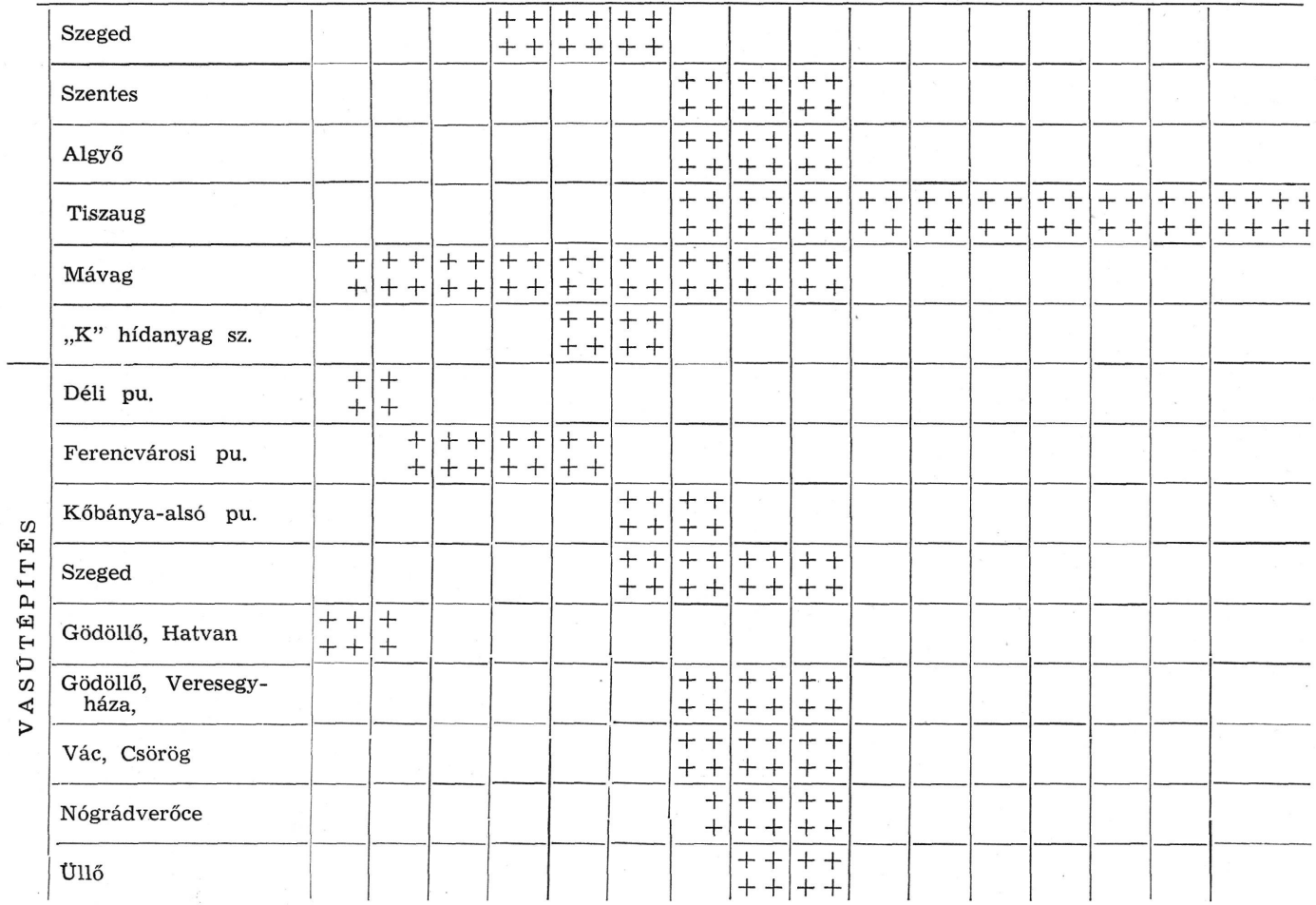

4. sz. vázlat. Áttekintés a műszaki hadosztály alakulatai által végzett híd- és vasútépítési munkálatokról

a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) újabb hídépítő zászlóaljak felállítását engedélyezte.[48]

Összesített adatok szerint a honvédség vasút- és hídépítő alakulatai — munkaórában kifejezve — az újjáépítés szolgálatában az alábbi teljesítményt nyújtották:[49]

— 1945. január 15-től 1945. június 15-ig 5 200 000
— 1945. június 15-től 1945. október 15-ig 1 200 000
— 1945. október 15-től 1946. április 15-ig 4 300 000

Ez hozzávetőleges számítás szerint 1000 ember 4 évi munkájának felel meg.

A felsorolt adatok önmagukért beszélnek, de ha még hozzátesszük, hogy végrehajtásuk a katonáktól hősi áldozatvállalást követelt, akkor válnak igazán élővé. A munka során a katonáknak el kellett viselni a rendkívül gyenge anyagi és technikai ellátásból adódó nélkülözéseket és a munkakörülményekből fakadó életveszélyt. A munka frontján 1945-ben csupán a 6. utászzászlóalj katonái közül hatan haltak hősi halált.

Hangsúlyozni kell, hogy az újjáépítési feladatok oroszlánrészét a munkásosztály végezte. E tanulmány csupán arra kívánja felhívni a figyelmet, hogy a párt által meghirdetett program és az „Arccal a vasút felé" mozgalom végrehajtásában — erejéhez mérten — a hadsereg is részt vett. Ma már nehéz lenne megállapítani, hogy katonáink hány hidat építettek önállóan, vagy hány híd építésében vettek részt, de a rendelkezésünkre álló iratanyag alapján tudjuk, hogy csaknem valamennyi jelentős munka végrehajtásából kivették részüket.

ГЕЛЛЕРТ ТИБОР:

УЧАСТИЕ СОЛДАТ В ДВИЖЕНИИ «ЛИЦОМ К ЖЕЛЕЗНОЙ ДОРОГЕ» И В БОРЬБЕ ЗА ВОССТАНОВЛЕНИЕ МОСТОВ

Резюме

После второй мировой войны основной задачей новой венгерской армии стало принятие участия в той борьбе, которая велась за восстановление страны. Ибо грандиозность этой задачи требовала и предполагала мобилизацию всех сил нации, в том числе и армии. Исходя из вышесказанного, министр обороны предложил организованное участие сил армии в работе по восстановлению страны. Вслед за этим все части и учреждения армии в какой-либо форме (прямой или косвенной) принимали участие в восстановлении страны.

Эта статья из всей многосторонней реконструкторской деятельности армии знакомит читателя только с работой солдат по строительству железных дорог и мостов. Важность этой темы подтверждается тем, что восстановление путей сообщения было основным условием всеобщего восстановления жизни страны. В то же время восстановление шоссейных и железных дорог связано с восстановлением мостов, так как во время войны пути сообщения были парализованы в первую очередь в результате взрывания мостов.

[48] HL. HM. 1945/eln. 23 814. sz. április 8-án kelt irat.
[49] HL. Béketárgyalások anyaga A/I/23. sz. irat.

Автор, дав оценку общего положения реконструкции страны, подробно описывает организацию и создание инженерно-железнодорожно-мостовой дивизии и, опираясь на документы того времени, показывает выдающиеся результаты деятельности личного состава дивизии. В рамках статьи автор дает краткий обзор сотрудничества в инженерных работах армейских частей и гражданских органов (например, сотрудничества с инженерными отделами Венгерских Государственных Железных Дорог.).

Описывая деятельность армии по строительству мостов, автор дает подробное описание проведения нескольких более крупных по своим масштабам и значению работ. В том числе рассказывает о поднятии из воды руин мостов в Будапеште и о реконструкции Будапештских мостов, а также о строительстве железнодорожного моста в Тисауг.

В заключительной части статьи автор особо упоминает о деятельности саперных батальонов 6 и 1 инженерно-железнодорожно-мостовой дивизии. Ибо вышеупомянутые части после возвращения их с фронта на родину также включились в работу по реконструкции страны. Автор приводит факты и данные, которыми подтверждает, что пехотные дивизии в своих районах расположения вели интенсивную работу по восстановлению разрушенных мостов, шоссейных и железных дорог.

Армейские инженерно-железнодорожные и мостостроительные части на перечисленных в статье участках работы, согласно сводным данным, с 15 января 1945 года по 15 апреля 1946 года отработали 1 700 000 часов (выраженных в рабочих часах). Своей деятельностью они в значительной мере содействовали налаживанию сообщения в стране, здоровому ускорению кровообращения торговли и экономической жизни родины.

TIBOR GELLÉRT:

SOLDATEN IN DER BEWEGUNG „VIS A VIS DER EISENBAHN" UND IM KAMPF UM DIE WIEDERHERSTELLUNG DER BRÜCKEN

Resümee

Nach dem zweiten Weltkrieg war es eine fundamentale Aufgabe der neuen ungarischen Armee, am Kampf um die Wiederherstellung des Landes teilzunehmen. Die Größe der Aufgabe erforderte und bedingte die Mobilisierung der ganzen Nation und innerhalb dieser auch der Landwehr (Honvéd). Der Minister für Landesverteidigung hat mit Rücksicht darauf die Teilnahme der organisierten Kraft der Armee am Wiederaufbau des Landes angeboten. Daraufhin haben sämtliche Formationen und Organe der Landwehr — mittelbar oder unmittelbar — am Wiederaufbau teilgenommen.

In dieser Studie werden von den vielverzweigten Gebieten der Tätigkeit der Honvédarmee nur die Arbeiten der Soldaten beim Eisenbahn- und Brükkenbau dargestellt. Das Thema ist wichtig, denn die Wiederherstellung der Kommunikationswege trat als Vorbedingung des allgemeinen Wiederaufbaus auf den Plan. Zu gleicher Zeit war die Wiederherstellung der Straßen und Eisenbahnen mit der Wiederherstellung der Brücken eng verbunden, da während des Krieges die Lahmlegung der Verkehrsverbindungen in erster Linie durch Sprengung der Brücken bewerkstelligt worden war.

Der Verfasser befaßt sich nach einer Bewertung der allgemeinen Lage detailliert mit der Organisierung, der Bildung der Eisenbahn- und Brückenbaudivision und zeigt dann mit Benützung zeitgenössischer Schriften die hervorragenden Ergebnisse der Tätigkeit der Soldaten. In diesem Rahmen wird die Zusammenarbeit der Honvédformationen mit zivilen Organen (z. B. Ingenieur-Sektionen der ungarischen Staatsbahnen) in der Aufbauarbeit skizzenhaft dargestellt.

Bei der Darstellung der Brückenbau-Tätigkeit der Armee befaßt sich die Studie mit den Arbeiten an einigen — in ihrem Ausmaß und in ihrer Bedeutung größeren — Unternehmen. So z.

B. mit dem Bergen der Brückentrümmer und dem Neubau der Brücken, dem Bau der Eisenbanhbrücke bei Tiszaug.

Im abschließenden Teil befaßt sich die Studie separat mit der Tätigkeit der Pionier-Bataillone der 6. und der 1. Division beim Eisenbahn- und Brükkenbau. Diese Formationen haben sich nämlich nach der Rückkehr aus dem Operationsgebiet ebenfalls in den Wiederaufbau des Landes eingeschaltet. Mit Anführung von Tatsachen und Daten beweist der Verfasser, daß sich die Infanteriedivisionen innerhalb ihres Disklokationsgebietes intensiv mit der Wiederherstellung von verwüsteten Brücken, Stra3en und Eisenbahnlinien beschäftigt haben.

Die Eisenbahn- und Brückenbauformationen der Landwehr (Honvéd) haben auf den in der Studie angeführten Arbeitsgebieten auf Grund der Gesamtdaten vom 15. Januar 1945 bis 15. April 1946 — in Arbeitsstunden ausgedrückt — 1 700 000 Stunden geleistet. Sie haben mit ihrer Tätigkeit wesentlich zum Wiederbeginn des Verkehrs, zur gesunden Beschleunigung des Blutkreislaufs des Handels- und Wirtschaftslebens beigetragen.

KÖZLEMÉNYEK

A TÖRÖKKORI MAGYAR VÉGVÁRAKRÓL

Bende Lajos

A RÉGI VÉGVÁRI VONAL

Az a védelmi öv, amelyet régebbi királyaink óriási költséggel építettek ki, Galambócnál kezdődött s onnan folytatólag Szendrőn és Nándorfejérváron át — Boszniát és Horvátország déli részét keresztülszelve — haladt Raguzáig. De már Mátyás király idejében mind Galambóc, mind Szendrő, amelyek ennek a védelmi vonalnak erős pilléreit alkották, már az ellenség kezében voltak. Mátyás király idejében a végek vonala Szörénynél kezdődött. Beletartozott még akkor, hogy csak a fontosabb várakat említsük, Orsova, Nándorfejérvár, Zimony, Szentdemeter, Szabács, Tisnica, Telcsák, Szrebernik, Doboj, Szokol, Jajca, Tesanj, Knin, Klissza és Skardona. Itt azonban szükségesnek tartom megemlíteni, hogy eddig kutatásaim szerint Mátyás, aki 1490-ben bekövetkezett halálakor még csak 47 éves volt, komolyan foglalkozott a töröknek Európából való kiverésével, illetve az elvesztett déli hűbéres tartományok és várak visszaszerzésével.

Ezek a fentebb említett végvárak, talán az egy Szabácsot kivéve, amely boronából és földtöméssel épült, legnagyobb részben kőépítmények voltak, hiszen környékükön ez az anyag bőven állott rendelkezésre. Ezeket azonban még a XIV., XV. században emelték és a XVI. századra már jóformán kivétel nélkül elavultaknak voltak tekinthetők — bár meg kell jegyeznünk, hogy e végvárakat Mátyás király jó karba helyezve, megfelelő és jól fizetett őrséggel ellátva hagyta a tehetetlen II. Ulászlóra.

Itt mindjárt felvetődik a kérdés: hogyan hagyhatta Mátyás e végházakat elavult állapotban? Határozottan állíthatjuk: nem rajta múlott a dolog, ezek a végvárak ugyanis — amint erre majd később rátérünk — a XVI. század elején a tűzfegyverek nagyfokú fejlődése következtében avultak el, beleértve Nándorfejérvárt és Szabácsot is. Mindkettőt Mátyás király az akkori kor színvonalának megfelelően megerősítette. Falaikat, hogy a faltörő ágyúknak is ellent tudjanak állni, megvastagította s ugyanő építette a korábbi magas, karcsú tornyok he-

lyébe a vastagfalú, zömök tornyokat is, amelyek már átmenetet képeztek a torony és a bástya között. Ezek a létesítmények azonban a korszerű várvédelem legfontosabb védőműveit, a bástyákat, még mind nélkülözték. Bár e tornyok egymástól nyíllövésnyi távolságra épültek ágyú kilövő résekkel, forró szurok kiöntésére szolgáló lyukakkal, nyíl- vagy puskagolyó kilövő keskeny hosszú résekkel. Tudjuk, hogy Nándorfejérvárnak két ilyen, a többinél nagyobb és terjedelmesebb torony, a Köles és Nebojsza volt a fő erőssége. Ezek a tornyok — mint fentebb megállapítottuk — már átmeneti típust képeztek a középkori torony és a bástya között: fönt gyilokjárókkal és lövegek részére pártázott mellvédekkel is el voltak látva. Terjedelmük szűk volta miatt azonban csak kevés számú ember láthatta el rajtuk a védelem feladatát. És még egy hátrányuk volt: éppen szűk terjedelmük következtében csak kisebb kaliberű falkonok és szakállasok voltak rajtuk elhelyezhetők, míg a gyilokjárókról a párták védelme mögött még leginkább nyilakkal lövöldöztek — sőt ekkor még nagyobb köveket is szórtak az ellenségre. Tudunk arról, is, hogy Nándorfejérváron a két toronyból — amikor a kövek már elfogytak — kősó darabokat szórtak alá és azzal űzték ki a törököt a várból.

A végvonal várai általában véve városok mellé — amelyeken keresztül forgalmas utak vezettek az ország belsejébe — épültek, még pedig két okból. Mindenek előtt azért, hogy elzárják az ellenség útját, amelyen át betörhetett az országba, másrészt pedig ugyancsak fontos országutak vezettek a városokba az ország belsejéből, amelyeknek felhasználásával csapatokat, lövegeket, puskaport és egyéb hadianyagot, valamint — ami ugyancsak nélkülözhetetlen volt a végház számára — élő állatokat, élelmiszereket lehetett oda eljuttatni. Azonkívül a városban lakó iparosok: szablya és kardcsiszárok, páncél-, láncing-, pajzs- és íjkészítő mesteremberek, nemkülönben szíjgyártók, nyergesek, kerékgyártók, kovácsok, puskához és lövegekhez értő egyéb mesterek, valamint a szabók, csizmadiák, süveggyártók készítményeit és javítómunkáit a végvár őrsége nem nélkülözhette.

Végül nem szabad megfeledkeznünk még egy nagyon fontos körülményről sem. Tudjuk, hogy a végházak őrségének jelentékeny része lovasokból állott, ezek nagy részét a város istállóiban helyezték el. Természetesen olyanformán, hogy a katonák éjszaka — már amikor lehetett — lovaik mellett aludtak, illetve azokat mind lovaikkal szállásolták el. Eleinte ugyanis nem voltak meg a később épített ún. huszárvárak, de ilyenek még az 50-es években is a legtöbb végvárból hiányoztak. Bár a lovasságnak ily módon való elszállásolása rendkívül sok panaszra adott okot és lehetőséget, azon a szükséges pénz hiányában nem lehetett segíteni.

De a falakkal kerített városoknak — a végvár mellett — még az a haszna is megvolt, hogy a város rendszerint elállta az ellenség útját a tulajdonképpen vár, a derékerősség[1] felé, s így mielőtt ezt ostrom alá vehette volna, előbb kénytelen volt huzamosabb időt elvesztegetni a

[1] Derékerősség a végvárak legfontosabb és legerősebb része, amelynek elfoglalása nélkül az ellenség minden egyéb sikeres harca hiábavaló volt. Csak ennek birtokba vétele hozta meg a győzelmet.

város megostromlásával, ami a nagy időpazarláson felül nemegyszer igen nagy véráldozattal is járt. Ám itt arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az ilyen, nem közvetlenül a végvárért folyó ostromok az ellenség nagymértékű kifárasztásával is jártak.

Ha a XVI. századbeli magyar végvárakról készített egykorú — bár sok esetben nem élethű — metszeteket vizsgáljuk, látnunk kell, hogy közülük a legtöbb két-három, sőt gyakran négy különálló, egymástól vízzel elválasztott részből állt, s ezek hidakkal voltak összekötve. De ugyanakkor megfigyelhetjük azt is, hogy ezek a különálló erősségek általában véve úgy épültek, hogy egyik a másikat védelmezte, valósággal elállta előle az ellenség útját úgy, hogy azt hozzáférhetetlenné tette. Ez volt az oka annak, hogy a török sok esetben kénytelen volt előbb — egymás után — minden egyes ilyen erősséget elfoglalni, hogy a tulajdonképpeni végvárhoz, a derékerősséghez hozzáférhessen és azt ostromolni tudja. Ez azonban több esetben olyan hosszú időt vett igénybe, hogy mire odáig jutott, addigra megjött az őszi hűvös idő — a Demeter napjával —, amikor kénytelen volt a várvívást abbahagyni, mert a török katonaság Demeter napján túl már nem volt hadakozásra kötelezhető, de emellett a zimankós időhöz a meleg földön született és felnőtt török sehogyan sem tudott hozzáedződni. Az október 16-án beállott hűvös idő — amely tulajdonképpen a régi naptár szerinti számítással október 30-ának felelt meg — menthette meg 1552-ben a már teljesen rommá lőtt Eger várát: a korán beállott hideget a török katona nem bírta ki.

Szolnok, Tata, Gyula, Székesfehérvár, Sziget, Kaposújvár, Esztergom valamennyi úgy épült, hogy magát a derékerősséget a város védelmezte. Ezek a különálló erősségek a XVI. században ugyanazt a szolgálatot tették, mint az 1914/18. évi háborúban a nagy, ún. övvárak[2] erődjei, Werkjei, amelyek a tulajdonképpeni vártól övszerűen és olyan távolságban állottak, hogy az ellenség tüzérsége még messzehordó lövegeivel sem tudta elérni. Bár ez a technika fejlődése következtében sokszor nem volt meg a valóságban. A modern övvárak azért épültek két, sőt három övvel, s ezek is a legkorszerűbb forgatható, messzehordó lövegeket rejtő páncéltornyokkal, illetőleg bunkerekkel ellátott erődökkel, hogy az ellenség ne tudja a várat lőni: előbb kénytelen legyen az övvonalak erődjeinek elfoglalását megkísérelni. — Csak ennek megtörténte után jutott el a tulajdonképpeni várhoz, illetőleg a városhoz, amelyen a fontos hadiutak vezettek keresztül. Ugyanez a cél vezette a XVI. századbeli magyar várak, legtöbbször olasz származású építészeit (Ferrabosco, Mirandola stb.) is.

VÉGVÁRAINK A XVI. SZÁZAD ELEJÉN

A korábban említett zömök tornyokkal, amelyek átmenetet képeztek a torony és a bástya között — amint ezt a Nándorfejérvárról és Szabácsról készített egykorú metszetek szépen ábrázolják —, a városfalak is

[2] Ilyen övvár volt többek között Przemysl is.

el voltak ekkor már látva. Ugyanilyen vaskos torony Pécsett a barbakánnak elnevezett délnyugati saroktorony, Siklóson a külső várnak több, még ma is épségben megmaradt tornya, Léván a Garamkovácsi felé vezető út mentén stb. Míg a korábbi vékony, magas középkori védőtornyok egyik legszebb példánya a budavári Buzogány torony.

A vár- és a városfalakat minden esetben, hacsak meredek helyre nem épültek, mély sáncok — néha párhuzamosan kettő, sőt három is — kerítették. Ezek szélessége sok esetben elérte a 20 métert is. A sáncárkok legkülső oldalán, vagy legalább is a külső sánc előtt, kb. 2 m magas kihegyezett karókból készített kerítés készült, amelynek eltávolítása ostrom esetén sok idejébe és emberébe került az ellenségnek. Bár ez lövegeivel igyekezett azokat a roham előtt kitörni, mégis gyakran előfordult, hogy végig az egész kerítést nem sikerült elpusztítani, s ily módon a karókat a rohamozó katonáknak kellett külön-külön kitörni, miközben védtelenül ki voltak téve a bástyafalakon levő védők tűzfegyvereinek és nyilainak, sőt ha az árok közel volt a várfalhoz, még a tüzes labdák (a mai kézigránát őse) pusztításának is.

Zwingerek — Falszorosok

Ott, ahol a védőfalak védelemre alkalmatlan helyen húzódtak s ahol folyó-, vagy egyéb víz nem állott rendelkezésre, amelynek felhasználásával ezt a várrészt meg lehetett volna erősíteni, ott a külső faltól 30—40 lépés távolságra még egy újabb védőfalat emeltek, így a két fal között egy szorost képeztek ki. Ezt még a keresztes háborúk idején a Szentföldön járt lovagok hozták magukkal, s a németek Zwingernek nevezték (lásd az 1. sz. ábrát). Nálunk a törökkorban, de még a XV. században került leginkább alkalmazásba, de úgy, hogy a két fal közti szorosba még egy mély árkot is ástak s abba, ha víz nem volt közelben, kihegyezett karókat vertek le. Természetesen a külső védőfal előtt szokás szerint ugyancsak mély és széles árkot vontak védelmül. Az ilyen megerősítésnek az a magyarázata, hogyha az ellenség a külső árkot betemetve a külső falon betörne, akkor maga előtt találjon még egy mély árkot és egy újabb védőfalat. Akik pedig a szoros útba, a Zwingerbe kerülnek, azok ott könnyűszerrel megsemmisíthetők.

Ezt a védőberendezést felhasználták nálunk a XVI. században is, ha nem is egészen oly módon, mint ahogy azt eredetileg megtervezték. Mint tudjuk, végházaink megerősítésére a kamara sohasem adott olyan összeget, hogy azokból a terv szerinti építkezések megvalósíthatók lettek volna. A tervek mindig csak részben voltak végrehajthatók. Ez lehetett az oka annak is, hogy a XVI. században Zwingerek építéséről nem tudunk, hacsak Kassának a második falövezetét nem tekintjük ilyennek. Ellenben tudunk több olyan esetről, amikor az ostromlott vár kapitánya látva, hogy az erősen tört falrész már nem sok ideig képes ellentállni a nagy faltörők golyóinak, akkor közvetlen e falrész mögött széles (már amennyire ezt a hely megengedte) és mély árkot vonatott. Az abból kiszedett földet az árok belső szélén kb. 2—3 m magasságú sáncnak rakatta fel, s e mögé állíttatta fel lövegeit és helyezte el a véd-

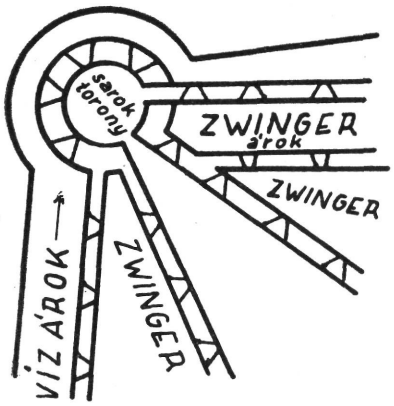

1.sz. ábra
Zwinger védőtoronnyal

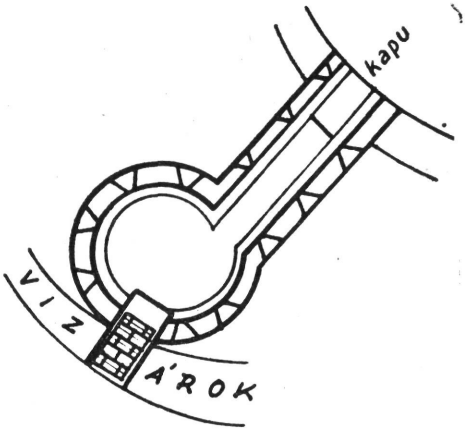

2.sz. ábra
Várkapu barbakánnal

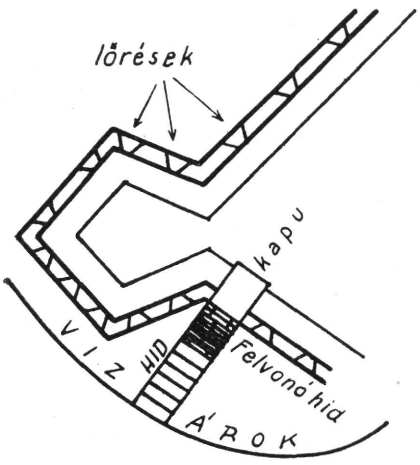

3. sz. ábra
Várkapu bástya mellett

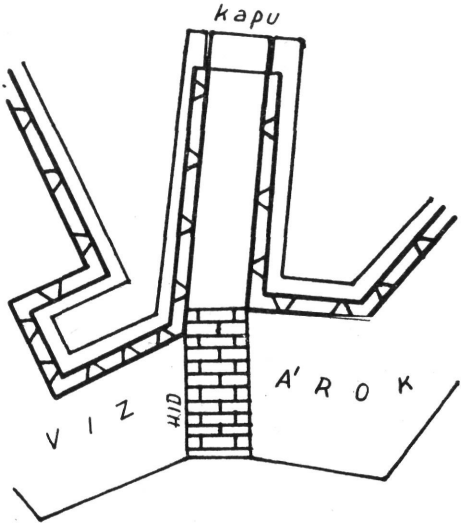

4. sz. ábra
Várkapu falszorosban

őrséget. Ha pedig még elegendő idő állott rendelkezésére, akkor a sáncnak az árok felőli oldalát még sövényfallal is megerősítette. Így, ha az ellenségnek sikerült is a falon rést ütni és azon behatolni, maga előtt talált egy újabb árkot és mögötte újabb védőfalat, akárcsak a Zwingernél. Ez az eset történt Palota és Sziget 1566. évi ostromainál, sőt a spanyol gyalogok már 1543-ban alkalmazták ezt Esztergom védelménél. De ismerte ezt a török is. Pecsevi írja: „... a falnak ama részén (Pest, 1542. évben a keresztény had által intézett vívásáról van itt szó) belül, melyet a gyaurok leromboltak, igen széles és mély árkot húztak. Amikor egy napon a gyaurok minden erejüket összeszedve rohamot intéztek, ahányan behatoltak a réseken, egytől egyig megölettek".

Mi volt a barbákán?

Középkorban a XIV. és XV. században a várkapuk elé, annak jobb megerősítéséül egy terjedelmes kerek bástyaszerű védőművet építettek, amely egy falszorossal kapcsolódott a várkapuhoz. Ezen a külső kerek kapuvédő erődítményen vezetett ki az út a városba, vagy a szabadba. Ezt a kapuvédelemre szolgáló erődöt nevezték barbakánnak. A barbakánon körül, valamint a vele összefüggő falakon fönt pártás, vagy egyéb kilövőnyílások voltak, legtöbbször szurokkiöntő lyukakkal, amelyekhez gyilokjárót is építettek. A barbakánhoz mindig felvonóhidas kapu vezetett, a felvonóhíd alatt lehetőleg vízzel telt árokkal. Ha víz nem állt rendelkezésre, akkor ebbe az árokba kihegyezett erős karókat vertek le. Ezek a barbakánok azonban a XVI. századkori várak kapui elől nagyrészt eltűntek s ekkor a kapuk oltalmára — közvetlenül mellékük — egy erős bástyát építettek, amelynek tetejéről egész hosszában pásztázni lehetett a hidat és a falak előtt húzódó árkokat is. Gyakori volt, hogy a várkapukhoz a felvonóhídon túl még egy falszoroson keresztül haladva lehetett csak eljutni. Ennek az a magyarázata, hogyha az ellenségnek sikerül a hídon és az árkon is keresztülhatolni, akkor ebben a falszorosban — ha bejutott — könnyűszerrel lehetett megsemmisíteni. (A 2. sz. ábrán egy barbakánt, a 3. sz. ábrán egy bástyával védett, a 4. sz. ábrán pedig egy falszoros végébe épített kaput mutatunk be.)

A barbakánnak egyik szép példánya a siklósi, valamint a bácsi várban látható. Falszoros kapus várunk sajnos nem maradt egy sem, de tudjuk, hogy ilyen várat építettek még a XVI. század 40-es éveiben a budai, fehérvári és később a század közepén a komáromi kapuhoz.

FERDINÁND ÁLTAL ÉPÍTETT ÚJABB VÉGVÁRVONAL

Szörény, Nándorfejérvár, Zimony, Szabács, Jajca stb. erős várak elvesztével a régi királyok által nagy gonddal felépített végvárvonal is elveszett. Ezért Ferdinándnak az újabb védelmi vonalat már jóval beljebb és sokkal hosszabb területen kellett megépítenie. Ez azonban rendkívül nehéz feladatot jelentett, mert ezen az újabb vonalon, amelyet az Adriai-tenger partján fekvő Zengtől kiindulva és hosszú fél ívben egé-

szen Szatmárig kellett kialakítani, sehol egyetlen, még csak valamennyire is védhető korszerű erősség nem volt. De ki is gondolta volna a déli végvárvonal fennállása idején, hogy Kostajnica, Verőce, Sziget, majd a Balaton mentén föl Győr, Komárom, Surány, Komjáth, Léva stb. várak lesznek hivatva a török további hódításait megakadályozni. Ennek az új védővonalnak a létesítése akkor szinte lehetetlennek látszott — bár sok-sok nehézség árán —, de mégis megépült, igaz, megfelelően és biztonságosan sohasem. Azt ugyanis rövid idő alatt, hatalmas török erő nyomása ellenében, semmi költséget nem kímélve, jól kellett volna kiépíteni. Ehhez azonban tengernyi pénzre, szerfölött sok anyagra és emberi munkaerőre lett volna szükség. Mindezek mellett az építkezés biztosítására erős és nagy létszámú hadseregre lett volna szükség, de ezekből csak igen kevés állott Ferdinánd rendelkezésére. A nagy veszedelem azonban nem tűrt halasztást: hozzá kellett fogni az építéshez azzal az anyagi és élőerővel, amely éppen rendelkezésre állott. Ahol már volt kisebb vár — vagy csak úri várkastély —, azt belsővárnak meghagyva egy nagyobb számú katonaságot és raktárakat is befogadó, az anyagi lehetőséghez képest korszerűen megépített külsővárral vették körül. Ezeknél alkalmazták nálunk első ízben a kerek bástyákat, vagy másképpen rondellákat.

Néhány gondolat születésük történetéből: a XVI. század elején Olaszország területe a német császár és a francia király háborúinak szinte állandó színtere volt. E háborúkban — mint ahogy ez történni szokott — a tűzfegyverek: lövegek, puskák stb. nagy fejlődésen mentek keresztül. Az addigi ormótlan és csak szekerekre rakott lövegekkel naponta alig néhány lövést lehetett leadni. A fejlődés eredményeként az újabbakkal már óránkint is egyet-egyet, ami nagyon megkönnyítette az ostromló ellenség dolgát. Ily módon szükség volt olyan védőművekkel ellátott várakra, amelyek képesek voltak ellentállni az ellenség tűzgépeinek és heves rohamainak. Ezek késztették az olasz egyetemek professzorait arra, hogy ezekkel az újfajta falrontó ágyúkkal szemben megfelelő védőberendezéseket tudjanak szembeállítani. Az említett egyetemeken tervezték meg először a kerek bástyákat. Ezeket tágas, sokszögben épített, erős falú várak sarkaira építették, még pedig egymástól olyan távolságra, hogy a két-két szomszédos bástya tűzfegyverei egymást segíteni, oltalmazni tudják olyanformán, hogy az előttük levő terepet és vízárkokat is kereszttűzzel pásztázhassák (lásd az 5. sz. ábrát). Ily módon a falaknak roham céljából való megközelítése nagyon megnehezült, és főképpen sok véráldozatba került. A bástyák már lényegesen erősebb falúak és főleg terjedelmesebbek voltak a korábbi átmeneti stílusú tornyoknál. Tetejükre már lövegeket is felállíthattak s így az addigi tűzerőt erősen meg lehetett növelni. Míg az előbbi átmeneti tornyokon csak néhány, 10—20 ember láthatta el a védelem feladatait, ezeken a bástyákon már 50—100, sőt 150 ember is kényelmesen elfért, akik azután a nagyobb hatású tűzfegyvereikkel erősen megnehezítették az ellenség dolgát. A bástyák belső oldala — mint már a korábban említett átmeneti típusú védőtornyoké is — mindig szélesen nyitott volt. Ennek oka egyrészt az volt, hogy a szükséges lőport, fegyvereket s egyéb anyago-

kat, valamint ostrom idején a segítőcsapatot minél hamarabb és nagyobb tömegben lehessen feljuttatni a bástya tetejére. Másrészt pedig — ami nagyon fontos — a belső oldal azért volt szélesen nyitva, hogyha az ellenség elfoglalja a bástyát, azt a belső erők bevetésével vissza lehessen foglalni. Ha ugyanis a bástya a vár belseje felé is védőfallal lett volna ellátva, ezt a védőfalat az ellenség szinte várként tudta volna a belülről támadó védőőrség ellen oltalmul felhasználni.

Abban az időben a bástya a várak védelmi berendezésénél nagy fejlődést jelentett, lehet mondani, mindegyik egy-egy kisebb vár, erőd volt, akárcsak a későbbi Werkek. Ha jó védelme volt, még rommá lőve is meg tudta hiúsítani az ellenség betörését a várba. A kerek bástyának, más néven rondellának azonban — különösen, ha nagy terjedelmű volt — volt egy nagy hátránya is, még pedig az, hogy annak legkinyúlóbb része alatt egy olyan terület maradt, amelyet katonanyelven holttérnek neveznek, amit az együttműködő bástyák tűzfegyverei nem tudtak belőni. Ha az ellenségnek jó tűzelhárítása volt — amellyel meg tudta akadályozni, hogy a bástyák tetején levő védőőrség a párták közein kihajolva tüzes labdát vessen alá, vagy puskából, esetleg nyíllal lefelé lőjjön —, könnyen megbéníthatta a védelmet, még pedig oly módon, hogy aknákat ásott a bástya alá és azt fölrobbantotta. Ez a hátrány késztette újra az olasz egyetemeket arra, hogy a kerek bástyák helyett újabb s olyan erődöket tervezzenek, amelyek előtt ilyen holttér nem keletkezhet, hogy a bástya minden oldala a szomszédos erőd tűzfegyvereivel végig pásztázható legyen. Így keletkeztek azután az ún. szögletes (angulari) bástyák, amelyek ötszög alakban nyúltak ki a várak sarkaiból. (Lásd a 6. sz. ábrát.)

Ezek már jóval tökéletesebbek voltak a rondelláknál, s ha szilárd, nagy kockakövekből épültek, szinte bevehetetlennek bizonyultak. A vár belseje felé ezek is szélesen nyitva voltak, az előbbiekben említett okokból. Mind a szögletes, mind a kerek bástyák magassága általában 8 m körül mozgott. Vastagságuk pedig attól függött, hogy miből épültek. A boronákból és földből készült bástyák mindig vastagabbak voltak a nagy, erős kövekből építetteknél, mert azoknak az anyaga és építési módja — melyre később rátérünk — nem bírt olyan nagy ellenálló képességgel, mint a kövekből erősen megépített bástyáké.

Az új végvári vonal létesítéséhez — mint ezt már az előbbiekben is megemlítettük — sem elegendő pénz, sem munkaerő és anyag nem állott a király rendelkezésére. Nem is állhatott, hiszen ehhez, ha a kívánalmaknak megfelelően, korszerűen építették volna meg, nemcsak Magyarország és Ferdinánd egyéb országainak bevétele, de talán még a többi európai államok pénze sem lett volna elegendő. Igaz ugyan, hogy az ország eleinte erősen bízott Ferdinánd és különösen a Német Birodalom ígéreteiben, nevezetesen abban, hogy egyesült erővel fogják kiverni a törököt az országból, sőt még az elveszett délvidéki végvárakat is visszafoglalják. Ezt a reményt azonban a német birodalmi hadnak 1542. évi, kudarccal végződő hadjárata erősen lelohasztotta. Ez a hadjárat csak arra volt jó, hogy Szulejmán szemeit fölnyissa és tisztán lássa: az európai keresztény államok erejétől nincs mit tartania. Ezt igazol-

ta a szultán 1543. évi hadjárata, amikor Valpó, Siklós, Pécs, Esztergom, Székesfehérvár mellett még egy csomó kisebb vár is az ellenség kezébe került, még pedig olyanformán, hogy e végvárak megtartására komolyabb erőfeszítés nem történt. Felmentésükről szó sem esett. A józanul gondolkodó nagyurak kénytelenek voltak belátni, hogy a török kiverése nem olyan egyszerű dolog, s arra — különösen V. Károlynak Franciaországgal való háborúja következtében — egyelőre számítani nem lehet. Ezt felismerve közülük jó néhányan kezdtek felkészülni a várható nehéz időkre. Így Török Bálint kis szigeti várkastélyát egy terjedelmes — bástyákkal is ellátott — külsővárral erősítette meg. Ugyanígy erősítette meg Nádasdy Tamás Kanizsát, Perényi Péter Eger várát. Maga a király sem bízott bátyja további segítségében, s ezért már 1537-ben olasz építőmesterek tervei szerint — Bécs védelmére — kezdte meg Győr várának korszerű kiépítését, Várady Pál érsek pedig hozzákezdett a Nyitra folyó bal partján egy újabb erős várnak az építéséhez. Közben a szakemberek rájöttek, hogy azt sokkal helyesebb lett volna a Nyitra túlsó partján megépíteni, ezért az 1570-es években a Nyitra jobb partján, Érsekújvár városának mai helyén egy újabb, hatszögletű, a sarkain már a legkorszerűbb fülesbástyákkal ellátott erős várat emeltek. A vár építői az esztergomi érsekek — elsősorban Verancsics Antal — voltak. Így lett a neve Érsekújvár. Mindezek a várépítések csak cseppnek számítottak a tengerben. A nehézséget még az is fokozta, hogy az építkezésekkel egyidejűleg még költséges háborút is kellett folytatni a törökkel. A nagyurak birtokainak jó része az ellenség kezébe került, a megmaradottak is állandó pusztításoknak voltak kitéve, ily módon közülük csak kevesen voltak abban a helyzetben, hogy régi váraikat megnagyobbítva, erősebb falakkal és korszerűbb bástyákkal ellátva azokat az ellenség nagy falrontó ágyúival szemben is védelmezhető erősséggé kiépíthessék. Ferdinánd hiába sarkallta őket e lehetetlen feladatra, így végül kénytelen volt — az országgyűlés nyomására — számos nagyúri várat saját kezelésébe átvenni. Miután ez sem bizonyult megfelelő segítségnek, kénytelen volt a törökkel terhes feltételek mellett békét kötni, hogy így a béke ideje alatt újabb és újabb várakat lehessen korszerűsíteni és az új végvári vonalba beiktatni.

Bár ezekben az években igen sok várat építettek, illetve korszerűsítettek — már amennyire a kamarától kapott pénz ezt lehetővé tette —, mindez kevésnek bizonyult. Ezért Ferdinánd már 1553-ban megpróbálkozott az ingyen, ún. várműve jobbágymunka megszavaztatásával. A rendek azonban a király eme kérelmét évről évre kereken elutasították s csak abba egyeztek bele, hogy a jobbágy, ha akar, jó napszámért dolgozhat, de még erre sem lehet őt kényszeríteni. Csak 1557-ben Tujgon budai basa somogyi hadjárata és Sziget 1556. évi ostroma után, tehát a kényszerítő szükség nyomása alatt szavazták meg az ingyen munkát. E szerint a jobbágy évente köteles 6 napot ingyen várműve dolgozni, vagy kézi napszámmal vagy szekérrel és 2 lóval, utóbbi esetben két emberrel. Kikötötte azonban, hogy erre a munkára a jobbágy aratás és szüret idején nem kényszeríthető. Itt nem mulaszthatjuk el megemlíteni, hogy a töröktől fenyegetett várak tiszttartói már ennek a törvény-

nek életbe lépése előtt igénybe vették jobbágyaik ingyen munkáját a várak megerősítésére, ami egyébként a jobbágynak is érdeke volt, mert veszedelem esetén családjával együtt a várban talált menedéket.

Voltak a nagyurak között olyanok is, akik egyébként úgy-ahogy megerősítették váraikat, de már azokban fizetett őrséget tartani nem voltak képesek. Az ilyenek azután váraik őrzésére hajdúkat fogadtak, akiknek semmit sem kellett fizetni, mert minden szükségessel ellátták magukat. Sajnos, ebben nem sok köszönet volt, az ilyen ingyen hajdúk ugyanis valóságos átkai lettek a környék jobbágyságának, mert a szükséges élelmet és egyéb dolgokat — ha másképpen nem lehetett — a lehető legnagyobb kínzással vették el a szegény jobbágytól. Így szolgáltak „ingyen" a hajdúk Kaposújváron, Korotnán, Babócsán és egyéb várakban is. E mellett nem volt sok köszönet őrszolgálatukat illetően sem, mert ha a török nagyobb erővel közeledett, rendszerint nem várták be, hanem fölgyújtva otthagyták a rájuk bízott várat. Igaz az is, hogy tulajdonképpen nem ingyen szolgálták uraikat, hanem földesúri jobbágyi szolgáltatás helyett a határvédelmi szolgálatot voltak kötelesek ellátni — persze zsold nélkül.

Ezek a nehézségek voltak fő okai annak, hogy az új végvári vonal nemcsak hogy sok évi késedelemmel épült ki, de ami talán még nagyobb baj volt, nem úgy, ahogy ez kívánatos lett volna.

Az országgyűlések állandóan foglalkoztak a végek megerősítésével és védelmével. Már az 1543. évi országgyűlés elrendeli, hogy a végvárak fölé egy főkapitányt kell kinevezni, akinek kötelessége a várak építését, karbantartását, hadiszerrel, hadianyaggal, élelmiszerrel és egyebekkel való ellátását ellenőrizni, s aki a hiányokért az országgyűlésnek felelősséggel tartozik. Az így kinevezett főkapitány azonban csak egy ember volt, aki egymaga nem volt képes a sok várat végigvizsgálni —, de a rendkívül sok bajon és hiányosságon nem is tudott segíteni. Ezért ment tovább minden a maga útján úgy, ahogy a nehéz körülmények között mehetett. Mivel a rendkívül hosszú végvári vonal ellenőrzésére egy ember semmiképpen sem volt elegendő, ezért már az 1556. évi országgyűlés kimondja: az ország hét végvári kerületre osztassék s mindegyikbe egy-egy külön főkapitány neveztessék ki, hogy így valamennyi végvár ellenőrzés alá kerüljön.

Ennek az újonnan megépített végvári vonalnak fontosabb várai voltak: Zeng, Ogulin, Károlyváros, Kostajnica, Hrasztovica, Ivanics, Kőrös, Kapronca, Zdenci, Verőce, Sziget, Lak, Komár, Kanizsa, Tihany, Veszprém, Pápa, Palota, Győr, Komárom, Újvár, Surány, Komjáth, Léva, Korpona, Fülek, Eger, Szendrő, Tokaj, Kálló, Ecsed és Szatmár. Ezek mögött és között azonban még számos kisebb vár és palánk oltalmazta a megmaradt országrészt.

A védelem megszervezésével csaknem minden országgyűlés foglalkozott. Már az 1545. évi országgyűlés elrendeli, hogy a királyi jövedelmeket a végvárak megerősítésére kell fordítani. Az 1552. évi országgyűlés minden egész jobbágytelek után 3 ft segélyt szavaz meg. 1554-ben pedig — bizonyára Temesvár, Lippa, Szolnok stb. várak elvesztésének hatására — elrendeli, hogy a végvárak mindhalálig védelmezendők s a várat

megadó kapitány halállal büntetendő. Az 1557. évi országgyűlés kimondja, hogy az egyes váraknál mely vármegyék, illetve járások tartoznak ingyen vármunkát végezni, s az alispánok 50 ft pénzbüntetés, valamint 3 márka bírság terhe alatt tartoznak a vonakodókat a munkák végzésére kirendelni. Az 1567. évi országgyűlés pedig úgy rendelkezett, hogy a jobbágyok az addigi 6 nap helyett 12 napot kötelesek évenkint ingyen várművére dolgozni. (1967. évi 17. tc.)

Hogy a várakban kik és milyen szolgálatot teljesítettek, azt már mások megírták, így többek között *Takáts Sándor* is A magyar vár című, igen értékes dolgozatában, ezért ezzel jelen munkánkban nem kívánunk foglalkozni. E helyett bemutatjuk, hogyan és milyen anyagok felhasználásával, valamint milyen módszerek alkalmazásával épültek a végvárak falai és bástyái.

A várak falait általában véve kőből, téglából, valamint az ún. magyar módon, boronából, hajlékony ágakból — amelyekkel a boronákat fonták össze — és földből építették. Nem kétséges, hogy legerősebb volt mindenkor a jól megépített kőfal. Ez állta legjobban az ellenség nagy faltörőiből kilőtt mázsás[3] súlyú kő- és vasgolyók beütéseit. Hogy menynyire ellenállott egy erősen megépített kőfal a faltörők lövedékeinek, arra a legjobb bizonyíték, hogy a Mátyás király által Nándorfejérváron megépített kőfalakkal semmire sem ment Szulejmán tüzérsége 1521-ben. Sőt, amikor 1915-ben az osztrák—magyar tüzérség 30,5 cm-es mozsarakkal lőtte ezeket a falakat, bennük — bármennyire is hihetetlen — még ezek sem tudtak komolyabb kárt tenni, holott a 30 és felesek ugyanolyan vastagságú betonfalat könnyen átütöttek.

Hogyan építették akkor hát e rendkívüli erős ellenállóképességű kőfalakat? A következő módon: a már kiégetett meszet a helyszínre szállították, majd közvetlenül az építkezés mellett — ha valamilyen magas helyen, bástyán vagy toronyban folyt e művelet, akkor ott helyben — csináltak egy külön vermet és abban mindig a szükséges mennyiségben oltották meg a meszet. (Ilyen vermet magam is láttam — B. L.) Amikor a mész már javában forrt, keverés közben — mert hiszen tudvalevő, hogy a forrásban levő meszet állandóan keverni kell, még pedig gyorsan, hogy oda ne égjen — $^1/_4$ rész forró oltott mészhez $^3/_4$ rész finomra megrostált homokot (amelyben semmi föld nem lehetett) kevertek és e keveréket még azon forrón beleöntötték az elkészített deszkazsaluk közé — akárcsak ma a cementet — s ebbe a folyékony, még forrásban levő malterba rakták bele az építőköveket. Így azután a forró habarcs a követ annyira megkötötte, hogy azt előbb lehetett széjjelverni, mint a beleforrt habarcsot. Az így megépített fal sarkaira — ha mód volt rá — nagy darab faragott kocka-, illetve téglalap alakú követ építettek be. Az ily módon történő építkezést *armirozásnak* nevezték. Az elmondottakból tehát kitűnik, hogy a habarcsot nem ragasztásra használták, hanem abba rakták bele gyors munkával a köveket.

[3] A törökkorabeli mázsa nem azonos a mai 100 kg-os mázsával, amelyet csak a XVIII. században vezettek be. A fenti súlyegység alatt a különféle nagyvárosok által használt és hivatalosan érvényben volt fontokból képzett súlyú mázsa értendő. Hogy ez mennyit tett ki mai súlyban, arra nehéz választ adni, mert más volt a bécsi font és mázsa, más volt a nürnbergi és megint más a pozsonyi és a török font. Így a kettős quartaun 96 fontos golyót lőtt((HK. 1960. évi 2. sz. 50. o.)

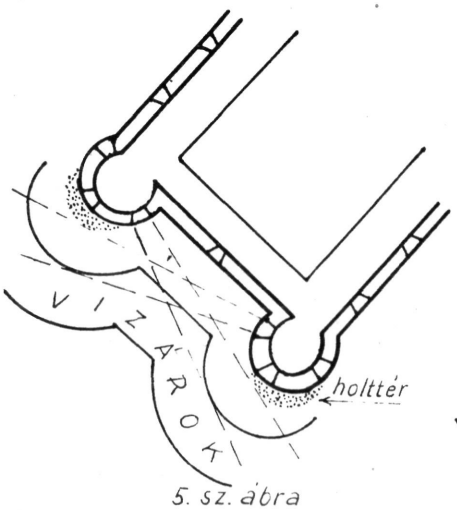

5. sz. ábra
Kerek bástya

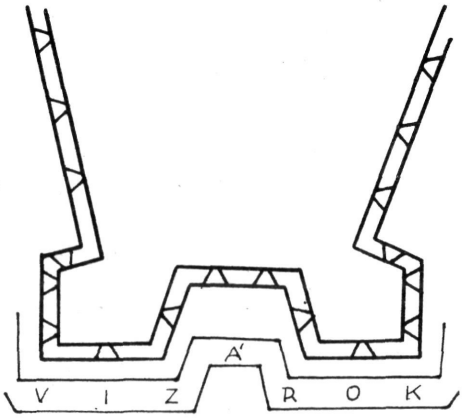

6.sz. ábra
Ó-olasz vagy szögletes bástya

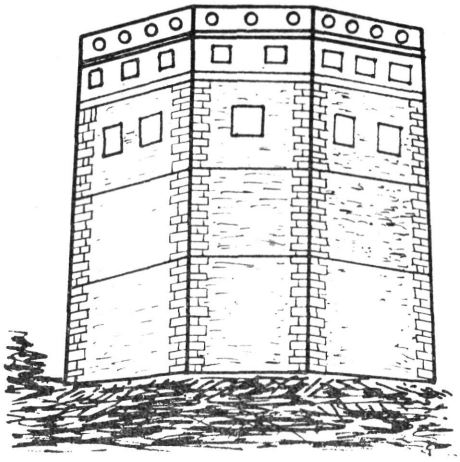

7. sz. ábra
Kőbástya armirozott sarkokkal

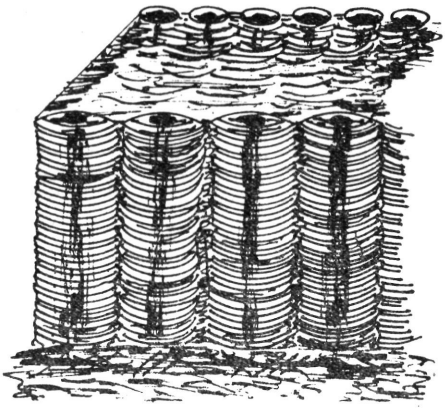

8.sz. ábra
Palánkfal fonással

Hogy az olvasó ezt az építkezési munkamódszert el tudja képzelni, megemlítjük, hogy az Alföldön még talán ma is ily módon készítik az ún. vertfalú házakat. (Két vastag deszka közé rakják bele a pelyvával kevert agyagsarat, azt jól beledöngölik, azután várnak, amíg az erősen megköt és kiszárad s csak azután rakják ennek fölébe — ugyancsak deszkazsalu közé — az újabb sárréteget.)

Ugyanígy készültek a gondosan megépített várak kőfalai is, és ugyanúgy meg kellett várni ennél is, amíg a kő a habarccsal jól megköt és a fal megszárad, mert csak a jól kiszáradt falrétegre lehetett a további falat az előbb elmondottak szerint továbbépíteni. Ez a réteges építés még ma is jól meglátszik a kőből épített várak falain. (Így pl. Léván, Pécsett, Gyulán stb.) Akik jártak Léván és megtekintették az ottani várromot, csodálkozva láthatták, hogy a Bottyán generális által még 1709-ben fölrobbantott falakon semmiféle további omlás nem látható. Ezeket még évszázadok viharai sem voltak képesek elpusztítani.

Persze nem minden kőfal épült hasonló módon: ha siettek a munkával, vagy nem volt rá elegendő pénz, akkor a maltert csak ragasztásnak használták fel. Az ilyen fal ellenállóképessége azonban gyöngébb volt a sövényfalnál is. Ha pedig nagyon erős falat akartak építeni, akkor az $^1/_4$ rész forrásban levő mész közé $^2/_4$ rész földnélküli, finomra megrostált homokot és $^1/_4$ rész finom téglaport kevertek. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az ilyen kőfalépítés csak egészen ritkán fordult elő a XVI. században. Ezt csak a leggazdagabb nagyurak, pl. Léván Dobó István és fia Ferenc tehették meg. Az ilyen nagy költséggel épített falaknál természetesen nem hiányzott az armírozás sem. (Armírozott kőfalat mutatunk be a 7. sz. ábránkon.)

Ennél sokkal egyszerűbben és főleg gyorsabban épült a borona- vagy sövényfal, amelyet a korabeli írások sokszor palánknak is neveznek. Ez a következőképpen épült: a 11—12 m hosszú, lehetőleg sudár és vizenyős helyen nőtt mocsári tölgy, vagy éger boronákat — esetleg jegenye boronákat is — egyenes sorban, merőlegesen, egymástól 2—3 arasznyi távolságra ástak be olyan mélyen, hogy 7,5—8 m magasan álljanak ki a földből. Ezeket hajlékony, de nem egészen fiatal ágakkal sövényfalnak fonták össze. Az így kialakított sövényfaltól bizonyos távolságra — attól függően, hogy milyen erős falat akartak — párhuzamosan egy másik ilyen sövényfalat készítettek, a két sövényfal boronáit egymással, lehetőleg sűrűn, vékonyabb boronákkal összekötötték. Ahogyan az egykorúak mondták: „kötéseket szereztek" s az így elkészített vázba földet hánytak, amelyet végül keményre ledöngöltek. A fal belső oldalát ugyancsak földdel megtámasztották, a külső, az ellenség felé néző oldalát pedig — hogy a tűznek ellenálljon — vastagon besározták. (Lásd a 8. sz. ábrát.) A belső oldalra felhányt földbe azután lépcsőket vájtak, ugyancsak vesszővel befonva. Az ilyen falak vastagsága általában véve 5—8 m volt, de tudunk olyan falakról is, amelyeknek a tetején két szekér egymás mellett elmehetett (pl. Szigetben). Mind a kő-, mind pedig a sövényfalak, vagy róttfalak — amelyekre a következőkben fogunk rátérni — tetejének szélén téglából, vagy kőből pártás, esetleg ezeken is lőrésekkel ellátott mellvédeket építettek (lásd a 9. sz. ábrát). A feljáró

szintjét deszkával vagy sövényfonással, esetleg vékonyabb boronafákkal födték, hogy a falon ne legyen sár. Ez a padló hézagain át keresztülengedte a vizet, amely beszivárgott a falba s azt így még erősítette is, mert a kiszáradástól megóvta. Ugyanis a nedves falba belőtt ágyúvagy tarackgolyó átütötte ugyan a sövényfonást, de mögötte a sárba beleragadt — ahogyan katonanyelven mondták: beledöglött, így azután semmiféle kárt nem okozott. Ellenben, ha a lövedék kiszáradt falba csapódott, azt darabokra szaggatta és a fal helyén rés támadt. Ezért az ilyen várak rendszerint mocsaras altalajon épültek: mint pl. Sziget, Temesvár, Gyula, Szolnok stb. Ott a boronafalak és a föld is csak hosszú, száraz nyarakon száradtak ki. De ha időnkint kiadós eső esett, sem a fal, sem a boronák nem száradtak ki, sőt az utóbbiak az esővizet hamar fölszívták és így a vesztett nedvességet pótolták.

Ez volt az ún. magyar módon épült borona- vagy sövényfal. De volt egy más fajtája is a boronafalnak: a róttfal. Ezt úgy építették, hogy vastag, alul-felül laposra faragott nagy öreg boronákat raktak le a földbe alapnak, olyan mélyen, amennyire ezt csak a nedves talaj megengedte. Erre az alapra azután egymás fölé ugyanilyen laposra faragott nagy boronákat helyeztek, majd az összeillesztési helyeken egymással hosszú vasszegekkel, közbe-közbe erős faszegekkel is, összerótták. (Lásd a 10. sz. ábrát). A falak sarkára, illetve, ahol a két borona végével egymás mellé került, erős csapolásokat alkalmaztak.

A fent elmondottak szerint épített róttfaltól bizonyos távolságra — ugyanúgy, mint ahogyan ezt előbb a sövényfalnál láttuk — vagy egy másik róttfalat, de legtöbbször már csak sövényfalat építettek, s e két falat vékonyabb fákkal, lehetőleg minél sűrűbben, összekapcsolták, és az így elkészített vastag falvázat földdel megtömték és ledöngölték. A belső falat azután földdel megtámasztották, a külső falat pedig a nagyobb tűzbiztonság céljából vastagon besározták.

Ha nagyon erős falat akartak építeni, akkor több sor sövényfalat állíttottak föl, ami természetszerűleg a fal vastagságát is növelte. Ezt leginkább a bástyák építésénél alkalmazták, amelyeknek az ellenség ágyúgolyóitól többet kellett szenvedniük.

A boronafalat az ellenségnek csak ritkán sikerült fölgyújtania. Tudjuk, hogy Sziget 1556-i ostromakor Ali pasa agaságot stb. ígért annak, aki a sövényfalat felgyújtja. Bár akadtak bőven vállalkozók, akik faggyúval bekent száraz fával próbálkoztak, mégsem tudták a falat meggyújtani. Ez csak akkor sikerülhetett volna, ha teljesen kiszáradt boronákból készült volna a sövényfal. Ám hős eleink is értettek a várépítéshez, tudták, hogy oda nem akármilyen fa alkalmas.

Közismert, hogy vannak fák, amelyek semmiképpen sem akarnak égni. Ilyen az éger, a mocsári tölgy, a fűz, jegenye stb. Tudjuk, hogy az ilyen fát a háziasszonyok elátkozzák, mert ezeket még két forró nyár sem tudja annyira kiszárítani, hogy égjenek. A várépítésnél ezeket a fákat hasznosították.

A borona- és földfalak megfeleltek az akkori védelmi feltételeknek, mert a kő- és vasgolyóknak, ha jól voltak elkészítve, még jobban ellenálltak, mint a gyöngén épült kőfalak. A török ugyanis annak mindig alsó részét lőtte. Ha sikerült innen néhány követ kimozdítani és kiütni, akkor ezek fölött egész nagy darab falrész leomlott. Nem így a boronafalnál, amelyen csak akkor ütöttek rést, ha hosszas ágyúzás után sikerült a falból kimozgatni és kidönteni az egyes boronákat. Ha már egy is kimozdult, akkor a mellette levő részt lőtte a török, amíg csak a többi borona is kitört, s akkor a mögöttük levő tömés földet — különösen, ha az nyáron keményre kiszáradt — már könnyű volt lerontani. De az ilyen réstörés hosszú időt vett igénybe, ezért a török — ha csak mód nyílott rá — a falak alá aknákat ásott, azokat gyúlékony anyaggal tömte meg és puskaporral meggyújtotta, illetve — ha nem takarékoskodott a puskaporral — fölrobbantotta.

A boronafalak — mint már említettük — megfeleltek az akkori védelmi követelményeknek, de csak akkor, ha újak voltak. A régebben készített boronafalak ugyanis a földben hamar elkorhadtak. Elég volt néhány nagyobb ágyúgolyó, hogy kitörjenek. Ezért a várkapitánynak a boronafalakat állandóan ellenőriznie kellett, s a hibás részeket, mert ilyenek mindig akadtak, teljesen új boronafákkal kellett pótolnia. Az ilyen falaknak a karbantartása, sőt gyakori megújítása óriási összegeket emésztett föl, nagy terheket róva a szegény jobbágyság vállaira. Téves lenne azt gondolnunk, hogy a jobbágy várművére évente csak 6, illetve később csak 12 napot dolgozott ingyen. Dolgoznia kellett — az aratást és szüretet kivéve — sűrűn a megszabott napokon felül is, mert közérdek volt, hogy a végház falai állandóan jó karban legyenek, a törvény pedig nem parancsolhatott az időnek és a vizes talajnak. Tudomásunk van róla, hogy Sziget falait és bástyáit 15 év alatt három ízben újították meg, de nem úgy, hogy a jó öreg boronákat benthagyták, hanem minden egyes falat és bástyát — mintha új várat építettek volna — új anyagból újjáépítették.

A falakkal kapcsolatban még csak azt kívánjuk megemlíteni, hogy belső oldaluk aljában erős gerendákkal kitámasztott fedezékeik voltak, amelyek a védőőrséget biztonságosan megvédték az ellenség tűzfegyverei ellen. Ilyen fedezékeket már 1490-ben készítettek Nándorfejérváron. Mivel a bástyák széles és terjedelmes építmények voltak, és falaik között udvar is volt — ahol a javításokhoz szükséges fát, homokot, meszet és egyéb anyagokat tárolták, és nagy hordókban víz állott készen az esetleges tűz eloltására —, a falak aljában itt is jól megépített fedezékek voltak, ahol a legénységen kívül raktárakat, sőt fegyverjavító műhelyt is elhelyeztek. Ezekben a raktárakban azonban leginkább a védelemhez szükséges hadianyagot (lövegekbe, szakállasokba való golyókat, faggyút, puskalövedékek céljára szolgáló ólmot és ónrudakat, amelyekből a puskás katona egy kisebb baltával vágott le — amikor szükségesnek mutatkozott — egy olyan darabot, amellyel puskáját megtölthette, kész puskagolyók ugyanis a XVI. században még nem voltak) tároltak. Ugyancsak az udvaron és a raktárakban kaptak helyt a különféle szerszámok: csákány, vermelő, kapa, ásó, fejsze, csáklya stb.

A nagyobb rések javítására, illetve eltorlaszolására szolgáló hosszú, 10—12 m-es boronafákat és a fonáshoz való gallyakat azonban nem itt, hanem az összekötő falak aljában helyezték el, mivel a szűk bástyaudvarban ezeket tárolni nem lehetett.

Az elmondottakhoz még annyit: téves némely történésznek az az állítása, hogy a bástyákat a boronából épített várakban is kőből készítették. Ebből csak annyi igaz, hogy eredetileg számos várunk bástyáit kőből szándékoztak megépíteni, de a kőbástyákból rendszerint csak egy vagy kettő készült el. A felmerült nagyobb költségek miatt a további kőből való építés abbamaradt, s a többi bástyát már boronából készítették. Így volt ez még a Bécset védelmező és különös gondossággal megépített Győrben is. Tudjuk, hogy Szigetben is csak egyetlen bástya készült el kőből, ezért is nevezték azt el Kőbástyának. Sőt a legkésőbb és talán a legmodernebbül épült Érsekújváron is ez volt a helyzet.

A végvárak általában véve három részből állottak:

a) *A belsővárból,* amely leginkább középkori maradvány volt, még régi kőfalakkal, de a korszerűsítés idején gyakran magyar módon épített bástyákkal. Rendszerint itt lakott a várkapitány — mégpedig a régi úri várkastélyban — a szolgáló személyzettel és a végház gazdasági ügyeit intéző számtartói hivatallal. Ehhez tartoztak: a számtartó, az írnok, a kulcsár és a különféle raktárak felelős kezelői.

A gazdasági hivatal vette át a falvakba kiküldött hadnagyok által beszedett adót, terményt, állatokat stb., amelyekről pontos elszámolást kellett vezetnie. Ő tartotta nyilván a zsoldjegyzékben a várvédő katonaságot, ő fizette ki — már amikor volt pénz — az azoknak járó zsoldot.

A hadianyagot — puskapor, tüzes labda, kén, salétrom, faszén stb. — azonban rendszerint hozzáértő katonaember vette át, és megfelelően tárolta, annak jóságáért ugyanis csak az ilyen ember felelhetett.

A gazdasági hivatal gondoskodott továbbá a katonacsaládok élelmiszerének beszerzéséről, kiszolgáltatásáról — amit úgy kell elképzelnünk, ahogyan korábban a gazdasági cselédek kapták a konvenciót, csak természetesen havonta, és másfajta élelmiszerekben —, úgyszintén a lovak és egyéb állatok részére szükséges széna, szemestakarmány beszerzéséről, elhelyezéséről és kiadásáról.

b) *A külsővár* volt a tulajdonképpeni derékerősség, de általában véve nem mindenhol, mert voltak olyan váraink, ahol a külsővár a derékerősségnek csak jobb oltalmára épült, mint pl. Egernél. A derékerősség megtartásától függött a győzelem. Egy vitézül megoltalmazott várnak dicsőségére szolgált, ha sikerült az ellenség ostromát visszaverve attól megszabadulni. Ez, mint korszerű építmény (már amennyire a rendelkezésre bocsátott összeg ezt lehetővé tette) jóval terjedelmesebb volt a belsővárnál, mert itt kellett *elférnie* (szándékosan húztuk alá ezt a szót, mert egyetlen végvárunkban sem volt olyan sok férőhely, ahol mindent, amire egy megszállás idején szüksége lehetett a várnak, kényelmesen el tudtak volna helyezni) ostrom idején nemcsak a várvédő katonaságnak és családjaiknak, hanem a sokféle hadianyagnak, élelmiszernek, élő állatoknak és egyéb készleteknek is. És itt nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy veszedelem idején a végvárban kellett elhelyezni az

odafutott szegénységet és családjaikat is, gondoskodva élelmezésükről, ha kellő mennyiséget nem hoztak magukkal.

Mint fentebb megállapítottuk, a végház megtartása a derékerősség megvédelmezésétől függött, mert ennek összekötő falai és bástyái terjedelmesebbek voltak és erősebben épültek, mint a várost kerítő falak, vagy akár a belsővár falai.

Sok végvárunkban — főként a lovasság miatt — a katonaság nagyobb részét a városban helyezték el, de ha volt a vár mellett huszárvár, akkor a lovasság abban kapott szállást. A gyalogosok egy része ugyan bent lakott a külsővárban, de azért rendesen jutott belőlük a városba is, sőt Szigetben a békesség idején a katonaságnak csak egy kis része kapott helyet a külsővárban.

A külsővárban lakott az udvarbíró és a várnagy. Az utóbbira tartozott a végház építményeinek karbantartása, továbbá felelős volt azért, hogy minden szükséges anyag megfelelő helyen legyen elhelyezve, és ebben rend legyen. Ugyanitt laktak a különféle szertárak és raktárak kezelői, továbbá a kocsisok, lovászok, béresek, mert a nagyobb végvárakban ilyenek is voltak. Tudjuk, Szigetben, annak nyugati részén egész nagy gazdasági udvar volt, ló- és marhaistállókkal, disznóólakkal. Végül minden nagyobb várban volt templom és pap, sőt sok helyen tanító és iskola is. Valami kényelmes, bő hely tehát nem volt a külsővárban, de általában véve a végházban, ha szűkösen is, de mindennek el kellett férnie.

A külsővár legjobban védett helyén, egy különösen erős falú, toronyszerű épületben volt elhelyezve a lövegek és a puskák részére szükséges lőpor, az ennek előállítására szolgáló salétrom, szén, kén, gyanta, továbbá különféle zsiradékok és szurok, amelyekre ostrom idején nagy szüksége volt a végháznak. Ezt az épületet rendszerint mély árokkal vették körül, és mind éjjel, mind nappal erős őrség vigyázta.

Meg kell még említenünk, hogy abban az esetben, ha a város elesett, vagy azt gyengesége miatt előre ki kellett üríteni, akkor még a város polgárságának — s ezek között is főleg a nélkülözhetetlen iparosoknak — is helyet kellett szorítani a derékerősségben.

A falak és bástyák tetején erős sövénykerítést — vagy deszkapalánkot — is állítottak. Egyrészt azért, hogy védelmet nyújtson a várőrségnek az ellenség puskagolyói és nyilai ellen, másrészt, hogy a várba egy magasabb helyről ne lehessen belátni. Ez nagyon fontos dolog volt, mert ha az ellenség felderítette, hogy a bástyákon hol, milyen lövegek és szakállasok vannak felállítva, hol őrzik a puskaport és hadianyagot, hol vannak az élelmiszerraktárak stb., akkor tarackjaival ezeket a helyeket lőtte, és igyekezett bennük minél nagyobb kárt okozni.

Mint azt már a korábbiakban is megállapítottuk, az olasz egyetemeken kidolgozott korszerű erődítési elvek a nagyobb hatású lövegek és egyéb tűzfegyverek keresztűzének alkalmazására voltak alapítva. Ezek a modern vártervezők voltak az elsők, akik szabályként mondották ki, hogy legfontosabb a védelemnél a jó kilövés, a kereszttűz, mert ez okozhatja mindenkor az ellenségnek a legnagyobb veszteséget. Ennek érdekében találták ki a cavallerókat, magyarul ágyúdombokat is, mert előfordult, hogy a vár körül sok helyen mélyedés, vagyis olyan holt-

tér volt, amelyet a bástyák lövegeivel nem lehetett belőni. Csak természetes, hogy az ellenség igyekezett ezeket saját előnyére kihasználni úgy, hogy azokba helyezte el lövegeit, mert ott nem tudtak a várvédő tűzfegyverek nekik ártani. A cavallerókat is — akárcsak a bástyákat — a várak két egymással szemben fekvő sarkára emelték, hogy az ott felállított lövegek egymással összedolgozva kereszttűz alá vehessék az ellenség faltörő lövegeit és főképpen magasan épített ostromkastélyait, amelyek különösen nagy károkat tudtak okozni a vár ágyúiban és védelmi berendezéseiben. Sőt ezekről a cavallerókról meg tudták akadályozni az ellenség műszaki munkálatainak — például a megközelítő árkok elkészítése — végzését is.

Ilyen lövegdombokat a törökök is készítettek a várak ostrománál. Ezeket várvédőink — bizonyára toronyszerű építésük miatt — kastélyoknak nevezték el. Horváth Márk szigeti kapitány az 1556. évi ostromról részletes jelentést küldött a királynak, s ebben — bár nem egészen világosan — leírja, milyenek voltak ezek a kastélyok. A jelentés és az akkori ostromleírások ismeretében — megállapításunk szerint — egy ilyen kastély kb. 20—22 m hosszú dombból készült, amelynek oldalait erős sövényfal kerítette. Ezen a dombon még két másik, hasonlóképpen kialakított emeletet építettek, s mind az alsót, mind a felsőt még sövénnyel összefont boronakerítéssel is megerősítették. Mégpedig olyanformán, hogy a boronafal felső része még mellvédül is szolgált, amelynek a vár felőli részét még homokzsákokkal is megrakták, ezek között kilövésre réseket hagyva. A legalsó szintre nagy valószínűség szerint ostromágyúkat állítottak föl, sánckosarak védelme mellett, ahonnan a nagy kő- és vasgolyókkal a fal boronáit igyekeztek kitörni, vagy legalábbis kimozdítva kidönteni. A kastély harmadik emelete egy boronából ácsolt torony volt, amelyre puskás janicsárok kerültek, akik így a kb. 10 m, vagyis a várfalat legalább 2 méterrel meghaladó magasságból sűrű puskatüzet zúdítottak a bástyák védőire, hogy ezzel egyrészt saját lövegeik munkáját elősegítsék, másrészt az ellenfél védelmét megbénítsák. Az építmény jó elgondolásra vallott, de Horváth Márk és vitéz hadnagyai hadi tudományával szemben mégis csődöt mondott, mert a védők egy nagyobb szabású kitöréssel mindkét kastélyt elpusztították.

Horváth Márk szűkszavú katonaember lévén, nem volt barátja a sok magyarázásnak, ami az ő idejében talán elég is volt, de nekünk sajnos már nem. Nem mondja, hogyan mentek fel a kastély emeleteire. Valószínűnek kell tartanunk, hogy az alsó emeletre, ahová a lövegeket állították, földből lejtős feljáró vezetett, míg onnan tovább vagy lajtorján, vagy deszkalépcsőn. A körülmények ismeretében azonban meg kell említenünk, hogy elképzelésünk szerint a törököknek kétféle kastélyaik lehettek. Olyanok, amelyekre lövegeket is állítottak, és olyanok, amelyek csak puskások számára készültek. Azt sem lehet világosan kivenni a jelentéséből, hogy a harmadik emelet hosszú boronákból, vagy pedig ugyanúgy, mint az alsó készült. Lehetséges, hogy csak hosszú boronákból, mert a puskásoknak az is megfelelt.

A tűzfegyverek nagyobb hatása következtében a XVI. században a várak védővonalát is kijjebb kellett létesíteni. Így jöttek létre ugyanis a

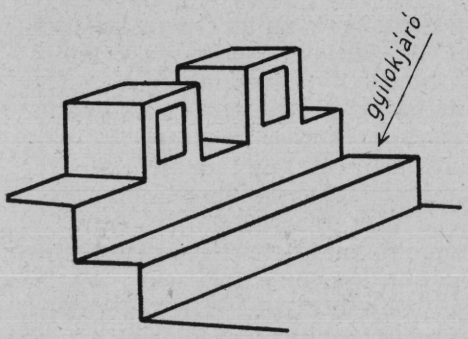

9. sz. ábra
Pártás falrész lőrésekkel és gyilokjáróval

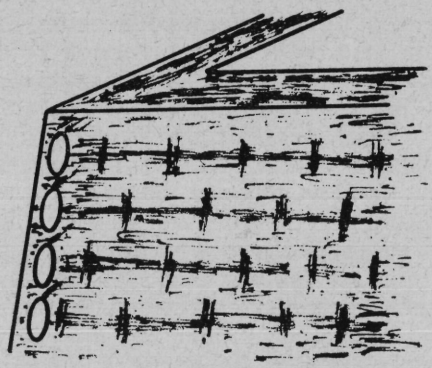

10. sz. ábra
Rótt fal

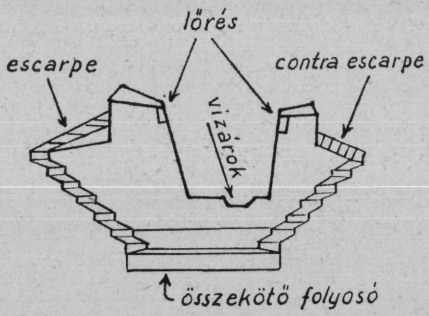

11. sz. ábra
Védőmű vízárokkal

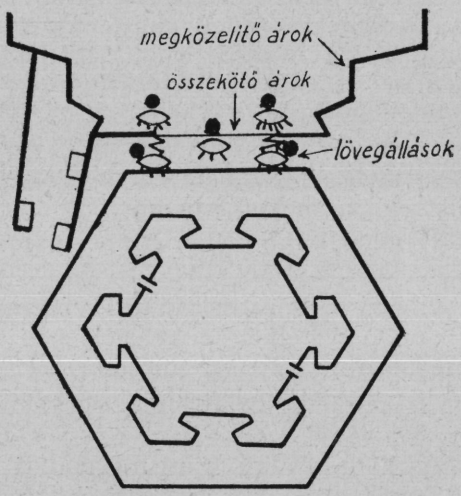

12. sz. ábra
Fülesbástyák

védelemre berendezett árkok. Ezek úgy voltak megépítve, hogy alig egy-másfél arasznyira emelkedtek csak ki az árok vízszintje fölé. A vízszint fölötti sávból mindenfelé lövőrések tátongtak úgy, hogyha az ellenségnek sikerült is a vizet levezetni, azt még az árok előtt, vagy magában az árokban meg tudták semmisíteni. Építettek olyan védőárkokat is — mindkét oldalukon lövőrésekkel —, amelyeknek folyosói az árkok alatt összeköttetésben voltak egymással. Ha az ilyen árokba behatolt az

ellenség, úgy azt nemcsak szembe, hanem egyszerre hátba is lehetett támadni. Az ilyen védőműveknek koffer, magyarul árokvédő volt a neve. Tudtunkkal ilyeneket az olasz várépítő mesterek nálunk nem készítettek, mert a török műszaki csapatok előszeretettel és nagy szakértelemmel tudtak aknákat ásni a védőművek, sőt az ilyen védelemre berendezett árkok alá is. A 11. sz. ábrán a fentebbiek szerint, a várak külső falain kívül védelemre berendezett vízárkok keresztmetszete látható. Ezeknél a védőműveknél az volt a fontos és a cél, hogy az escarpe minden egyes pontjáról jó kilövés, de emellett az embereket is oltalmazó biztonságos fedezék is legyen. Evégből az árok túlsó oldalát, a contra escarpét úgy képezték ki, hogy az megfelelő távon lejtős és olyan lapos legyen, amelyen az ellenség sehol se találjon magának fedezéket, sőt, ha a lapos, sima lejtőre kerül, ott a legnagyobb mértékben ki legyen téve a védők tűzfegyvereinek. Nálunk a falak alatt, azoknak hosszában inkább aknafigyelő folyosókat létesítettek, amelyekbe az ellenség aknáinak (minéinek) szükségképpen bele kellett ütközniük, amikor is el lehetett pusztítani őket. De az is előfordult, hogy az ellenség aknaásását az aknafigyelő folyosókban már előbb észrevették dobok bőrére helyezett borsószemek, sörétek vagy még inkább tálakba öntött víz által. Ha ugyanis a borsószemek mozogni kezdtek, illetve a tálban a víz mozgásnak indult, az azt jelezte, hogy a török aknát ás a bástya alá. Az ásás irányát pedig a vizestálaknak ide-oda való elhelyezésével, aszerint, hol mozgott benne legjobban a víz, már meg tudták állapítani.

A várak építésénél, illetve ezek megtervezésénél két cél vezette az olasz egyetemeket, éspedig:

1. A falakat minél erősebbé, ellenállóbbakká tenni, legalábbis a nehéz vasgolyók beütései ellen.

2. Erős boltozattal ellátott védőműveket építeni, jó kilövő résekkel, ahonnan az ellenség lövegeit széjjel lehessen lőni, illetőleg rohamait megtörni. A boltozott tüzelőállások egymás mellett, de jó, ha egymás fölött is vannak, mégpedig kettő, sőt három is, azért, hogyha az egyiket telitalálat éri, a többi tovább folytathassa a tüzelést.

Az ilyen elvek szerint megépített várak ellen találták ki azután az ostromló seregek hadvezérei és mérnökei a vár felé cikk-cakkban haladó árkokat, amelyek közül a széleseket — amelyekben már lövegeket, lőszert és egyéb terjedelmes anyagokat is lehetett szállítani — megközelítő árkoknak, az ezeket egymással összekötő keskenyebb árkokat pedig futóárkoknak nevezték. Voltak ezeken kívül még olyan árkok is, amelyek a nagy faltörő lövegek felállítási helyéhez vezettek, mert ezeket is egyre közelebb tolták.

A további fejlődés a váraknál a fülesbástya alkalmazása volt. (Lásd a 12. sz. ábrán Érsekújvár várát, sarkain már fülesbástyákkal.) Ez abban különbözött az ó-olasz típusú vagy szögletes bástyáktól, hogy ezeknek jobb és bal sarkán hosszabbítást, fület alkalmaztak, amelynek olasz neve orechion volt. Az így kialakított bástyák előnye abban állt, hogy a fülek és a várfal között folyosószerű üres köz, de mondhatjuk úgy is, hogy

zsákutca létesült, ahová a várárok vizét is bevezették. Ennél a bástyánál a lövegeket már nem a bástyatetőn, hanem a bástyafül folyosójának végébe beépített ágyútermekben állították fel. Ily módon az ostromló tüzérség e lövegek ellen lefogó tüzet már nem lőhetett. A várvédő lövegek a korábbiaknál tehát sokkal nagyobb biztonságban voltak. Azonkívül ezekből a jól elhelyezett ágyútermekből oldalazó és kereszttűzzel szinte lehetetlenné tették a bástyák megközelítését — akármilyen futóárkokkal is. Az így megépített törökkori várunknak legszebb és még ma is épségben levő példánya az Ottávio Baldigara tervei szerint megépített Eger. Sajnos itt is a pénz hiánya tette lehetetlenné, hogy ez a kiváló olasz mérnök a munkát befejezhesse, s távozása után már nem folytatták, úgyhogy mindvégig befejezetlen is maradt. Baldigara a következőkben fejtette ki elgondolását: a bástyák és falak előtt levő árkokba vizet kell bevezetni, ha ez a helyi terep miatt — mint Egernél is — nem volt lehetséges, akkor a falak aljában a földszint alatt, hosszanti irányban aknafigyelő folyosókat kell készíteni. (Ezek tulajdonképpen már előre elkészített ellenaknák voltak, ahonnan a török aknászok ásását meg lehetett figyelni, sőt az előbbiekben elmondottak szerint azoknak pontos irányát is meg lehetett állapítani. Csak arra kellett ügyelni, hogy az aknafigyelő folyosóban megfelelő előkészülettel fogadják az ellenséget.) Minden egyes bástyán, a fülek belső oldalán két olyan széles és magas zárható vasajtó legyen, amelyeken egy-egy lándzsás vitéz éppen csak átbújni tud. Ezek az ajtók béke idején be legyenek falazva, sőt azokról csak a kapitány és egy-két magasabb rangú vártiszt tudjon. Csak ostrom idején kell a falazást eltávolítani, és a vasajtókat nyitásra készen tartani. (Ezek a vasajtókkal takart nyílások a valóságban lőrések voltak, s azt a célt szolgálták, hogy a falakig netán eljutott ellenséget azokból teljes biztonsággal és könnyűszerrel lehessen tűzfegyverekkel elpusztítani.) Az orechionok védelme alatt erős, kétszer boltozott kazamaták épüljenek a lövegek számára, egymás mellett vagy fölött kettő, sőt három is, hogy így a tüzelés a legveszedelmesebb esetben sem szünhessen meg. A lőrés, amelyik legközelebb van a szemben levő várfallal, úgy és olyan helyen legyen megépítve, hogy onnan a várfalnak egész hosszát, valamint a saját fülnek egész belső oldalát és az árok egész szélességét tűz alatt tarthassa, illetve a szomszédos bástya ugyanilyen módon és helyen elhelyezett lövegeivel kereszttűzzel elárasztható. Az ágyútermek a két bástya között megfelelőképpen épített folyosóval összeköttetésben álljanak, hogy a bástyák parancsnokai egymással érintkezni tudjanak, másrészt pedig a lövegekhez szükséges puskaport, golyókat, faggyút stb. gyorsan oda lehessen szállítani, ahol azokra szükség van. A vízárkon túl (az ellenség felé) még egy száraz árok is legyen, nagyobb akadályul.

Bár Baldigara pénz hiányában nem tudta kitűnő tervét megvalósítani, mégis kétségtelen, hogy az egri vár az átépítés után sokkal korszerűbb és erősebb lett, mint volt 1552-ben. Ennek ellenére azt 1596-ban a török nem is nagy fáradsággal és áldozattal elfoglalta. Mi volt ennek az oka? Megállapításunk szerint az, hogy Nyáry Pál várkapitány, aki egyébként sem volt alkalmas e posztra, nem értette a dolgát, s gyönge volt ahhoz,

hogy Zrínyi Miklóshoz vagy Dobó Istvánhoz hasonlóan, erős kézzel a védők között rendet teremtsen, és a fegyelmet helyreállítsa.

Itt még csak annyit kell megjegyeznünk, hogy ezek a fülesbástyák nálunk csak a 70-es években kerültek elsőízben megépítésre.

A VÉGVÁRAKHOZ TARTOZÓ KERÍTETT VÁROSOK

Az előbbiekben már elmondottuk, hogy a végvárakat az országba vezető nagy forgalmú utak mellett épült városok mellé, vagy hegyre, ha pedig ilyen nem volt, rendszerint folyóvízzel határolt helyre építették, ahol alkalom nyílott arra, hogy a folyó vizét a várfalak és bástyák alatt, valamint a várost körülvevő falak és bástyák alá is bevezethessék. Ez nagyon fontos és szükségszerű védelmi mód volt, mert a XVI. századi — de még a későbbi váraknál is a minél nagyobb víz adta az erősség számára a legjobb oltalmat. Ezeket a városokat már a XV. század első éveiben kerítették be falakkal és látták el tornyokkal. De a XVI. század közepén az ország belsejében, Budán kívül, még alig volt egy-két kerített városunk, s így, amikor az új végvári vonal kiépítése megkezdődött, ezeket az új végek melletti városokat is védelemmel kellett ellátni. Mivel itt is a sürgős építés és a pénzhiány játszotta a legfőbb szerepet, e városokat már csak boronafallal és boronabástyákkal erősítették meg. Ugyanekkor készültek el a városok körül a sáncok is. Először csak egy, de később a veszedelem növekedésével legalább még egy sáncárkot vontak a város köré, s abba, ha volt rá lehetőség, mindig vizet vezettek be.

Egyes városoknak, mint Kassának, Pozsonynak s a felvidéken még néhánynak voltak már kőfalaik is, de csak vékony, magas tornyokkal megerősítve. Ezeken a helyeken most nemcsak a falakat vastagították meg — ha volt rá mód kőből —, de a vékony tornyokat csaknem mind lebontották, s helyükbe erős kerek bástyákat építettek a sarkokra. Sőt néhány helyen — mint pl. Besztercebányán — az ágyúdombot, cavallerót helyettesítő magas, vaskos bástyát (Mészáros bástya) is építettek, hogy lövegeiknek, sőt puskásaiknak is jó kilövésük legyen. Kassa pedig a régi kőfalon kívül még egy bástyákkal megerősített palánkfalat is épített a jobb védelem céljából. A városok külső vízárkai előtt a legtöbb helyen még 2 m magas, hegyes karókból készült kerítést is állítottak. A városokba rendszerint 3—4 kapun keresztül lehetett bejutni. Ezeket este bezárták, s a felvonóhidakat is felvonták előttük. A városokból kivezető utak a víziárkokon keresztül hidakkal voltak ellátva, s a külső fahíd előtt, ott, ahol az út miatt a karókerítés megszakadt, sorompót készítettek, amely előtt mind éjjel, mind nappal őrség állott. Az őrség megszállás idején bevonult a városba.

A városok kellő megerősítését egy gátló tényező befolyásolta, mégpedig az, hogy legtöbb nem kerekded, hanem hosszas formában épült, s így a jó védelmi berendezések kialakításához szükséges sokszög alak hiányzott. Így Nagyszombat, Esztergom, Sziget stb. mind hosszú téglalap alakban épült, ami nem kis oka volt Esztergom és Sziget elvesztésének is. Ezen a bajon csak úgy lehetettt volna segíteni, ha a hosszas oldalak elé a korszerű védelem kialakításához megfelelő sokszög alakú külső

várost építenek, ahol a szögek csúcsára kerek vagy szögletes bástyákat építettek volna. Természetesen az egyes bástyáknak egymáshoz való távolságánál itt is a tűzfegyverek hatótávolsága lett volna az irányadó.

A hosszú, egyenesen futó falak hátrányain, amelyek oldalozásra semmi lehetőséget nem nyújtottak, úgy igyekeztek segíteni, hogy a közbül álló kapukat bástyaszerűen építették át, hogy azok tetejére lövegeket állítva a kapuk és a két sarokbástya közeinek előterét kereszttűzzel pásztázni tudják. Mindez azonban keveset segített, ez volt az oka annak, hogy a városokat ostron idején csak néhány napig lehetett tartani, mert a törököknek is volt annyi eszük, hogy lövegeik tüzét először a közbül álló kapura koncentrálják, s ha azt sikerült lerontaniuk, a két, egymástól messze álló sarokbástya már nem volt képes hivatását teljesíteni. Sajnos, költségfedezet hiányában a városok korszerű megerősítése sok kívánnivalót hagyott hátra. Nálunk szó sem lehetett olyan sokszögű városforma kialakításáról és megfelelő korszerű védőművek megépítéséről, mint ahogyan azt Bécsnek korabeli metszeteiből láthatjuk.

Bár a városoknak a végekhez való csatolása a már említett okoknál fogva elmaradhatatlan volt, megvoltak a hátrányai is. Az a körülmény, hogy a katonaság nagy részét — főleg a huszárságot — a városban szállásolták el, már egymaga sok összeütközésre adott okot. De nem volt ritka eset az sem, hogy a kapitányok a védelem szempontjai érdekében olyan szolgáltatásokat is kívántak a városi polgároktól, amelyekre azok kötelezve nem voltak. A XVI. századbeli végvárak története tele van ilyen, a királyhoz felterjesztett panaszokkal. Bár az uralkodó legtöbbször a polgárság javára döntött, ez azonban nem volt gyökeres megoldása az állandó bajoknak, ami az akkori háborús világban nem is lehetett másként. Nehézségekkel járt hosszabb megszállás idején a városi lakosság élelmezése is, noha a lakosság — asszonyokkal, gyermekekkel és az öregekkel együtt — sok helyen nem érte el a 2500 főt sem.

A XVI. század közepéig a végvári városok általában véve kerek bástyákat építettek, a 60-as évekre azonban már a legtöbb város áttért a korszerűbb, a védelemre sokkalta megfelelőbb szögletes bástyákra. De ezek a bástyák is, akár csak a falak, nagyobb részben magyar módon épültek, ami azzal járt, hogy javításukon, illetve megújításukon állandóan dolgozni kellett.

Huszárvárak. Miután a török mind békében, mind pedig háború idején állandóan portyázott s előszeretettel igyekezett a magyar király fennhatósága alá tartozó falvakat és városokat megtámadni és kirabolni, sőt a munkaképes férfiakat és a szép nőket rabszolgának elhurcolni, múlhatatlanul szükség volt a lakosság védelméről gondoskodni. Mint tudjuk, a török portyázó lovasságnak legmegfelelőbb és legveszedelmesebb ellenfele a magyar könnyűlovasság, a huszárság volt, ezért ez volt a legalkalmasabb fegyvernem a falvak és városok védelmére, amelyet állandóan szaporítani kellett, mert különben még a megmaradt országrész is elpusztult volna.

Ahol a külsővárban volt elegendő istálló, pajta és a huszárok családjai elhelyezésére, ott a huszárságot a külsővárban szállásolták el. De ahol a külsővárban erre nem volt lehetőség — márpedig ez a leg-

több helyen így volt —, ott vagy a végház melletti falakkal és bástyákkal megerősített városban kaptak helyet, vagy pedig a végház mellett részükre egy külön huszárvárat építettek. Előfordult azonban olyan eset is, hogy szükségesnek látszott a huszárságot a végvártól távolabbi helyekre telepíteni, ahol azután teljesen önálló erődben szállásolt el. Ebben az esetben a huszárok parancsnoka csak a hozzá illetékes végvár kapitányának volt alárendelve.

Milyen volt egy ilyen huszárvár? Nem szabad itt valami nagy, erős falakkal, bástyákkal, ezek előtt széles és mély vízzel telt árkokkal, ezek előtt latorkerttel és kihegyezett karókból készített kerítéssel megerősített várra gondolnunk. A huszárvár nem igényelt nagy költséget. Felépítése általában véve igénytelenséget árult el, mert hiszen a huszárságnak nem az volt a feladata, hogy a török hódítást visszaverje, akár erősebb török hadsereggel szemben is, hanem az, hogy a falvak és városok dolgozó népét, akikre szüksége volt az országnak, az ellenség pusztításától megvédelmezze. Az ilyen vár rendesen négyzet vagy ötszög alakú volt, földdel megtámasztott magas boronapalánkkal kerítve, amely vízzel, vagy ha ilyen nem volt, száraz árokkal még külön is meg volt erősítve. Előfordult, hogy a sarkokon kisebb bástyák is állottak, de ezek magasan kinyúltak a falból, és nem annyira védelemre, mint inkább a környék megfigyelésére szolgáltak. Ágyú vagy másfajta löveg egynél több nemigen volt a huszárvárban, ezt is inkább jeladásra használták, hogy elsütésével a végházat, a környék palánkjait és kastélyait, továbbá a falvak és a városok népét figyelmeztesse a közelgő veszedelemre. Magában a várban hosszú boronafából épített istállókban voltak elhelyezve a lovak, s mellettük aludt éjszaka a huszár is. A legénység egy része mind éjjel, mind nappal őrszolgálatot teljesített. A huszárvárban volt néhány raktárépület, főleg a szemestakarmány és a nélkülözhetetlen felszerelés számára, azután kovácsműhely, mert hiszen a sok lovat, nem kevésbé a különféle szállításokat, (széna, szalma, szemestakarmány, élelmiszer, vasanyag stb.) végző szekereket sűrűn vasalni kellett. Voltak benne a huszárság családjai, nemkülönben a tisztek és a parancsnokoló hadnagy lakásául szolgáló faépületek, pajták stb. (A pajtás szó talán éppen egy ilyen huszárvárban keletkezett.) Végül volt a várban valamilyen kulcsár féle is, aki átvette és kiadta a különféle, embereknek és lovaknak való élelmiszereket és egyéb anyagokat. Ha nappal a figyelő őrszemek valahonnan füstöt láttak szállni az ég felé, ezt azonnal kürtszóval jelezték a parancsnokló tisztnek, aki azután a helyzetnek megfelelően intézkedett. Ha szükségesnek tartotta, akkor esetleg a huszárság felét egy tiszt vagy altiszt parancsnoksága alatt kiküldte a megadott irányba, hogy az a portyázó törökkel szembeszálljon, azt szétverje, vagy elűzze. Ha túlerőben volt az ellenség, akkor visszament, és jelentést tett a hadnagynak, aki a szükséghez képest intézkedett. A huszárok kiküldése gyorsan történt, mert azoknak a fele mind éjjel, mind nappal teljes fegyverzetben készenlétben volt, a kapu felvonóhídjának leeresztése után gyorsan kiroboghatott a várból. Az ilyen huszárvár kisebb ellenséges csapatoknak ellenállott, s ebben segítségére volt a környékről oda befutott szegénység is. De ha nagy és erős török had vonult ki ellene,

akkor a huszárok családjaikat és értékeiket hamar szekerekre rakták, a várat mind a négy sarkán fölgyújtva odahagyták, és bevonultak a fölöttük parancsnokló kapitány végvárába. Ilyen esetben a huszárság parancsnoka a hírvivő útján köteles volt a környék lakosságát a veszedelemről értesíteni, megmondva azt is, hová, mely várba meneküljenek. Erre azonban sokszor nem volt idő, különösen éjszaka, mert a török értette a módját, hogyan kell meglepni a védtelen falvakat: előfordult, hogy meglepte magát a huszárvárat is, sőt tudunk eseteket, amikor hanyag figyelőszolgálat következtében felgyújtották a várat, és a benne levők közül sokan bennégtek.

A fentiek természetesen csak a kikülönített huszárvárakra vonatkoznak, mert ha a huszárok a külsővárban, illetve a városban voltak elszállásolva, akkor a várkapitány esetről esetre kiadott rendelkezése szerint teljesítették szolgálatukat. Ilyen kikülönített huszárvárak ritkán fordultak elő, a nagyobb végvárak ugyanis — mint Győr, Komárom, Érsekújvár, Léva stb. — a városban helyezték el a huszárságot, de a mögöttes, kisebb, sokszor főúri várakban is tartottak huszárokat nemcsak a saját, hanem a várhoz tartozó falvak népének oltalmára is. Mindamellett a végek között palánkok és kastélyok is voltak, amelyekben szintén volt huszárság elhelyezve.

Palánk. A végházrendszerhez tartozó várak egyik neme volt a palánk, amely csupán annyiban különbözött a vártól, hogy kisebb és gyöngébb volt a felszerelése; és hogy parancsnoka, aki már gyakran kapitányi rangot viselt, a végvár parancsnokának volt alárendelve. Egyébként a palánk is meglehetősen terjedelmes erősség volt, boronafalakkal kerítve és a sarkain nagyobb bástyákkal ellátva, védőárkokkal és karókerítéssel is megerősítve. Tüzérségi felszerelése, akárcsak a nagy végházaké, szegényes volt, éppen így a legénysége is, amely ha hosszabb ideig nem kapta meg a zsoldját, innen könnyebben megszökhetett, mint a nagy végvárból, ahol több ember teljesített szolgálatot, és jobban is vigyáztak rájuk. A palánkban is éltek huszárok, hajdúk, pattantyúsok (így nevezték magyarul a tüzéreket). Volt benne külön gazdasági hivatal számtartóval és azonos számú személyzettel, mint a nagy végházakban. A palánk feladata is ugyanaz volt, mint a nagy végvárnak: ha közeledett az ellenség, kötelessége volt ellenállni mindhalálig, bár ilyen — akármennyire is előírta a törvény — Zrínyi Miklós után már nem volt szokásban. A várakat feladó kapitányokat egy-két esetben lefejezték, de többnyire királyi kegyelemmel megszabadultak a halálbüntetéstől.

A palánkban is — akárcsak a várban — boronákból épített házakban lakott a védőőrség családjával, a huszárság hosszú, nagy istállókban; voltak benne raktárak, pajták, a kapitány és vártisztek számára csinosabb épületek. Volt külön számtartója, ez alá beosztott személyzettel, udvarbírója, tiszttartója, aki a palánkhoz tartozó falvak népének adó- és egyéb szolgáltatásait vette át és szállította be a végházba. Veszedelem esetén a falvak népe — sok esetben jószágával együtt — a palánkban húzódott meg.

Egyes történészek a palánkot és a kastélyt egynek veszik, pedig lényeges közöttük a különbség. Elöljáróban csak annyit, hogy a palánk

minden tekintetben magasan fölötte állt az alárendeltebb helyzetű kastélynak. Hogy ez így volt, azt nem nehéz bizonyítani. Palánk volt pl. a drégelyi vár alatt, annak szűk és védelemre teljesen alkalmatlan volta miatt épült Palánk vára, amelyben — mint azt *Matunák Mihály:* Drégely várának története című könyvében nagyon helyesen megjegyezte — már kapitány volt a parancsnok, aki főúri családból származott, s az volt a feladata, hogy Léva és Korpona között elállja a török útját a bányavárosok felé. Ugyanis mind Léva, mind Korpona végvárak a bányavárosokat oltalmazták, s mivel Léva Korponától meglehetősen nagy távolságra van, szükséges volt, hogy ott Drégely eleste után egy annál nagyobb, erősebb és védelemre alkalmasabb várat iktassanak be.

A kastélyok tulajdonképpen nem is annyira várak, mint inkább a nagy végházaknak előretolt őrállomásai voltak. Fő céljuk a végvároknak meglepetéstől való biztosítása volt. Kötelességükké tartozott a végvár kapitányát az ellenség minden megmozdulásáról, az onnan kapott hírekről értesíteni. Ennek érdekében a kastélyok parancsnoka — akinek tiszttartó volt a címe — állandóan megbízható embereket, kémeket járatott a hódoltsági területekre, azzal a feladattal, hogy újabb és újabb híreket szerezzenek az ellenségről. A kiküldött, sokszor egyszerű parasztemberektől — akik nem keltettek feltűnést — kapott hírek eredményeként nem egy jól megtervezett nagyobb szabású török vállalkozást hiúsítottak meg, ezért a fontosabb híreket a legsürgősebben kellett tiszttartójuknak jelenteni, aki azt azonnal továbbküldte a végvár kapitányának.

A kastélyokban mind éjjel, mind nappal szigorú őrszolgálatot tartottak, mert ezek voltak elsősorban kitéve az ellenség gyakran meglepetésszerű támadásának. Ezenkívül feladatuk volt még a környék jobbágylakosságának megoltalmazása. A jobbágyok a kastélyba hozták be a fizetendő pénz- és termény-, valamint állatjárandóságot, amit a tiszttartó a végvárba vagy a rendelkezésekben megadott helyre szállította be. Veszedelem idején a környék jobbágyai, családjukkal együtt ide menekültek, ami elég gyakran előfordult, mert a török előszeretettel portyázott a királyi területen. A tiszttartónak nemcsak a hadvezetéshez, hanem a várak erődítéseihez, sőt a mezei gazdálkodáshoz is értenie kellett. Ha nagyobb számú tüzérséggel és más fegyvernemmel megerősített ellenség közeledett, amelynek a kastély nem tudott volna ellenállni, akkor a tiszttartó a váracsot fölgyújtva odahagyta, s ő maga vitézeivel — lehetőség szerint a hozzá tartozó jobbágyokkal együtt — bevonult a fölötte illetékes végvárba.

A tiszttartónak kellett gondoskodni az alája beosztott legénység és családtagjaik élelmezéséről, zsoldjáról, a kastély jobb megerősítéséről, a lövőszerszámok és lőszerek beszerzéséről és karbantartásáról, valamint egyéb olyan anyagokról, amelyekre szükségük volt. A kastélyok őrszemélyzete 20—40 fő körül mozgott. Talán nem lesz érdektelen, ha megemlítjük, hogy pl. a szigeti végvárat délről Barcs, Babócsa, Sellye, nyugatról Szentlőrinc, észak felől pedig Szentmárton, Szenyér, Korotna és Segesd kastélyok biztosították. Ezek tiszttartói bizonyos számú vitézzel bevonultak Szigetbe, amikor a török hadsereg már közeledett feléje. Így

tudunk arról, hogy Babócsáról Bosnyák Márton, Szenyérből Orosztonyi Péter, Korotnáról Kobak Miklós vonult be egy kisebb számú csapattal 1566-ban Zrínyihez — a várvédő katonaság megerősítésére. Szentlőrinc ebben az időben már 10 év óta föl volt égetve, s mindössze egy torony maradt meg a kastélyból, amelyben néhány ember teljesített csak figyelőszolgálatot, de — véleményünk szerint — ezt a kis őrséget talán naponként váltva a végvárból küldték ki. Nem lehet kétségünk, hogy a többi kastély, sőt a görösgali palánk is küldött be Szigetbe segítséget, de erről írásbeli feljegyzés nem maradt ránk. Ezt a körülmények ismeretében csak feltételezzük, mert nem tartjuk valószínűnek, hogy Zrínyi az egyik helyről berendelt volna egy kisebb csapatot, a másik helyről nem. A várőrség rendkívül alacsonyan megszabott létszáma ezt szükségessé tette. A vár eleste után e kastélyok parancsnokai azokat felgyújtva és lehetőleg minden értéket szekerekre rakva odahagyták, amint ezt az egykorú írásokból olvashatjuk.

A munkához felhasznált irodalom

Szalay—Baróti: A magyar nemzet története 1—4. köt. Budapest, Lampel, 1895—1896.

Monumenta Hungariae Historica II. köt. Pest, Eggenberger—Geibel, 1857.

Hóman—Szekfű: Magyar történet II—III. köt. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1936.

Németh Béla: Szigetvár története. Pécs, Irodalmi és Könyvnyomda, 1903.

Magyar Törvénytár. Budapest, Franklin, 1899—1941.

Istvánffy Miklós: A magyar nemzet története 1490-től 1606-ig. (Ford.: *Vidovits György.* Debrecen, 1867.)

Karácsony Imre: Török történetírók, Evlia Cselebi. Budapest, MTA, 1896.

Thury József: Török történetírók. Budapest, MTA., 1896.

Thury József: Török történetírók. Pecsevi Ibrachim.

Barabás Samu: Zrínyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok I. köt. Budapest, MTA, 1898.

Pataky Vidor: Az egri vár élete. Eger, Érseki Liceumi Nyomda, 1934.

Galván Károly: Az egri vár. Budapest, Képzőművészeti Alap, 1958.

Matunák Mihály: Drégely és Palánk katonai szerepe a törökök alatt 1552—1593. Joerges Nyomda, 1901.

Sigetvári Emlékkönyv. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.

Hadtörténelmi Közlemények, 1968. 2. szám.

A HORTHY-HADSEREG DISZLOKÁCIÓJA 1920—1941 KÖZÖTT

Csima János

Az ellenforradalmi rendszer fennállása folyamán a magyar hadsereg diszlokációjában három periódust különböztethetünk meg.

Az első időszak 1920-tól 1927-ig tartott. Ezekben az években az első világháborúból győztesen kikerült nagyhatalmak Szövetségközi Ellenőrző Bizottsága (Magyarországon röviden csak „antantbizottság" néven emlegették) tartósan az ország területén időzött — és itt a trianoni békeszerződés rendelkezései értelmében közvetlen, szigorú katonai ellenőrzést gyakorolt.

A második időszak az 1927—1938 közötti éveket foglalta magában, és a Magyarországon tartózkodó antantbizottság távozásától[1] az első bécsi döntésig tartott.

A harmadik időszak 1938 őszétől 1941 nyaráig, a fasiszta Németország és Olaszország támogatásával végrehajtott területgyarapítások megkezdésétől a Szovjetunió elleni hadba lépésig tartott.

Az ellenforradalmi rendszer hadseregének diszlokációs elveit részben még a Monarchia korából öröklött és tovább ható tényezők, részben pedig az első világháború nyomán létrejött viszonyok és kölcsönhatások formálták, s a különböző szempontú meggondolások és cselekvések jórészt ezekre alapozódtak. A hadseregfejlődés történetének megismeréséhez, a témában való biztos eligazodáshoz a diszlokáció fejlődési folyamatának tanulmányozása elengedhetetlenül hozzátartozik, mert kialakulásának elemző vizsgálata kapcsán e szűkebb, speciális téma kereteit messze túlhaladó történeti, politikai összefüggések és tanulságok tárulnak fel. Olyanok is, amelyek egyébként talán rejtve maradnának.

1. DISZLOKÁCIÓ AZ ANTANTELLENŐRZÉS IDŐSZAKÁBAN (1920—1927)

Az első világháborút követő békeszerződés Magyarország számára legfeljebb 35 000 főnyi toborzott zsoldoshadsereg fenntartását engedélyezte. Tilos volt nehéztüzérséget, légierőt, páncélos egységet szervezni,

[1] Ellenőrző funkcióját 1927. május 1-ével átadta a Népszövetségnek. [Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban HL.) VKF 1. oszt. ált. — 5303/VI—1—1927.]

s a szigorúan meghatározott mennyiségen és fajtákon felül fegyvert megtartani, gyártani, vagy vásárolni. Ez a hadsereg — a nagyhatalmak szándékaival egyezően — csak az ellenforradalmi rendszer belső alátámasztására volt elegendő.

Az erők diszlokációját az első időszakban döntő mértékben a Monarchia idejében kialakult elhelyezési lehetőségek határozták meg. Az alakulatok befogadására a régi laktanyák szolgáltak, újak nem épültek. A gyalogság, lovasság és tüzérség hagyományos állomáshelyei és elhelyezési körletei szinte változatlanul megmaradtak.

A Monarchia idején — az akkori területi viszonyoknak megfelelően — Magyarországon 1912-ig hét (1913-tól hat) nagy kiterjedésű „honvédkerület" — az I. budapesti, II. szegedi, III. kassai, IV. pozsonyi, V. székesfehérvári, VI. kolozsvári, VII. zágrábi — volt.

Természetesen ez a felosztás az első világháborút követően kialakult új határok és területi viszonyok folytán megszűnt, de a megmaradt hagyományos garnizonok a kis létszámú hadsereg számára elegendő férőhelyet biztosítottak, és a Horthy-féle katonai vezetés 1921. június 1-ig kialakíthatta a realitásokhoz mérten azt a célszerűnek látszó, tartós jellegű diszlokációt, amely a húszas évek végéig már alig mutatott említésre méltó változást.

Budapest, Székesfehérvár, Szeged, Pécs, Miskolc és Debrecen már a Monarchia idején is „magasabb csapatparancsnokságok állomáshelyei" (Standorte der höheren Truppenkommandos), de rajtuk kívül még számos „katonavárost" és olyan helységeket sorolhatunk fel, amelyek katonai létesítményeikkel lehetőséget kínáltak az adott körülményeknek megfelelő diszlokáció kialakítására.

Érdekes összehasonlítanunk a parancsnokságok és a korabeli alakulatok diszlokációját azonos országterületeken, az 1912. évi és az 1921. júniusi helyzet egybevetésével:

1912:[2]	**1921 június:**[3]
I. Honvédkerület, Budapest:	**Budapesti katonai körlet:**
Budapesten hadtest- és hadosztályparancsnokság, gyalog-, lovas- és tüzérdandár-parancsnokság, két gyalogezred, huszárosztály, tüzérosztály, utászzászlóalj, vonatosztály, összekötő század. Esztergomban két, Jászberényben és Szolnokon egy-egy gyalogzászlóalj. Cegléden és Vácott egy-egy huszárosztály. Hajmáskéren hadosztály-tüzérparancsnokság és tüzérosztály.	*Budapesten körlet- és I. vegyesdandárparancsnokság, két gyalogezred, két tüzérosztály, utász-zászlóalj, összekötő század,*[4] *vonat- és autóosztag. Szolnokon és Cegléden egy-egy gyalogzászlóalj. Cegléden egy huszárszázad is. Vácott, Eszetergomban és Jászberényben egy-egy kerékpáros zászlóalj, Hajmáskéren tüzérparancsnokság, aknavető század, ősztől pedig egy tüzérosztály is.*

2 *Seidel:* Dislocation und Einteilung des k. u. k. Heeres, Wien, 1912.
3 HL. HM. eln. 1. oszt. — 196/titk.—1921. (mellékletek).
4 Híradó század akkori megnevezése.

V. Honvédkerület, Székesfehérvár:

Székesfehérvárott két dandárparancsnokság, két gyalogzászlóalj, huszárosztály. Győrben két gyalogzászlóalj, huszárosztály, Komáromban hadosztály- és dandárparancsnokság, két gyalogzászlóalj. Pápán huszárosztály.
zászlóalj, tüzérezred, huszárosztály, műszaki zászlóalj. Veszprémben két, Tatán egy gyalogzászlóalj. Pápán huszárosztály.

Székesfehérvári katonai körlet:

Székesfehérvárott körlet- és II. vegyesdandár-parancsnokság, ezredparancsnokság egy zászlóaljjal, összekötő század, vonat- és autóosztag, huszárosztály. Győrben két gyalogzászlóalj, tüzérosztály, utászszászlóalj, Komáromban gyalogzászlóalj, huszárosztály, tüzérüteg, aknavető század. Veszprémben és Tatán egy-egy gyalogzászlóalj. Pápán huszárszázad.

IV. Honvédkerület területén:

Szombathelyen ulánusezred-parancsnokság, gyalogzászlóalj, lovasosztály. Sopronban dandárparancsnokság, három gyalogzászlóalj, huszárezred-parancsnokság egy osztállyal, tüzérezred. Kőszegen, Körmenden, Nagykanizsán egy-egy gyalogzászlóalj. Nezsiderben, Zalaegerszegen, Keszthelyen egy-egy huszárosztály.

Szombathelyi katonai körlet:

Szombathelyen körlet- és III. vegyesdandár-parancsnokság, egy gyalogzászlóalj, tüzérüteg, vonat- és autóosztag. Sopronban (a város hovatartozása csak 1921 decemberében vált véglegessé) lovasdandár-parancsnokság, gyalogzászlóalj, huszárosztály, tüzérosztály, aknavető század. Kőszegen, Körmenden, Oroszváron, Zalaegerszegen egy-egy gyalogzászlóalj. Keszthelyen huszárszázad, Sárváron összekötő század.

I. Honvédkerület területén:

Pécsett dandárparancsnokság, három gyalogzászlóalj, huszárosztály. Kaposváron két gyalogzászlóalj, Nagykanizsán két, Tolnán pedig egy gyalogzászlóalj.

Kaposvári katonai körlet:

(Pécs 1921 augusztusáig jugoszláv megszállás alatt állt.) Kaposváron körlet- és IV. vegyesdandár-parancsnokság, két gyalogzászlóalj, huszárszázad, két tüzérosztály, aknavető század, vonat- és autóosztag. Nagykanizsán, Tolnán, Dombóváron egy-egy zászlóalj. Tolnán tüzérüteg is.

II. Honvédkerület területén:

Szegeden kerületi és dandárparancsnokság, két gyalogzászlóalj, huszárosztály, utász-zászlóalj. Kecskeméten (a budapesti kerülethez tartozott) huszárezred-parancsnokság egy osztállyal, gyalogzászlóalj. Békéscsabán és Kiskunfélegyházán egy-egy gyalogzászlóalj.

Szegedi katonai körlet:

Szegeden körlet- és V. vegyesdandárparancsnokság, három gyalogzászlóalj, utászszászlóalj, huszárszázad, tüzérüteg, aknavető század, vonat- és autóosztag, összekötő század. Kecskeméten gyalogzászlóalj, huszárosztály, tüzérosztály (másfél üteg). Békéscsabán és Kiskunfélegyházán egy-egy gyalogzászlóalj.

III. Honvédkerület területén:

Debrecenben két dandárparancsnokság, három gyalogzászlóalj, huszárezred. Nyíregyházán huszárezred. (Nyírbátorban csak 1929-ben, Berettyóújfalun pedig 1937-ben épült laktanya.)

Debreceni katonai körlet:

Debrecenben körlet- és VI. vegyesdandár-parancsnokság, három gyalogzászlóalj, huszárosztály, tüzérüteg és aknavető század, vonat- és autóosztag. Nyíregyházán huszárezred, gyalogzászlóalj, két tüzérüteg. Berettyóújfalun és Nyírbátorban egy-egy gyalogzászlóalj.

III. Honvédkerület területén:	Miskolci katonai körlet:
Miskolcon hadosztály- és dandárparancsnokság, tüzérezred, két gyalogzászlóalj, lovas tüzérosztály, huszárosztály. Egerben kettő, Sátoraljaújhelyen egy gyalogzászlóalj. Gyöngyösön huszárosztály.	*Miskolci körlet- és VII. vegyesdandárparancsnokság, gyalogezred-parancsnokság egy zászlóaljjal, tüzérosztály, aknavető század, huszárszázad, összekötő század, vonat- és autóosztag. Egerben gyalogezred-parancsnokság két zászlóaljjal, árkászosztag, Gyöngyösön, Abaújszántón, Sátoraljaújhelyen egy-egy gyalogzászlóalj. Salgótarjánban kerékpáros zászlóalj.*

A diszlokációs elvek kialakítása és gyakorlati alkalmazása az 1920. augusztus 19-i rendelettel felállított vezérkar hatáskörébe került, amely közvetlenül Horthynak volt alárendelve. A vezérkar közvetlenül őhozzá terjesztette fel a hatáskörébe tartozó védtörvényi, hadrendi, mozgósítási és államerődítési javaslatokat, s a Honvédelmi Minisztériummal ezeket csupán „közölte". Ugyancsak a vezérkarnak kellett intézkednie a kormányzó megbízásából s a „honvédelmi miniszterrel egyetértően" — a csapatok hadműveleti alkalmazására.[5]

A katonai vezetés a területi és népességi viszonyok gyökeres változásai ellenére is kitartott a Monarchia idején csaknem háromszor nagyobb területen fennálló szervezeti forma, az országnak hét katonai körletre való felosztása mellett. Ez nem annyira a hagyományos szervezés, a megszokott iránti merev ragaszkodás miatt történt így (1913-tól különben is csak hat kerületi parancsnokság volt), hanem elsősorban a jobb katonai közigazgatás és az eredményesebb hadkiegészítés érdekében. Megszervezték tehát a budapesti, székesfehérvári, szombathelyi, kaposvári (később pécsi), szegedi, debreceni, miskolci „körleteket". Újszerű volt, hogy a hadtestek és honvédkerületek helyett vegyesdandárok és körletek létesültek. A vegyesdandárban a békeszerződés katonai korlátozásai miatt aránytalanul túltengett a gyalogság. 1921 júniusában egy-egy vegyesdandár szervezetébe két gyalogezred, egy kerékpáros zászlóalj (ez lényegében gyalogzászlóalj volt, mert sokáig még kerékpárral sem látták el), egy huszárszázad, egy tüzérosztály (három könnyűüteg és egy aknavető század), egy híradó század, egy vonat- és egy autóosztag tartozott. Tehát a vegyesdandár több fegyvernem elemeit tartalmazta, és a katonai vezetés ettől a szervezéstől a kis létszámú hadsereg jobb hatásfokú kihasználását remélte.[6]

Már a kezdeti időszakban, a sematikus szervezési keretek mellett is felismerhető bizonyos kétfelé irányuló diszlokációs elrendezés. A horthysta vezérkar mindenekelőtt azt vette tekintetbe, hogy az ország iparának nagyobbik része Budapesten koncentrálódik, a főváros pedig

5 HL. HM. eln. A—76 554—1920.

6 Az antantbizottság követelésére 1923. augusztus 1-től a körletparancsnokságokat a szerteágazó közigazgatási apparátusokkal meg kellett szüntetni és helyettük magasabb szervekként a vegyesdandár-parancsnokságok vették át a terület katonai igazgatását. (HL. HM. eln. ált. titkos—12 000—1923.) — 1921 júniusában még alig ült el az izgalom, amit a két hónappal korábban megkísérelt királypuccs okozta külpolitikai feszültség váltott ki. Akkor Csehszlovákia francia jóváhagyással nyolc hadosztályt helyezett készenlétbe a beavatkozáshoz.

mindössze 37 kilométerre fekszik a csehszlovák határtól, s a hadi szempontból legjelentősebb ipartelepek és a legfontosabb bányavidékek szintén az északi határ közelébe esnek. Mindez a védelem szempontjait vetette fel.[6/a]

Volt azonban egy másik szempont is: bár önálló hadviselésről a hadsereg gyengesége és a nagyhatalmi ellenőrzés miatt szó sem lehetett, a vezérkar nem tartotta teljesen reménytelennek, hogy a szomszédban gazdasági összeomlás és „felfordulás" következhet be, amit nemzetiségi forrongás tetézhet.

Ezért a vezérkar 1920 őszéig komolyan foglalkozott a Csehszlovákia elleni „aktív fellépés" tervével, de hozzá kell tennünk, hogy a konkrét tervek és azok változatai nem hadműveletek, hanem egy gyors, rajtaütésszerű alkalmi bevonulás végrehajtását, illetve azok változatait tartalmazták. A célkitűzés pedig a lerohant terület háború nélküli megszerzése és a forradalom magyar mintára történő elfojtása volt. Erre a remélt, fentebb vázolt fejleményeken kívül még jó néhány külső feltétel megvalósítása esetén kerülhetett volna csak sor. Így például az 1920 szeptemberére kidolgozott „Árpád"-tervet az esetben hajtották volna végre, ha a Vörös Hadsereg lengyelországi sikereinek hatására a csehszlovákiai forradalmi fellendülés proletárforradalommá fejlődött volna — s emellett még kívülről nemzetiségi felkelést is sikerült volna kirobbantani. Ezenfelül a terv Lengyelország és a nyugati hatalmak támogatását, továbbá a szomszéd országok hallgatólagos hozzájárulását feltételezte.

Valamennyi feltétel megvalósulása esetén a budapesti vegyesdandár Komárom—Esztergom körzetébe összevont egyik csoportosítása Pozsony—Nagyszombat—Szered körzetét szállta volna meg, másik csoportosítása pedig Ipolyság felől Zólyom—Körmöcbánya—Besztercebánya körzetét vette volna birtokába. A miskolci vegyesdandár csapatai Rimaszécs—Rozsnyó és Kassa—Eperjes irányokban szállták volna meg Csehszlovákia déli részeit, a debreceni vegyesdandár-körlet csapataira pedig Ungvár, Munkács és Beregszász vidéke jutott volna.[7] Mivel a felsoroltak közül egyetlen feltétel sem következett be, a tervet irattározták. (Korábban már a fővezérség is készített tervet — romániai forradalom esetére.[8]) Ezek a tervek 1920 őszéig élték virágkorukat, majd egyszerre lekerültek a napirendről. Időszerűségüket elvesztették, ezért majdani „jobb időkre" félretették azokat.

A vezérkar bizalmas, belső használatra szolgáló értékelése szerint a hadsereg ütőképessége „a nullával volt egyenlő". Tényleges hadműveletekre legfeljebb két hadosztálynyi erőt lehetett volna kiállítani.[9]

Mindezek ellenére sem tekinthetjük véletlennek, hogy az 1921 júniusára kialakított diszlokáció kapcsán a vezérkar a gyorsan mozgó lovasság, a kerékpáros zászlóaljak és a tüzérség zömét éppen a Csehszlovákiát elválasztó határszakaszok felé, a székesfehérvári (Győr és Komárom is idetartozott), a budapesti, miskolci és a debreceni körletekben

6/a HL. HM. VI. c. (Vkf) — 5230 titkos — 1923 és HM. eln. VI. 1. oszt. (Vkf) — 105 316—1931.
7 HL. HM. Eln. A.—57 234—1920. „konkrét előkészületek".
8 HL. Főv. I. t. — 12 895. és 12 122—1920.
9 HL. HM. eln. hdm. 2—16 196—1920.

összpontosította. Arra kell ugyanis gondolnunk, hogy mégsem zárták ki egy váratlan fordulat lehetőségét.

Egyedül a csapatok itthoni, karhatalmi alkalmazásának volt meg a korlátlan lehetősége, és ezt jól tükrözte a diszlokáció. A legnagyobb gondot a vezérkar az ország politikai és ipari központjára, Budapestre fordította. Még az ellenforradalom konszolidálása után is két gyalog-, egy tüzér- és egy lovasezredet, egy páncéljárműves osztagot, ezenkívül műszaki, vonatalakulatokat és intézeteket helyeztek itt el, de szükség esetén a környékről is gyorsan jelentős erőket vonhattak össze. Bőven jutott azonban katonai alakulat az Esztergom, Komárom, Nógrád és Borsod megyei bányászlakta vidékekre, a „Viharsarok" és más vidékek agrárproletár tömegei fékentartására is.

1927. május 1-ével az antant katonai ellenőrző bizottsága beszüntette magyarországi működését, s utána a békeszerződés katonai előírásainak az ellenőrzését — jóval enyhébb formában — a Népszövetség gyakorolta.

2. DISZLOKÁCIÓ 1927—1938 KÖZÖTT

A külföldi ellenőrzés enyhülésével nyomban megkezdődött a honvédség első átszervezése, fejlesztése, amit 1928 októberétől 1930 októberéig három ütemben hajtottak végre.

Jelentősen fejlesztették a tüzérséget. Felállítottak tizennégy új üteget, egy nehéz tüzérosztályt és két légvédelmi tüzérosztályt. Ezenkívül egy páncéljárműves osztály, négy új utászzászlóalj és — egyelőre — hat repülőszázadból álló légierő létesült. Mindezek elhelyezésére új laktanyákat, löveg- és gépkocsiszíneket, hangárokat, raktárakat és istállókat kellett építeni.

Maga a honvédség azonban igen keveset építkezett. Ennek egyrészt a siralmas költségvetési helyzet, másrészt a külföldi ellenőrzés volt az oka. A régi laktanyák is túlnyomórészt megyei, városi tulajdonban voltak, s az újakat is azok építették. A honvéd kincstár bért fizetett a laktanyákért, s ebből néha furcsa helyzetek adódtak. HM hadbiztosi jelentésben olvashatjuk: „Egyes törvényhatóságok beszedik a magas bérleti díjakat, de tatarozásra nem költenek, ezért a laktanyák állapota igen elhanyagolt." Heves megye viszont azt panaszolta, hogy a kincstár a vármegyei laktanyákért már három éve nem fizet bért."[10] A városok azonban legtöbbször szívesen vállalták új laktanya építését, a régiek bővítését. Ragaszkodtak helyőrségi alakulataikhoz, mert a mélyponton levő gazdasági helyzetben ezek voltak a vidék fő fogyasztói, ezek vittek némi vérkeringést az iparba, mezőgazdasági termelésbe, kereskedelembe. Ezért vállalta új laktanya építését Szolnok, Győr, Tokaj, Nyírbátor, Békéscsaba, Szeged, Kecskemét, Kiskunfélegyháza, s ezért kértek helyőrséget Szentes és Csongrád városok is.[11]

A Háros-szigeti laktanyaépítkezésnek „a Budafok környéki nyomasztó munkanélküliség levezetése" volt az egyik fő indoka. A főváros is

[10] HL. HM. eln. 6/k. oszt. — 3223—1928.
[11] HL. HM. eln. 6/k. oszt. — 5734—1928. és HM. eln. 11. oszt. — 1467—1930.

ilyen megokolással fordított 1929-ben 1,4 millió pengőt laktanyák tatarozására.[12] Az „öreg laktanyák" igen elhanyagolt állapotban, számos helyen vízvezeték, csatorna, fürdő, sőt WC nélkül voltak. Általános jellemzőik voltak a nedves falak, korhadt padlózat, a poloska és patkány.[13] És szinte mindenütt zsúfoltság volt. Székesfehérvárott pl. 906, Tóváros on 420, Győrött 151, Veszprémben 201 férőhely hiányzott.[14] Ezeken különböző módokon próbáltak segíteni. Sátoraljaújhelyen a szemlebizottság azt javasolta, hogy „két ágyon három katonát helyezzenek el".[15] Az emeletes ágyakat 1935-től vezették be. Győrött barakk-elhelyezésben találtak megoldást, és kimondták: „A legénységnek laktanyán kívüli elhelyezése Győrött, mint munkásvárosban, fegyelmi és nemzetvédelmi szempontból nem lehetséges."[16]

A HM tárca 1929—30. évi költségvetési hitele 251 939 557 P volt, s ebből építkezésekre, tatarozásra és laktanyabérekre mindössze 13 219 208 P-t, vagyis aránylag keveset fordítottak.[17] A Légügyi Hivatal hangárok és repülőterek építésére 11 622 000 P-t kért, de csak 5 620 000 P-t kapott, ami a költségvetési helyzet nehézségeire enged következtetni.[18]

Ebben az időszakban a vezérkar úgy vélekedett, hogy nyomasztó politikai, gazdasági és katonai helyzetében az ország nemhogy támadó, de védekező háborút sem tudna folytatni, s a szomszédok egyenként is sokkal korszerűbb és erősebb hadsereggel rendelkeznek. Kerülni kell tehát a háborús bonyodalmakat, de tovább fegyverkezve, s a végső célokat (területek visszaszerzése) nem feledve ki kell várni a kedvező alkalmat.[19]

A vezérkart foglalkoztatták a váratlan, de elképzelhető konfliktusok lehetőségei. Talán nem érdektelen megemlítenünk, hogy a harmincas évek fordulóján kialakult katonapolitikai helyzetben még hosszú távlatra sem merült fel, hogy a Szovjetunió területe hadszíntér lehet a magyar hadsereg számára. Akkor még látszólag semmi sem mondott ellent a katonai vezetésben komoly szaktekintélynek számító Álgya-Papp Sándor altábornagy véleményének: „Oroszország és Olaszország még a távolabbi jövőben is aligha lesznek a magyar csapatok működési helyei."[20] Ő tehát, és általában mások is úgy vélekedtek, hogy a jövőbeni hadszínteret a magyar hadsereg számára csakis a volt Monarchia területe jelentheti. Akkor még valóban nehéz lett volna előre látni, hogy Horthy-Magyarország külpolitikája és pár év múlva a hitleri Németországgal való együttműködése majd hogyan alakul, és hová fog végsősoron elvezetni.

A vezérkar a háborús ellenfeleket egészen a 30-as évek végéig csak a kisantant államok, vagyis a közvetlen szomszédok hadseregeiben látta.

12 HL. HM. eln. 6/k. oszt. — 676—1929.
13 HL. HM. eln. VI/1.—105 220—1935.
14 HL. HM. eln. 11. oszt. — 11 175—1930.
15 HL. HM. eln. 6/k. oszt. — 2691—1928.
16 HL. HM. eln. 6/k. oszt. — 3070—1928.
17 HL. HM. eln. 6/k. oszt. — 101 607—1929.
18 HL. HM. eln. 11. oszt. — 101 094—1930. és VKF. 1. oszt. — 105 503/eln. VI.—1—1929.
19 HL. VKF. 1. oszt. — 9150(Hr.)—1933.
20 L. *Álgya-Papp Sándor, Gottl Jenő, Mojzer László:* Hadseregünk ellátása a világháborúban. Debrecen. 12. o. — A könyvet a szerkesztő még gróf Csáky Károly honvédelmi miniszternek, Gömbös elődjének ajánlja.

Ehhez kötődött a jövő hadszíntér-elképzelése, ami különösen azért fontos, mert ennek jegyében folyt a hadsereg felkészítése is.

Védelmi szempontból a vezérkar az erők diszlokációját 1930-ban így határozta meg: „A szomszédos országok részére földrajzilag adódó, illetve valószínű betörési irányainak lehetőleg egy magasabb parancsnokság — nálunk vegyesdandár — határszakaszaiba kell esniük. Így a vegyesdandár-parancsnokság adott esetben a határvédelmet a központból kapott általános utasítások alapján egységesen, a legfelsőbb vezetés szándékainak megfelelően vezetheti, miáltal a legfelsőbb vezetés mentesítve van az egyes vegyesdandár-parancsnokságok közötti összhang megszervezésének részleteiből, ami a mozgósítás időpontjában igen fontos. A vámőr-, csendőr-, illetve kerületi rendőrkapitányságok ezért a honvédség elhelyezésének megfelelően szerveztettek meg, illetve állíttattak fel."[21]

Ez az elgondolás valósult meg az 1932. szeptember 25-én hatályba lépő rendeletben, amely módosította a vegyesdandár-körletek határait, és csapatáthelyezésekre is intézkedett. Csehszlovákia felé az átszervezés után is Komárom, Budapest és Miskolc a csapatok diszlokációjának három fő központja. E csoportosításoknak a „veszélyes irányok"-ban (Vác, Garam, Ipoly, Sajó- és Hernád-völgye) kellett az országhatár védelmét biztosítaniuk. Ezekhez északkeleten negyediknek a Debrecen—Nyíregyháza körzetében elhelyezett csoportosítás csatlakozott, amelynek a „kisantant"-szövetségen alapuló csehszlovák—román együttműködés meggátolása, s ennek kapcsán a Sátoraljaújhely—Máramarossziget között húzódó vasúti összeköttetés elvágása volt a feladata. Ez a diszlokáció a hitleri Németországgal való együttműködés és a támadó tendenciák erősödése idején is fennmaradt. Figyelemre méltó, hogy az Ipolynál három vegyesdandár (II., I. és VII.), a Hernádnál pedig két vegyesdandár (VII. és VIII.) határszakaszai érintkeztek, így az ott meginduló hadműveletek esetében egy időben és automatikusan három, illetve két körlet erőinek kellett együttműködnie.

Nem kevésbé érdekesek és tanulságosak az idézett rendelet további részének belső, karhatalmi és más szempontú intézkedései s azok indokolása:[22]

„Az Alföldön egyre jobban elharapózó földmunkás mozgalommal, kommunista szervezkedéssel és féktelen szocialista agitációval összefüggő karhatalmi alkalmazás lehetősége, egyes helyőrséggel nem rendelkező városok és helységek lakosságának a nyomasztó gazdasági viszonyok folytán rendkívül súlyos helyzete, valamint a honvéd kincstár rendelkezésére álló férőhelyek kedvezőbb kihasználása, a lovasság elhelyezésének és az ország lóállományának eloszlásával való összhangba hozatala s kedvezőbb kiképzési eredmények elérése céljából a vegyesdandár határoknak . . . megváltoztatását rendelem el."[23]

A konkrét intézkedésekből megtudjuk, hogy a Viharsarokban növelték a katonaság létszámát. Orosházára és Hódmezővásárhelyre is tele-

21 HL. VKF. eln. 1. oszt. — 1999 (Hr) — 1929.
22 A rendelet kibocsátása és végrehajtása a gazdasági nyomorúság tetőződése és a forradalmi fellendülés időszakára esik.
23 HL. VKF. 3. oszt. — 33 369—1932.

pítettek egy-egy zászlóaljat. Számos gyalogzászlóalj, illetve lovas alegység cserélt egymás között helyőrséget. Az azonos fegyvernemi és nagyjából azonos férőhelyet igénylő alegységek, átcserélgetése, a katonáknak a jól ismert otthonos környezetből való kiszakítása — minden bizonnyal — a jobb karhatalmi alkalmazhatóság érdekében történt.

Mindezek mellett a diszlokációban más célszerű szempontok is megmutatkoztak. A lovasságot például mindig a takarmányellátás, a lóállománypótlás és a kiképzés tekintetében legalkalmasabb alföldi vidékekre telepítették. A tüzérségnél (mely akkor még fogatolt volt) szintén az ellátás, az elhelyezés és a kiképzési lehetőségek biztosítása volt az irányadó. Hajmáskér és Várpalota körzeténél aligha lehetett volna elhelyezésre és kiképzésre alkalmasabb területet találni a külföldi ellenőrzés elől rejtegetett nehéz tüzérütegek és a páncéljárműves osztag számára. Műszaki alakulatoknak a Duna és a Tisza mentén, intézeteknek, kórházaknak, javítóműhelyeknek pedig a vegyesdandár-parancsnokságok székhelyein való elhelyezése szintén indokolt.

A legfelső vezetés az 1932. évi július 13-i Koronatanácson úgy döntött, hogy a hadsereget „egyszeri, maximális erőkifejtésre, legfeljebb 6 héten belüli döntésre kell felépíteni . . .” Ezért elsősorban a gyorsan mozgó alakulatokat — lovashadosztályt, motorizált dandárt, kerékpáros zászlóaljakat — és a légierőt kell kifejleszteni. A hadsereg békekereteit úgy kell továbbfejleszteni, hogy azok fokozatosan, anyagilag megfelelően ellátott 21 hadosztállyá bővüljenek. Kimondták, hogy ezek az elvek — hosszú távon való megvalósulásuk érdekében — az utódokra is kötelezők.[24] A magyar hadsereg hathetes háborúra való felépítésének terve arra utal, hogy a magyar vezérkar a német villámháborús ideológiát követte.

A vezérkar úgy határozott, hogy a revíziós célkitűzéseket a „status quo” megváltoztatására törő, úgynevezett „dinamikus” politikát folytató fasiszta Olaszország és Németország politikai és katonai terveinek keretében fogja megvalósítani. A diszlokáció elsősorban a német törekvések figyelembevételével alakult tovább, ezért fordult a katonai vezetés figyelme leginkább Csehszlovákia felé. Fokozatosan végrehajtották az első hadseregfejlesztést, amely a diszlokációban is változásokat hozott.

A továbbfejlesztett gyorsan mozgó alakulatokat zömmel az északi határok közelében helyezték el, s ez a tendencia az elkövetkező években is jól nyomon kísérhető.

Az 1928—1932 között végrehajtott fejlesztések után a diszlokáció sajátos kialakítását figyelhetjük meg: a békeszervezés szerinti tizennégy gyalogezredből nyolc, az 1932-ben felállított hét határőrezredből négy, a négy huszárezred-parancsnokság alegységeinek túlnyomó része, valamennyi kerékpáros zászlóalj, a folyamőrdandár és a műszaki alakulatok zöme a Csehszlovákiával szomszédos vegyesdandárok területén volt elhelyezve. Ha annak okait keressük, hogy az adott katonapolitikai helyzetben legnagyobb súllyal miért Csehszlovákia felé történt a diszlokáció

[24] HL. VKF. 1. oszt.—9135 (Hr) VI—1.—1932.

kialakítása, akkor a német—magyar reakció revanstörekvései és egyéb motiváló okok mellett nem feledkezhetünk meg azokról a körülményekről, amelyek a katonai vezetés megítélése szerint ekkor elsődlegesen a határvédelem megerősítésére adtak alapos indokot. Nevezetesen, hogy az ország fővárosa, de rajta kívül még egy sor jelentős város és a legfontosabb ipar- és bányavidékek túl közel estek a csehszlovák határhoz. Emellett a szomszéd államok közül Csehszlovákia rendelkezett a legfejlettebb hadiiparral és a viszonylag legkorszerűbb hadsereggel.

A konfliktus legkisebb valószínűsége miatt Ausztria felé volt a leggyérebb a diszlokáció: ebben az irányban mindössze három gyalog- és egy határőrzászlóaljat, egy tüzér- és egy huszárosztályt helyeztek el. A fennmaradó erők körülbelül fele-fele arányban oszlottak meg a jugoszláv és a román határokkal érintkező vegyesdandár-körletekben.[24/a] Figyelemre méltó, hogy a horthysta vezérkar a vegyesdandár-körletek egymással érintkező határait úgy vonta meg, hogy azok egy kívülről várható (vagy kifelé induló) támadás legvalószínűbb irányaiba estek. Ebből a helyzetből természetesen következett, hogy egy közös határszakaszon bekövetkező konfliktus esetén legalább két vegyesdandár-körlet erőinek együttesen kellett fellépniük. A debreceni és a szegedi vegyesdandár-körletek határai pl. a Körös mentén Gyulánál, a szegedi és a pécsi körleteké a Szabadka felé vezető műút mentén Kelebiánál, a pécsi és a szombathelyi körleteké pedig a Dráva-völgyében Sellyénél találkoztak.

A továbbfejlesztett kerethadseregen belül a katonai vezetés a vegyesdandárok székhelyein hadosztályparancsnokságokat és az akkori fogalmak szerinti fegyvernemek élére (többnyire ugyanott) dandárparancsnokságokat létesített. A ténylegesen felállított alakulatok diszlokációja 1933. október 1-re a következőképpen alakult ki:[25]

Budapesti I. vegyesdandár-körlet

Budapest: (hadosztályparancsnokság, lovashadosztály-parancsnokság, vegyesdandár gyalog-, tüzér-, műszaki-, kerékpáros-, folyamőrparancsnokság és határőrdandár-parancsnokság, Országos Légvédelmi Parancsnokság), két gyalogezred, határőrezred öt százada, páncéljárműves osztag (két század), huszárosztály, tüzérezred, két könnyű lovastüzér-üteg, négy légvédelmi üteg, egy utász- és egy műszaki zászlóalj (két-két század), öt híradó század, „csajkás" ezred.

Háros-sziget: három kerékpáros utász- és három árkászszázad. Vácott, Kenyérmezőn, Esztergomban, Balassagyarmaton, Salgótarjánban egy-egy kerékpáros zászlóalj. Cegléden huszárosztály, Piliscsabán és Salgótarjánban egy-egy határőrzászlóalj. (Esztergomban, Vámosmikolán, Salgótarjánban és Szécsényben egy-egy határőrszázad).

24/a A „körletparancsnokságok" még 1923-ban megszűntek s a katonai közigazgatást a maguk területén a vegyesdandár-parancsnokságok vették át. Ezért a „körlet" szó azután már csak diszlokációs fogalmat jelöl.

25 HL. HM. eln. 1. a—11 500—1933. A m. kir. honvédség területi elhelyezése, 1933. október 1.

Székesfehérvári II. vegyesdandár-körlet

Székesfehérvár: (hadosztályparancsnokság, vegyesdandár gyalog- és tüzérparancsnokság, határőrdandár-parancsnokság, gyalogezred-parancsnokság egy zászlóaljával, lovasszázad, légvédelmi üteg, híradó zászlóalj (két század), vonat (szállító alakulat). Hajmáskér: gépkocsi csoport (egy könnyű harckocsi-, egy páncélgépkocsi és egy gépkocsizó század), egy kerékpáros szakasz, egy gépvontatású könnyű és egy nehéz tüzérosztály. Győr: gyalogezred-parancsnokság egy zászlóaljával, határőrzászlóalj, két utászzászlóalj (két-két század).

Sopron: gyalog- és határőrzászlóalj, huszárosztály, tüzérosztály, Pápán huszárosztály, Mosonmagyaróváron három árkászszázad.

Szombathelyi III. vegyesdandár-körlet

Szombathely: (hadosztályparancsnokság, vegyesdandár gyalog- és tüzérparancsnokság, határőrdandár-parancsnokság, gyalogzászlóalj, tüzérosztály, híradó zászlóalj (két század), vonat. Keszthelyen lovasszázad, Kőszegen, Zalaegerszegen gyalog-, Körmenden határőrzászlóalj, Nagykanizsa: határőrzászlóalj, tüzérezred egyik osztálya, Nagyatád: határőrzászlóalj két százada (egy Gyékényesen), Kapasvár: gyalogezred-parancsnokság és két zászlóalja, tüzérosztály.

Pécsi IV. vegyesdandár-körlet

Pécs: (hadosztályparancsnokság, vegyesdandár tüzér- és műszaki parancsnokság), gyalogezred két zászlóalja, lovasszázad, tüzérezred két ütege és mérőszázada, két híradó század, vonat, határőrezred két zászlóalja (egy-egy század Sellyén, Siklóson, Magyarbólyon, Mohácson), Tolna: gyalogzászlóalj, tüzérosztály.

Kecskemét: (vegyesdandár gyalogparancsnokság) egy gyalogezred-parancsnokság egy zászlóaljával, huszárosztály, tüzérezred (hat üteg), Kiskunfélegyházán gyalogzászlóalj, Kiskunhalason kerékpáros és határőr-zászlóalj. (Egy század Tompán, egy Garán), Baján gyalogzászlóalj, három árkászszázad és két „árvízvédelmi" (folyamőr) század.

Szegedi V. vegyesdandár-körlet

Szeged: (hadosztályparancsnokság, vegyesdandár gyalog-, tüzér- és műszaki parancsnokság), határőrdandár-parancsnokság, egy gyalog- és egy határőrezred-parancsnokság egy-egy zászlóaljukkal, tüzérosztály, légvédelmi (folyamőr) üteg, két utászzászlóalj (két-két század), vonat. Szolnokon, Hódmezővásárhelyen, Békéscsabán, Orosházán és Gyulán egy-egy gyalogzászlóalj s a két utóbbiban egy-egy határőrzászlóalj is.

Debreceni VI. vegyesdandár-körlet

Debrecen: (hadosztályparancsnokság, vegyesdandár tüzérparancsnokság, határőrdandár-parancsnokság, gyalogezred-parancsnokság és három zászlóalj, lovosszázad, tüzérosztály, híradó zászlóalj (két század), vonat határőrezred-parancsnokság két századdal (egy Nyírábrányban, egy pedig Mérken). Nyíregyháza: (lovasdandár-parancsnokság), gyalogezredparancsnokság egy zászlóaljával, huszárezred, tüzérezred, Nyírbátorban gyalog- és határőrzászlóalj (egy század Csarodán), Berettyóújfalun gyalog- és határőrzászlóalj (egy század Biharugrán).

Miskolci VII. vegyesdandár-körlet

Miskolc: (hadosztályparancsnokság, vegyesdandár tüzérparancsnokság és határőrdandár-parancsnokság), gyalogezred-parancsnokság két zászlóaljával, lovasszázad, tüzérezred, híradó zászlóalj (két század), vonat, határőrezred-parancsnokság két századdal (egy-egy százada Felsőhangonyban, Bánrévén, Tornanádaskán, Krasznokvajdán, Hidasnémetiben).

Eger: (vegyesdandár-parancsnokság) gyalogezred-parancsnokság két zászlóaljával, Gyöngyös: gyalogzászlóalj, Sátoraljaújhelyen gyalogzászlóalj, Sárospatakon határőrzászlóalj két százada (egy Sátoraljaújhelyen, egy pedig Ricsén), Tokajban három árkászszázad. Ez a diszlokáció 1938-ig jelentősebben nem is változott.

1933-ban a zsoldosrendszer Magyarországon végképp megszűnt. Áttértek az általános védkötelezettségen alapuló kerethadseregre és az elmaradt hadosztályok (póttartalékosok) kiképzésére, de a további hadseregfejlesztés — gazdasági okok miatt — nagyon lassan haladt.[26] A „motorizálást" 1935-ben a budapesti gépkocsi tanosztályon kívül csupán két gépkocsizó század és néhány gépvontatású üteg képviselte. A felállított lovashadosztály ezredparancsnokságai Sopronban, Budapesten, Cegléden és Nyíregyházán, a kerékpáros zászlóaljak pedig Esztergomban, Vácott, Budapesten, Salgótarjánban, Jászberényben és Kiskunhalason állomásoztak. A 14 repülőszázadot kitevő légierő alegységei Szombathelyen, Budapesten, Székesfehérvárott, Nyíregyházán és Kaposvárott helyezkedtek el.[27] A magyar vezérkar ezúttal a légierő fejlesztését helyezte előtérbe. Új hangárokat, raktárakat, laktanyákat létesített, az olaszoktól 26 új repülőgépet vásárolt. Elhatározását erősen motiválta az a körülmény, hogy a német fenyegetésektől és fegyverkezéstől megrettent Csehszlovákia, melynek 1927-ben három repülőezrede volt, 1934-ben már a 7. repülőezredét kezdte szervezni. (Új harckocsiezredet, tüzér- és légvédelmi tüzérezredet is állított fel.) Érdemes arra a kölcsönhatásra is rámutatni, hogy a magyar huszárezredek diszlokációjának ellensúlyozására Kassán lovasdandár-parancsnokságot, Pozsonyban pedig lovasezredet helyeztek el, ezenkívül négy új kerékpáros zászlóaljat is szerveztek.[28]

[26] HL. HM. eln. 1. oszt. — 105 330—VI—1.—1935.
[27] HL. A m. kir. Honvédség békehadereje. 11 000/1. a.—1935.. és VKF. 1. oszt.—1935.
[28] HL. VKF. 2. oszt. — 120 191—1934.

1937-ben az ország különböző részein 30 repülőtér építkezését kezdték meg. Így Pápán, Sárváron, Tapolcán, Börgöndön, Veszprémben, Aszódon, Kecskeméten, Debrecenben és Nyíregyházán.[29] Ezeknél az építkezéseknél az olcsó megoldás, az alkalmas sík terep és a kedvező kiképzési lehetőségek voltak a legfőbb szempontok. Laktanyaépítkezések folytak Szombathelyen, Baján, Szegeden, Szolnokon, Berettyóújfalun és Debrecenben.[30] Ebben az évben „gazdasági és társadalmi érdekekre" hivatkozva Nagykőrös polgármestere is helyőséget kért.[31]

3. DISZLOKÁCIÓS SZEMPONTOK ÉS AZOK ÉRVÉNYESÜLÉSE 1938—1941 KÖZÖTT

Az egymilliárd pengős beruházási program 1938. március 5-i meghirdetésével indult meg a hadsereg nyílt felkészítése a Csehszlovákiában várható fejleményekre, a területi aspirációk kielégítésére. Megkezdődött a hadsereg fejlesztésének és korszerűsítésének több éves programja, ami természetszerűen változásokat hozott a diszlokációban. Függetlenül ettől, Csehszlovákia déli részének megszállásához — „őszi hadgyakorlat" címén — már 1938 szeptemberében megtörtént a határmenti négy vegyesdandár erőinek és eszközeinek felvonultatása, mely a tervszerűen és kedvezően kialakított diszlokációs helyzet folytán viszonylag nagyobb bonyodalom nélkül történt meg.

A budapesti vegyesdandárnak alárendelt csapatokat (három önálló dandárt, egy motoros és egy lovasdandárt) a Garam és Sajó közti határszakaszon vonultatták fel. A Garamtól a nyugati határig húzódó szakaszon a székesfehérvári 2. vegyesdandár, a Sajótól keletre, Bánréve és Csap között a miskolci 7. vegyesdandár egyaránt 3—3 önálló dandárral, még tovább keletre, Csap és Tiszaújlak között pedig a debreceni 6. vegyesdandár egy lovasdandárral és egy önálló dandárral vonult fel. Mindezeken kívül a repülődandárt és a Duna szakaszán a folyami dandárt is készenlétbe helyezték. A tervezett alkalmazási irányok 1919 óta lényegileg nem változtak. November 3-a és 10-e között ezekkel az erőkkel hajtották végre Szlovákia déli részének megszállását. Mindez természetesen a diszlokáció eltolódását és bővülését eredményezte.

November végéig a vegyesdandárokat hadtestekké szervezték át, és új körletként — Kassa székhellyel — a VIII. hadtest is megalakult.[32] A diszlokáció súlypontja ettől kezdve fokozatosan az északkeleti országrészbe tolódott át! (Ennek akkor még az volt az oka, hogy a kormány Kárpát-Ukrajna megszállását s ezzel a lengyel—magyar határ létrehozását tűzte ki legközelebbi célul. Hitler ehhez először — s egyelőre csak elvben — 1939. január 12-e után járult hozzá, amikor a magyar kormány az antikomintern paktumhoz való csatlakozását kérte.)

Megszerveztek két gépkocsidandárt, s a 2. gépkocsidandár parancsnokságát (két gépkocsizó ezreddel, egy gépvontatású tüzérosztállyal és egy páncélos felderítő osztállyal) Kassára helyezték, de ugyanitt még

29 HL. HM. eln. 11. oszt. — 301 158, 37 621, 12 828—1927.
30 HL. HM. eln. 11. oszt. — 30 070, 15 315, 15 316—1927.
31 HL. HM. eln. 11. oszt. — 28 871—1937.
32 HL. A m. kir. Honvédség békehadrendje. A 60 000/eln. 1/a.—1938. sz.-hoz.

egy tüzérezredet, sőt még egy gyalogdandár-parancsnokságot is elhelyeztek. Ungváron szintén egy gyalogdandár, Sátoraljaújhelyen és Mátészalkán pedig egy-egy határvadászdandár-parancsnokságot létesítettek. Nyíregyháza körzetébe és Munkácsra került az 1. lovasdandár. 1938 őszén tehát az ország északkeleti részein összesen hét (köztük két gyorsan mozgó) dandárt helyeztek el.[33] Kárpátalja lerohanása a VIII. hadtest alakulataival, továbbá a Dunántúlról ideszállított 7., 9. és 11. önálló dandárokkal 1939. március 15-én kezdődött, és 17-én lényegében be is fejeződött. A diszlokációnak északkeleten való erőteljesebb összpontosítása még szembetűnőbbé vált 1939 őszén, amikor az ország a Szovjetunióval lett határos. Az sem véletlen, hogy éppen a viszonylag legkorszerűbb szervezésű erők kerültek a VIII. hadtest területére. Szolyván állították fel az 1. hegyidandár-parancsnokságot, amelynek alárendelt alegységeit részben itt, részben pedig Perecsenyben, Rahón és Munkácson helyezték el. Mátészalkáról a határvadászdandár-parancsnokságot Beregszászra telepítették át, és a határvadász-zászlóaljak számát hétről tízre emelték. Vásárosnaményből Beregszászra került át a 14. kerékpáros zászlóalj.[34]

Ám bármennyire is nagy jelentőséget tulajdonított a legfelső vezetés a Szovjetunióval szomszédos határnak, a csábító lehetőségeket kínáló kárpátaljai hídfő birtokában a hadászati-hadműveleti célkitűzések ekkor még elsődlegesen Románia felé irányultak. A magyar kormány Románia kedvezőtlen kül- és belpolitikai helyzetét mérlegelve elérkezettnek látta az időt, hogy — ha másként nem megy — fegyveres úton érvényesítse területi követeléseit Romániával szemben. Hitler nem egyezett bele Magyarország és Románia külön háborújába. Így sem az 1940 májusában végrehajtott részleges, sem az augusztusi teljes mozgósítást nem követte támadás. Észak-Erdély megszállása a második bécsi döntés alapján bevonulásszerűen történt meg szeptember 5-e és 13-a között. Végrehajtásában — a szegedi V. hadtest kivételével, amely Jugoszlávia felé biztosító feladatot látott el — három hadseregbe szervezve valamennyi mozgósított hadtest magasabbegységei részt vettek. Ezek november végéig visszatértek helyőrségeikbe, ugyanakkor azonban Kolozsvárott megalakult a IX. hadtest parancsnoksága.[35]

Az 1940. évi őszi átszervezés — s ezzel együtt a diszlokáció — a katonapolitikai elgondolásokhoz igazodott. Részletes elemzést ad erről a vezérkar 1940. augusztus 19-én kelt egyik bizalmas feljegyzése: Kelet- és Délkelet-Európa kérdése előbb-utóbb előtérbe fog kerülni. Az Erdélytől és Dobrudzsától megfosztott Románia csekély katonai erőt képvisel a Szovjetunió ellenében, amelynek nyomása nemcsak a magyar határszakaszon fog érvényesülni. „A meggyengült Románia ellenálló szerepét Magyarországnak kell átvennie." A továbbiakban az elemzés arra is utal, hogy Jugoszláviával szemben még követelések állnak fenn,

33 HL. A m. kir. Honvédség békehadereje. 60 000/eln. 1/a.—1938.
34 HL. HM. eln. 39 000//1. a—1939.
35 *Csima János:* Adalékok a Horthy-hadsereg szervezetének és háborús tevékenységének tanulmányozásához. HM. KIT. Bpest, 1961. 29—30. o.

s hogy „a középhatalommá váló Magyarországnak már tengerre is szüksége lesz".[36]

Ilyen kalandorjellegű, megalapozatlan elgondolások jegyében hajtották végre 1940 őszén a területi változást követő diszlokációt.

Szolnokról Kolozsvárra helyezték az 1. hadseregparancsnokságot. Figyelemre méltó, hogy a 3. hadsereg parancsnoksága is megalakult, amely Pécsre került. Ugyanakkor a Jugoszláviával megkötött rövid életű „örök barátsági" szerződés egyelőre biztonságérzettel töltötte el a magyar kormányt. Erre vall az az intézkedés, hogy a déli határok mentéről Erdélybe helyeztek öt határvadász-zászlóaljat és három hegyi üteget. A Tiso-féle fasiszta szlovák kormánytól sem kellett már tartani. A szlovákiai határszakaszon 10 határvadász-zászlóaljat szüntettek meg. Nagyrészt ezekből s az ország más részeiből elvont alegységekből állították fel a IX. hadtest három dandárának zászlóaljait és kilenc tüzérütegét. Nagyváradon alakult meg a 25., Désen a 26., Marosvásárhelyen pedig a 27. gyalogdandár. Gyergyószentmiklóson felállították a 9. határvadászdandár-parancsnokságot. Az észak-erdélyi határok mentén összesen tizenöt határvadász-zászlóaljat helyeztek el. Észak-Erdélybe került még az 1. lovashadosztály egyik ezrede, felderítő osztálya és két kerékpáros zászlóalja is. Ezeken felül Dunántúlról és a fővárosból még két utász-, egy híradó zászlóaljat és egy légvédelmi tüzérosztályt telepítettek át a IX. hadtest körzetébe.[37]

Az északkeleti térségben elhelyezett erőket azonban nem gyengítették. A Szovjetunióval közvetlenül határos Északkeleti-Kárpátok vidékén újabb alegységekkel továbbfejlesztették az 1. hegyidandárt. Parancsnokságát Máramarosszigeten, alegységeit pedig Nagybányán, Rahón, Aknaszlatinán, Szolyván és Perecsényben helyezték el. Munkácsra kerültek a 2. gépkocsidandár- és a 8. határvadászdandár-parancsnokságok.[38] Budapesten megalakult az Erődépítési Parancsnokság, s az új határokon megkezdték az erődök, völgyzárak kiépítését.

A magyar—szovjet határszakaszon és a Romániával határos Keleti-Kárpátokban a határvadász alegységek számára összesen 23 új laktanyaépületet emeltek.[39] A vezérkar takarékossági okból elrendelte, hogy a fejlesztéssel kapcsolatosan a mozgásokat és az építkezéseket lehetőleg minimálisra kell csökkenteni, de azt is kimondta, hogy a visszacsatolt városokat csapatok odahelyezésével kell támogatni. Ebben gazdasági indokok mellett politikai megfontolások is közrejátszottak. Az idecsatolt északkeleti és keleti területek javarészt idegen nemzetiségű lakossága országos viszonylatban a legsanyarúbb körülmények között élt, s a vezérkar joggal félt attól, hogy itt jó talajra talál a munkásmozgalom. Főleg ezért tartotta fontosnak e vidékeknek katonai helyőrségekkel, csendőrséggel való benépesítését. Csikszereda elöljárósága azért kérte, hogy laktanyát építsenek náluk, mert — úgymond: „helyőrség hiányá-

[36] HL. VKF. 1. oszt. — 4373—1919.
[37] *Csima János:* Mellékletek az Adalékok . . .-hoz. 8. sz. vázlat.
[38] Uo. 7. sz. vázlat.
[39] HL. HM. eln. III. Csf-ség — 30 939 és 31 724—1941.

ban ipara és kereskedelme válságos helyzetbe jut".[40] A régi idők karhatalmi és gazdasági szempontjai tehát megint csak jelentkeztek.

A legfelső vezetés féltette rendszerét a Szovjetunió szomszédságától, ezért viszonylag magas összegeket fordítottak erődépítésekre. Az 1941. évi 312,3 millió P beruházási hitelből erődítési költségekre 15 millió P-t irányoztak elő a „Huba III" fejlesztési terv első ütemében, s ezt az összeget a következő ütemben újabb 15 millióval toldották meg.[41]

A fejlesztés jegyében állították fel Szolnokon a gyorshadtest-parancsnokságot, amelynek alárendeltségébe az 1. lovashadosztály, az 1. és 2. gépkocsidandár tartozott. Mint említettük, Pécsett alakult meg a 3. hadsereg parancsnoksága. A jugoszláv határral érintkező három hadtestkörlet (V., IV. és III.) békeállományú csapatait zömmel Szeged, a Duna—Dráva szöglet, illetve Nagykanizsa körzetében helyezték el.[42]

A Jugoszlávia elleni német támadásban a magyar vezérkar készséggel vállalta a szégyenteljes együttműködést. 1941. április 4-én és 5-én mozgósították a 3. hadseregnek alárendelt erőket: nyolc gyalogdandárt és a gyorshadtestet, valamint a fővezérség közvetlen alakulatait: egy gyalog-, egy tüzér- és egy légvédelmi dandárt, a repülődandárt és a folyamdandárt. A magyar csapatok április 12-én indultak támadásra. Mivel Hitler csak a Bácska megszállását engedélyezte (Bánátét nem), egy dandár kivételével, amely a Muraközt szállta meg, az összes erők a Duna—Tisza közén torlódtak össze. Szeptember 15-ig a mozgósított csapatok nagy részét kivonták a megszállott Bácskából, de Szabadka, Zombor, Újvidék, Zenta városok laktanyáiban tartósan két gyalog-, egy határőr- és egy kerékpáros zászlóaljat, egy tüzérosztályt, egy lovas- és egy páncéljárműves osztályt helyeztek el.

Az új szervezésű és viszonylag legkorszerűbb magasabbegység, a gyorshadtest zömét (2. gépkocsizó dandár, 1. lovasdandár, 1. hegyidandár) a Szovjetunióval határos északkeleti térségben, a VIII. hadtest körzetében helyezték el. A Jugoszlávia elleni hadjáratban azonban a gyorshadtestet is „kipróbálták". A hitleri hadsereg Jugoszlávia ellen indított támadása a magyar katonai vezetést meglehetősen felkészületlenül érte. A távoli, északkeleti helyőrségekben mozgósított gépkocsi és két lovasdandár csak jókora késéssel érkezett meg a Bácskába, s a késedelem csak azért nem járt végzetes következménnyel, mert az alkalmazott csapatok nem ütköztek komoly ellenállásba. Hatalmas, mintegy 1500 km-es menetteljesítményük után, 1941 májusában fáradt, megviselt állapotban érkeztek vissza békehelyőrségeikbe: Munkácsra, Ungvárra és Nyíregyházára.[43]

1941. június 27-én, amikor a magyar kormány hadat üzent a Szovjetuniónak, elrendelték a „Kárpát csoport" mozgósítását, amely a gyorshadtestből, a 8. határvadász-dandárból és az 1. hegyidandárból állt. A gyorshadtest ekkor még le sem szerelt, így a parancsnokság fő teendői a kötelékek rendezésére, személyi cserékre, az eszközök kiegészíté-

40 HL. HM. eln. III. Csf-ség — 31 210—1941.
41 HL. HM. Szervezési rendeletek (H—III. hadrendfejlesztés). Melléklet a HM. 1/a.—11—1941. sz.-hoz.
42 *Csima János:* Mellékletek az Adalékok . . .-hoz 26. sz. vázlat.
43 *Csima János:* Adalékok . . . 52. és 67. o.

sére és rendbehozatalára szorítkoztak.[44] Ekkor a Szovjetunióval határos VIII. hadtest területén három gyalog-, egy határvadász- és egy hegyidandár, továbbá egy-egy lovas-, páncéljárműves és gépkocsi dandár egységei, alegységei voltak elhelyezve.

*

A Horthy-hadsereg erőinek a diszlokációját a két világháború között részben öröklött, részben újabb tényezők és körülmények alapján a vezérkar tudatos tevékenysége alakította ki.

A belső szempontú diszlokációs elvek kialakításában a politikai és gazdasági meggondolások, a fegyvernemi sajátosságok, továbbá a karhatalmi, elhelyezési, ellátási és kiképzési szempontok voltak a legfőbb motiváló tényezők.

A külső szempontú diszlokációt 1941 tavaszáig mindenekelőtt az első világháború előtti területek visszaszerzésére irányuló törekvés határozta meg. Emellett a katonai vezetés a védelmi szempontokat sem hagyta figyelmen kívül. A területszerzési célokat alkalomszerűen és egymásutáni sorrendben (legelőször Csehszlovákiával szemben) külső támogatással, de döntően a fasiszta Németországgal való katonai együttműködés útján szándékoztak megvalósítani. Jól tükrözi ezt a diszlokáció valóságos, történeti folyamatának az alakulása. A területszerző célokat szolgáló diszlokációt a szomszédokkal szemben a magyar vezérkar alakította ki, de az erők alkalmazásának az időpontját és tevékenységének határait már a *német* vezérkar szabta meg. 1939 őszén fokozatosan erősödő diszlokációs súlypont alakult ki a szovjet határ felé, és a vezérkar a legújabb szervezésű, viszonylag legkorszerűbb egységeket helyezte el az északkeleti térségben.

[44] Uo. 80. és 85. o. és Mellékletek, 26. sz. elhelyezési vázlat.

A CSENGERI RAZZIA

Szőcs Ferenc

1946 október. Több mint fél esztendő telt el a határőrség újjászervezése és közel két hónap a stabilizáció, a jó forint megteremtése óta. Az említettek között szoros az összefüggés. A határőrség 1946 márciusi átszervezése, a Honvéd Határőrség Parancsnokság és a 14 határvadászzászlóalj létrehozása és kommunista vezetés alá vonása szerves része volt a magyar forradalmi erők — a Független Kisgazda Párt 1945-ös választási győzelmét követő — ellentámadásának. A szénbányák államosítása, a Magyar Köztársaság kikiáltása, a Baloldali Blokk megalakulása után ugyanis, a további előrehaladás érdekében, olyan fegyveres erőre volt szükség, amely nemcsak gátat vet — a stabilizáció előkészítése, majd a forint védelme jegyében — az egyre jobban elburjánzó csempésztevékenységnek, hanem egyszersmind lezárja határainkat a volt SS-ek, volksbundisták, kémek és diverzánsok előtt, s mely szükség esetén a belső reakció ellen is felhasználható.[1]

Ilyen fegyveres szervvé vált Pálffy György, Németh Dezső, Korondy Béla, Dr. Felkai Dénes, Lóránt Imre és más kipróbált kommunisták vezetésével a honvéd határőrség.

A honvéd határőrség erői és eszközei, a csempésztevékenység elleni harc

A honvéd határőrség 1946., 1947. évi tevékenységéről képet ad a BM Határőrség Politikai Csoportfőnökség ünnepi kiadványa.[2] Jelen tanulmányunkban a határőrség és a Gazdasági Rendőrség első nagy akcióját, a 25 esztendővel ezelőtt végrehajtott csengeri razziát mutatjuk be.

Pálffy György vezérőrnagy, a honvéd határőrség első parancsnoka világosan meghatározta a határvadászok feladatait: „Megakadályozni a csempészést és a határon átnyúló feketekereskedelmet, megakadályozni a banditák és bűnözők beáramlását országunkba, megakadályozni a magyar demokrácia külföldi ellenségeinek és a külföldi magyar reakciónak

[1] *Kornis Pál:* A határőrség újjászervezése. (Megjelent A határőrség megalakulása és harca a népi hatalomért 1945—1948-ban. Budapest, BM Határőrség Politikai Csoportfőnökség, 1970. 112—113. o. — A honvéd határőrségről szóló kiadvány jelzése a továbbiakban: A határőrség megalakulása . . .)

[2] A határőrség megalakulása . . .

a határon átnyúló aknamunkáját és megakadályozni a magyar demokrácia belső ellenségeinek külföldre való szökését."[3]

A csempésztevékenység elleni harcot a demokratikus rendőrség is feladatának tekintette. Így aztán lehetőség nyílt a két fegyveres szerv közötti szoros, hatékony együttműködésre. Erre világosan utal a BM IV.—12. osztályának a határsávában végrehajtandó razziákra utasítást adó rendelete.[4]

1946 tavaszán azonban a csempésztevékenység elleni harcban megvalósítható együttműködés még csupán lehetőség volt, s valósággá csak a stabilizáció után vált.

A forint sikerének egyik előfeltételét az jelentette, hogy a kibocsátás után forgalomba kerülő pénzmennyiség megfelelő árumennyiséggel álljon szemben s így az árak szintje ne emelkedjék. A stabilizáció biztosítása tehát következtes pénz-, ár- és adópolitikát követelt. A stabilizáció védelme pedig egyben lehetőséget adott a tőke elleni offenzívára.[5]

Az adminisztratív úton teremtett pénzhiány 1946 őszén szoros összhangban volt a még távolról sem bőséges árufedezettel s a forint stabilitását védte. Azok az emberek azonban, akik néhány hónapja még az infláció haszonélvezői voltak, rátértek a szervezett csempésztevékenységre. Jelentősen megélénkült az árucsempészés s megkezdődött — amire a stabilizáció előtt aligha volt példa — a forintnak külföldre, Romániába való csempészése. Ez az egyre nagyobb méreteket öltő tevékenység a forintot veszélyeztette s hatásos intézkedéseket, a csempészbandák elleni harc fokozását követelte. Ezt a következőkben fogalmazta meg Bartha Albert honvédelmi miniszter:

„Komoly feladatok várnak a hadseregre a határőrség viszonylatában. Lelkiismeretlen spekulánsok ugyanis mindent megpróbálnak, hogy a forint stabilizáció terhére folytassák bűnös küzdelmeiket. A határőrség feladata lesz, hogy ezt megakadályozza."[6]

A csempésztevékenység elleni harc a jó vezetésen kívül megfelelő erőket és eszközöket is követelt.[7]

3 Határőr, 1946. május 1.

4 „A honvédelmi miniszter úr katonapolitikai osztályát egyidejűleg felkértem, hogy hasonló közreműködés tekintetében a Honvéd Határőrséget is lássa el megfelelő utasításokkal." (411 002/IV—12. BM. sz. 1946. Lásd: A határőrség megalakulása ... 325—326. o.)

5 *Berend T. Iván:* Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1946—1948. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962. 181., 204—205. o.

6 Képes Figyelő, 1946. augusztus 24.

7 Az alábbi erőkkel és eszközökkel rendelkezett a honvéd határőrség 1946-ban.

Az állománytábla szerint. 1946. április: 28 törzstiszt, 434 főtiszt, 1340 tiszthelyettes, 2638 tisztes, 5488 honvéd. Összesen: 9928 fő.

Eszközök. 1946. április: 64 személygépkocsi, 28 tehergépkocsi, 78 motorkerékpár, 620 kerékpár, 314 országos jármű, 92 hátas-, 628 hámosló, 14 mozgókonyha, 1214 pisztoly, 8711 puska. [Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban HL.) HM. eln. 1946/1104 2. sz. melléklet. A határvadászok rendszeresített állománya.] — Fél esztendővel később már kisebb erők álltak a határőrség rendelkezésére, mert 1946 nyarán csökkentették a hadsereg, egyszersmind a határőrség létszámát.

Az állománytábla szerint. 1946/47-re rendszeresítve: 1 tábornok, 56 törzstiszt, 442 főtiszt, 1392 tiszthelyettes, 2676 tisztes, 1858 honvéd. Összesen: 6425 fő.

Eszközök. 1946/47-re rendszeresítve: 71 személygépkocsi, 32 tehergépkocsi, 77 motorkerékpár, 519 kerékpár, 261 országos jármű, 87 hátas- és 522 hámosló, 15 mozgókonyha, 1530 pisztoly, 4795 puska, 304 géppisztoly. (HL. HM. eln. szerv. 33 503—1946. 1. sz. melléklet.) — Az idézett adatokat összehasonlítva a létszámcsökkenés mértéke több mint 30%. A tisztek száma 37 fővel (8%), a tisztesek száma 38 fővel (1,4%) nőtt, a határvadászok létszáma pedig 66%-kal csökkent. Ezzel egyidejűleg a határőrség technikai eszközökben bizonyos mértékben gyarapodott.

A valóság ennél negatívabb képet mutatott. Az 1946/47-re rendszeresített létszám ugyanis csak a határvadászok és tisztesek vonatkozásában állt rendelkezésre. A tisztek és tiszthe-

Az 1946 őszén kialakult helyzetet a honvéd határőrség vezérkari főnöke a következőkben értékelte:

„A jelenlegi — költségvetési okokból — csökkentett létszám mellett még a legmegerőltetőbb szolgálat bevezetésével sem lehet a határon annyi portyázó járőrt útbā indítani, amennyi a határ megbízható lezárására elegendő volna."

Majd az alábbi következtetésre jutott: „A létszámhiány kényszerítő hatására harcmodort kellett változtatni és a gazdasági rendőrséggel szoros együttműködésben, a csempészszervezetek raktárainak felderítése és hatástalanítása képezi a munka alapját. Ennek a munkának keretein belül természetesen súlyt kell képezni és rendszertelenül, meglepetésszerűen, nagyobb erők összefogásával egyes, a csempészet gócait képező területek ellen kell fellépni."[8]

Németh Dezső alezredes következtetésével a Gazdasági Rendőrség vezetői is egyetértettek s 1946 őszén megkezdődtek a két fegyveres szerv közös akciói, razziái. Közülük az első, a csengeri razzia volt.

A csengeri razzia összegyűjtött iratanyagát és a hozzájuk mellékelt térképeket tanulmányozva betekintést kapunk az akció előkészítésébe, s mozzanatonként megismerhetjük a razziacsoportok feladatait.

A 14. határvadász-zászlóalj helyzete 1946 őszén

A csengeri razzia a 14. nyírbátori határvadász-zászlóalj 48. csengeri századának területén zajlott le. A nyírbátori határvadász-zászlóalj a 23. és 24. határvadász portyázó századok területén alakult meg 1946 tavaszán. (Az 1. sz. vázlat a 23. és 24. határvadász portyázó századok 1945-ös szervezetét mutatja.)

A zászlóalj határszakaszának teljes hossza 212 km volt. Csengeri, fehérgyarmati és vásárosnaményi százada 5—5, a zászlóalj tehát összesen 15 őrssel rendelkezett.[9]

Állományban volt

Időpont	Törzstiszt	Főtiszt	Tiszthelyettes	Tisztes	Honvéd	Összesen
1946 március	2	27	82	161	332	604
1946—47-re rendszeresítve	2	26	85	150	83	346

lyettesek száma a rendszeresítettnél jóval kevesebb volt. (Lásd *Németh Dezső* alez-nek, a honvéd határőrség vezérkari főnökének jelentését a honvédelmi miniszterhez a honvéd határőrség tiszt- és tiszthelyettes-hiányával kapcsolatban. A BM Határőrség Országos Parancsnokság irattára. H. h. 1946. évi iratanyaga. 6—884/eln. IV. d.)

Továbbá a razziák vezetésénél nagyfontosságú gépkocsik és motorkerékpárok bizonyos hányada használhatatlan állapotban volt. (1946. augusztus 1-én pl. a határőrség mindössze az alábbi üzemképes járművekkel rendelkezett: 5 személygépkocsi, 4 tehergépkocsi, 8 motorkerékpár, 74 kerékpár. *Kovács őrgy.:* Gépjárműhelyzet az első évben. Határőr, 1947. III. 10—20.)

[8] *Németh Dezső:* Az új honvéd határőrség. A határőrség megalakulása ... 269—270. o.

[9] A vásárosnaményi század megkapta a vásárosnaményi határvadász portyázó század területét. A fehérgyarmati határvadász portyázó század viszonylag nagy területét pedig felosztották a csengeri és fehérgyarmati századok között.

A 23. és 24. sz. HATÁRVADÁSZ PORTYÁZÓ SZÁZADOK TERÜLETE 1945 NYARÁN

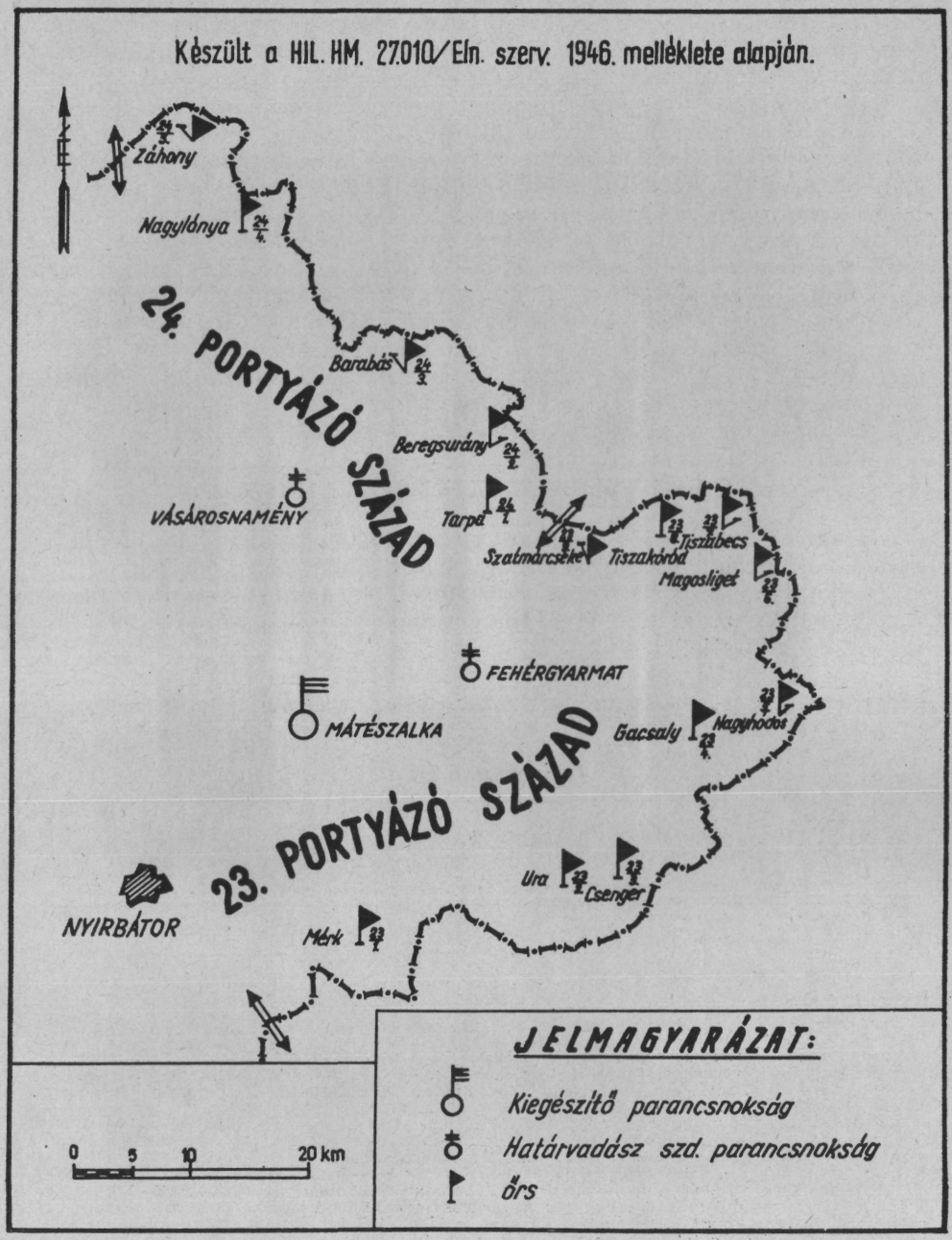

1. sz. vázlat

A már említett létszámcsökkentés a nem súlyterületen elhelyezkedő zászlóaljat jelentősebben érintette, mint amit az országos átlag mutat. A zászlóalj létszáma az országos 35,5%-kal szemben 42%-kal, a határvadászok száma pedig az országos 66%-kal szemben 75%-kal csökkent.

Ezt a létszámot fogadva el, a razzia idején 1 km-re 1,63 fő jutott a nyírbátori zászlóaljnál.

Technikai ellátottság

Időpont	Szgk.	Mkp.	Tgk.	Kerékpár	Hátasló	Hámosló	Orsz. jmű	Mozgókonyha
1946 március	4	5	2	38	6	23	19	1
1946—47-re rendszeresítve	4	5	2	38	6	34	17	1

Fegyverzet

Időpont	Pisztoly	Puska
1946 március	77	527
1946—47-re rendszeresítve	84	261

A technikai ellátás a jelentős létszámcsökkentés ellenére sem javult számottevően, a fegyverzet terén pedig az ellátottság egyenesen szegényes: 2 törzstiszt, 26 tiszt és 85 tiszthelyettes, összesen 113 fő részére 84 pisztoly azt jelenti, hogy nem jutott marok lőfegyver minden egyes hivatásos állományúnak!

A zászlóalj részben szovjet, részben román viszonylatban őrizte hazánk határait. A legtöbb gondja a végig román viszonylatú csengeri század parancsnokának volt.

Hazánkban 1946 nyarán megtörtént a stabilizáció. Romániában azonban még infláció volt s a lei értéke napról napra csökkent. Ilyen körülmények között augusztus 1 után a román—magyar határon fokozódott a csempésztevékenység s a forint kicsempészése is megkezdődött. Mindezt a határ gyümölcsösökön, bozótokon áthúzódása csak segítette.

A nyírbátori határvadászok ennek ellenére jelentős eredményeket értek el a csempészek elleni harcban. A csengeri őrs pl. 1946 októberében 200 határsértőt fogott el.[10] A csengeriek azonban — ahogy a *Szabad*

[10] Az eredmény az országoshoz viszonyítva egyenesen kiemelkedő. 1946. márciustól decemberig a határvadászok 13 000 főt fogtak el. A honvéd határőrségnek 50 százada volt, így a századonkénti átlag 260 fő. A századok 5—6 őrssel rendelkeztek. Ezek szerint a csengeri őrs 1 hónap alatt csaknem annyi határsértőt fogott el, mint egy 5—6 őrssel rendelkező század, több mint fél esztendő alatt!

Nép megírta — kb. ötszázan megrohanták a határvadász laktanyát és kiszabadították a fogdából a csempészeket. Az őrs parancsnokának küldtek egy fenyegető hangú levelet: „Ha nem hagyja abba a csempészet üldözését, eltesszük láb alól."[11]

A csengeri őrs létszáma 1946 őszén nem haladta meg a 20 főt. Korszerű tűzfegyverek nélkül, ilyen kis létszámmal aligha lehetett volna a történteket megakadályozni. Arról azonban már gondoskodtak a nyírbátori határvadászok, hogy az elfogott határsértők kiszabadítása ne ismétlődhessék meg.

Egyébként a felszabadulást követő években ennél súlyosabb esetek is előfordultak. 1946 áprilisában csempészek lőtték agyon Liszkai József törzsőrmestert, Hegyeshalom közelében 1946 őszén csempészek gyilkolták meg Jannisch József szakaszvezető, határvadász nyomozót! Fertőrákoson 1946 novemberének első napjaiban favágók ölték meg Kraicsik János határvadászt! A csempészek, SS-ek elleni harcban 1946-ban 17 határvadász sebesült meg.[12]

A razzia előkészítése

1946. október 30-án Nyírbátorban megalakult a razzia csoportparancsnokság. Tagjai a honvéd határőrség nyírbátori zászlóaljának vezetői és a Gazdasági Rendőrség razziát előkészítő csoportjának tisztjei voltak.

A razzia csoportparancsnokság az akció részletes tervének kidolgozását, majd a razzia vezetését kapta feladatul.

A razzia célját a következőkben fogalmazták meg.

„A Csengeren át irányuló erős csempészforgalom letörése:

a) rajtaütni az ott kiépített csempész szervezeten,

b) felkutatni és lefoglalni a Csengerben felhalmozott csempészárukat,

c) a szervezett csempészeknek olyan anyagi veszteséget okozni, amely elrettentő hatással lesz."[13]

A nem kis feladat végrehajtásához az alábbi erővel rendelkeztek:

— a miskolci 1. és 2. határvadász-zászlóalj kiképző százada:	130 fő
— a csengeri 14/48. határvadász-század állományából:	130 fő
— a Gazdasági Rendőrségtől nyomozó és rendőr:	60 fő
— a nyírbátori járási rendőrkapitányságról:	8 fő
— a csengeri járási kapitányságról:	12 fő
Összesen:	340 fő.

A razzia időpontját 1946. november 4-én hétfőn 24 órától november 9-én, szombaton 24 óráig határozták meg.[14]

A razziát megelőző napokban megélénkült a 14. határvadász-zászlóalj operatív szerveinek tevékenysége. A „D" tiszt és a határvadász nyomozók a zászlóalj működési területén tevékenykedő csempészekről készí-

[11] Szabad Nép, 1946. november 7.
[12] *Németh Dezső:* Az új honvéd határőrség.
[13] Honvéd Határőrség Parancsnokság 6—117/1. sz. eln. I/a.—1946. Intézkedés a Csenger területén végrehajtandó razziára (továbbiakban HHP intézkedés).
[14] A razzia befejezésének időpontját később módosították.

tett kimutatásaikat kiegészítették, a „B" egyéneklől kapott legfrissebb adatokkal s a hazafias lakosságtól kapott tájékoztatással.

Intézkedés történt megerősített szolgálatra a 14/48. csengeri század egész területén, továbbá határzárt rendeltek el.[15] A tett intézkedésekről a román határőrizeti szerveket tájékoztatták.

Az 1. és 2. határvadász-zászlóalj kiképző századai — vasúton történő szállítás után — november 3-án 23 órakor megérkeztek a csengeri vasútállomásra.

A Gazdasági Rendőrség razzián részt vevő állománya a hosszú utat gépkocsival tette meg. Budapestről való elindulásukat Máté György újságíró — az események szemtanúja — a következőkben örökítette meg:

„Szakadó esőben gyülekeznek a Mosonyi utcai laktanya udvarán a gazdasági rendőrség nyomozói és a rendőrosztagok, hogy segítségére siessenek a határvadászoknak. Senki nem tudja még, hogy hova indul a csoport, de ilyen ítélet-időben bármelyik határszél a világ végének tűnik. Ponyva viszont csak megfelelő szolgálati úton utalható ki. Hiába, ha ponyva nincs is, indulni kell. A teherautók lassan kigördülnek a debreceni országútra. Pestszentlőrincnél már bőrig ázott mindenki, de a jó hangulatot ez sem töri meg."[16]

Néhány órával a razzia megkezdése előtt Nyírbátorba érkezett: Németh Dezső alezredes, a honvéd határőrség vezérkari főnöke; Nyerges Pál őrnagy, az I/a. osztály,[17] Korondy Béla őrnagy, az I/b. osztály vezetője,[18] Elefánti Ervin rendőr százados, a Gazdasági Rendőrség alosztályvezetője és Máté György, a *Szabad Nép* tudósítója.

A razzia sikere érdekében — három vonalon egyidejűleg — vonatellenőrző szolgálatot szerveztek. (Lásd a 3. sz. vázlatot.)

Célja volt: „A vasúton a határ felé, valamint a határtól utazó csempész egyéneknek a záróvonalból vasúton történő kijutásának megakadályozása, azoknak őrizetbe vétele által . . ."

Feladata volt: „A vasúton utazó személyek igazoltatása, majd motozása és ennek alapján a csempész, vagy más bűncselekmény-gyanús egyének őrizetbe vétele."[19]

A gazdasági rendőrség 3 nyomozójából és 6 rendőréből három vonatellenőrző járőrt szerveztek. (Egy járőr: 1 nyomozóból és 2 rendőrből áll.)

Mindhárom járőr Nyírbátorból indult el november 3-án 19 óra 30 perckor a személyvonattal.

Az 1. sz. járőr továbbutazott Csengerig és Győrtelektó—Csenger között végezte az utasok ellenőrzését.

A 2. sz. járőr Mátészalkán átszállt a Fehérgyarmat—Zajtai vonatra és Kocsord—Zajta között végezte az utasok ellenőrzését.

A 3. sz. járőr Mátészalkán átszállt a hajnali 3 órakor induló nagyecsed—tiborszállási vonatra és Mátészalka—Tiborszállás között végezte az utasok ellenőrzését.

[15] A határzár azt jelentette, hogy a határon útiokmányokkal történő átlépést senkinek sem engedélyeztek.
[16] Szabad Nép, 1946. november 7.
[17] Az I/a. osztály irányította a határőrség határőrizeti tevékenységét.
[18] Az I/b. osztály irányította a határőrségnél a katonai elhárítást és a határőrizet érdekében történő felderítést.
[19] HHP intézkedés.

A vonatellenőrző járőrök a célállomásra megérkezve — az 1. sz. a csengeri, a 2. sz. a gacsályi, a 3. sz. a tiborszállási vasútállomáson — átadták a csengeri, gacsályi, illetve mérki őrs oda kirendelt járőrének az igazoltatás során elfogott személyeket, akik azokat az őrsre kísérték. Ezután a vonatellenőrző járőrök vasúton, ugyanazon az útvonalon visszaindultak Nyírbátorba, s újból ellenőrizték a vonaton utazókat. Az útközben elfogott személyeket a nyírbátori határvadász laktanyába kísérték be. A járőrök este ugyanazon a vonalon folytatták a vonatellenőrzést és így végezték feladatukat a további napokon is, egészen november 8-án reggel 7 óráig.

A razzia első mozzanata

Az akció Csenger és Komlódtótfalu körülzárásával és átkutatásával kezdődött. Hogy a razzia területéről menekülő, illetve az oda igyekvő csempészeket feltartóztassák, záróvonal-pontokat — feladatukat tekintve ellenőrző-átengedő pontokat — szerveztek.[20] (Lásd a 3. sz. vázlatot.)

Az 1—6. sz. záróvonalpont őrségét a Gazdasági Rendőrség állományába tartozó 6 nyomozóból és 18 rendőrből szervezték meg. (Minden egyes záróvonalpont ereje 1 nyomozó és 3 rendőr volt.)

Eligazítás után november 3-án, vasárnap este gépkocsival a helyszínre szállították őket.

Az a—d. záróvonalpontok őrségét nyírbátori rendőrökből, és határvadász tisztesekből szervezték. (Egy záróvonalpont ereje 2 rendőr és 1 határvadász tisztes volt.) Felvezetésüket a terepet jól ismerő határvadász tisztesek végezték, november 3-án 19 órától.

A záróvonalpontok 3-án éjféltől folyamatosan végezték feladataikat. A Csenger felé tartó személyeket és járműveket november 4-én 6 óráig visszatartották, nehogy azok a razzia árulói lehessenek. Az elfogott személyeket és a visszatartott járműveket — a záróvonalpontokat ellenőrizve — összegyűjtötték és Nyírbátorba kísérték kihallgatás, illetve további eljárás végett.

A razzia első mozzanatában átkutatásra kerülő két — joggal csempészgócnak tekintett — község körülzárása során 77 főt vettek igénybe. Közülük:

— 13 álló járőrt,
— 18 mozgó járőrt és
— 6 ellenőrző járőrt szerveztek. (Lásd az erőelosztási táblázatot.)

Az utakon elhelyezett álló járőrök megakadályozták a két községbe való be-, és az onnan történő kilépést. A mozgó járőrök az álló járőrök között portyáztak, azonos feladattal.[21]

[20] A — térképen 1—6-tal és a—d-vel jelölt — záróvonalpontok nem jelentettek, nem képeztek összefüggő záróvonalat. A záróvonalpontokat a legforgalmasabb utakon helyezték el s köztük nem volt összeköttetés.

[21] A záróvonalpontok között többnyire egy, ahol nagyobb volt a távolság, ott két, a 10. és 11. záróvonalpont között pedig három mozgó járőr portyázott.

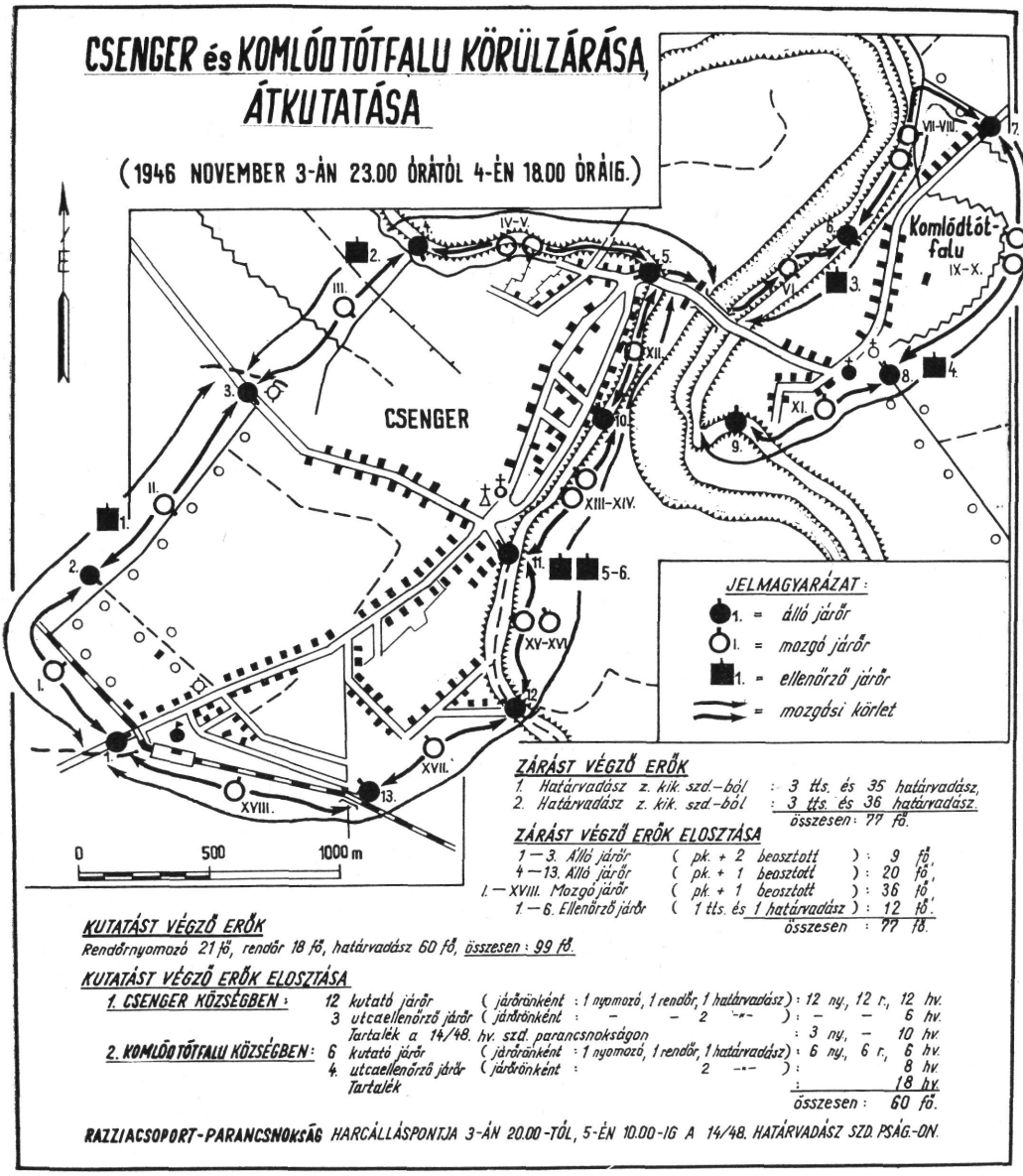
CSENGER és KOMLÓDTÓTFALU KÖRÜLZÁRÁSA, ÁTKUTATÁSA
(1946 NOVEMBER 3-ÁN 23.00 ÓRÁTÓL 4-ÉN 18.00 ÓRÁIG.)
É
CSENGER
Komlódtót-falu
IX-X.
I.
II.
III.
IV-V.
VI.
VII-VIII.
XI.
XII.
XIII-XIV.
XV-XVI.
XVII.
XVIII.
1.
2.
3.
4.
5-6.
7.
8.
9.
10.
11.
12.
13.
0
500
1000 m
JELMAGYARÁZAT:
1. = álló járőr
I. = mozgó járőr
1. = ellenőrző járőr
= mozgási körlet
ZÁRÁST VÉGZŐ ERŐK
1. Határvadász z. kik. szd.-ból : 3 tts. és 35 határvadász,
2. Határvadász z. kik. szd.-ból : 3 tts. és 36 határvadász.
összesen: 77 fő.
ZÁRÁST VÉGZŐ ERŐK ELOSZTÁSA
1—3. Álló járőr (pk. + 2 beosztott) : 9 fő,
4—13. Álló járőr (pk. + 1 beosztott) : 20 fő,
I.—XVIII. Mozgó járőr (pk. + 1 beosztott) : 36 fő,
1—6. Ellenőrző járőr (1 tts. és 1 határvadász) : 12 fő,
összesen : 77 fő.
KUTATÁST VÉGZŐ ERŐK
Rendőrnyomozó 21 fő, rendőr 18 fő, határvadász 60 fő, összesen : 99 fő.
KUTATÁST VÉGZŐ ERŐK ELOSZTÁSA
1. CSENGER KÖZSÉGBEN:
12 kutató járőr (járőrönként : 1 nyomozó, 1 rendőr, 1 határvadász) : 12 ny., 12 r., 12 hv.
3 utcaellenőrző járőr (járőrönként : — — 2 —"—) : — — 6 hv.
Tartalék a 14/48. hv. szd. parancsnokságon : 3 ny., — 10 hv.
2. KOMLÓDTÓTFALU KÖZSÉGBEN:
6 kutató járőr (járőrönként : 1 nyomozó, 1 rendőr, 1 határvadász) : 6 ny., 6 r., 6 hv.
4 utcaellenőrző járőr (járőrönként : 2 —"—) : 8 hv.
Tartalék : 18 hv.
összesen : 60 fő.
RAZZIACSOPORT-PARANCSNOKSÁG HARCÁLLÁSPONTJA 3-ÁN 20.00-TÓL, 5-ÉN 10.00-IG A 14/48. HATÁRVADÁSZ SZD. PSÁG.-ON.

2. sz. vázlat

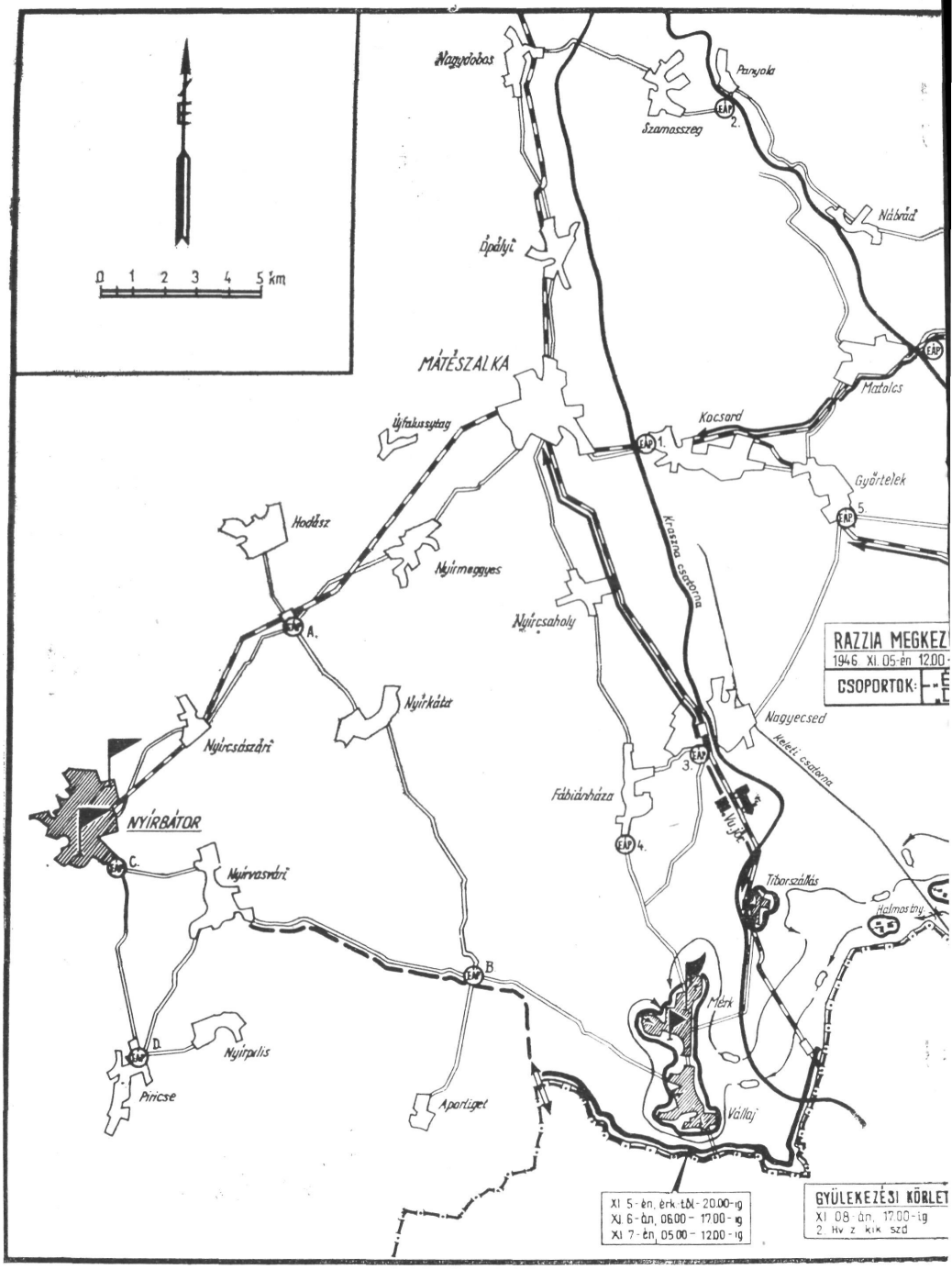
0 1 2 3 4 5 km
Nagydobos
Panyola
Szamosszeg
Nábrád
Ópályi
MÁTÉSZALKA
Matalcs
Kocsord
Ujfalusytag
Győrtelek
Hodász
Nyírmeggyes
Krasznа csatorna
Nyírcsaholy
RAZZIA MEGKEZ
1946. XI. 05-én 12.00-
CSOPORTOK:
Nyírkáta
Nagyecsed
Nyírcsászári
Fábiánháza
Kelet. csatorna
NYÍRBÁTOR
Nyírvasvári
Tiborszállás
Hetmostny
Mérk
Nyírpilis
Pricse
Apartiget
Vállaj
XI. 5-én, érk.-től - 20.00-ig
XI. 6-án, 06.00 - 17.00-ig
XI. 7-én, 05.00 - 12.00-ig
GYÜLEKEZÉSI KÖRLET
XI. 08-án, 17.00-ig
2. Hv. z. kik. szd.

A CSENGERI RAZZIA

(1946. XI. 04-ÉN 00.00 ÓRÁTÓL, XI. 08-ÁN 17.00 ÓRÁIG.)

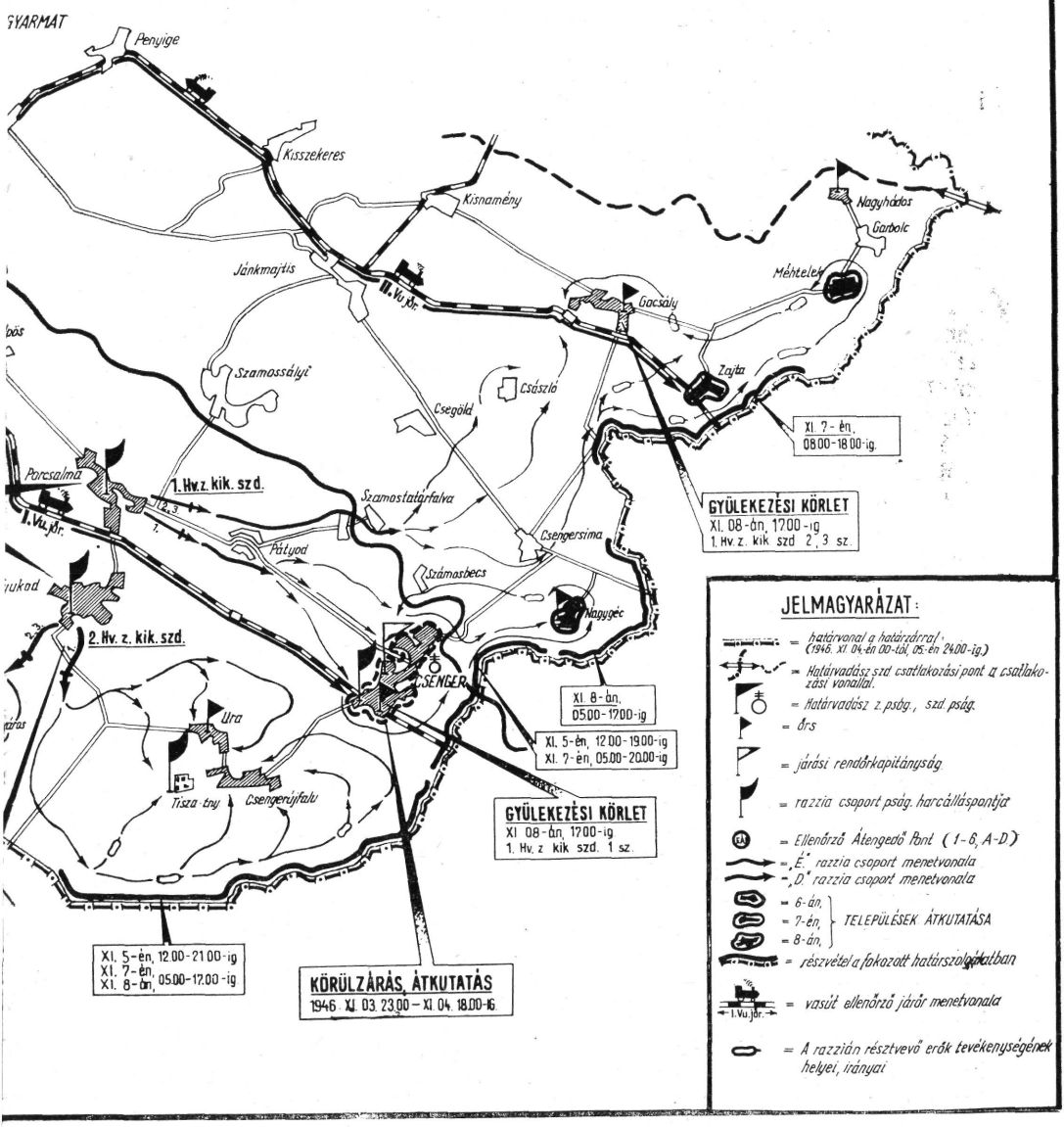

z. vázlat

Hat ellenőrző járőr kísérte figyelemmel az álló és a mozgó járőrök munkáját. (Lásd a 2. sz. vázlatot.)

A községek körülzárása november 3-án 23 órától 4-én 18 óráig tartott. A záróerők parancsnoka a 14/48. határvadász-század nyomozó tiszthelyettese volt.

A záróerők részére gépkocsival a helyszínre szállították a meleg élelmet.

A két község átkutatásának célja a csempészeknél elrejtett csempészáruk felkutatása és lefoglalása volt. Időtartama: november 4-én, hétfőn 6 órától 18 óráig.

A házkutatást Csengerben 12, Komlódtótfaluban 6 kutató járőr egy időben végezte. Ezalatt a községek utcáin utcaellenőrző járőrök cirkáltak. (Lásd az erőelosztási táblázatot).

Az akciót az események ma is élő szemtanúja, Máté György újságíró részletesen leírta. Riportjában utal az akció hatékonyságára is.

„Alig pirkad, a nyomozók megkezdik a község átfésülését. Az állítólagos Joint-vezető, Berger Márton átszökteti a Szamoson a Romániából Palesztinába kivándorolni akaró zsidó lakosságot. Rejtélyes utakon — persze egész vagyonukat elszedve tőlük — átcsempészi őket Ausztriába, ahol a közben teljesen kifosztott szerencsétlenek gyűjtőtáborba kerülnek, ahonnan néhány hét múlva testileg-lelkileg összetörve visszatoloncolják őket Romániába. A Szentföld prófétája nincs itthon. De már hozzák egyik felhajtóját, egy hetvenesztendős szatmári embert, aki 120 000 lejért hozott át két asszonyt a határon. Nyolcvanhat ilyen eset volt a múlt héten . . .

A hamis papírokat odaát Szatmárnémetiben »Dadi néni« árulja a Kossuth utca 6. sz. házban, de csak forintért. A forintnak odaát is foga van és a hetipiacokon 50 000 lejt is fizetnek ma már egy tízforintosért. Hordják is át bakancsban, kabátba varrva a kettős birtokosok, meg a keményre taposott csempészutakon átjáró hivatásos üzérek: minden forint egy-egy új államadósság Románia felé. De egy-kettőre előkerülnek a »bankárok« is.

Sok a Meggyesi Csengeren. Ez a neve a kisgazdapárti titkárnak, aki . . . a reformáció emlékünnepén a templomban uszított a Vörös Hadsereg és a demokrácia ellen. Az aranybeváltó Meggyesit megkülönböztetésül »rabló« előnévvel tisztelte meg a falu. Aranymérleg, törtarany, Napóleonok, 500 000 lej kerül elő a házból. Meggyesi Lászlónál 135 vég vásznat és sok más csempészárut találnak. Elővezetik Bélteleki Arnoldné vasúti pénztárost, aki félmillió lejt vásárolt forintért a csempészektől.

Délutánra másfél vagon »fekete« só kerül elő ártatlan külsejű almaszállító kocsik, szalmával megrakott szekerek aljáról. Húsz mázsa szódabikarbónát, több száz mázsa dohányt, 1500 tűzkövet, egész kis zsákra való szacharint, öt millió lejt, sok rubelt, dollárt szednek össze a razziázók.

Kétszáz tiltott határátlépőt fogtak el egy napon. Méltatlankodó úrihölgyek, hallgatag cigányok, gúnyosan mosolygó hivatásos csempészek tarka csapata indul útnak, hogy feleljen tetteiért. A rendőrök, katonák,

nyomozók lepihennek néhány órára, hogy másnap új feladatra, új ellenség ellen induljanak."[22]

A razzia első mozzanata eredményes volt. A határvadászok és rendőrök veszedelmes ember- és árucsempészeket, s kétszáz határsértőt fogtak el, továbbá jelentős mennyiségű valutát és csempészárut koboztak el.

A razzia második mozzanata

A második mozzanat célja:

„A 14/48. sz. határvadász-század egész területének sugárszerű átfésülése, az őrsök megerősítése fokozott határszolgálat ellátása céljából és a menetvonalon levő helyek razziaszerű átkutatása" — a mai értelemben — kutatás volt.[23]

A határvadászok Csenger és Komlódtótfalu átkutatását befejezve két oszlopban Porcsalmára és Tyukodra meneteltek.

A községekbe november 4-én hétfőn este megérkezve pihenőre tértek.

Az akció második mozzanatára a razzia csoportparancsnokság két razziacsoportot szervezett.

Az E. razziacsoport parancsnoka a csengeri határvadász-század parancsnoka volt.

Ereje: —az 1. határvadász-zászlóalj kiképző százada 65 fővel,
— 10 nyomozó és
— 3 rendőr.

Eligazítást részükre 5-én reggel Porcsalmán tartottak.

A D. razziacsoport parancsnoka a nyírbátori határvadász-zászlóalj parancsnoka volt.

Ereje: — a 2. határvadász-zászlóalj kiképző százada 65 fővel,
— 10 nyomozó és
— 3 rendőr.

Eligazítást számukra 5-én 11 órakor tartottak Tyukodon. Mindkét razziacsoport szakaszokra bontakozva hajtotta végre feladatát.

Az E. razziacsoport első szakasza november 5-én délben a 48/4. csengeri őrsre indult, s oda megérkezve estig részt vett a fokozott határszolgálat ellátásában.

A következő napon a szakasz Nagygécre vonult, ahol a nyomozók és a rendőrök a csempészgyanús személyeknél házkutatást tartottak. Ennek végrehajtását a határvadászok biztosították.

6-án este a határvadászok visszaindultak a csengeri őrsre, 7-én a csengeri őrsön, 8-án a nagygéci ikerőrsön bekapcsolódtak a fokozott határszolgálat ellátásába.

Az E. razziacsoport 2. és 3. szakasza 5-én délben Porcsalmáról a 48/5. gacsályi őrsre menetelt.

6-án a két szakasz Méhtelekre vonult, ahol a nyomozók és a rendőrök a csempészgyanús személyeknél házkutatást végeztek.

[22] Szabad Nép, 1946. november 7.
[23] HHP intézkedés.

Este visszaindultak Gacsályra, s 7-én este 8 órától a 48/5. gacsályi őrs személyi állományával együtt Bőrerdő, Géczi sűrű és Kerülőház-erdő területén vettek részt a fokozott határszolgálat ellátásban.

8-án reggel Zajtára vonultak, ahol a nyomozók és a rendőrök a csempészgyanús személyeknél házkutatást tartottak. Este visszaindultak Gacsályra.

A D. razziacsoport első szakasza 5-én délben Tyukodról a 48/3. urai őrsre menetelt. Megerősítették az őrsöt. Rövid pihenő után bekapcsolódtak a határszolgálat ellátásába.

6-án a szakasz egy raja járőrszolgálatot látott el az őrsön, az alegység személyi állományának 50%-ával együtt. Ezalatt az első szakasz fennmaradó része az őrslegénység másik 50%-ával, s a nyomozókkal együtt Szalmavárosba menetelt. A nyomozók átkutatták Szalmavárost, majd Kálmánmajort.

A határvadászok 7-én és 8-án a 48/3. urai őrsön részt vettek a fokozott szolgálat ellátásában.

A D. razziacsoport 2. és 3. szakasza 5-én délben a nyomozókkal és rendőrökkel együtt Kálmánmajoron keresztül járőrözésszerűen a Lápicsatorna hídjához menetelt. A 48/1. mérki őrs parancsnoka azonnal bevonta őket a fokozott szolgálat ellátásába.

6-án a nyomozók és a rendőrök — az őrs nyomozójától kapott helyzeti adatokat felhasználva — Mérk és Vállalj községekben végeztek házkutatásokat. A két szakasz kétharmada ezt biztosította.

Ezalatt a két szakasz egyharmada részt vett a mérki őrs területén a fokozott szolgálat ellátásában.

7-én a két szakasz részt vett az őrsön a fokozott szolgálat ellátásában. Közülük 24 fő Tiborszállástanya átkutatását biztosította.

Rövid pihenés után hajnalban Halmostanyára menetelt a két szakasz. Annak átkutatását biztosították, körülzárva a települést. Majd járőrözésszerűen Tyukodra meneteltek.

A razziacsoport-parancsnokság harcálláspontja

november 5-én: Mérken,
november 6-án: Tiszatanyán,
november 7-én: Mérken,
november 8-án: Csengerben volt.

A razzia második mozzanatának hatékonyságára kizárólag a *Szabad Nép* egy rövid cikkéből következtethetünk. Ezt idézzük:

„A razzián elfogták Orbán tiszteletest, akinél 13 kiló törött borsot találtak. Csütörtökön (nov. 7.) Mérk, Vállalj, Csengerújfalu, Tiborszállás, Zajta községeket kutatták át és hatalmas mennyiségű sót, dohányt és más csempészárut találtak a házakban és a tanyákon."[24]

A néhánysoros tudósításból arra következtethetünk, hogy a kutatás második szakasza kevésbé volt sikeres, mint Csenger és Komlódtótfalu

[24] Szabad Nép, 1946. november 8.

átfésülése. Erre abból is következtethetünk, hogy ez előzetes intézkedésben tervbe vett harmadik mozzanat elmaradt s a razziát a tervezettnél egy nappal előbb, november 8-án, pénteken 17 órakor befejezték.[25]

A határvadászokat összevonták s részükre pihenőt engedélyeztek. A kiképző századok november 10-én, vasárnap hajnalban vonattal indultak vissza Miskolcra. A budapesti rendőrök és nyomozók a megérdemelt pihenés után, 10-én reggel ugyancsak visszautaztak Budapestre.

A razzia csoportparancsnokság november 10-én 6 órakor — miután feladatát teljesítette — feloszlott.[26]

A razzia értékelése

A csengeri razzia volt a honvéd határőrség első nagy akciója. Razzia szervezéséhez sem a tervek kidolgozóinak, sem a razzia irányítóinak 1946 őszén nem állhattak rendelkezésére tapasztalatok.

A razzia céljára biztosított erők — melyeket a határőrség már említett létszámcsökkentése minimálisra korlátozott — kevésnek bizonyultak. Ilyen óriási terület alapos átkutatásához jóval több határvadászra és rendőrre lett volna szükség. Megfelelő erők hiányában nem volt mód összefüggő zárásra. Ezért szerveztek egymástól független záróvonalpontokat.

A razzia első mozzanata, Csenger és Komlódtótfalu körülzárása és átkutatása a fentiek ellenére eredményes akciónak bizonyult.

A második mozzanat során az erőknek szakaszokra való szétforgácsolása, s egyes őrsök rövid időre, esetenkint órákra történő ismételt megerősítése már nem látszik célszerűnek. A határmenti községek egymást követő napokon való — tehát nem egy időben — átkutatása pedig aligha vezethetett eredményre, mert ezalatt a razzia híre a Nyírség falvaiban elterjedt.

A razzia levezetéséhez szükséges eszközök hiányáról is említést kell tennünk. Rádió adó-vevőkészülékek hiányában az összeköttetést az egyes razziacsoportok és a razziacsoport-parancsnokság között postai telefon igénybevételével biztosították. Az ellenőrzőpontok és a razzia irányítói között pedig egyáltalán nem volt összeköttetés.

A határvadászok — mivel gépkocsi nem volt — az akció során gyalog mozogtak. Ez a körülmény csökkentette a manőverezés lehetőségét és növelte a személyi állomány egyébként is jelentős igénybevételét.

A honvéd határőrség vezetői értékelték a csengeri razziát, s további munkájukban hasznosították a tapasztalatokat. Az egy hónappal később levezetett — 1946. decemberi — soproni razzián már nagyobb erők vettek részt s a híradást rádiók segítségével biztosították.[27]

A csengeri razzia alig fél esztendővel a határőrség átszervezése, a honvéd határőrség parancsnokság, a határvadász-zászlóaljak létrehozása

[25] Az előzetes intézkedés szerint a razzia november 9-én, szombaton éjfélkor ért volna véget.

[26] Honvéd Határőrség Parancsnokság, 6—117/2. s. eln. I/a. 1946. Intézkedés a Csenger területén végrehajtott razzia befejezésére.

[27] A határőrség megalakulása ... A soproni razzia.

után zajlott le. Ez a hat hónap elég volt ahhoz, hogy a szétforgácsolt határvadász portyázó századokból olyan ütőképes határőrséget hozzanak létre, mely a rendőrséggel együttműködve sikeres operációk végrehajtására képes.

Elismerést érdemel az akción részt vevő határvadász és rendőri állomány helytállása. Nem ismerjük a razzián közreműködők neveit, de azt tudjuk róluk, hogy a kis fizetés, az alacsony zsold, a rossz ruházati ellátás, a kalóriaszegény élelmezés s a hiányos technikai ellátottság nem csökkentette lelkesedésüket, nem lazította fegyelmüket. Becsülettel helytálltak!

Mind a honvéd határőrség vezetői, mind az egyszerű határvadászok kiérdemelték azokat az elismerő szavakat, amelyek az Országházban hangzottak el, a honvédelmi tárca költségvetésének vitájában — néhány hónappal a csengeri és a soproni razzia sikeres befejezése után:

„... a magyar nép szenvedéseit megértő közösségi szellemről tesz már tanúbizonyságot határvadász alakulataink önfeláldozó magatartása. Ezek az alakulatok rosszul felszerelve, éhezve ... fagyoskodva, életüket kockáztatva igyekeznek meggátolni a lelkiismeretlen, bitang csempészek nemzetrontó munkáját. Ezek a határvadászok háborúban vannak ma is ... a csempészbanditákkal. Hadat viselnek azokkal a banditákkal, akik a magyar nép munkájának eredményeit próbálják kilopni ebből az országból. Mi, ilyen honvédséget akarunk!"[28]

[28] Részlet Somogyi Miklósnak a Parlamentben 1947. március 4-én elhangzott felszólalásából.

SZEMLE

A. I. PUSKÁS:

MAGYARORSZÁG A II. VILÁGHÁBORÚBAN

(Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1971. 332 o.)

Eredetileg Moszkvában 1966-ban jelent meg az ismert szovjet történész évtizedes kutatási eredményeit szintetizáló kötet, amely elsőként ad tudományosan megalapozott, átfogó képet Magyarország szerepéről a második világháborúban. A magyar nyelvű kiadás az eredetinek jelentősen rövidített változata, melynek elkészítésekor a szerző felhasználta az időközben Magyarországon publikált újabb anyagokat is.

A. I. Puskás kitűnően ismeri hazánk legújabbkori történetét, melynek különböző kérdéseit több, jelen munkáját megelőző tanulmányban és monográfiában dolgozta fel. Ebben a könyvében rendkívül széles forrásanyagra támaszkodva tárja fel a sokrétű és bonyolult témakomplexum leglényegesebb meghatározóit és alapvető összefüggéseit. Részletesen ismerteti és elemzi Magyarország gazdasági, társadalmi és politikai helyzetét a háborút megelőző időszakban. Különös gonddal illusztrálja, miért kötötték az országot, szükségszerűen Hitler szekeréhez a revansvágyó magyar uralkodó osztályok, milyen okok vezettek ahhoz, hogy Németország saját hadigépezetének függvényévé, kiszolgálójává tehette Magyarországot. Nagy figyelmet fordít azokra a tényezőkre is, amelyek következtében a haladó erők és a háborút ellenző néptömegek nem tudták megakadályozni a hadba lépést. A háborús évek történetét vizsgálva bemutatja a háború egyes szakaszaiban támadt ellentéteket a fasiszta tábor egészén belül és a magyar uralkodó osztályok különböző csoportjai között. Nyomon követi az országon belüli háborúellenes, forradalmi harc erősödésének és a harctéri eseményeknek a hatására érlelődött politikai és kormányválságokat, azok következményeit az egyes osztályok, rétegek és a katonatömegek magatartására. Jól ábrázolja az uralkodó körök rendszermentő kísérleteit, az angolszász imperialista politikához fűzött reményeit, az október 15-i kiugrási kísérlet csődjének szükségszerűségét.

A szerző Magyarország második világháborúban játszott szerepét határo-

zott politikatörténeti nézőpontból vizsgálja. Fő figyelmét az egyes osztályok magatartására, e magatartást meghatározó és befolyásoló tényezők alakulására fordítja. Ennek megfelelően tárgyalja a katonai eseményeket, a Horthy-hadsereg részvételét a háborúban, a szovjet csapatok magyarországi felszabadító hadműveleteit és a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom tevékenységét. Különösen sok új adattal szemlélteti a horthysta csapatok soraiban végbement bomlási folyamatot: a háború- és németellenesség fokozatos terjedését, amely katonák és tisztek ezreit fordította szembe a hitlerista megszállókkal, s állította a helyzettől függően a szovjet hadsereg, a szlovák felkelők, a magyar partizánok, vagy a jugoszláv népi felszabadító erők oldalára.

A. I. Puskás kutatásai azt bizonyítják, hogy a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom sokkal szélesebb tömegeket fogott át, s harci formái, módszerei sokrétűbbek, változatosabbak voltak, mint azt a hazai történetírás korábban ábrázolta.

A könyv gazdag tényanyaga jól dokumentálja a szerző világosan megfogalmazott okfejtéseit és állásfoglalásait, hiteles és meggyőző képet ad a témáról.

Tóth Sándor

CSIMA JÁNOS:

MAKÓTÓL SOPRONIG

(Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1970. 172 o.)

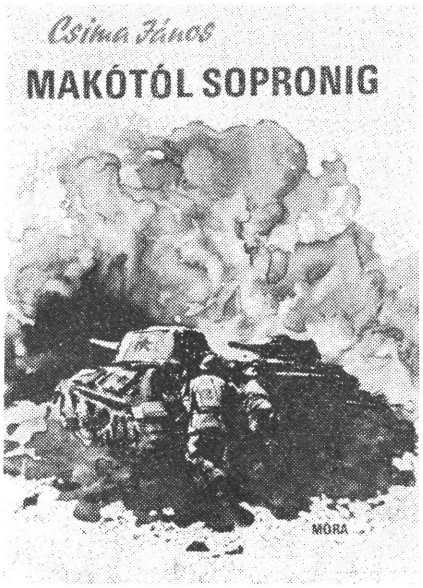

Hazánk felszabadításával kapcsolatban már számos mű jelent meg. E kiadványok szerzői azonban munkájukat — jellegüknél fogva — elsősorban a történelemmel, illetve a hadtörténelemmel foglalkozó szakembereknek és a téma iránt érdeklődő felnőtt olvasónak szánták.

Csima János a Móra Ferenc Könyvkiadó gondozásában megjelent új művét az ifjú könyvbarátoknak ajánlja. Ebből is fakad, hogy írása epizódgazdag, stílusa könnyed, olvasmányos.

Ám a könyvet hasznosan forgathatják a felnőtt olvasók is, hisz szerzője — a korábban megjelent munkáihoz hasonlóan — ezt is eredeti levéltári és könyvészeti források, illetve korabeli sajtó felhasználásával írta. Ily módon a jegyzetapparátus hiánya nem csökkenti könyvének tudományos jellegét.

A kiadvány öt fejezetet tartalmaz.

A „Végzetes út" című fejezetben a szerző röviden vázolja a hitleri Németország által kirobbantott második világháború eseményeit az európai hadszíntéren 1939. június 22-től 1944. szeptember 23-ig. E fejezet keretében elemzi Horthy-Magyarország uralkodó köreinek bűnös politikáját, amelynek következményeként hazánk is belesodródott Hitler oldalán az igazságtalan, népeket leigázó háborúba, amely országunknak és népének óriási anyagi kárt okozott, és ami legfájdalmasabb volt: emberek százezreinek életét oltotta ki és tízezrek váltak egy életre nyomorékká.

Ugyancsak itt olvashatunk arról, mint foszlott szét a Wehrmacht legyőzhetetlenségének legendája. A Szovjetunió Vörös Hadserege ugyanis — óriási anyagi és véráldozat árán — nemcsak megállította a hitleri hordát, de ellentámadásba lendülve egymás után szabadította fel a fasiszták által megszállt szovjet falvakat és városokat. 1944 tavaszára a hős szovjet csapatok elérték a Kárpátokat, majd rövidesen megkezdték áldozatos küzdelmüket hazánk felszabadításáért.

Csima János könyvének második fejezetében a Tiszántúl felszabadításával foglalkozik. Rendkívül színesen, sok-

sok epizódot idézve mutatja be, hogyan vette birtokba a Vörös Hadsereg az első magyar falvakat, köztük Battonya községet, és az első tiszántúli várost, Makót, majd a 2. Ukrán Front lendületes támadása eredményeként a többi tiszántúli helységeket.

Az 1944. október 6-tól 20-ig tartó küzdelemből, amely „debreceni csata" néven vonult be a hadtörténelembe, és Debrecen felszabadulásával ért véget, a szovjet csapatok kerültek ki győztesen.

Csima János e fejezet keretében bemutatja azt is, hogyan kezdődött meg a munka a felszabadított városokban és falvakban, ahol az élet megindítója mindenütt az egymás után alakult kommunista pártok voltak.

Rendkívül pozitívnak tekintjük, hogy a szerző az egyes szabaddá vált városokról és községekről szólva megemlékezik a velük kapcsolatos régmúlt történelmi eseményekről és személyiségekről.

A kiadvány következő fejezetében a budapesti hadműveletről olvashatunk. Ezen belül a szovjet csapatok előnyomulásáról és hősi helytállásáról a Duna—Tisza közén, a hitleristák gyűrűbe zárásáról és részletesen Budapest felszabadításáról. Rendkívül érdekes képet kapunk a budapesti utcai harcokról, a városban működő partizánegységek akcióiról és a főváros belső életéről.

Ezt követően a szerző Észak-Magyarország felszabadításának történetét eleveníti fel. Többek között megismerteti az olvasót a magas hegyekben és folyóvölgyekben vívott harcokkal, amelyek eredményeként a Börzsönytől a Zempléni hegységig felszabadultak hazánk északi hegyes vidékei.

Csima János megemlékezik az itt harcoló magyar partizánokról is, akik tevékenységükkel segítették a Vörös Hadsereg felszabadító harcait. Ezzel a szerző emléket állít azoknak a bátor partizánoknak, akik a hitleristákkal vívott fegyveres harcban az életüket áldozták.

Az utolsó fejezetben a Dunántúl felszabadításáról olvashatunk. Többek között képet kapunk egy rendkívül nehéz harcfeladat, a folyón való átkelés végrehajtásáról, amely parancsnoktól és egyszerű katonától egyaránt kiváló felkészültséget követel. Mint az eseményekből kiderül, a szovjet parancsnokok és harcosok itt is megállták a helyüket. Csima János e fejezetben eleveníti fel a balatoni csatát is, amely a hitleristák vereségével végződött, s ezzel elérkezett a magyarországi felszabadító hadműveletek nagy fordulója. 1945. március 16-án megindult a 3. Ukrán Front hatalmas erejű támadása, mely a bécsi hadműveletnek volt a bevezetője. Ez egyúttal a Dunántúl és az ország teljes felszabadulását jelentette.

Csima János színes, izgalmas kötetét számos, a hadműveleteket bemutató vázlat és egykorú dokumentumfelvétel gazdagítja.

Molnár Pál

SZTOJAN RADEV:

KRAV PO ROZITE*

(Szófia, Állami Katonai Kiadó, 1971. 170 o.)

A bolgár és a magyar népet évszázadok óta szoros szálak fűzik össze. E szálak kibontásában és a történelmi tények közkinccsé tételében a bolgárok példamutató kezdeményezéseket tettek az utóbbi évtizedben. Az idegenbe vetődött bolgárok életútjának, forradalmi tevékenységének feltárása során különös gonddal foglalkoztak — többek között — az illetők magyarországi tevékenységével. Így a bolgár hazafiakról készített filmekben, dokumentumanyagokban, könyvészeti feldolgozásokban figyelmet szenteltek egy-egy magyar haladó, forradalmi esemény bemutatására is. Ezt bizonyítja a magyar és az olasz szabadságharc nagyszerű bolgár hősének, Dunyov István ezredesnek az életéről készült dokumentumfilm, az 1. Bolgár Hadsereg 1945. évi dél-magyarországi harcáról szóló tudományos munkák, regények és filmek. Hasonló koncepció alapján készül most a Nikola Gramovszkiról szóló dokumentumfilm, amely a bolgár—magyar forradalmi kapcsolatok történetét a Magyar Tanácsköztársaság hősi eseményeivel gazdagítja majd.

Sztojan Radev most megjelent könyve újabb hozzájárulás népeink közötti történelmi barátság jobb megismeréséhez és elmélyítéséhez. A szerző neve nem ismeretlen a magyar olvasók előtt. Magyarországon végezte egyetemi tanulmányait, hosszú éveken át Budapesten teljesített diplomáciai szolgálatot. Az itt töltött években tudományos kutatásokat végzett közös hagyományaink feltárására és közkinccsé tételére. Munkásságának eredményeképpen számos tanulmány és cikk jelent meg magyar és bolgár nyelven, és e témában nyerte el a történettudományok kandidátusa címet is.

Radev a Vér a rózsákon című könyvéhez rendkívül sokrétű és gazdag bolgár és magyar nyelvű könyvészeti és levéltári forrást — útleírásokat, naplókat,

* Vér a rózsákon.

monográfiákat, sajtóterméket stb. — használt fel és vett kritikai elemzés alá, hogy a népszerű tudományos munkában történelmi összefoglalást tárjon az olvasó elé az ó-bolgár—magyar kapcsolatokról egészen a XIX. század 70-es éveinek végéig. Hitelességre és hűségre törekedve mutatja be a két nép közötti viszony alakulását a hosszú évszázadok során, ugyanakkor a figyelem középpontjába Bulgária török megszállásának és a bolgár újjászületés kibontakozásának időszakát állítja.

Különösen figyelemre méltók Sztojan Radev könyvének azok a részei, melyekben a magyar utazók bulgáriai élményeit, véleményét idézi. Kiemeli ezek nagy értékét, hiszen a magyar nép rajtuk keresztül szerzett tudomást a balkáni nemzetek elnyomottságáról, keserű sorsáról. Az a körülmény pedig, hogy ezek a naplók, leírások nagy többségükben német, sőt latin nyelven is megjelentek, hírt adtak a török megszállta országok népeiről — így a bolgárokról is — egész Európának.

A magyar utazók többsége a XVIII. század végén és a XIX. században járt Bulgáriában. A szerző sorra veszi az ismertebbeket, illetve azokat, akiknek a véleményét értékesnek ítélte Bulgária megismertetése szempontjából, függetlenül attól, hogy némelyiknél kétségtelenül kimutatható a törökszimpátia. Sztojan Radev hosszabban méltatja és értékeli Friwaldszki Imre tudós utazásait, aki 1833 és 1845 között több ízben járt a Balkánon, így Bulgáriában is, Részletesen foglalkozik Kossuth emigrációbeli titkárának, Szőllősi Ferencnek az útleírásával. Kiemeli egy másik 48-as emigráns, Egressy Gábor Bulgáriáról szóló naplójegyzeteit, többször idéz az 1851-ben, Budapesten kiadott naplóból. Nagyra értékeli Kazinczy Gábor 1841-ben megjelent írását, amelyben a bolgár kultúráról és irodalomról tett elismerő megjegyzéseket.

A szerző nagy teret szentel a bolgár megújhodás 1860—70-es évi fellendülése magyar visszhangjának. Különösen kiemeli Kánicz Félix bulgáriai utazásainak és az ezek alapján íródott tanulmányai, cikkei, nem utolsó sorban a háromkötetes, Balkánról szóló monográfiájának nagy jelentőségét. Radev megállapítja, hogy a bolgár—magyar kapcsolatok Egressy Gábor Magyarországra való visszatérte után a minimumra csökkentek. A 48-as emigránsok — igen kevés kivétellel — elhagyták a bolgár földet. Az 1850—70-es években nem sok magyar szánta rá magát, hogy utazásokat tegyen a török birodalom európai részén. A kevesek egyike volt Kánicz Félix, aki nemcsak alapos ismerője volt a Balkán irodalmának, földrajzának, történelmének, néprajzának és régészetének, hanem — mint a szerző méltatja — számtalan térképvázlatot, művészi rajzot, karcolatot készítve az általa megismert tájakról, emberekről, maradandó értéket adott az utókornak. Megemlíti, hogy Kánicz igen nagy szolgálatot tett a bolgár nép ügyének azáltal is, hogy Bulgáriáról az addig ismert térképeket pontosította, módosította és a Kánicz-féle térkép képezte az 1877—78-as orosz—török háborúban a bolgár nép felszabadítását célzó orosz haditerv alapját.

Kánicz a Dunai—Bulgária és a Balkán című háromkötetes munkájában — amelynek első kiadása 1875—79 között jelent meg Lipcsében — az addigi leghitelesebb és legreálisabb képet tárta a világ elé a Balkánról és Bulgáriáról. Radev idézi a monográfia 1882-es, francia nyelvű kiadásának előszavát, amely a munkát Bulgária történelmi és kulturális jelentősége legmeggyőzőbb bizonyítékának ítélte meg. Kánicz munkásságának értékelése során Sztojan Radev sajnálatosnak mondja, hogy ezt a nagyszerű tudóst és embert, aki élete nagy részét külföldön töltötte, nem tekintik magyarnak. Idézi a Szinnyei József által szerkesztett lexikon V. kötetének 927. oldalán található bejegyzést, amely szerint Kánicz „német művészettörténész és etnográfus". Radev megjegyzi, hogy ezzel nemcsak a tudós nemzetiségének, hanem szakképzettségének meghatározásában is súlyosan tévedett, mert Kánicz inkább volt földrajztudós, néprajztudós, mint művészettörténész.

A szerző művének további részében számos olyan személyről emlékezik meg, akik írásaikban is szót emeltek a bolgárok helyzetéről, sorsáról. Értékeli Oroszhegyi Józsa dr-nak *a Magyar Sajtó* 1863. április—májusi számaiban közölt útleírását, Vértesi Arnold *Magyarország és a nagyvilág* hetilapban megjelent írását, Pulszky Ferenc 1876-ban kiadott utinaplóját, Korponai János írásait stb. Külön részben foglalkozik az 1876-os bulgáriai fegyveres felkelés magyarországi sajtóvisszhangjával és általában a sajtó szerepével és jelentőségével, amelyet a magyar közvélemény

tájékoztatásában a bulgáriai események ismertetésével betöltött.

Az „Írott szó ereje" címszó alatt Sztojan Radev kiemeli, hogy a XVIII. század végén — XIX. század elején új fejezet kezdődött a bolgár—magyar kapcsolatok történetében, amelynek felbecsülhetetlen kulturtörténeti hatása és jelentősége volt. 1806—1876 között a budai Egyetemi Nyomdában a bolgár felvilágosodás értékes termékei — bolgár nyelvű tankönyvek, imakönyvek stb. — jelentek meg. A mintegy 50 bolgár kiadvány példányai eljutottak Bulgáriába és nagymértékben hozzájárultak a bolgár nyelv tisztaságának megőrzéséhez, a bolgár felszabadítás és függetlenség eszméjének terjesztéséhez.

Mivel a könyv — sajnos — magyar nyelven még nem jelent meg, a jelen ismertetés nem terjedhet ki Sztojan Radev megállapításainak sokoldalú elemzésére, munkája értékének tényekkel alátámasztott méltatására, ennek következtében azokra a problémákra sem, amelyeket a történelmi összefoglalásban mélyebben lehetett volna elemeznie. Gondolok itt elsősorban a hadtörténelmi vonatkozású kapcsolatokra.

Az a körülmény, hogy a könyvet az Állami Katonai Könyvkiadó jelentette meg és a munka címe Vér a rózsákon, elsősorban hadtörténelmi témakört sejtetett. A szerzőnek kedvező alkalma lett volna a bolgár—magyar *katonai* kapcsolatok történetének bemutatására az általa meghatározott időszak keretében. Kidomboríthatta volna azokat a mindkét részről elismert, haladó, forradalmi közös katonai hagyományként tisztelt tényeket és eseményeket, amelyek mélyebb elemzése igen időszerű lenne. Mindez nem jelenti azt, hogy Sztojan Radev szót sem ejt a bolgár—magyar katonai kapcsolatokról! Említést tesz III. Béla 1183-as hadjáratáról Bizánc ellen, amely közvetve hozzájárult a bolgárok fegyveres felkelésének kibontakozásához és a második bolgár birodalom létrehozásához 1187-ben. Szól Zsigmond magyar király 1396-os törökellenes harcairól és részletesen kitér Hunyadi János 1443. július — 1444. februári aldunai hadjáratának marxista értékelésére is. Mindez azonban nem lépi túl a jól ismert tények közlésének határát. Ez annál is inkább sajnálatos, mivel Sztojan Radevtől nem idegen a hadtörténelmi szemlélet, ezt bizonyítják az 1876-os áprilisi fegyveres felkelésről írott eddigi munkái, amelyekben igen sokoldalúan, a társadalmi mozgás bonyolult összefüggéseibe ágyazva vizsgálta a fegyveres harc törvényszerűségeit és lefolyásának következményeit.

A Vér a rózsákon kötet a fenti hiányérzet mellett is jelentős hozzájárulás a bolgár és a magyar nép történelmi kapcsolatairól szóló marxista historiográfia gazdagításához, elsősorban kulturtörténeti vonatkozásokban szolgáltat adalékokat nemzeti és internacionalis ismereteinkhez. Ugyanakkor ráirányítja figyelmünket fokozott mértékben a két nép közös, elsősorban haladó, forradalmi katonai hagyományai történetének hasonló összefoglalása szükségességére. Nemcsak a bizánciak, majd a török elnyomás elleni harc, a hajdúmozgalmak, az 1848—49-es magyar szabadságharc, az 1876-os bulgáriai felkelés időszakaiban megnyilvánuló fegyveres együttműködés vonatkozásában, hanem az internacionalista, forradalmi katonai kapcsolataink legújabbkori történetének tudományos értékelésében is — különösen a második világháború partizánharcaiban és a magyarországi felszabadító harcok idején létrejött fegyveres együttműködés jelentőségének elemzésében, amelyek közvetlen történelmi bázisát képezik a szocialista hadseregek testvéri szövetségének.

Godó Ágnes

MIHAIL BONCS—BRUJEVICS:

FELKÖTÖTTEM KARDOMAT...

(Budapest—Uzsgorod, Európa Könyvkiadó—Kárpáti Kiadó, 1970. 454 o.)

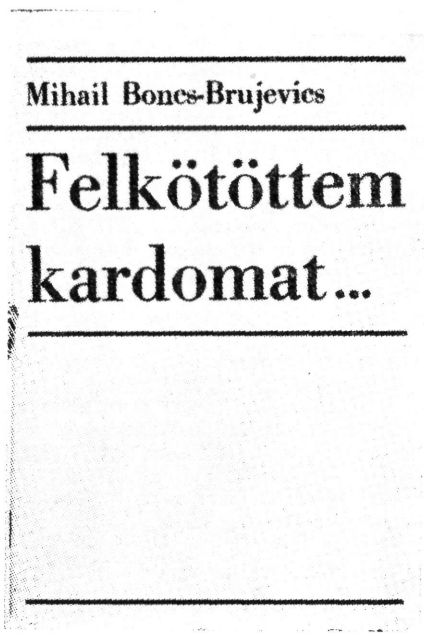

A könyv írásakor 87 éves, a cár szolgálatából a szocialista forradalom mellé állt Boncs—Brujevics, nyugállományú altábornagy az orosz és világtörténelem alakulásának egyik legdöntőbb korfordulójára tekint vissza. A cári hadsereg vezérkari ezredese, majd tábornoka széles ívű pályát futott be, amíg a dinasztia valóban „hűséges" szolgálatából eljutott addig, hogy — saját szavait idézve — „elárultam az uralkodót". Egyértelmű átállásához nem a bolsevik eszmék gyors befogadása — ezt maga sem állítja —, hanem éles, a cárizmust is kritikával szemlélő látásmódja, hazaszeretete, embersége adta meg a döntő lökést.

Visszaemlékezései kezdőpontja az első világháború kitörésének ideje. A tabló, melyet a háborús cári hadseregről fest, sokszínű és különösen érdekessé az teszi, hogy a háború orosz nézőpontját — legalábbis magyar nyelven — az olvasónak eddig nem igen volt alkalma megismerni. Pontról pontra követi a mammut-birodalom és hatalmas hadserege forradalmasodásának útját a „földindulás" kirobbanásáig, a polgárháború első éveiig.

A szerző művében szemléletes képet ad az orosz hadsereg gyengeségéről, sebezhetőségéről, szigorú bírálattal illeti az orosz hadvezetést, amely — akárcsak II. Vilmos — a háború gyors és természetesen sikeres befejezésének illúziójában ringatta magát.

„A Németország elleni háború előkészületei során a cári Oroszország kormánya otromba számítási hibát követett el, amely sok millió emberéletbe, jelentős területek elvesztésébe került, és végül az egész hadjárat kudarcát eredményezte.

Nemcsak a katonai hatóság, a kormány, az Államtanács és az udvar, hanem még a progresszív Állami Duma is bizonyos volt benne, hogy a németekkel vívott háború négy, legfeljebb hétnyolc hónap alatt véget ér. A hatalmon levők közül senki sem tételezte fel, hogy a hadműveletek több évig elhúzódjanak. Valamennyi mozgósítási tartalékot úgy méreteztük, hogy a hadjá-

rat, ha az első hóig nem is, de mindenesetre legkésőbb tavasszal befejeződik." Boncs—Brujevics, aki a háború kirobbanásakor ezredparancsnok volt, maga is annyira hitt a háború gyors befejezésében, hogy — miként írja —: „még meleg holmit sem vittem magammal, akárcsak a többi tiszt."

A derűlátás, a háború antantgyőzelemmel való gyors befejezésének lehetősége azonban egyre inkább a ködös távolba veszett, és az állóháború kegyetlen valósága vette át a siker reményének helyét. Az okokat elemezve az eredménytelenség számos összetevőjére derül fény, és nyilvánvalóvá válik, hogy az orosz hadsereg — az adott feltételek mellett — sikerre nem is számíthatott. A háború első hónapjaiban kiderült „hogy még a legelemibb hadtápszolgálatot sem vagyunk képesek megszervezni. Offenzívánk (a lvovi hadműveletekről van szó) mindössze néhány napja folyt, és egyes ezredek már két, sőt három napja nem láttak kenyeret... itt-ott hiány volt töltényben és gránátban." A rossz taktika következményeként csődött mondtak a híres kozák alakulatok is. A hatalmas emberveszteségek miatt a háború második-harmadik évére harcedzett, tapasztalt katona alig maradt, helyüket rosszul képzett tartalékosok foglalták el. A tüzérség állandó lőszerhiányban szenvedett, a technikai felkészültség foka pedig rendkívül alacsony volt. „A két ősi orosz rákfene — a bürokratizmus és a sikkasztás —, a szintén ősi szemfényvesztéssel együtt, nemegyszer meghiúsította az orosz katona hősi erőfeszítéseit." Az egészségügy teljesen lezülött, olyannyira, hogy a „sebesült katonát mártírrá avatta. Emlékezzünk például — írja — az I. Miklós által indított felháborító magyarországi hadjárat nálunk nem igen tanulmányozott történetére, amikor is a Tiszához vezényelt sereg jó egyharmada elpusztult kolerában..." A hadvezetőség azonban a példára emlékezni nem akart.

Rendkívül plasztikus kép bontakozik ki az olvasó előtt az orosz hírszerzés gyengeségéről, gyakorta a nevetségességig menő baklövéseiről, amelyek következményei azonban tíz- és százezrek életét követelték.

A szerző az orosz hadvezetés gyengeségei leírásának tág teret szentel, természetesen nem feledkezve meg az egyes, kitűnő képességű katonák, tábornokok érdemeinek kiemeléséről sem. A valóság azonban elsősorban az alkalmatlan, tehetetlen tábornokok cselekedeteinek felsorolását tette lehetővé, hiszen olyan katonai vezetők kerültek döntő fontosságú pozíciókba, mint Kuropatkin, aki már az 1904—1905-ös orosz—japán háborúban a tehetetlenség és gyávaság hírhedt példáját szolgáltatta.

Keserű szavakkal emlékezik meg a szövetségesekről, akik az orosz hadsereg felszerelésére vállalt kötelezettségeiket nem teljesítették. Joffre marsall, egy nehéztüzérséget kérő levélre válaszolva csak üres szólamokat halmozott, „például, hogy az orosz hadsereg aranybetűs oldalakat írt be a történelembe, de ennél tovább nem ment."

Éles szemmel vette észre a hadsereg forradalmasodásának kétségbevonhatatlan jeleit: és jelentős részt szentel a februári forradalomtól az októberi szocialista forradalomig terjedő időszak felelevenítésének, a hadsereg bomlásának és az új hadsereg kiépítése elemzésének. Tehette, hiszen olyan felelősségteljes posztokon állott, mint a Főhadiszállás törzsfőnöke, vagy a Köztársaság Tábori Törzsének főnöke. Számos jelentős eseményt tesz mikroszkóp alá és sok adalékot szolgáltat a történtek jobb megértéséhez.

Ám nemcsak a cárizmust bírálja, hanem őszintén ír az új rendszerrel szemben felmerült kétségeiről, gyakran éles — és sokszor helytálló — kritikával illeti a forradalom és a polgárháború első éveinek számos elsősorban katonai jellegű intézkedését. Nem fél megmutatni a világrengető változások szükségszerű árnyoldalát sem, a szervezetlenséget, a fejetlenséget, a gyakori — habár nem általános és jórészt magyarázható —, törvénytelen önbíráskodások negatív hatását. A könyv kritikai szemléletét azért érdemes hangsúlyozni, mert ezek a megjegyzések részben újat jelentenek, hiszen az eddig megjelent művek túlnyomó többségét a pozitívumok — egyébként jogos — hangsúlyozása töltötte ki. Holott a történelemben jártas olvasó tudja, hogy minden világformáló esemény elkerülhetetlenül kétoldalú és a jogos indulatokat gyakorta csak egy hajszál választja el a jogtalan, embertelen tettektől. A szovjet rendszernek azonban — és ez is tág teret kap a könyvben — volt elegendő ereje a forradalom áradatának gátak közé szorítására, mint ahogy elegendő fizikai és erkölcsi tartalékkal

rendelkezett a világháborúban demoralizálódott, szinte felbomlott hadseregnek forradalmi Vörös Hadsereggé való átszervezéséhez is.

Eleven, életteli portrét kapunk a forradalom vezetőjéről, Leninről, továbbá a kor más jelentős szerepet játszó személyiségeiről, pl. mint Raszputyin, Vacetisz, Dibenkó, Gyenyikin, Krasznov, Kerenszkij, Kornyilov, Masaryk stb.

Boncs—Brujevics tág teret szentel a forradalom egyik legellentmondásosabb alakjának, Trockijnak elemzésére.

Saját példáján igyekszik bizonyítani könyve egyik alapvető tételét, amely szerint: „Van egy olyan téves elképzelés, hogy a régi tisztek túlnyomó többsége fegyverrel harcolt a szovjetek ellen. A történelem azonban mást mond."

A neveltetés, a cári rendszerben eltöltött évtizedek, a személyes hang teszik érthetővé a mű — és a mögötte levő ember — számos esetben helytelen ítéleteit. Egy becsületes, ízig-vérig katona emlékirata a könyv, egy olyan katonáé, aki a forradalom mellé állásának indítékait vizsgálva le meri írni: „De még most, nyolcvanhetedik életévemben, amikor nincs miért köntörfalaznom, még most sem tudok magamban pontos választ adni arra a kérdésre, hogy miért tettem ezt." Kérdésére saját élete a válasz, hiszen egy sor fontos katonai pozíció felelősségteljes ellátásával bizonyította a forradalomhoz való rendíthetetlen hűségét.

Speidl Zoltán

MONTGOMERY OF ALAMEIN, BERNARD L.:

A HISTORY OF WARFARE*

(Cleveland—New 1968 The World Publ. Co. 584 o.)

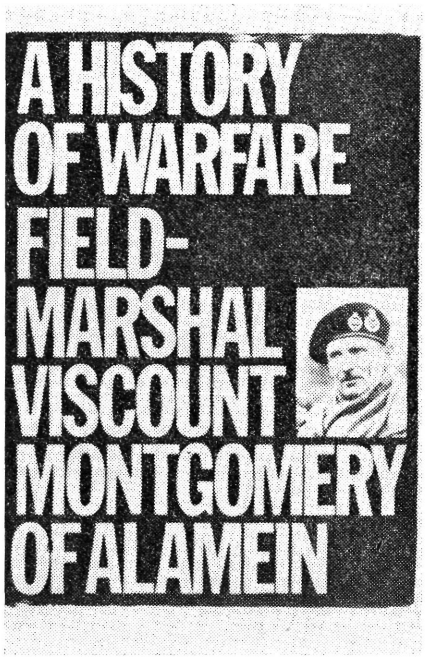

Az utóbbi években nyugaton több összefoglaló hadtörténelmi és hadművészet-történeti munka jelent meg. Ezek többségükben azonban nem önálló anyagkutatáson alapuló szintézisek. Olyan is kevés akad közöttük — mint Wanty, Liddell Hart, vagy Fuller egyes munkái —, amelyek új gondolatokkal, egyéni feltevésekkel gazdagítanák a hadtörténeti irodalmat.

Montgomery új munkáját a dicséretes kivételek közé számíthatjuk. A nyolcvanadik életéve felé közeledő szerzőnek, a második világháború egyik legsikeresebb hadvezérének nem ez az első próbálkozása a hadtörténelem területén. Már a második világháborús emlékiratait sem a visszaemlékezés, hanem a tudományos feldolgozás igényével vetette papírra. Ezekben és későbbi munkáiban is a hadvezér szerepének és igazi jelentőségének bemutatása állt mondanivalója középpontjában.

Jelen munkáját sem csupán a szerző személye és a kötet szinte páratlanul gazdag illusztratív anyaga teszi számunkra elsősorban figyelemreméltóvá. Az egykori hadvezér kellő arányérzékkel, reális szemlélettel és megfelelő írói vénával felvértezve látott nehéz feladatához. A történelmi anyag összeállításában és bizonyos részek megírásban két fiatal, tehetségesnek látszó angol történész, Alan Howarth és Anthony Wainwirth segítették, a munka egész koncepciója és a feldolgozás módszerei mégis vitathatatlanul Montgomeryt teszik a mű szerzőjévé.

Legnagyobb érdeme, hogy elkerülte azokat a buktatókat, amibe a legtöbb hasontárgyú összefoglaló munka szerzője beleesik: a túlzott nagyvonalúság Szküllája és a részletekben való elveszés Kharübdisze között biztos kézzel vezette ingatag hajóját. Nem akart mindent megírni és megmagyarázni, célja csupán a hadtörténelem fő vonalainak jó dokumentált felvázolása. Csak futólag érint oly lényeges kérdéseket,

* A hadviselés története.

mint a hadsereg társadalmi szerepe, a haditechnika hatása a társadalom és a gazdaság fejlődésére, a hadsereg strukturális problémái, a háború jellege és ideológiai mozgatóerői stb.

E fontos problémakörök elhanyagolása szegényebbé, de mégis világosabbá, áttekinthetőbbé és helyenkint elmélyültebbé tette a munkát.

Ismertetőnkben éppen ezért csak annyiban kívánunk a fentebb felsorolt területekre kitérni, hogy röviden leszögezzük: Montgomery nem marxista, még csak nem is haladó gondolkodású szerző, a fenti kérdésekről alkotott véleménye olyan, amilyent egy gentleman szellemben nevelt, arisztokrata származású brit tábornoktól elvárhatunk.

Egy lényeges kérdésnek ellenben tág teret szentel: ez a politikai és katonai vezetés viszonya. Úgy véli, a katonai vezetésnek teljes mértékben alá kell magát vetnie a politikusok irányításának; az olyanszerű kapcsolatot eszményíti, mint amilyen a második világháború alatt Churchill és a brit vezérkar között fennállt. Zárójelben jegyezzük meg, hogy erről a kérdésről Brooke, a vezérkari főnökök egyesített tanácsának elnöke egészen más véleményt nyilvánított.

Rendkívül pozitív vonás Montgomery gondolkodásában, s ennek több alkalommal hangot is ad, hogy leszögezi: napjaink nemzetközi kérdéseit nem fegyverek segítségével, hanem tárgyalások útján kell megoldani. (558—564. o.)

A munkát a helyes arányérzék is az átlag fölé emeli. Az egyes korszakok lényegében megkapják a mű arányához mért terjedelmet: a rövid elvi bevezető rész: 15, az ókor: 87, a lovagi hadsereg: 75, a XVI—XVIII. század: 123, a mongol, a kínai, indiai hadtörténelem: 41, az 1815—1945-ös időszak: 135 (ez utóbbi némileg kevésnek tűnik) és a korunk katonai-politikai problémáival foglalkozó zárófejezet: 41 oldal. A fenti felsorolásból az is kiderül, hogy Montgomery felfogása nem teljesen európacentrikus, mivel a keleti népek — köztük az oszmán törökök hadművészetének felvázolása is helyet kapott munkájában.

A munka közvetlen magyar vonatkozásai viszont nagyon is szegényesek. Csupán a X. századi magyar kalandozó hadjáratokról, a magyarok hun eredetéről (!!), ugyancsak tévesen arról, hogy a szovjet csapatok 1944 decemberében behatoltak Magyarországra, továbbá az oszmánokról szóló fejezetben a mohácsi csatáról és a XVII. század végének felszabadító küzdelmeiről történik említés. A környező országok hadtörténetéről sem sok újat tudunk meg. Említi a huszita hadművészet haladó vonásait, a bolgárokkal kapcsolatban pedig a Bizáncellenes hadjárataikról emlékezik meg. Az orosz és a lengyel anyag sem sokkal gazdagabb.

Más fejezeteket ellenben mi is haszonnal forgathatunk. Főleg azok a részek sikerültek, amelyekben a szerző hatalmas katonai tapasztalatait közvetlenül hasznosítani tudja. Ezek elsősorban a harcászati és hadműveleti jellegű fejtegetések. Csataleírásai, ha néhány részletkérdésben — létszámadatok, események interpretálása stb. — lehet is eltérő véleményünk a szerzőtől, mintaszerűek. Akár az ie. XIII. században vívott kádesi ütközetet, akár a második világháború csatáit és hadműveleteit vetíti elénk, mindenütt úgy érezzük: Montgomery a győztes hadvezérrel szinte azonosulva, kitapintható közelségbe hozza számunkra a csata döntő mozzanatait, s mindezt világos, az egyszerű olvasó számára is közérthető módon adja elő. A már említett kádesi csata mellett, elsősorban Gaugamela (i. e. 331), Cannae (i. e. 216), Zama (i. e. 201), Hastings (1066), Crécy (1346), Garigliano (1503), a spanyol armada pusztulása (1588), Breitenfeld (1631), Höchstädt (1704), Leuthen (1757), Austerlitz (1805), Marne (1914) és a normandiai partraszállás (1944) hadművészeti elemzése a munka legértékesebb, leghasználhatóbb részeit alkotja.

Noha a mű legszínvonalasabb részei kifejezetten hadművészet-történeti jellegűek, a fejezetek többsége inkább leíró hadtörténelem. Éppen ezért nincs szándékunkban akárcsak vázlatosan is végighaladni a könyv fejezetein.

Két lényeges kérdés azonban megérdemli, hogy kissé elmélyültebben foglalkozzunk velük. Az egyik, kiket tart Montgomery kiváló hadvezérnek, s mi jellemzi leginkább szerinte a nagy katonai vezetőket; a másik a szerző véleménye a második világháború néhány lényeges katonai és politikai kérdéséről.

A kiemelkedő katonai vezetőt mindenekelőtt az jellemzi, hogy feltétlen aláveti magát a politika elsőbbségének. Tapasztalt, de saját tapasztalatai mel-

lett nagy jelentőséget tulajdonít az évezredek katonai tapasztalatait egybefogó és feldolgozó tudománynak: a hadtörténelemnek is. Montgomery korunk hadtörténészei közül a nemrégiben elhunyt Liddell Hartot, továbbá Fullert, Taylort, C. Fallst és a Brooke visszaemlékezéseit adekvát formába öntő A. Bryant-ot értékeli legtöbbre. A hadvezér másik alapvető erényét abban határozza meg, hogy rendelkezzék annyi szuggesztív erővel, teremtsen olyan atmoszférát maga körül, hogy ez katonáit maximális teljesítményekre sarkallja.

Az is rendkívül fontos számára, hogy kellő logikai készséggel bírjon a lényeges és lényegtelen körülmények megkülönböztetésére. A célt — vagyis a lényeget —, állandóan szem előtt kell tartania, s ennek valamennyi cselekedetét alárendelnie.

A logikai és a pszichológiai készség mellett a határozottságot és a merészséget is megköveteli a hadvezértől. Nagyon fontosnak tartja az állandó aktivitást is, szerinte a kezdeményezést egy pillanatra sem szabad átengedni az ellenségnek.

Az ideális hadvezér Montgomery által felvázolt képe számos vonásában a szerző felnagyított, eszményített mása. „Monty" maga is rendkívül fontosnak tartotta a lélektani eszközök alkalmazását, a katonák bizalmának, sőt bámulatának elnyerését. Saját mértékével mérve talán csak a nagyvonalúság és a szintetizáló hadászati készség hiányzott belőle ahhoz, hogy saját magát tarthassa a tökéletes hadvezérnek.

A második világháború eseményeire viszonylag kevés teret fordít. Véleménye mégis érdekes számunkra, mivel legfelsőbb szintről látta az események fejlődését. Túl sok meglepetés nyilvánvalóan itt sem ér bennünket. Montgomery fegyelmezett katona, természetes, hogy negyedszázaddal a háború befejezése után is az angol álláspont helyességét vallja. Ez főleg abban nyilvánul meg, hogy túlzott jelentőséget tulajdonít a földközi-tengeri hadszíntérnek, Hitler kardinális hibáját pl. a Szovjetunió megtámadása mellett abban látja, hogy nem fordított kellő gondot erre az arcvonalra. (511—512. o.)

Ugyancsak a brit szemlélet tükröződik abban a megállapításában is, amelyben elítéli a dél-franciaországi partraszállás tervét (az 1944. augusztus 15-én végrehajtott „Üllő" hadműveletet) s helyette a szovjet csapatok megelőzésére a Ljubjanai medencén át a Balkán és Bécs felé irányuló előretörést szorgalmazza.

A fejezet legnagyobb értéke, saját ábrázolásától eltekintve, a csendes-óceáni hadszíntér és főleg a burmai hadműveletek gondos és találó ábrázolása. Szintén hasznosak a légi- és tengeri háború eseményeit bemutató oldalak is.

Egyik fél katonai vezetéséről sincs túl jó véleménye. A kiemelkedő hadvezérek közé sorolja Zsukovot, Rokoszszovszkijt, MacArthurt, illetve régi nagy ellenfelét, Rommelt, Mansteint és Runstedtet. A politikai vezetők közül Churchill és Sztálin tevékenységét ismeri el, Rooseveltről és az amerikaiakról azonban változatlanul elítélő a véleménye — bár megfogalmazása óvatosabb mint a háború idején.

Rázsó Gyula

KÜLFÖLDI HADTÖRTÉNELMI FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE

VOENNO ISZTORICSESZKIJ ZSURNAL (Szovjetunió), 1971. 1—3. sz. — A folyóirat első negyedévi számai több olyan cikket közölnek, amelyek a Vörös Hadsereg történetével foglalkoznak. Ezek közül első helyen említjük meg Z. GREBELSZKIJ: „A párt X. kongresszusa a Vörös Hadsereg további fejlődéséről" (3. sz. 3—10. o.) c. írását. A szerző rámutat, hogy a X. kongresszus több alapvetően fontos kérdés mellett nagy figyelmet szentelt a hadsereg és a flotta kérdésének, hiszen a szocialista építés politikájának keretében biztosítani kellett azt is, hogy meglegyen a lehetőség az újabb imperialista támadások visszaverésére. A polgárháború végén a Vörös Hadseregben több mint 5 millió ember teljesített szolgálatot. A helyreállítás körülményei között ezt a hadsereget nem lehetett fenntartani, de a csökkentést úgy kellett végrehajtani, hogy az ország védelmi képessége ne gyengüljön.

A pártkongresszus a viták után úgy határozott, hogy a fegyveres erők alapja továbbra is a reguláris Vörös Hadsereg maradjon, amelyből leszerelik az idősebb korosztályokat, és a kronstadti tapasztalatok alapján megjavítják az összetételét. Elvetette a milícia-rendszerre való azonnali áttérést. Rámutatott, hogy a milíciára való áttérés üteme és formái a nemzetközi és a belső helyzettől függnek. A részleges áttérést a tősgyökeres proletár lakosságú kerületekben (Petrográd, Moszkva, Urál) engedte meg. Beszüntette a kommunistáknak a hadseregből való kivonását és határozatot hozott, hogy a komoly ok nélkül más munkára vitt kommunistákat vissza kell irányítani a hadseregbe. Megengedhetetlennek tartotta az olyan irányú agitációt, hogy a komisszárokat választják és rendeljék alá a pártsejteknek. Szükségesnek tartotta, hogy megerősítsék a hadsereg politikai apparátusának befolyását és elvetette az apparátus rendszerének megváltoztatását célzó javaslatokat. A minőség javítása érdekében szükségesnek tartotta a technikai alakulatok — a tüzérség, géppuskás, páncélautós, repülő, műszaki és páncélvonat alakulatok — megerősítését.

A kongresszus, tekintetbe véve, hogy az ország határainak kétharmad része tenger, igen nagy figyelmet szentelt a különösen szétzilált és nehéz helyzetben levő flotta újjászervezésének, megfelelő emberanyaggal való feltöltésének.

Lényegében a fentebb említett tanulmány folytatását jelenti V. DANILOV: „A központi katonai apparátus építése az 1921—23-as években" (1. sz. 9—16. o.) c. munkája. A békés időszak beköszöntével szükségessé vált, hogy a körülményeknek megfelelően megváltoztassák a központi katonai apparátus szervezeti felépítését, formáit, munkamódszerét. A párt rendkívül nagy figyelmet szentelt ennek a kérdésnek. A X. és XI. kongresszus foglalkozott az átszervezés problémáival. 1920 novemberétől 1922 novemberéig Lenin részvételével kilencszer tárgyalták a KB plénumain, huszonhatszor a Politikai Iroda ülésein, hatszor a Népbiztosok Tanácsában, tizenhétszer a Munka és Védelem Tanácsában.

Az egyik legfontosabb lépés az volt, hogy a Tábori Törzset és az Összoroszországi Fővezérkart összevonták a Munkás-Paraszt Vöröshadsereg egységes Vezérkarává. Ezzel a hadműveleti, szervezési és mozgósítási kérdések egy helyre kerültek. Ez a szervezeti keret 1921. február 14-én kezdett el működ-

ni, majd a későbbiek folyamán tovább tökéletesítették.

1921 áprilisától kezdve létrehozták a felderítés, a páncélos csapatok, a tüzérség stb. felső irányító parancsnokságait. Ezekben az években átalakították a Haditengerészet apparátusát is. Egy népbiztosságban egyesítették a tengeri és a folyami flottát, jelentékenyen csökkentették az apparátust. Az összes fegyvernemek vonatkozásában átszervezték a pártpolitikai apparátust és megjavították tevékenységét.

1921-ben még két népbiztosság volt, a hadügyi és a tengerészeti, amelyeket egy népbiztos vezetett, aki egyben a Köztársaság Forradalmi Védelmi Tanácsának elnöke is volt. 1923-ban a két népbiztosság felső szerveit — az alsóbb szervek autonómiájának fenntartása mellett — összevonták. Az átszervezés csak az 1924—25-ös katonai reform időszakában fejeződött be.

Lényegében ugyanebbe a témakörbe tartozik *M.* ZAHAROV: „A kommunista párt és a hadsereg, valamint a flotta új technikai felszereléssel való ellátása a háború előtti ötéves tervek időszakában" (2. sz. 3—12. o.) c. cikke.

A háború előtti időszakban a párt rendkívül nagy figyelmet fordított a hadsereg új technikai felszereléssel való ellátására. A Vörös Hadsereg építésének első ötéves tervét 1927-ben dolgozták ki. A lényege az volt, hogy számbelileg a hadsereg ne legyen hátrányban a valószínű ellenségekkel szemben a fő háborús színtéren, technikailag pedig a döntő fegyvernemek — a légierő, a tüzérség és a harckocsizók — terén fölénybe kerüljön. 1929-ben létrehozták a fegyverkezés parancsnoka funkciót, ahova I. P. Uborevicset nevezték ki. 1930-tól Tuhacsevszkij váltotta fel őt. 1930-ban kidolgozták a fegyverkezés naptári tervét 1931—33-ra. A megfelelő mennyiségű és minőségű szakember biztosítására 1932-ben a Katonai-Technikai Akadémia fakultásainak alapján létrehozták a Mechanizálás és Motorizálás Katonai Akadémiáját, a Tüzérségi, a Hadmérnöki, a Vegyvédelmi, az Elektrotechnikai és a Katonai-Szállítási Akadémiát. Kibővítették a Frunze és a Katonai-Politikai Akadémiát. A felsőoktatási intézmények hallgatóinak száma az 1928-as 3200-ról 1932-re 16 550-re nőtt.

1932-ben dolgozták ki az 1934—38-as második katonai fejlesztési ötéves tervet, amelyben nagy figyelmet szenteltek a flotta, a légierő és a tüzérség fejlesztésének. Az iparosítási program megteremtette az alapokat a fegyvergyártáshoz is. Az első ötéves terv alatt 5 ezer harckocsit gyártottak, a második végére a hadsereg már 15 ezer harckocsival rendelkezett. 1934. január 1-én a hadseregben 17 ezer löveg volt, 1939. január 1-re számuk 55 790-re emelkedett. Létrehozták a légideszant alakulatokat, a légvédelem új fegyvereit és repülőit, 1932-ben a Csendes-óceáni Flottát és 1933-ban az Északi Hadi Flottát.

1938-ban 1937-hez viszonyítva 70 százalékkal emelték a hadiipar beruházásait, egy helyett négy védelmi népbiztosságot hoztak létre: a légügyi, a hajóépítési, a lőszergyártási és a fegyvergyártási népbiztosságot. Megkezdték a Volgán túli és szibériai hadiüzemek kiépítését. A hagyományos tüzérség fejlesztése mellett folyt a reaktív tüzérség kialakítása is. 1939. január 1. és 1941 júliusa között az ipar már 17 745 katonai repülőgépet állított elő, és megkezdte a tökéletesített MIG—3, JAK—1, LAGG—3, PE—2, IL—2 típusok gyártását. 1941 első felében 1110 db T—34-es harckocsi és 393 KV nehéz harckocsi készült el. A háború kezdetén a flottának 3 sorhajója, 7 cirkálója, 59 torpedórombolója, 218 tengeralattjárója, 269 torpedónaszádja és 2581 repülőgépe volt. Ezen kívül 1000 partvédő üteggel is rendelkezett.

Az első három számban több tanulmány foglalkozik a második világháború jelentősebb hadműveleteinek részkérdéseivel. Ezek közül *F.* SZVERDLOV: „Az ellenség oreli csoportosulásának szárnyára mért csapás" (1. sz. 17—28. o.) c. munkájával foglalkozunk részletesebben. A csapást a 11. gárdahadsereg hajtotta végre I. H. Bagramjan altábornagy parancsnoksága alatt. A felhasznált erők és eszközök, valamint az elért hadműveleti eredmények következtében a csapás messze túlnőtt a hadsereg-hadművelet keretein. A hadsereg körletében összpontosították a Nyugati Front alapvető erőit — a front légierőit, páncélos csapatokat és a Főparancsnokság tartalékából kiadott tüzérséget.

A hadműveletet több mint két és fél hónapig készítették elő és része volt a Főparancsnokság tervének, hogy megakadályozza a Kurszk elleni támadást.

A hadműveletre jellemző az ellenség megerősített övezetének mély hadműveleti áttörése, ezzel egyidejű erőkifejtés a harccselekmények menetében, a támadás gyors üteme, az ellencsapások visszaverése, a pontos együttműködés és a csapatok kitűnő vezetése.

A hadseregparancsnok a rendelkezésre álló erőket mély hadműveleti felépítésben helyezte el (ezt a szerző részletesen is ismerteti), majd hosszas földi, légi és az egész tűzrendszert felfedő harcfelderítés után 1943. július 12-én korán hajnalban kezdődött a 2 óra 40 percig tartó tüzérségi előkészítés, amelyben 2930 löveg (köztük 1300 122 mm-es és ennél nagyobb űrméretű), valamint 456 gárda aknavető vett részt (arcvonal-kilométerenként 209—258 löveg — gárda aknavetők nélkül). Ilyen tűzösszpontosítás korábban még nem fordult elő. A támadást még 70 bombázó és kb. 80 csatarepülő vezette be. A támadás nem a tüzérségi tűz áthelyezése után, hanem meglepetésként annak menetében indult.

A továbbiakban a szerző részletesen ismerteti a hadművelet lefolyását, az ellencsapások visszaverését, a naponként elért eredményeket. A hadművelet július 20-án fejeződött be, eredményeképpen 70 km mélységben áttörték az ellenség megerősített védelmét. A németek 35 ezer embert vesztettek halottakban és sebesültekben, 2 ezer hitlerista fogságba esett. Megsemmisült 270 német löveg, 215 páncélos; a szovjet csapatok több mint 200 löveget, 24 páncélost, 450 gépkocsit és 18 katonai raktárt zsákmányoltak.

A második világháborús témákkal foglalkozó cikkek közül részletesebb ismertetés nélkül megemlítjük még G. SINKARENKO: „Nagykanizsa felszabadítása" (2. sz. 56—61. o.) c. cikkét. *(Lengyel István)*

HISTORIE A VOJENSTVI (Csehszlovákia), 1971. 1. sz. — „Munkaértekezlet a forradalmi katonai hagyományok felhasználásának problematikájáról az ideológiai nevelésben" (15—138. o.) A Csehszlovák Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnöksége és Hadtörténelmi Intézete 1970. szeptember 13—18. között értekezletet rendezett Prágában a Varsói Szerződés tagállamai és a CsNH parancsnokai és politikai munkásai részvételével. A forradalmi katonai hagyományokra épülő ideológiai nevelőmunka fontos helyet foglal el a CsNH politikai-nevelő tevékenységének egész rendszerében, ezt szolgálja a csehszlovák Hadtörténelmi Intézet is a forradalmi katonai hagyományok felhasználásával és ápolásával. Az elmúlt évek során a politikai nevelőmunkában súlyos hiányosságok mutatkoztak, ez ellen a politikai munkások kellő időben nem vették fel a harcot. A következmények tanulságait levonva új alapokra kell helyezni a politikai nevelőmunkát és a proletár internacionalizmus, a szocialista hazafiság zászlaját ismét magasra kell emelni. — A Csehszlovák Néphadseregben végbemenő politikai konszolidáció fokozott érdeklődést váltott ki a forradalmi hagyományokra épülő ideológiai nevelőmunka iránt. Az e téren mutatkozó problémák megoldása ennek a munkaértekezletnek rendkívül aktuális feladatai közé tartozott, meszszemenően hasznosítva a baráti hadseregek tapasztalatait is, amelyek mind segíteni fogják a CsNH-ben kialakult destruktív és félrevezető nézetek és magatartások leküzdését, helyes irányba terelését. A politikai nevelőmunka előtt álló nehézségek ismertek, ugyanakkor azonban világos, mennyire fontos, aktuális és sürgető maga a feladat. A munkaértekezleten elhangzott főreferátum a csehszlovák hadtörténészek szerepével foglalkozott a marxista—leninista hadtörténetírás és a forradalmi-harci hagyományok megújításáért folytatott harcban, majd *Oldrich* SNAJDR referátuma a CsNH-ban a forradalmi-harci hagyományokkal áthatott nevelés módszereit és formáit (18—47. o.) tárgyalta. A baráti néphadseregek képviseletében felszólalt résztvevők (köztük Godó Ágnes, a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnöke megbízásából) a hagyományok ápolásán nyugvó ideológiai nevelőmunka gyakorlati tapasztalataival ismertették meg a csehszlovák elvtársakat, segítséget adva munkájuk színvonalának és hatékonyságának emeléséhez. 2—3. sz. — A kettős szám egész terjedelmében a Csehszlovák Kommunista Párt katonapolitikájának történeti fejlődésével és jelenlegi alapvető kérdéseivel foglalkozik. J. PROCHÁZKA: „Bevezető"-jében (145—150. o.) kiemeli, hogy a Hadtörténelmi Intézet a katonapolitikai kérdéseket művelő szerzők egyes korszakokat feltáró tanulmányainak közreadásával elő kívánja segíteni a katonapolitika változásainak jobb megértését. A CsKP

fenállásának 50. évfordulója alkalmából célszerű mérlegre tenni a párt katonapolitikai irányvonalát és a szerzett tapasztalatokat kiértékelni. A CsKP KB 1970 decemberi plénuma meghatározta a következő időszak fő feladatát: politikai vereséget kell mérni a jobboldalra, annak teljes eszmei elszigetelésével. Ez a feladat teljes mértékben vonatkozik a hadtörténeti tudományra is. A katonapolitika kérdéseinek sokoldalú tanulmányozása, a hadsereg gazdag tapasztalatainak általánosítása és felhasználása a tudományos kutatómunka egyik fő feladata. — *M.* CHUCHMÁK: „A marxizmus—leninizmus a párt katonapolitikájának elméleti alapja" (151—160. o.) c. tanulmányában a háborúk jellegük szerinti korszerű osztályozásának áttekintése után a szocializmus védelme érdekében kialakítandó hadsereg jellegével, a honvédelmi rendszer alapjaival és pártirányításának elveivel foglalkozik. Megállapítja, hogy csakis a párt vezető szerepe biztosíthatja olyan honvédelmi rendszernek a kialakítását, amely az egész nép részéről támogatásra talál, megfelel a korszerű háború követelményeinek, és nem utolsó sorban a Varsói Szerződés tagállamai integrált védelmi rendszerének is hatékony része. — *V.* VÁVRA: „A forradalmi erők katonapolitikája az 1917—20-as években" (161—185. o.) c. tanulmánya a forradalmi mozgalom kialakulását vizsgálja, melynek kezdetei az oroszországi hadifogolytáborokban bontakoztak ki, innen vezet az út a csehszlovák forradalmi egységek megalakításához és harcaihoz. A párt szervező tevékenysége ebben az időszakban kétirányú volt: egyrészt a Szovjetunió ellen indított intervenciós csapatok soraiban folyt, másrészt szervezte a csehszlovák vöröskatonákat a harcra. Létszámuk 1918 nyarán elérte az 5000 főt és jelentős mértékben kivették részüket a polgárháború harcaiból. Az önálló Csehszlovák Köztársaság megalakulása után nyílt csak lehetőség a munkásosztály politikai arculatának formálására. A burzsoázia fennmaradása, a hivatásos hadsereg átvétele és főleg a szociáldemokrata párton belüli ellentétek akadályozták az egységes és előremutató katonapolitika kialakítását. — *V.* FEJLEK: „A CsKP katonapolitikája a München előtti köztársaság időszakában" (186—229. o.) c. tanulmány 1938-ig tekinti át a párt katonapolitikáját. A kapitalizmus háború utáni válságnak időszakában a CsKP az antimilitarista tevékenységre helyezte a fő súlyt. 1924-től hatni kezdtek a párt katonapolitikai elvei a burzsoá hadseregen belül. Szembeszálltak a felső vezetés olyan irányzatával, hogy a hadsereget politikamentessé kell tenni, s hogy a katonáktól el kell venni a szavazati jogot. Komoly segítséget jelentett e téren a Komintern Végrehajtó Bizottsága VIII. plénumán elfogadott, „A háborúról és a háborús veszélyről" szóló felhívás, amely elméleti alapot adott a kérdések marxi—lenini elmélet alapján történő értékeléséhez. A Komintern VII. kongresszusa vetette fel a fasizmus közvetlen fenyegetése elleni védelem orientációját; ez a forradalmi mozgalom világméretű fellendüléséhez vezetett. A CsKP VII. kongresszusa kidolgozta az országvédelem népfront taktikáját, amely a következő években — a megszállás alatt is — irányelvként szolgált. — *M.* MOULIS: „A párt 1938—1941 közötti katonapolitikájáról" (230—250. o.) írt tanulmányt. A müncheni egyezmény utáni időszak, a megszállás alatti súlyos helyzetet elemzi, melyben a párt a gottwaldi jelszó alapján tevékenykedett: „Ha a németek az önként átadott területek után a még megmaradottakat is követelnék, harcolni fogunk!" A pártnak sikerült a népet a passzivitásból kiragadnia, az ellenállást megszerveznie francia és angol területen és a hazai földalatti mozgalomban is. Kétfrontos harcot folytatott: egyrészt a baloldal elhamarkodott akcióbalépése ellen, másrészt a burzsoá behatás ellen, amely a szovjet-német egyezmény aláírását kihasználva kommunistaellenes kampányba kezdett. — *F.* NESVADBA: „A CsKP katonapolitikája a Nagy Honvédő Háború időszakában" (251—297. o.). A Szovjetunió belépésével a második világháború és ezzel a fasizmus elleni harc erőviszonyai és feltételei gyökeresen megváltoztak. Ennek alapján szervezte meg a CsKP a nemzeti felszabadító harcot, a kommunisták ellenállásának politikáját a hadseregben, harcukat a partizánszervezetekben, az antifasiszta mozgalom aktivizálását a belső és a külső fronton egyaránt. Erőit a csehszlovák fegyveres alakulatok szovjetunióbeli szervezésére és a partizánmozgalom harcának irányítására összpontosította. Ezen időszak záróakkordját a szovjet hadsereg és a vele együtt harcoló 1. Csehszlovák Hadsereg hazai területre lépése jelen-

tette. A párt katonapolitikája fő feladataként tűzte ki az új demokratikus hadsereg felépítését, a demokratikus forradalom fegyveres támogatását a már felszabadított területeken, továbbá a partizánmozgalom erősítését a még megszállás alatt levő országrészeken. — *P.* DRSKA: „A CsKP harca a hadsereg népi demokratikus jellegének megszilárdításáért (1945—1948)" (298—323. o.). Az ország védelmi képességének és az új demokratikus néphadsereg felépítésének folyamatát össze kell kapcsolni a forradalom fenntartásával és kiterjesztésével. Ez jelentette az első lépést a szocialista típusú hadsereg kialakításának útján. Az új katonapolitikai irányvonal sikere jelentős mértékben függött a Kassán elfogadott kormányprogram alapelveinek következetes végrehajtásától. — *J.* SOLC: „A CsKP — mint a szocialista típusú Csehszlovák Néphadsereg építésének vezető ereje" (324—350. o.) az 1948—1955 közötti évek katonapolitikáját tükrözi, amely a fejlesztés pozitív vonásai mellett, nem jellemezhető konfliktusmentesnek. Végeredményben, a CsNH ütőképes és korszerű technikával ellátott, a szocialista vívmányok védelmére felkészült hadsereggé vált, megerősítette fegyverbarátságát a szovjet hadsereggel. Csorbát szenvedtek ugyanakkor egyes fontos alapelvek, mint a párt vezetőszerepe, az osztályviszonyok alakulásának figyelembe vétele, a népi jelleg tükröződése stb. A strukturális változások a társadalmi fejlődés részét alkották, így nem voltak mentesek az általános politikai irányvonalat jellemző hibáktól, torzulásoktól. A Varsói Szerződés tagállamainak sorába való belépéssel megteremtődtek a szocialista jellegű fejlesztés alapjai, az ország biztonságának fokozottabb védelmét biztosító honvédelmi rendszer kialakításának feltételei. — *M.* NEJEDLY: „A CsKP katonapolitikája a szocialista katonai koalíció építése és a tudományos-technikai forradalom kezdeti időszakában" (351—368. o.) az 1956—1967-es évekről ad számot. A XX. kongresszus és a szocialista táboron belüli ellentétek következményei nyomták rá bélyegüket a CsKP katonapolitikájára, főleg a háborúk elkerülhetetlenségéről alkotott tétel érvénye. Ez a túlzott hadseregfejlesztés koncepcióját szülte, amely azonban nem volt arányban a népgazdaság lehetőségeivel. A hadsereg belső és külső funkcióinak mesterséges szétválasztása és az arányok be nem tartása deformálódáshoz vezetett a katonapolitikában is. A lenini fejlesztési elvek következetes betartását erősen akadályozta a kritikátlan belenyugvás közhangulata, a jobboldali és antiszocialista erők lábrakapása, valamint a harmadik ötéves terv hibái, ami a párt tagságának jogos elégedetlenségét vonta maga után. — *L.* KOPECKY: „A CsKP III. kongresszusa katonapolitikai irányvonalának revizionista és jobboldali opportunista deformálódása. A CsKP KB harca a konszolidációért a katonapolitika területén" (369—420. o.) című záró tanulmánya az 1968—1970-es évek súlyos küzdelmét tárja az olvasó elé. A CsKP 50 éves történetének vitathatatlanul legbonyolultabb időszaka ez, de az ország további fejlődése szempontjából is ugyanakkor a legfelelősségteljesebb. A kongresszus utáni válságos időszak kialakulásának tanulmányozása és a hibák okainak feltárása a párt legfontosabb feladata napjainkban. A szerző három kérdéscsoport köré tömörítette mondanivalóját: milyen volt az 1968 januárja utáni belpolitikai helyzet hatása a katonapolitika alakulására; milyen irányokban és milyen következményekkel, mely erők hatására deformálódott a III. kongresszus katonapolitikai irányvonala; és végül milyen követelményeket támaszt az új pártvezetés a honvédelem és a hadsereg területén kialakult helyzet konszolidálása érdekében. A politikai konszolidáció a hadsereg szervezetében azt eredményezte, hogy a hadsereg helyzete megszilárdult a társadalomban, tekintélye egyre nő a közvélemény szemében. A CsNH politikai és szervezeti erősítése a Varsói Szerződés keretein belül, felkészítése egy esetleges agresszió megbízható elhárítására — ezek a legfontosabb katonapolitikai feladatok, amelyeket a párt- és állami vezetés tűzött a hadsereg elé. A mindenoldalú konszolidáció befejezése komoly feladatokat jelent az 1971-es évre is. *(Nádor Tibor)*

VOJNOISTORIJSKI GLASNIK (Jugoszlávia), 1970. 3. sz. — *Milovan* DŽELEBDŽIĆ: „Támadások a jugoszláviai közlekedési eszközök ellen 1944. szeptember 1—7. között. A »Ratweek« hadművelet" (7—57. o.) 1944 nyarán megnőtt a jugoszláviai arcvonal jelentősége. Mind a szovjet, mind a nyugati szövetséges csapatok közeledtek az or-

ság határaihoz. A jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg fokozta harctevékenységét és tekintélyes számú fasiszta haderőt — a „C", „E" és „F" hadseregcsoportok nagy részét — kötött le. A szövetségesek Tito augusztus 6-i csertai látogatásán egyeztették hadműveleteiket. A cél a balkáni német összeköttetési vonalak megsemmisítése, s ezáltal a német hadsereg visszavonulásának megnehezítése volt. A nyugatiak légitámadásokkal, a partizánok szabotázsakciókkal oldották meg a feladatot. A hadműveleti terület a mai Jugoszlávia több mint egyharmad részét, kb. 120 000 km^2-nyi részt ölelt fel. A szeptember 1-re virradó éjszaka 8 jugoszláv hadtest — 24 hadosztály 120 000 katonája — lendült egyszerre támadásba. A harccselekmények többnyire éjjel folytak le, s nagy eredményeket hoztak. A szövetséges légierők összesen mintegy 2000 felszállást hajtottak végre és 3000 tonna bombát szórtak hadicélokra: 11 vasúti csomópont, 8 vasútállomás, húsznál több vasúti híd, több szállítmány és más hadifontosságú berendezés pusztult el a támadások alatt. A főcsapást a Belgrád—Niš—Skoplje és a Skoplje—Kraljevo—Belgrád vonalakra mérték. A jugoszláv Népi Felszabadító Hadsereg egyidejűleg megsemmisített és fogságba ejtett kb. 12 000 ellenséges katonát, elpusztított 8 nagyobb csomópontot, 49 támaszpontot, 77 km vasútvonalat, 10 km utat, 97 hidat, 5 alagutat, 35 viaduktot, 55 mozdonyt. A forgalom a fővonalakon 19 napig szünetelt, s ez a késedelem jelentékenyen nehezítette a német csapatok visszavonulási lehetőségeit. — *Petar* OPAČIĆ: „A szaloniki arcvonal létrehozása 1915-ben" (63—102. o.) A szaloniki arcvonalat 1915 végén a szerb hadsereg megerősítésére hozták létre, de elkéstek vele. Egy évvel korábban, míg a szerb hadsereg sikeres harcokat vívott az Osztrák—Magyar Monarchia haderejével, a front könnyen döntő jelentőségűvé válhatott volna. Később már csak jelképes szerepet szántak az arcvonalnak; a nyugati hatalmak a Balkánon is ott akarták tartani csapataikat, de a győzelmet más arcvonalakon kívánták kivívni. Távolabbi céljuk az volt, hogy a többi balkáni államot, főleg Bulgáriát és Görögországot maguk mellé állítsák. Halogató és bátortalan hadműveleteik azonban épp az ellenkező hatást érték el. A szaloniki arcvonalon egészen 1918 őszéig szinte teljes nyugalom uralkodott. — *Dragoljub R.* ŽIVOJINOVIĆ: „Amerikaiak az Adrián 1918—1919-ben" (105—159. o.). Az USA hadüzenetét követően amerikai tengeri és szárazföldi csapatok vonultak az Adriai-tenger térségébe. A csapatok jelenlétének inkább morális célja volt, meg akarták szilárdítani az olasz lakosság és a hadsereg harci szellemét. A tengeri erők bázisa Málta és Korfu volt, ahonnan részt vettek a német és osztrák tengeralattjárók elleni harcokban. A fegyverszünet megkötése után az amerikaiak megszálló feladatokat láttak el. Megszállási körzetük Közép-Dalmáciára terjedt ki, a főparancsnokság Splitben volt. A megszállás 1921 szeptemberéig tartott. Az amerikai szárazföldi csapatok politikai feladatot is elláttak. Változatlanul Olaszországot támogatták — ezúttal Jugoszláviával szemben. Egész más volt a haditengerészet politikája: élesen fellépett az olasz követelésekkel szemben, így csakhamar elromlott a viszony az olasz és az USA haditengerészet között, mivel az amerikaiak a wilsoni elveket védték. Az összeütközések visszhangja egészen a párizsi béketárgyalásokig elhatolt. Az Egyesült Államok tehát lényegében Jugoszláviát támogatta a túlzó olasz követelésekkel szemben. A még gyenge, számos problémával küszködő fiatal ország rá is szorult erre a támogatásra, mivel az USA hajóhad jelenléte megakadályozta, hogy az olaszok fegyverrel szerezzenek érvényt hódító törekvéseiknek. — *Stevo* SUNAJKO: „A szlovéniai és a horvátországi nemzeti felszabadító mozgalom együttműködése a fegyveres felkelés első évében" (163—181. o.). Az együttműködés, bár nem szervezett formában már 1941 tavaszán megindult. 1942 januárjában a JKP Központi Bizottsága utasította a szlovén partizánok vezetőjét, hogy a Bela Krajinai területen vegyék fel a kapcsolatot a horvát partizánokkal, s közös akcióprogramot dolgozzanak ki. A kapcsolat 1942-ben Mrkopalj térségében létre is jött, majd április 19—20-án felső szintű megbeszélésen tisztázták az együttműködés alapelveit. Májusban már közösen kormányzott felszabadított terület is kialakult, Ljubljana körzetében pedig fegyveres felkelés robbant ki a megszállók ellen. Az együttműködést elsősorban a Zágrábi Titkárság megszervezése segítette elő, melynek fő feladata a szlovéniai és horvátországi partizánmozgalom koordinálása volt. 1942 nyarán már az első közös szlovén—hor-

vát partizánalakulat is szervezés alatt állt, az együttes akciókat azonban az olasz támadás egy időre megakadályozta. — Az ismertetett tanulmányok mellett sok érdekes adatot találhatunk *Vitomir* GRBAC: „A Jugoszláv Kommunista Ifjúsági Mozgalom tevékenysége a néphadsereg alakulataiban" (183—196. o.) és *Slavko* ODIC: „Bosanska Krajina elfoglalása 1941 áprilisában" (199—215. o.) c. írásában is. A fentieken kívül egyéb közlemények, köztük az angol—amerikai hadműveletek fedőneveinek felsorolása (259—266. o.), könyvismertetések és bibliográfiák egészítik ki a tartalmas és színvonalas folyóiratszámot. *(Viniczai István)*

WOJSKOWY PRZEGLAD HISTORYCZNY (Lengyelország), 1971. 1. sz. — *Emil* JADZIAK: „Az 1. Lengyel Hadsereg egységeinek harccselekményei a Tengermellék északnyugati részén (1945. március 8—15.)" (3—26. o.) 1945 február—márciusában a Tengermellék hatalmas csaták és ütközetek színtere volt. Az 1. Lengyel Hadsereg egységei a Pomerániai Fal áttöréséért és Kolobrzegért folytatták a harcot, az 1. és 2. Belorusz Front oldalán. A cikk ismerteti a szovjet, a lengyel és a német seregek csoportosításait, erőit, a harctevékenységek terveit, előkészítését és a végrehajtás részletes ütemét, szinte óráról órára, helységről helységre. E támadás eredményeként semmisítették meg a szovjet és lengyel csapatok a Visztulától az Oderáig húzódó megerősített védelmi szakaszon ellenálló német erőket. — *Wincenty* IWANOWSKI: „A szovjet hadsereg lwow — sandomierzi hadászati művelete (1944. július 13. — augusztus 29.)" (27—48. o.) A tanulmány 2. része a német csapatok harcászati védelmi övezetének áttörését tárgyalja Brody körzetében, majd Lwow felszabadítását, az átkelést a San folyón és az 1. Ukrán Front csapatainak kijutását a Visztulához 400 km-es arcvonalon erős páncélos kötelékekkel. — *Stanislaw* OKECKI: „A lengyel—görög fegyverbarátság történetéből" (49—72. o.) A két nép közti barátság szálai a XVIII. század végéig nyúlnak viszsza. Az első lengyel politikai emigránsok 1795-ben az Jón-szigetek egyikén alapítottak lengyel kolóniát. A görög nép szabadságharcaiban sok lengyel katona harcolt az ezt követő évszázadokban. Először Görögországnak a török járom alól való felszabadításáért 1821-ben sok európai önkéntessel együtt. A görögbarátság hangjait találjuk három nagy lengyel költő, Mickiewicz, Slowacki és Kraśinski költeményeiben is. Kréta felkeléseiben is részt vettek lengyel katonák, hősiesen harcolva Krétának Görögországgal való egyesítéséért. Az 1912/13. évi Balkánháborúban is a görög népnek Törökország elleni harcát segítették a lengyel katonák. — A lengyel és görög nép fegyverbarátsága a második világháborúban számos tragikus esemény közepette tovább erősödött és megpecsételődött. Okeski tábornok áttekinti a görög nép ellenállási mozgalmát 1940 októberétől, az olasz fasisztáknak Görögország elleni agresszióját az ELAS 1944 novemberi harcaiig, kiemelve az ezekben a harcokban részt vevő lengyel hazafiak szerepét, s tevékenységük jelentős sikereit. — *Ryszard* NAZAREWICZ: „A Lengyel Hadsereg baloldali-demokratikus tiszti csoportjának együttműködése a szovjet hadsereggel a hitlerista megszállók elleni harcban" 1. rész. (73—95. o.) A cikk megismertet a baloldali-demokratikus csoport tagjaival, helyzetükkel a tisztikaron belül, magatartásukkal és felfogásukkal a lettországi és litvániai internálásuk alatt, az ejtőernyős tiszti csoport felkelésével és bekapcsolódásával a megszállókkal folytatott aktív harcokban, s a tényleges ledobásokkal és akciókkal 1942 áprilisáig. — *Sergiusz* MIKULICZ: „Klajpeda — Memelvidék — bekebelezése a Harmadik Birodalom által 1939. március—augusztus között" (96—125. o.) A német-litván kapcsolatokat, az annexió külső és belső előkészítését, az európai államok magatartását, gazdasági kérdéseket, a nemzetiszocialista mozgalom erejét Klajpedában, majd a körzet militarizálását vizsgálja a szerző közvetlenül a háború küszöbén. — *Jerzy* BORDZILOWSKI: „Egy katona életútja" (126—160. o.) A visszaemlékezések befejező része az 1. Lengyel Hadsereg hazatérését írja le 1945. május 9. után, majd pedig 1948-ig a műszaki csapatok új szervezését, felszerelését, az első lépéseket a Népi Lengyel Hadseregben, értékelve és hasznosítva a háború alatt szerzett tapasztalatokat. — *Pavel* BATOV: „A Narwától a Visztuláig és Gdanskig" (161—185. o.) című terjedelmes tanulmány harmadik befejező része a 65. hadsereg harctevékenységét 1945 januártól—márciusig tárgyalja. E hadművelet sikeres befejezése nyitotta

meg Berlin felé az utat. — *Tadeusz* ZIELENIEWSKI: „Az 1939 szeptemberi félbemaradt ütközet a Narwánál" (186—215. o.) A 33. gyalloghadosztály egykori parancsnokának visszaemlékezése 1939 szeptemberére, a mozgósításra, a hadosztály felvonulására a hadszíntérre, a felszerelésre, az erők összevonására, s a félbemaradt csata körülményeire. — *Janusz* STEFANOWICZ: „Brit garancia Lengyelországnak 1939-ben, a londoni minisztertanács tárgyalásainak tükrében" (216—235. o.) A brit külpolitika 1939. évi dokumentumainak közzétételével fontos forrásanyagok kerültek napvilágra a britek lengyelekkel kapcsolatos politikai intencióinak megismeréséhez. A titkos tárgyalások jegyzőkönyvei fontos leleplezéseket hoznak a nemzetközi helyzet értékelését, a Szovjetunió nélkül tervezett lépések indítékait illetően. — *Piotr* STAWECKI: „A 2. Lengyel Köztársaság hadiiparának történetéből" 1. rész. (267—298. o.) Az e kérdéssel foglalkozó tanulmányok rövid áttekintése után levéltári dokumentumok felhasználásával mélyrehatóan elemzi a lengyel hadiipar fejlődését és helyzetét a két világháború között, sorra véve a lengyel hadiüzemeket és termékeiket, számszerű kimutatásokkal termelésükről és a munkások keresetéről, a népgazdaság évenkénti hadiipari termelést feltáró statisztikai adataival. A hadigazdaságtörténeti tanulmány forrásértékű adalék az az 1939 szeptemberi hadjárat csődjéhez. — *Franciszek* SKIBIŃSKI: „A hadművelet művészetről" (299—314. o.) Vitacikk André Beaufre meghatározásainak kiegészítéséhez történeti példák és elemzések alapján, a harctevékenységek lépcsőfokainak megfelelő szervezeti csoportosítások tisztázásával, több neves katonai szakíró nézeteinek összevetésével. Külön említésre érdemes egy magyar vonatkozású kiegészítés a szerkesztőségi levelek közt: *Felicjan* MAJORKIEWICZ: „A magyar csapatokkal való érintkezések a varsói felkelés idején, 1944 augusztusában" (406—410. o.) A Varsó körülzárásában részt vevő magyar 12. gyalogoshadosztály segítsége, jóindulatú és semleges magatartása sok támogatást nyújtott az Armija Krajowa (Honi Hadsereg) osztagainak, ami sok lengyel hazafi életét mentette meg. A felsorolt kapcsolatok figyelemre méltók a magyar csapatok 1944. évi lengyelországi tevékenységének történetéhez. *(Windisch Aladárné)*

ZEITSCHRIFT FÜR MILITÄRGESCHICHTE (Német Demokratikus Köztársaság), 1971. 1—2. sz. — A folyóirat első számai három témakört ölelnek fel. Az 1870—71-es német—francia háború centenáriumára íródott *Ernst* ENGELBERG: „A porosz militarizmus és a Német Birodalom megalakítása 1870—71-ben" c. tanulmánya (1. sz. 5—19. o.) Az egységes német állam megalakítására két lehetőség kínálkozott: egyrészt egy felülről jövő forradalom formájában porosz hegemónia alatt, másrészt a néptömegek forradalma által, mely polgári köztársaságot eredményezett volna. Bismarck céltudatos hadseregfejlesztése már 1866-ban megszilárdította Poroszország helyzetét, kikapcsolta a vetélytárs Ausztriát és elmélyítette a militarizmus alapjait. Marx és Engels „felülről jött forradalomnak" minősítette a 60—70-es évek eredményeit, hiszen sok hasznos és haladó vívmányt hozott létre, mely a proletariátus kialakulását és megerősödését eredményezte. Az elkövetkező évtizedekben egyre inkább kiteljesedett a porosz junker-burzsoa militarizmus, amelynek eszmei áramlatában a liberális polgárság teljesen feloldódott. A proletariátus Marx és Engels akkori felismeréseihez tartotta magát és ma is állást foglal a Bismarck-féle egyesítés reakciós volta mellett. — *Karl* SCHMIEDEL: „A párizsi kommün katonai szervezetének keletkezése és jellege" (2. sz. 191—206. o.) Amikor a francia burzsoázia a saját népétől félve Párizs alá engedte a németeket, a háború népháborúvá vált, melynek politikai és katonai szerve a nemzetőrség volt. E szervezet élén a közgyűlés állt, melyet a zászlóaljklubok és a zászlóaljill. légiótanácsok egészítettek ki. Feladatuk a nemzeti haderő kiegészítése és mindannak a megakadályozása volt, ami a köztársaság megdöntésére irányult. 1871 márciusában nyílt polgárháború kezdődött. A vezetők katonai tapasztalatok hiányában igen nagy nehézségekkel küzdöttek. Nem tudtak kapcsolatot teremteni más városokkal, a forradalom Párizsra korlátozódott. A katonai bizottság, amely a hadügyminisztérium szerepét vette át, dekrétumaiban a nép általános felfegyverzését követelte. Az általános hadkötelezettség bevezetése nem volt helyes, mert szabad utat nyitott az ellenségnek. A katonai vezetés — részben polgári tisztekkel — a fegyelmet sem tudta megszilárdítani. A kommün hadseregének fő

erőssége a lelkesedés és áldozatvállalás volt, de egy forradalomban ez kevés. Egy jól kiképzett és vezetett burzsoá sereggel szemben küzdelemben a proletariátusnak alul kellett maradnia. A weimari köztársaság politikai és katonai problémáit idézik a következő feldolgozások: *Paul* HEIDER: „A német kommunista párt a hadsereg szerepéről a weimari köztársaság és a fasiszta diktatúra idejében" (1. sz. 20—33., 2. sz. 148—163. o.) A német kommunista párt következetesen a marxista majd a Lenin által továbbfejlesztett elvek alapján állította össze programját. A versaillesi szerződés megkötése után Németországban eltörölték az általános hadkötelezettséget, a százezer fős zsoldos sereg a militarizmus szolgálatában állt. A Vörös Frontharcos Szövetség a kapitalizmus viszonylagos stabilizációja közben tevékenykedett, de 1923 után a munkásosztály egységfrontja már nem volt olyan szilárd, a tömegek kis részét tudta csak a fasizmus ellen mozgósítani. Alapvető fordulat következett be 1935 után, amikor a Komintern elemezte a fasizmus elleni harc formáit és hangsúlyozta a hadseregen belül egy fasisztaellenes bázis létrehozását. A katonai szakismeretek elsajátítása valóban a proletariátus érdeke volt. Az első konkrét eredmény 1936-ban a spanyol polgárháborúban mutatkozott meg, amelybe a német hazafiak is bekapcsolódtak. A párt kidolgozta a fegyveres felkelés programját is, amelyben a hadseregnek igen jelentős szerepet szánt. 1939-ben a háború kitörésekor a párt jelszava: barátság a Vörös Hadsereggel, más országok demokratikus erőivel és fegyveres harc a fasizmus ellen. A párizsi, de főleg a szovjet emigrációs erők és csoportok működése bizonyítja a párt helyes állásfoglalását és tevékenységét. E harcok tapasztalatai ma is útmutató jellegűek. — *Erwin* KÖNNEMANN: „Az 1921-es márciusi harcok háttere" (2. sz. 207—222. o.) A polgári hadtörténetírás kommunista puccs néven tartja számon a német munkásmozgalomnak ezt a hősi epizódját. Az 1918-as forradalomban vereséget szenvedett jobboldali erők az egyre jobban erősödő ipari burzsoáziával összefogva elhatározták az egységes baloldali munkásfront fellazítását, amely fegyverek birtokában még jelentős erőt képviselt. A középnémet iparvidéken erős sztrájkhullám söpört végig, a bányatulajdonosok biztonságuk ürügyén állami támogatást kértek. A rendőrségi egységek a városok nagy részét megszállták, összetűzéseket provokáltak és harc közben a tömegbe lőttek. Lenin 1921. augusztus 14-én kelt levelében nyugalomra inti a német munkásokat, akik a harcokban súlyos veszteségeket szenvedtek, de — ha időlegesen is — mégis megakadályozták az imperialista rendszer megerősödését. — *Werner* BRAMKE: „A Kyffhäuserszövetség funkciója a weimari köztársaság militarista szervezetének rendszerében" (1. sz. 64—78. o.) A német imperializmus erői az első világháborúban súlyos vereséget szenvedtek, de nem semmisültek meg. Rugalmasságuk bizonyítékaként már a weimari köztársaság első éveiben létrejöttek a különböző militarista szervezetek, melyeknek szerepe főleg a szervezkedő és sztrájkoló munkáserők ellensúlyozásában nyilvánult meg. A Kyffhäuserbund feladata a német tudat elmélyítése, a bajtársi összefogás fokozása háborús emlékek által és a kölcsönös támogatás volt. 1929 után már politikai jelszavakkal is felléptek e szervezetek, a versaillesi szerződések revízióját, a hadisarc eltörlését követelték és kommunistaellenes jelszavakat is hangoztattak. A hitler-fasizmus számára készítették elő a talajt. — A SED katonapolitikájával és a Nemzeti Néphadsereg fejlődésével 3 cikk foglalkozik: *Walter* BORNING: „A Német Szocialista Egységpárt katonapolitikája — az első német munkáspárti kormány békepolitikája" (2. sz. 133—147. o.) A SED katonapolitikája az elmúlt negyedszázadban a nép érdekeit szolgálta, megfelelt a proletárnemzetköziség elveinek és egyúttal az európai államok béke- és biztonságigényének. 1962-ig elsődleges feladat volt a hadsereg kiépítése és feladataira való felkészítése. 1958-ban létrehozták az NDK légierejét. 1961-ben bevezették az általános hadkötelezettséget és biztosították a határokat nyugat felé. 1963-ban megszületett az NDK alkotmánya. A katonapolitika alapelvei abban az időben: a szovjet hadtudomány legfontosabb felismeréseinek átvétele, a honvédelmi nevelés tudatosítása, az ellenség erejének pontos felmérése és az ezzel kapcsolatos állásfoglalás, valamint a szocialista védszövetségen belüli feladatok meghatározása. Az eddig lezajlott hadgyakorlatok, de főleg a „Fegyverbarátság" hadgyakorlat azt bizonyította, hogy a Nemzeti Néphadsereg megfelelt a kö-

vetelményeknek és fontos bázist képvisel a Varsói Szerződés fegyveres testületében. Feladata maradt mindvégig a béke biztosítása az imperialisták globálstratégiájával szemben. — *Wilfried* HANISCH: „A Német Szocialista Egységpárt alapelvei az NDK határbiztosításával kapcsolatban" (2. sz. 164—177. o.) A honvédelemnek igen fontos része a szocialista haza határvédelmének megszervezése. Különösen nagy jelentőségű ez az NDK esetében, amelynek nyugati határai egyben a szocialista tábor határai is Európában, szomszédságában pedig a hidegháború legveszélyesebb tűzfészke található. Fokozza a veszélyt Nyugat-Berlin is, mely NATO hídfőt jelent a demokratikus táboron belül. A határvédelem megszervezésében a Szovjetunió rendszerét vették alapul. Ma a német határvédelem képviseli a leghatásosabb, legmodernebb biztonsági rendszert Európában. — *Karl* GREESE — *Hans* HÖHN — *Alfred* VOERSTER: „A Nemzeti Néphadsereg szárazföldi haderejének fejlődése 1960/61-ben" (1. sz. 34—37., 2. sz. 178—190. o.) Az elsődleges feladat a pártsejtek tevékenységének fokozása volt. Felvilágosító munka folyt arról, hogy a Bundeswehr revans terveiben, milyen nagy szerepet játszik az NDK és ez egy újabb háború lehetőségét rejti magában. A testvéri haderegekkel való szorosabb együttműködés érdekében a közös hadgyakorlatok hangsúlyozottabb szerepet kaptak. A fegyvereket egységesítették, a legmodernebb típusokat rendszeresítették. A mozgékonyság fokozására főleg a kétéltű járművek és eszközök terén alkottak újat. A tüzérség új páncélelhárítókat, a légvédelem új légvédelmi lövegeket kapott. A tisztek és tiszthelyettesek magasabb fokú képesítése továbbképző tanfolyamokon történt és ezzel a vezetés színvonala is jelentősen emelkedett. A szocialista verseny, a „kiváló" mozgalom és sportfoglalkozások is előnyösen befolyásolták a hadsereg szellemét. A fordulat éve 1961-ben következett be a szocializmus és béke javára, a SED katonapolitikai alapelvei helyeseknek bizonyultak. A szárazföldi haderő csapattestei és kötelékei mind felkészültségükkel, mind pedig felszerelésükkel a legmagasabb követelményeknek is eleget tudnak tenni. — Egyetlen adalék idézi a nyugatnémet haladó erőknek a Bundeswehr elleni fellépését: *Manfred* UHLEMANN: „A nyugatnémet munkásifjúság a párizsi szerződések és a Bundeswehr felállítása elleni népmozgalomban" (2. sz. 223—235. o.) A SED és az NDK kormánya a párizsi békeszerződések ellensúlyozására nemzeti alternatívát dolgozott ki és állást foglalt a népszavazás mellett. A hadsereg felállítására vonatkozó Adenauer-programot 1954-ben a lakosság 71%-a nem fogadta el. A szakszervezeti fiatalság 670 000-res tömege ugyancsak elítélte a fegyverkezést. Különösen éles volt a harc 1955-ben, amikor 12 000 fémmunkás és 16 000 bányamunkás sztrájkolt és e sztrájkhullám az egész Ruhr-vidékre kiterjedt. A párizsi békeszerződések ratifikálása után bizonytalanság uralkodott az ifjúság körében, de a keletnémet ifjúsági szervezet — FDJ világosan megfogalmazta a feladatokat. 1955 után egyre inkább erősödött a szociáldemokrata befolyás, és ez még fokozódott 1956-ban a kommunista párt betiltása után. A demokratikus erők feladata ma Nyugat-Németországban: egy Bundeswehr-agresszió megakadályozása, a béke megtartása Európában és a revans-szellem elítélése. *(Rákóczi Katalin)*

HÍREINK

A HARMADIK NEGYEDÉV ESEMÉNYEIBŐL

KARL LÜTGENDORF tábornok, az Osztrák Köztársaság szövetségi honvédelmi minisztere, aki Czinege Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter vendégeként tartózkodott hazánkban, szeptember 2-án megtekintette a Hadtörténeti Múzeum kiállításait, majd beszélgetést folytatott az intézmény vezetőivel.

V. I. FOMIN alezredes, a moszkvai Hadtörténelmi Intézet tudományos főmunkatársa 1971. augusztus hó 1—20-ig a Hadtörténelmi Levéltár második világháborús anyagában kutatást végzett.

DR. JIŘI KRASL ezredes, a prágai Hadtörténeti Múzeum parancsnokhelyettese, a Magyar Néphadsereg vendégeként 1971. július 21—26. között megtekintette a Hadtörténelmi Múzeumot, majd megbeszélést folytatott a múzeum parancsnokával és munkatársaival a két testvérintézmény együttműködését illetően.

MIHAIL IVANOVICS GLUBOKIJ I. o. kapitány, a moszkvai Központi Múzeum parancsnokhelyettese 1971. szeptember 3—9-ig a Magyar Néphadsereg vendégeként tanulmányozta a Hadtörténeti Múzeum munkáját, és kicserélte tapasztalatait a múzeum vezetőivel.

GRIGORIJ NYIKOLAJEVICS AMPILOGOV, a moszkvai Lomonoszov Egyetem professzora, az orosz parasztság történetének ismert szakértője szeptember 3-án meglátogatta a Hadtörténelmi Intézetet. Mgbeszélést folytatott az intézmény parancsnokával és munkatársaival, kutatást végzett térképtárunk XVII—XVIII. századból származó anyagában.

DR. SZABÓ EGON ezredes és DR. LIPTAI ERVIN ezredes 1971. szeptember 14—16. között elméleti konferencián vett részt Prágában. A Csehszlovák Néphadsereg által rendezett tanácskozáson „A szocialista hatalom védelméről szóló lenini tanítás — a Csehszlovák KP katonai politikájának elméleti alapjai" c. témát vitatták meg.

„A HADTÖRTÉNETI MÚZEUMOK SZEREPE A HADSEREGBEN FOLYÓ ESZMEI-POLITIKAI NEVELŐMUNKÁBAN" címmel a csehszlovák Hadtörténeti Múzeum konferenciát rendezett Prágában. A szeptember 13—18. között lezajlott tanácskozáson múzeumunkat Kerekes Zoltán alezredes képviselte.

ÁROKAY LAJOS alezredes, a Hadtörténeti Múzeum tudományos munkatársa 1971. június 1-től 8-ig tanulmányozta a bécsi Heeresmuseum kiállításait.

BALÁZS JÓZSEF alezredes és PONGÓ JÁNOS fegyvertörténész, a Hadtörténeti Múzeum tudományos munkatársai 1971. július 7—16. között a prágai Hadtörténeti Múzeum fegyvertörténeti gyűjteményét tanulmányozták.

MAROSI ENDRE, a Hadtörténelmi Intézet tudományos munkatársa 1971. augusztus 9-től szeptember 9-ig a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban kutatómunkát folytatott a várépítéssel és a várvédelemmel kapcsolatban.

DR. BŐHM JAKAB, a Hadtörténelmi Levéltár tudományos munkatársa 1971. szeptember 6-tól 10-ig részt vett a szocialista országok katonai levéltárvezetőinek Varsóban rendezett értekezletén.

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET ÉS MÚZEUM DOLGOZÓI 1971. augusztus 19—29. között tanulmányi kirándulást tettek a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban és a Lengyel Népköztársaságban.

M. P.

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1969. ÉVI MAGYARORSZÁGON MEGJELENT HADTÖRTÉNELMI IRODALOM BIBLIOGRÁFIÁJA

II. RÉSZ*

MAGYARORSZÁG HADTÖRTÉNELME 1919—1939

Dósa Rudolfné: Az ellenforradalom főpróbája Szegeden az első magyar proletárdiktatúra idején. — Tájékoztató, 1969. 5. sz. 114—142. p.

Hollós Ervin: A Nemzeti Számonkérő Különítményről. — Társadalomtudományi Közlemények, 1969. 2. sz. 206—231. p.

Vádirat a fehérterror ellen. Gábor Andor bécsi leveleiből. [Töredékek.] — Magyar Nemzet, 1969. 220. sz. 9. p.

Kiss János: Sortűz a város szélén. A váci fehérterror dokumentumaiból. — Lobogó, 1969. 33. sz. 6. p.

Mélykuti Attila: Ők már nem láthatják. [A tatabányai 1919-es szeptember 6-i csendőrsortűzről.] — Népszava, 1969. 207. sz. 3. p.

Emlékkönyv az egykori zalaegerszegi internáló táborból. — Népszabadság, 1969. 24. sz. 8. p.

Vas Zoltán: Őfelsége szárnysegéde: Horthy Miklós. Bp. Szépirod. K. 1969. 630 p.

Vas Zoltán: Horthy Miklós, a kormányzó. — Látóhatár, 1969. 1—2. sz. 114—141., 3—4. sz. 313—336., 5—6. sz. 520—540., 7—8. sz. 673—685., 9—10. sz. 865—880. p.

Vas Zoltán: Horthy Miklós ellenforradalma. — 1—55. rész. — Magyar Hírlap, 1969. 170—225. sz.

Gárdos Miklós: Tengerész a Várban. Történelmi riport. [Bp.] Kozmosz, 1969. 277 p. 8. t.

Dósa Rudolfné: A MOVE 1918—1944. (A szélsőjobboldali egyesületek szerepe a magyarországi fasizmus politikai rendszerében.) Kandidátusi értekezés tézisei. Bp. MTA KESZ soksz., 1969. 19 p.

Juhász Gyula: Magyarország külpolitikája. 1919—1945. [Kiad. a] MTA Történettudományi Intézete. Bp. Kossuth K. 1969. 274 p. [Bibliogr. 363—374 p.]

Gárdos Miklós: Horthy párbajozni akar. [Csehszlovákia német—magyar közös megtámadásának terve.] — Magyarország, 1968. 2. sz. 2. p.

Rózsai Ágnes: Adalékok a Gömbös-kormány katonapolitikájához. — HK, 1969. 4. sz. 634—650. p.

Berán Ivánné: Beérett a gömbösi vetés. — Társadalomtudományi Közlemények, 1969. 1. sz. 62—91. p.

Csima János: Olaszország szerepe a Horthy-hadsereg fegyverkezésében (1920—1941.) — HK, 1969. 2. sz. 289—313. p.

„Gépalkatrészeknek deklarált géppuskafelszerelési cikkek..." [Az 1928-as szentgotthárdi fegyvercsempészési incidens.] — A Hazáért, 1969. 42. sz. 11., 43. sz. 11. p.

Turóczi Károly: A „győri-program" meghirdetése. [A magyar fasiszta rendszer fegyverkezési programja 1938-ban.] — Ho, 1969. 1. sz. 89—93. p.

* A bibliográfia első részét — a beosztással és a folyóiratok jegyzékével együtt — folyóiratunk 1971. évi 2. számában közöltük. (A szerk.)

Hollós Ervin: A horthysta erőszakszervezetek a haladó mozgalmak ellen. — BüSz, 1969. 8. sz. 62—70. p.

Hollós Ervin: A horthysta erőszakszervek hatóköre. — BüSz, 1969. 9. sz. 70—78. p.

Hollós Ervin: A politikai rendőrség [a Horthy-rendszerben.] — BüSz, 1969. 10. sz. 76—83. p.

Hollós Ervin: A csendőrségről [a Horthy-rendszerben.] — BüSz, 1969. 11. sz. 68— 77. p.

Hollós Ervin: A csendőrség történetéből. — Tájékoztató, 1969. 5. sz. 86—113. p.

Hollós Ervin: A VKF/2. történetéből. — BüSz, 1969. 12. sz. 65—75. p.

Kollár Lajos: Iskola és militarizmus, 1919—1944. [Bp.] Magyar Pedagógiai Társaság, 1969. 116. p. Soksz.

Kollár Lajos: Militarizmus a Horthy-rendszer iskoláiban. — Hazafiság Honvédelem, 1969. 1. sz. 27—42. p.

Szepessy Mihály: Adalékok az ifjúság „honvédelmi" neveléséhez a Horthy-rendszerben. — Pedagógiai Szemle, 1969. 6. sz. 546—555. p.

Csépe József—*Szepessy* Mihály: Az ifjúság „honvédelmi" nevelésének célja, tartalma és főbb módszerei a Horthy-rendszerben. 1. r. — Hazafiság Honvédelem, 1969. 2. sz. 47—64. p.

Szepessy Mihály: A kommunisták harca a Horthy-rendszer neveléspolitikája ellen. — Tisztképzés, 1969. 1. sz. 21—30. p.

MAGYARORSZÁG A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN

Tilkovszky Lóránt: Teleki Pál. Legenda és valóság. Bp. Kossuth K. 1969. 189 p. 8. t.
/Népszerű történelem./

Pamlényi Ervin: Teleki Pál éjszakája. — Magyar Nemzet, 1969. 196. sz. 9. p.

Fehér Pál, E.: A Teleki-legenda. — Élet és Irodalom, 1969. 33. sz. 3. p.

Csatári Dániel: Próbatétel — az észak-erdélyi nyílt nyomozás történetéből. /A szovjetellenes háború kitörését követő napok történetéből. Hamis vádaskodás az észak-erdélyi kommunisták romboló katonai akciókra való felkészüléséről./— PK, 1969. 4. sz. 82—113. p.

Gárdos Miklós: „Sasfiók" gonddal. [A Horthy-féle dinasztia-alapítás terve.] — Magyarország, 1968. 7. sz. 21. p.

Gárdos Miklós: Két gép lezuhan. [Kormányzóhelyettes választás, 1942. február 19.] — Magyarország, 1968. 6. sz. 21. p.

Nemes Éva, B.: Az 1943. szeptember 9-i diósgyőri béketüntetés. — PK, 1969. 3. sz. 118—134. p.

Gárdos Miklós: Horthy pisztolya. [Horthy és Hitler klessheimi találkozója, 1944. március 18.] — Magyarország, 1968. 9. sz. 21. p.

Gárdos Miklós: Klessheim. [Magyarország német megszállásáról.] — Magyarország, 1968. 10. sz. 21. p.

Pamlényi Ervin: Lehull az álarc. 1944. március 19. [Magyarország német megszállásának tragikus napja.] — Magyar Nemzet, 1969. 65. sz. 3. p.

Pintér István: 1944. március 19. (A német haderő megszállja Magyarországot.) — Népszabadság, 1969. 65. sz. 4—5. p.

Baktai Ferenc: Az „X" nap. [Magyarország német megszállása.] — Népszava, 1969. 65. sz. 3. p.

Bodrogi Sándor: Halált virágzik a Margaréta. [Magyarország német megszállása, 1944. március 19.] — Lobogó, 1969. 11. sz. 8—9. p.

Magyarország náci megszállása. 1944. március 19. — A Hazáért, 1969. 12. sz. 14., 13. sz. 10—11. p.

Gárdos Miklós: Homoksárga kisautók. [Magyarország német megszállásának első eseményei.] — Magyarország, 1968. 11. sz. 21. p.

Pintér István: Az egységes fasiszta munkásszervezetek létrehozására irányuló kísérletek csődje. (1944. március 19—1944. október.) — PK, 1969. 3. sz. 3—31. p.

Ölvedi Ignác: Adalékok Horthy és a Lakatos-kormány katonapolitikájához. /1944. augusztus 29—szeptember 8./ — Sz, 1969. 1. sz. 30—65. p.

Ölvedi Ignác: Adalékok a német—magyar katonai viszony alakulásához /1944. szeptember 8-a után/ és a

„debreceni" hadművelet előkészítéséhez. — HK, 1969. 3. sz. 435—463., 4. sz. 587—603. p.

Várkonyi András: Ma 25 éve történt. Vitéz Faraghó (Gábor) titkos küldetése. — Magyar Hírlap, 1969. 281. sz. 4. p.

Gárdos Miklós: Forgatókönyv Horthynak. [1944. október 14. Horthy úgynevezett „kiugrása".] — Magyarország, 1969. 43. sz. 21. p.

Gárdos Miklós: Bethlen bajusza. [Bethlen István szerepe a Horthy-korszak utolsó napjaiban.] — Magyarország, 1968. 3. sz. 2. p.

Karsai Elek: A fegyverszünet kudarca. Újabb dokumentumok 1944. október 15-ről. — Népszabadság, 1969. 240. sz. 4—5. p.

Várkonyi András: Halló, figyelem! Rendkívüli közlemény... [1944. október 15. Ostrom a Vár ellen.] — Magyar Hírlap, 1969. 285. sz. 6. p.

Várkonyi András: Ma 25 éve történt... A kormányzó menekült — a testőrség maradt... — Magyar Hírlap, 1969. 286. sz. 7. p.

Gárdos Miklós: Horthy és Szálasi. — Magyarország, 1968. 5. sz. 21. p.

Gárdos Miklós: Hajnal a Várban [Szálasi miniszterelnöki kinevezése.] — Magyarország, 1968. 17. sz. 21. p.

Karsai Elek: Nácik és nyilasok. [Ribbentrop—Szálasi találkozó 1944. december 4-én.] — Magyarország, 1969. 1. sz. 21., 2. sz. 21. p.

Forró tavasz és nyár. [A hátország ellen folytatott légitámadások.] — PV, 1969. 21. sz. 2—3. p.

Kaposvári Gyula: Szolnok 1944 nyarán. [A város bombázása.] — Jászkunság, 1969. 3. sz. 97—101. p.

A Margit-híd felrobbantására emlékeznek a szemtanúk. [1944. november 4.] — Magyar Nemzet, 1969. 257. sz. 7. p.

Lévai Jenő: Német jegyzőkönyv a Margit-híd felrobbantásáról. — Magyar Nemzet, 1969. 261. sz. 5. p.

Ezt írták 1944. december 21-én a fasiszták lapjai. Sajtószemle. Összeáll.: Sólyom József. — Népszabadság, 1969. 297. Vasárnapi mell. 2. p.

Koncsek László: Vallanak a titkos náci iratok. Hogyan fosztották ki Magyarországot. [Magyarország katonai, gazdasági kiszolgáltatottsága.] — Népszabadság, 1969. 251—256. sz. 6. p.

Hazánk felszabadulása

Nagy Gábor: Magyarország politikai, katonai helyzete 1944 őszén és a szovjet fegyveres erők felszabadító hadműveletei. — Pártélet, 1969. 10. sz. 50—56. p.

Tóth Sándor: A szovjet hadsereg felszabadító harcai — hadműveletek és katonapolitikai hátterük. — Népszabadság, Ünnepi mell., 1969. 260. sz. 4—5. p.

(*Tóth* Sándor): Hadműveleti-katonapolitikai áttekintés a magyarországi felszabadító harcokról. (Népünk tavasza. Módszertani tájékoztató hazánk felszabadulása 25. évfordulójának megünneplésére. Kiad. MNKK Módszertani Osztálya. Bp. 1969.) 5—30. p.

Gárdos Miklós: Szeptembertől áprilisig. [Magyarország felszabadítása 1944—1945.] — Magyar Hírlap, 1969. 262., 269., 276., 283., 290., 297., 304. sz., 4., 309. sz. 6., 317., 327., 331., 338., 345., 356. sz. 4. p.

Szabó Bálint: A Kommunista Párt 1944 őszi akcióprogramja. A népi demokratikus fejlődés kommunista értelmezése a felszabadulás idején. — Magyar Filozófiai Szemle, 1969. 5. sz. 959—984. p.

Szabó Bálint: Az MKP politikai irányvonalának alakulása a felszabadulás időszakában. /1944 szeptember—1945 május./ (Elméleti és módszertani tanulmányok. [Kiad. a] MSZMP Budapesti Bizottság, Marxizmus—Leninizmus Esti Egyetem. 1—2. sz. [Bp.] Kossuth K. 1969.)

Az új élet hajnala. [A szovjet csapatok hazánk területére értek. 1944. szeptember 23.] — ISz, 1969. 18. sz. 19—21. p.

Fomin, V.: Battonyával és Makóval kezdődött. — Fáklya, 1969. 18. sz. 3—4. p.

Abelovszky László: Battonyától — Balassagyarmatig. [— — Battonyánál az első felszabadítókkal együtt mint a szovjet hadsereg hadnagya lépte át a határt.] — Lobogó, 1969. 39. sz. 5. p.

Cseszkó Sándor: Battonyai emlékezés Brjukov hadnagyra és társaira. — Pártélet, 1969. 10. sz. 56—58. p.

Illés Sándor: A kapitány visszajött. [Filipp Gyenyiszovics Kiva az ünneplő Battonyán.] — Magyar Nemzet, 1969. 221. sz. 2. p.

Felszabadulási emlékünnepély Battonyán. — Esti Hírlap, 1969. 222. sz. 1. p.

Battonyai emlékezés. — A Hazáért, 1969. 40. sz. 16. p.

A Tiszántúl felszabadítása. 1—2. r. /A Tiszántúl felszabadítása címmel 1969. május 30-án Debrecenben tartott előadói konferencia anyaga./ (Kiad. a TIT Hadtudományi és Történelmi Választmánya. Szerk. Dombrády Lóránd.) Bp. TIT Soksz. 1969. 2 db.

Olvedi Ignác: A Tiszántúl felszabadítása. (A Tiszántúl felszabadítása. /Előadói segédanyag./ Szerk. Dombrády Lóránd. Bp. TIT Hadtudományi és Történelmi Választmánya, 1969.) 3—32. p.

Borus József: Páncélos kötelékek a Tiszántúlon, 1944 októberében. (A Tiszántúl felszabadítása. /Előadói segédanyag./ Szerk. Dombrády Lóránd. Bp. TIT Hadtudományi és Történelmi Választmánya, 1969.) 33—45. p.

Csima János: Román csapatok harcai a Tiszántúlon, 1944 októberében. (A Tiszántúl felszabadítása. /Előadói segédanyag./ Szerk. Dombrády Lóránd. Bp. TIT Hadtudományi és Történelmi Választmánya, 1969.) 47—54. p.

Oltvai Ferenc: A szovjet hadsereg felszabadító hadműveletei Csongrád megye területén. (A Tiszántúl felszabadítása. /Előadói segédanyag./ Szerk. Dombrády Lóránd. Bp. TIT Hadtudományi és Történelmi Választmánya, 1969.) 55—70. p.

Borus József: Békés megye felszabadulása. /1944. szeptember—október 7./ Békési Élet, 1969. 3. sz. 393—420. p.

Ivicz Imre: Békés megye felszabadításának néhány problémája. (A Tiszántúl felszabadítása. /Előadói segédanyag./ Szerk. Dombrády Lóránd. Bp. TIT Hadtudományi és Történelmi Választmánya, 1969.) 71—80. p.

Zielbauer György: Huszonöt éve történt. (A Hazafias Népfront Békés Megyei Bizottság Honismereti Helytörténeti Bizottság antológiája. 3. Szerk.: Czeglédi Imre. Békéscsaba, Békésm. ny. soksz. 1969. 151 p.) /Körösmenti honismereti közlemények 3./

Polányi Imre: A világháború évei. (Makó az első felszabadult magyar város. Szerk. Tamási Mihály. [Kiad. a] Makói Városi Tanács. Makó — [Bp.], Kossuth K. 1969. 278 p.)

Tamási Mihály: Makó felszabadulása. Harc a népi demokratikus fejlődésért. (Makó az első felszabadult magyar város. Szerk. Tamási Mihály. [Kiad a] Makói Városi Tanács. Makó — [Bp.] Kossuth K. 1969. 278 p.)

Erdei Ferenc: — — ünnepi beszéde Makó felszabadulásának 25. évfordulóján. — Magyar Nemzet, 1969. 225. sz. 3. p.

Somlyai Magda M.: Hogyan indult meg az élet? A felszabadult országrész első hónapjai. A front alatt. [A Közép-Tisza vidéke 1944 szeptember utolsó napjaiban hadműveleti területté változott.] — Népszabadság, 1969. 291. sz. 6. p.

Kiss-Horváth Sándor: Adatok és viszszaemlékezések Orosháza felszabadulásának eseményeiről. — Békési Élet, 1969. 2. sz. 345—348. p.

Lökös Zoltán: A magyar újjászületés bölcsőjénél. [Felszabadult Szeged.] — ÉT, 1969. 41. sz. 1923—1927. p.

Felszabadulásának 25. évfordulóját ünnepli Szeged. — Magyar Hírlap, 1969. 283. sz. 5. p.

Péter László: A fölszabadult Szeged első újságjai. Hasonmások. [Kiad. és bev. — —] Szeged, Tempó soksz. 1969. [18] lev. /A Somogyi Könyvtár kiadványai.

A huszonötödik nap. [Magyarország felszabadításának 25-ik napján történt események.] — A Hazáért, 1969. 42. sz. 10. p.

Így jött el a szabadság. Hajnal a Tiszán. (A Vörös Hadsereg már a magyar Alföldön harcol: 1944 október.) — ISz, 1969. 19. sz. 14—16. p.

Száva Péter: A debreceni csata. [1944. október 6—28.] — ÉT, 1969. 45. sz. 2115—2119. p.

Olvedi Ignác: A folyamatosság és a manőverezés a debreceni csatában.

1—2. r. — Ho, 1969. 10. sz. 70—85., 12. sz. 79—88. p.

Kuc, Fedorovics: Lovasok — páncélosok ellen. [Magyarország felszabadítására emlékezik — — vezérőrnagy.] — Lobogó, 1969. 42. sz. 5. p.

Király Ferenc: Debreceni október. Dokumentumriport 1944 őszéről. Debrecen, Alföldi ny. 1969. 111 p.

Havas Ervin: Történelmi epizódok. Három debreceni házban — huszonöt évvel ezelőtt. — Népszabadság, 1969. 290. sz. 6. p.

Mészáros János: A Tiszántúl kulcsa. [Debrecen felszabadítása és fejlődése.] — PV, 1969. 20. sz. 8—9. p.

Mikecz Ferenc: A felszabadulás körülményei. (A gazdasági és politikai élet megindulása Hajdú megyében és Debrecenben.) — Alföld, 1969. 11. sz. 41—51. p.

Nádasdi Péter: Debrecen, 1944 december. — Élet és Irodalom, 1969. 51. sz. 1—2. p.

Erdei Ferenc: Debreceni napok 1944-ben. [Visszaemlékezés az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulására.] — Tükör, 1969. december 23.

Negyedszázad. [Debrecen felszabadulásának emlékére.] — Alföld, 1969. 10. sz. 3—4. p.

Debrecen felszabadulásának 25. évfordulója. — Magyar Nemzet, 1969. 244. sz. 3. p.

Kopka János: Negyedszázada történt. Visszaemlékezések Nyíregyháza felszabadulására. Nyíregyháza, Nyírségi ny. 1969. 87 p., 16 t. /Nyíregyházi kiskönyvtár 2./

Felszabadulási ünnepség Nyíregyházán. — Magyar Hírlap, 1969. 302. sz. 5. p.

Felszabadulási évforduló Nyíregyházán és Kecskeméten. — Népszabadság, 1969. 255. sz. 3. p.

Felszabadulása napjára emlékezett Nyíregyháza és Kecskemét. — Magyar Nemzet, 1969. 255. sz. 3. p.

[Szobolev] Szoboljev, A.: Különös csata. [A hetedik magyar hadtest 41. gyalogezrede átáll a szovjet hadsereghez.] — N, 1969. 44. sz. 4. p.

Faludi Károly: Nyíregyháza és környéke felszabadítása, háborús károk a megye területén. (A Tiszántúl felszabadítása. /Előadói segédanyag./ Szerk. Dombrády Lóránd. Bp. TIT Hadtudományi és Történelmi Választmánya, 1969.) 81—91. p.

Szabó Balázs: A 2. Ukrán Front budapesti hadműveletének első szakasza. — HK, 1969. 4. sz. 604—633. p.

Szolnok megye 1944/45-ös eseményeiből. (Összeáll. Mészáros Ferenc. Szerk. Kaposvári Gyula.) Szolnok, Damjanich Múzeum, 1969. 136 p. 7 t, VI, 2 mell. /Szolnok megyei múzeumi adattár 11—12./

Észak-Magyarország felszabadítása. /Előadói segédanyag./ (Kiad. a TIT Hadtudományi és Történelmi Választmánya. Szerk. Dombrády Lóránd.) Bp. TIT soksz. 1969. 76 p.

Tóth Sándor: Észak-Magyarország felszabadítása. (Észak-Magyarország felszabadítása. Előadói segédanyag. [Kiad. a] TIT Hadtudományi és Történelmi Választmánya. Bp. 1969.) 3—32. p.

Nagy József: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Heves megye területén. (Észak-Magyarország felszabadítása. Előadói segédanyag. Kiad. a TIT Hadtudományi és Történelmi Választmánya. Bp. 1969.) 33—50. p.

Emléktábla a Malinovszkij-főhadiszállás falán. [Heves község felszabadításának 25. évfordulója.] — Magyar Hírlap, 1969. 315. sz. 4. p.

Felszabadulási emlékünnepség Egerben. [1945. november 30-án szabadult fel Eger.] — Népszabadság, 1969. 280. sz. 3. p.

Horváth István: Nógrád megye felszabadulásának krónikája. — Palócföld, 1969. 4. sz. 72—73. p.

Molnár Pál: Megjegyzések hazánk felszabadulásának körülményeihez. — Palócföld, 1969. 4. sz. 60—63. p.

Szomszéd Imre: Nógrád első szabad községe. [Szirák.] — Palócföld, 1969. 4. sz. 63—69. p.

25 éve szabadult fel Salgótarján. Felavatták a partizán emlékművet. — Magyar Nemzet, 1969. 298. sz. 6. p.

Galovics János: Borsod megye felszabadításának története. — Hadtudományi Közlöny, 1969. 1. sz. 137—170. p.

(Kluger Lászlóné—*Hubay* Ágnes): Huszonöt éve szabadult fel megyénk. 1944—1969. (Összeáll. — —) Miskolc, Megyei Könyvtár soksz. 1969. 72 p.
[Bibliogr.: 22—58. p.]

Nógrádi Sándor: Miskolc a felszabadulás után. — Napjaink, 1969. december.

Uzloc, V. A.: Egy háborús epizód. [1944. december 20-a: Baracskát elfoglalta a 320. számú gyaloghadosztály 746. lövészezred ütege. 1944. december 21-én megindul az ellenséges tankok támadása.] — — Mőr, 1968. 3. sz. 22—23. p.

Szabó László: A gyűrű bezárult. [Budapest ostroma.] — Népszabadság, 1969. 300. sz. 10—11. p.

Várkonyi András: Reménykarácsony — 1944. — Magyar Hírlap, 1969. 354. sz. 16. p.

Csonkaréti Károly: A századik nap. (1944. szilveszter.) [Végső fázisához érkezik a Budapest-hadművelet.] — A Hazáért, 1969. 52—53. sz. 20. p.

Balogh László: A két kapitány. [Osztapenko és Steinmetz kapitány.] — Esti Hírlap, 1969. 292—300. sz. 4. p.

Ék Sándor: Kis történetek a nagy háborúról. — Steinmetz Miklós portréja. — Új Írás, 1969. 4. sz. 8—11. p.

Zamercev, I[van] T[erentevics]: Emlékek, arcok, Budapest... Egy szovjet városparancsnok visszaemlékezései. (Cserez godü i raszsztojanija. Ford. Pető Miklós.) Bp. Zr.nyi K. 1969. 142 p.

Zaharov, M.: Budapest felszabadítása. — Lobogó, 1969. 52. sz. 8—9. p.

Két és fél ezren voltak. [Hozzászólások György Istvánnak a Budai Önkéntes Ezred 1945 elejei harcairól szóló riportsorozatához. A budai harcok résztvevőinek levelei.] — Népszabadság, 1969. 10. sz. 6. p.

Dér Ferenc: Késői haditudósítás. (Budapest felszabadulása, 1945. február 13.) — Lobogó, 1969. 7. sz. 8—9. p.

Lakos Katalin: Budapest felszabadulásának eseményei. Összeáll. — —. [Bp.] FSZEK, [Házi] soksz. 1969. 14. p.

(Godó Ágnes): Dél-Dunántúl felszabadulásának körülményei és helye hazánk felszabadításának történetében. (Kiad. a TIT Hadtudományi és Történelmi Választmánya.) Bp. TIT Soksz. 1969. 25 p.

Godó Ágnes: Baranya megye a felszabadító harcok időszakában 1944—1945. [Pécs, Baranya m. Tanács, 1969.] 7—24. p.

[Klny. Baranyai helytörténetírás. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve 1969.]

Godó Ágnes: Bolgárok a magyarországi felszabadító harcokban. — ÉT, 1969. 36. sz. 1683—1687. p.

Somogy megye felszabadítása. (Tájékoztató Somogy megyéről. Szerk. Kellner Bernát. Kaposvár, Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár, 1969.) 1—16. p.

Felszabadító hősök nyomában. Segédanyag a megyei KISZ- és úttörő felszabadulási emlékstaféta megrendezéséhez. (Szerk. Andrássy Antal.) Kaposvár, Somogy m. ny. **1969. 43 p.**

A(ndrássy) A(ntal): Somogy megye felszabadulása. (Felszabadító hősök nyomában. Kaposvár, Somogy m. ny. 1969.) 7—10. p.

Andrássy Antal—*Kanyar* József: Térképek és a községek felszabadulási dátumai [Somogy megyében.] (Felszabadító hősök nyomában. Kaposvár, Somogy m. ny. 1969.) 11—26. p.

A(ndrássy) A(ntal): Szovjet hősök Somogy földjén. — Somogyi Néplap, 1969. december 25. 6. p.

Andrássy Antal: Az utolsó napok. [Kaposvár felszabadulása 1944 december 2-án.] — Somogyi Néplap, 1969. 278. sz. 6. p.

Birjukov, Nikolaj: Negyedszázaddal ezelőtt. (A 3. Ukrán Front 4. gárdista hadseregének kötelékében harcoló 20. „budapesti" lövészhadtest volt parancsnokának visszaemlékezéseiből.) — Somogyi Néplap, 1969. december 25. 6. p.

Felszabadulási ünnepségek Somogyban. — Magyar Hírlap, 1969. 333. sz. 8. p.

A szabadság útján. Komárom megye felszabadulásának eseménynaptára. (Összeáll. Kovács Emil.) Tatabánya, József Attila Megyei Könyvtár, 1969. 79 p. 3 t. térk. [Bibliogr. 76—77. p.]

B[író] L[ajos]: A Margit-vonal legendája. — ISz, 1969. 23. sz. 14—16. p.

Pintér István: Diadalmas esztendők. 1—15. r. — Ország Világ, 1969. 39—53. sz. 8—9. p.

Vinogradov, I.: Harcok Magyarország felszabadításáért. — Lobogó, 1969. 51. sz. 7. p.

Szabó Bálint: Hazánk felszabadulása és a népi hatalom megszületése. —

Pártélet, 1969. 11. sz. 52—56. p.

A nemzet ünnepe. — HSz, 1969. 4. sz. 1—5. p.

Magyari Pál: A győzelem hadserege. [A szovjet katonák és a felszabadulás.] — Lobogó, 1969. 19. sz. 3. p.

A történelem naplójából. 1—3 r. A felszabadulás naptára. Összeáll. Péter László. — Krónika képekben. Foto: Liebmann Béla. — Tiszatáj, 1969. 10. sz. 887—889., 11. sz. 997—1000., 12. sz. 1084—1087. p.

Péter László: Szeged felszabadulásától az ország felszabadulásáig. 1944—1945. Időrendi áttekintés. Szeged, Tempó soksz. 1969. 44 p. (A Somogyi-könyvtár kiadványai 9.)

Szabó László: Dokumentumgyűjtemény a felszabadulásról. — Magyar Hírlap, 1969. 310. sz. 6. p.

Magyar—szovjet kapcsolatok 1945—1948. Dokumentumok. [Közread. a] Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma és a Szovjetunió Külügyminisztériuma. (Szerk. biz. Asztavin, Sz. T., [Belov] Bjelov, G. A. [stb.], magyar részről: Balassa László, Ember Győző [stb.]) Bp. Alföldi ny. 1969. 308 p.

Útmutató a felszabadulási ünnepségekhez. (Szerk. Dombrády Lóránd, Pelejtei Tibor, Rácz Zoltán.) Bp. NPI házi soksz. 1969. 303 p. [Bibliogr. a fejezetek végén.]

Népünk tavasza. Módszertani tájékoztató hazánk felszabadulása 25. évfordulójának megünneplésére. (Szerk. Kutsági Tamás.) Kiad. a MN Központi Klub Módszertani Osztálya. Bp. 1969. 175 p. [Bibliogr. 169—174. p.]

Ellenállási mozgalom és partizánharcok

Magyar szabadságharcosok a fasizmus ellen. Dokumentumok a magyar antifasiszta ellenállási mozgalom történetéből 1941—1945. Szerk. és a bev. tanulmányt írta: Harsányi János. A szerkesztő munkatársa: Gazsi József. [Kiad. a] Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. 2. kiad. Bp. Zrínyi K. 1969. 906 p. 8 t. [Bibliogr. 821—859. p.]

Magyar ellenállási partizánharcok a második világháború idején. /Előadói segédanyag./ (Szerk. Dombrády Lóránd, Vágó Ernő. [Kiad. a] Magyar Partizán Szövetség és a TIT Országos Történeti Választmánya. Bp.) 1969. 127 p. [Bibliogr. 80—126. p.]

(*Hollósi* István—*Gazsi* József): A K(ommunisták) M(agyarországi) P(ártja) a Horthy-rendszer éveiben. Tananyag. 1. rész: A KMP újjászervezése és harca a Horthy-fasizmus ellen. A KMP harca a nemzeti összefogásért, a független, szabad, demokratikus Magyarország megteremtéséért. 2. rész: Fegyveres harc a fasizmus ellen. Bp. Zrínyi K. 1969. 63 p. /A magyar párttörténet néhány kérdése tanfolyam./

Pintér István: A magyarországi Hitler-ellenes nemzeti ellenállás főbb sajátosságai és eredményei. (Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején. /Előadói segédanyag./ [Kiad. a] Magyar Partizán Szövetség és a TIT Országos Történeti Választmánya. Bp. 1969.) 3—42. p.

Pintér István: Magyarok az ellenállásban. Antifasiszta mozgalmak a háború utolsó szakaszában. — Népszabadság, 1969. 273. sz. Vasárnapi mell., 1—3. p.

A magyar antifasiszta ellenállási mozgalom népünk haladó, harcos hagyománya. Beszélgetés Fehér Lajossal, az MSZMP Politikai Bizottságának tagjával. — Népszabadság, 1969. 300. sz. 8—9. p.

Pintér István: „Új szabadságharcot, új népháborút hirdetünk...” A Magyar Front megalakulása és kiáltványa a magyar néphez. — Magyar Nemzet, 1969. 137. sz. 9. p.

Vida Ferenc: A magyar antifasiszta ifjúsági egységfront megteremtésének problematikája. (Eleven erő. A KISZ történelmi emlékülése. Budapest, 1968. december 10—12. Szerk. Svéd László, Gál Lajos. Bp. 1969. Kossuth K. 261 p.)

Pintér István: A magyar fiatalok részvétele a fegyveres antifasiszta ellenállási mozgalomban. (Eleven erő. A KISZ történelmi emlékülése 1968. december 10—12. Bp. Kossuth K. 1969.) 91—103. p.

Évforduló naptár a magyar antifasiszta ellenállás fontosabb eseményeiről. (Összeáll.: Bonyhádi Jenő, Harsányi János, Vágó Ernő.) Bp. Magyar Partizán Szövetség. 1968. 22 p. [Bibliogr. 22. p.]

Molnár Pálné: A Békepárt tevékenységének hatása Békés megyében, a visszaemlékezések tükrében. /1943—1944./ — Békési Élet, 1969. 3. sz. 434—447. p.

Gazsi József: Az észak-magyarországi ellenállás és partizánmozgalom néhány problémája. (Észak-Magyarország felszabadítása /Előadói segédanyag./ Kiad. a TIT Hadtudományi és Történelmi Választmánya. Bp. 1969.) 50—75. p.

Dékán István: Ejtőernyős magyar partizánok. (Selyemszárnyakon. Bp. Zrínyi K. 1969.) 77—83. p.

Dékán István: Ugrás az ismeretlenbe. (Selyemszárnyakon. Bp. Zrínyi K. 1969.) 87—91. p.

Horváth Sándor: Találkozás a Buzsorán. [Partizán ejtőernyős osztagok.] (Selyemszárnyakon. Bp. Zrínyi K. 1969.) 84—86. p.

Szirko, [Nikolaj] Nyikolaj J.: A Pataki Ferenc partizáncsoport harctevékenysége. /Visszaemlékezés./ — HK, 1969. 2. sz. 338—349. p.

Máté György: Eloszlott a felejtés homálya. [Emlékezés a Pataki Ferenc partizáncsoportra.] — Népszabadság, 1969. 257. sz. 4. p.

Egy partizán emlékezik. (Pataki Ferencre emlékezik Rája Popova, egykori partizán felderítő.) — Népszava, 1969. 260. sz. 16. p.

Szita Szabolcs: 25 éve halt mártírhalált Pataki Ferenc Sopronban. — SSz, 1969. 4. sz. 335—339. p.

Pataki Ferencre és társaira emlékezett Sopron. [Ünnepségsorozat az 1944. november 4-én életüket vesztett partizánok emlékére.] — Magyar Hírlap, 1969. 306. sz. 8. p.

Wallinger Endre: Lett magyar újjászületés. [Beszélgetés Kerek Sándorral egykori somogyi ellenállókról.] — Somogyi Néplap, 1969. december 25. 5. p.

Vadász Ferenc: Szabadságharcosok a Kárpátokban. A II. Rákóczi Ferenc partizánegység 25 évvel ezelőtti krónikájából. — Lobogó, 1969. 31. sz. 5., 37. sz. 5. p.

Gulay István: Sasok a hegyekben. [Borbola Mihály, egykori partizán visszaemlékezése a Rákóczi partizáncsoport tevékenységére.] — ISz, 1969. 15. sz. 23—25. p.

Bazsik Renáta: Hősök voltak. [Az 1944. március 22-i sátoraljaújhelyi börtönkitörés hőseiről.] — Népszabadság, 1969. 68. sz. 5. p.

Varga Dezső: A kitörés. [1944. március 22. A sátoraljaújhelyi börtön foglyainak kitörése.] — Lobogó, 1969. 12. sz. 4. p.

Roják Dezső: Dél-Szlovákia kommunistáinak antifasiszta harca a visszaemlékezések tükrében. (Magyarok Csehszlovákiában. Tanulmányok és visszaemlékezések. Bratislava, Epocha. 1969.) 155—200. p.

Vozári Dezső: Magyarok a szlovák nemzeti felkelésben. — Népszava, 1969. 200. sz. 5. p.

A szlovák hegyek között. Huszonöt éve alakult a Petőfi-partizáncsoport. — A Hazáért, 1969. 38. sz. 10. p.

Bodrogi Sándor: Vallomások a partizánéletről. [Beszélgetés Nógrádi Sándorral.] — Lobogó, 1969. 40. sz. 6. p.

Múzeum lesz a főhadiszállásból. [Nógrádi Sándor partizánjai nyomában.] — Esti Hírlap, 1969. 266. sz. 4. p.

Kovács Jenő: Fegyverrel a fasizmus ellen. [A MOKÁN Komité harcai.] — A Hazáért, 1969. 52—53. sz. 10—11. p.

A MOKÁN Komité krónikája. — Lobogó, 1969. 49. sz. 7. p.

Harsányi János: Partizánok magyar földön. [Uszta Gyula és Szőnyi Márton.] — N, 1969. 33. sz. 7. p.

Várkonyi András: „Vérünk nem hullt hiába..." Ma 25 esztendeje indult bevetésre a Szőnyi és az Uszta partizánegység. — Magyar Hírlap, 1969. 217. sz. 5. p.

Müller Tibor: Szőnyi Márton és partizáncsoportja emlékére. — Lobogó, 1969. 33. sz. 4—5. p.

Kocsis László: Emberek az embertelenségben. Adatok a karcagi kommunisták 1944-es antifasiszta tevékenységéhez. — Jászkunság, 1969. 1—2. sz. 67—77. p.

Godó Ágnes: A XV. „Petőfi Sándor" népfelszabadító rohamdandár harctevékenységének története. (1945. január 1—március 31.) — HK, 1969. 3. sz. 464—503. p.

Godó Ágnes: „Petőfi hitét hoztuk magunkkal..." 1944. december 31-én alakult meg a jugoszláv népfel-

szabadító erők XV. — Petőfi Sándorról elnevezett — vajdasági dandára. — ÉT, 1969. 51. sz. 2403—2408. p.

A Petőfi-brigád megalakulásának évfordulóján. [A jugoszláv népfelszabadító hadsereg kötelékében harcoló brigád emlékére.] — Népszava, 1969. 45. sz. 5. p.

Fodor Tibor: A humanizmus az egyedüli perspektíva. (Négyszemközt dr. Debrőczi Tiborral.) [A jugoszláv partizánokkal kapcsolatban álló „Ellenállás" csoport tevékenysége.] — Magyar Nemzet, 1969. 121. sz. 6. p.

Fehér István: Adatok Dél-Dunántúl német megszállásáról és a németek elleni fegyveres harcokról. (A Pécsi Tanárképző Főiskola tudományos közleményei. — Acta Academiae Pedagogicae in civitate Pécs. Tom. 13. 1969. 4. Ser. Historica. Pécs, Szikra ny. 1969. 22 p.)

Kovács György: Az ellenállási mozgalom dunaalmási mártírjai. — Forrás (Tatabánya), 1969. 3. sz. 59—62. p.

Fehér Lajos: Harcunk Budapestért. 2. átd. kiad. Bp. Zrínyi K. 1969. 133 p. 4 t.

Vágó Ernő: Az antifasiszta ellenállás emlékei Budapesten. — Budapesti KISZ Élet, 1969. 4. sz.

Csorba János: Bajcsy-Zsilinszky Endre a Felszabadítási Bizottság élén. (Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Bp. Magvető, 1969.) 236—250. p.

Almásy Pál: Bajcsy-Zsilinszky Endre és a katonai ellenállási mozgalom. (Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Bp. Magvető, 1969.) 219—235. p.

Köves Rózsa: Az ellenállás katonai vezetőinek letartóztatása. [1944. november 22.] — Magyar Nemzet, 1969. 272. sz. 5. p.

Várkonyi András: Egy Andrássy úti házban — huszonöt év múltán... [1944. november 22. A katonai ellenállási mozgalom tagjainak elfogása Tartsay Vilmos lakásán.] — Magyar Hírlap, 1969. 322. sz. 4. p.

Köves Rózsa: Vesztőhely a Margit körúton. [A volt katonai törvényszék épülete.] — Magyar Nemzet, 1969. 234. sz. 7. p.

Várkonyi András: Hétszer mondták ki a rettenetes szót: halál! [Csikszenti Róbert emlékezik. A katonai ellenállási mozgalom tagjai perében hozott vérbírósági ítélet.] — Magyar Hírlap, 1969. 323. sz. 6. p.

Gárdos Miklós: Három vértanú és más harcosok. [Nagy Jenő, Tartsay Vilmos és Kiss János halála.] — Magyar Hírlap, 1969. 331. sz. 4. p.

Hollós Ervin: Kivégzés Kőhidán. (Bajcsy-Zsilinszky Endre kivégzése Sopronkőhidán.] — Népszava, 1969. 299. sz. 3. p.

Szól a lélekharang. [Sopronkőhida, 1944.] — ISz, 1969. 24. sz. 13—15. p.

Markos György: Sopronkőhidán. [Részletek a szerző Vándorló fegyház c. közeljövőben megjelenő könyvéből.] — Népszabadság, 1969. 299. sz. 6—7. p.

Budai József: Katonák a nyilas pokolban. [A XIV/2-es honvéd Kiska-alakulat és a Görgey-zászlóalj történetéből. Mikó Zoltán százados és Bondor Vilmos főhadnagy az ellenállási mozgalomban.] — N, 1969. 46. sz. 6—7., 47. sz. 6., 48. sz. 6—7., 49. sz. 6. p.

Barkovits István: Hárman a nyilas pokolból. [Életben maradt ellenállók visszaemlékezései a „Katonák a nyilas pokolban" c. dokumentum sorozattal kapcsolatban. Közli: — —.] N, 1969. 50. sz. 6—7. p.

Cseres Tibor: Az elfelejtett zászlóalj. [A Görgey-zászlóalj.] — Élet és Irodalom, 1969. 50. sz. 1—2. p.

Bodolay Géza: Az alapító tag: — — [visszaemlékezés a Görgey-zászlóaljra.] — Élet és Irodalom, 1970. 5. sz. 15. p.

Csohány Endre: A volt parancsnok: — — [visszaemlékezése a Görgey-zászlóaljra.] — Élet és Irodalom, 1970. 5. sz. 15. p.

Cseres Tibor: A krónikás: — — [kiegészítései az Élet és Irodalom 1969. december 13-i számában megjelent, a Görgey-zászlóaljjal foglalkozó cikkhez.] — Élet és Irodalom, 1970. 5. sz. 15. p.

Vadász Ferenc: A Görgey-partizán-zászlóalj ünnepe. — Népszabadság, 1969. 296. sz. 4—5. p.

Partizánokra emlékeztek Vámosmikolán. — Magyar Hírlap, 1969. 352. sz. 5. p.

Partizánünnepség Vámosmikolán. — Magyar Nemzet, 1969. 298. sz. 6. p.

1944. október 6. [A Marót-csoport akciója. Gömbös Gyula miniszterelnök szobrának felrobbantása.] — Magyar Nemzet, 1969. 232. sz. 5. p.

Szenes Imre: Pokol a színházban. [1944. december 3. A Városi Színházban bomba robbant. A Marót-csoport akciója.] — Népszava, 1969. 281. sz. 3. p.

Várkonyi András: Maróték szétugrasztották a nyilas nagygyűlést. [1944. december 3-án a Tisza Kálmán téri színházban bomba robbant.] — Magyar Hírlap, 1969. 333. sz. 4. p.

Emlékezés „Szir"-re. [A Szir-partizáncsoportra emlékezik Csillik Gábor.] — Népszava, 1969. 276. sz. 3. p.

Horányi István: Fegyverrel a fasizmus ellen. Újpesten történt, 25 éve. [Az újpesti partizáncsoport akciói.] — A Hazáért, 1969. 51. sz. 10—11. p.

Baktai Ferenc: Csepel rendületlen. [1944 december: Csepel ellenáll a kiürítésnek.] — Népszava, 1969. 283. sz. 3. p.

„Meg kell menteni Csepelt!" [1944. december 6-án a munkások megakadályozták a kiürítési rendelet végrehajtását.] — A Hazáért, 1969. 48. sz. 11. p.

Háborús bűnök

Herczeg István: Parancsra tette? Bp. Gondolat, 1969. 227 p.

Lévai Jenő: A Best-dosszié. [Náci tömeggyilkosok bűnlajstroma.] — Magyar Nemzet, 1969. 78. sz. 10. p.

Kambanelisz, Jakovosz: Mauthausen. (Maoytxaoyzen.) [Regény.] (Ford. Papp Árpád, Szabó Kálmán. Ill. Sziráki Endre kőnyomatai.) Bp. Európa, 1969. 317 p. 1 hanglemez mell.

Bokor László: A film: a vád tanúja. [A nürnbergi per.] — Magyarország, 1969. 48. sz. 13. p.

Lévai Jenő: Jogerős ítélet (a karlsruhei Bundesgerichtshof ítélete) az auschwitzi tömeggyilkosok perében. — Magyar Nemzet, 1969. 53. sz. 5. p.

A Wehrmacht tisztjéből püspök lesz. Pravda-kommentár a Defregger-ügyről. — Magyar Nemzet, 1969. 171. sz. 2. p.

Lévai Jenő: Dokumentumokat tanulmányoztak Budapesten a náci bűnperek ügyészei. — Magyar Nemzet, 1969. 40. sz. 5. p.

Lévai Jenő: Ismét letartóztatták Krumeyt, a magyarországi deportálások irányítóját. — Magyar Nemzet, 1969. 30. sz. 5. p.

Lévai Jenő: A Krumey—Hunsche-per befejező szakasza. — Magyar Nemzet, 1969. 103. sz. 5. p.

Lévai Jenő: Új adatokat tárt fel a náci megszállásról. (Höttl kémfőnök vallomása a Krumey—Hunsche-perben.) — Magyar Nemzet, 1969. 119. sz. 9. p.

Lévai Jenő: Hitlerről, Horthyról, a náci megszállásról. [Krumey és Hunsche, két Wehrmacht-tábornok vallomása a frankfurti bíróságon.] — Magyar Nemzet, 1969. 125. sz. 9. p.

Lévai Jenő: Újabb magyar bizonyítékok a frankfurti náciperben. Titkos okmány a hitleri megszállásról. — Magyar Nemzet, 1969. 160. sz. 5. p.

Lévai Jenő: Ítélet előtt a frankfurti „magyar pör". [Krumey—Hunscheper.] — Magyar Nemzet, 1969. 198. sz. 5. p.

Krumeyt életfogytiglani börtönre ítélték. [Eichmann két volt bűntársának pere.] — Magyar Nemzet, 1969. 201. sz. 3. p.

Lévai Jenő: A magyarországi náci tömeggyilkosok ítéletének részletes indoklása. — Magyar Nemzet, 1969. 228. sz. 8. p.

Ismét bíróság elé kerül Franz Novak, Eichmann egykori munkatársa. — Magyar Nemzet, 1969. 16. sz. 3. p.

Lévai Jenő: Szerdán hirdetnek ítéletet a bécsi Novak-perben. Súlyos bizonyítékok Eichmann budapesti munkatársa ellen. — Magyar Nemzet, 1969. 292. sz. 8. p.

Megemlékezés a nácik magyarországi zsidóüldözéséről. — Népszabadság, 1969. 245. sz. 4. p.

Gárdos Miklós: A 6163/1944 rendelet. [Zsidótörvény Magyarországon.] — Magyarország, 1968. 14. sz. 21. p.

Gellért Gábor: Herr Schmidt és a világ. [Magyarország deportálási zónákra oszlik.] — Magyarország, 1969. 31. sz. 8. p.

Gellért Gábor: Aláírás: Veesenmayer. [A magyarországi zsidóüldözés történetéhez.] — Magyarország, 1969. 33. sz. 8. p.

Gárdos Miklós: Országvesztők, háborús bűnösök. Huszonnégy év után. [A háborús bűnösök üldözésének ügye.] Magyarország és a második világháború. — Népszava, 1969. 131—149. sz.

György István: A kormányzó úr megmásítja elhatározását. Az első újvidéki pertől a másodikig. — Népszabadság, 1969. 268—274. sz. 6. p.

Talpassy Tibor: Bajcsy-Zsilinszky [Endre] küzdelme az újvidéki pogrom megakadályozásáért és a bűnösök felelősségre vonása érdekében. (Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről. Bp. Magvető, 1969.) 166—177. p.

Krizsán László: A gyilkosok telefonálnak... [Kálló Ferenc alezredes, tábori esperes halálának története. 1944 október.] — Magyar Hírlap, 1969. 299. sz. 4. p.

Lévai Jenő: Hitler vérbírósága lefejeztetett egy Magyarországról elhurcolt bencés szerzetest. [Josef Pontiller.] — Magyar Nemzet, 1969. 26. sz. 5. p.

Megkezdődött a sátoraljaújhelyi csendőrök háborús bűnperének tárgyalása. — Magyar Nemzet, 1969. 277. sz. 7. p.

Titkos amnesztia a náci háborús bűnösöknek. [Válasz a német büntető-törvénykönyv 50. §-a 2. bekezdésére.] — Magyar Nemzet, 1969. 172. sz. 5. p.

A magyar igazságügyminiszter beszéde a náci háborús bűnösök üldözésével foglalkozó moszkvai nemzetközi konferencián. — Népszava, 1969. 71. sz. 5. p.

Nem tűrjük a fasizmus feléledését. Ünnepi megemlékezés Budapesten a náci koncentrációs táborok felszabadulásáról. — Magyar Hírlap, 1969. 101. sz. 5. p.

A MAGYAR NÉPHADSEREG ÉS A FEGYVERES ERŐK TÖRTÉNETE

Kis András: A Magyar Közösségtől a Földalatti Fővezérségig. [Kiad. a] Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Bp. Zrínyi K. 1969. 190 p.

Kis András: A jobboldali erők veresége a hadseregben. /1946./ — HK, 1969. 3. sz. 504—514. p.

A magyar fegyveres erők 25 éves fejlődése. Fegyveres erőink fejlődésének negyedszázada. (Összeáll.: Szabó Egon.) Bp. Zrínyi K. 1969. 27 p. /A szocializmus építésének kérdései tanfolyam./

Kitüntetések a néphadseregben teljesített húszéves szolgálatért. — Népszava, 1969. 76. sz. 1. p.

Kálazi József: A 20 éves „Honvédelem" a csapattisztek segítője. — Ho, 1969. 12. sz. 3—8. p.

Lantódi József: A „Honvédelem" a légvédelem fejlődéséért. — Ho, 1969. 12. sz. 9—12. p.

Kiss Lajos: 20 év a katonapolitikai nevelés szolgálatában. — Ho, 1969. 12. sz. 13—17. p.

Húsz év piros-fehérben. (Budapesti Honvéd Sportegyesület.) [Szerk.] (Varga Béla.) Bp. Zrínyi K. 1969. 186 p.

Berecz János: Ellenforradalom tollal és fegyverrel. 1956. Bp. Kossuth K. 1969. 169 p.

Az 1956-os ellenforradalom és leverése. Az MSZMP kétfrontos harca, a párt újjászervezése, az 1957 júniusi pártkonferencia. A szocialista hatalom megszilárdulása. /1956 augusztus—1958 december/. — PK, 1969. 4. sz. III—LVII. p.

Molnár János: A Nagybudapesti Központi Munkástanács. Bp. Akad. K. 1969. 149 p.
[Előzménye: — —: Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban.]

Király Jenő: A Varsói Szerződés fejlődése és a Magyar Néphadsereg. — Tisztképzés, 1969. 1. sz. 31—37. p.

Uszta Gyula: Felelősség a honvédelemért. [Az MHSZ megalakulása.] — Népszabadság, 1969. 51. sz. 1. p.

(*Halápi* János—*Fábri* Magda): A haza szolgálatában. [Fotoalbum. Bev.] (Zágoni Ernő. Összeáll. — —.) Bp. Zrínyi K. 1969. [78] lev. 1 mell. 6. p.

EGYETEMES HADTÖRTÉNELEM

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL 1918-IG

Caesar, [Caius Julius]: Commentarii de bello civili. (A polgárháború. [Sajtó alá rend.], bev., jegyz. Havas László.) Bp. Tankönyvk. 1969. 343 p. 12 t.
/Auctores Latini 9./

Warner, Rex: Julius Caesar. (1. kv. Az ifjú Caesar. The young Caesar. 2. kv. Az imperátor Caesar. Imperial Caesar. Ford. Máté Klára, Szijgyártó László.) Bp. Gondolat, 1969. 630 p.

Hahn I[stván]: Die Legionsorganisation des zweiten Triumvirats. — Acta Antiqua, 1969. 1—2. sz. 199—222. p.

Soproni Sándor: Limes Sarmatiae. — Archaeologiai Értesítő, 1969. 1. sz. 43—53. p.

Várady László: Das letzte Jahrhundert Pannoniens. /376—476./ (Übers.: Ferenc Gottschlig.) Bp. Akad. K. 1969. 602 p.
[Bibliogr. 569—575. p.]

Czeglédy Károly: Nomád népek vándorlása Napkelettől Napnyugatig. Bp. Akad. K. 1969. 159 p. 6 t.
/Körösi Csoma Kiskönyvtár 8./

Erdődy János: Bocskorosok hadinépe. A nagy európai parasztháborúk. Bp. Móra K. 1969. 159 p.
/Képes történelem [7.]/

Hill, Christopher: Újabb eredmények és problémák a XVI—XVII. századi angol történet kutatásában. — TSz, 1969. 1—2. sz. 155—161. p.

Zsigmond László: Franciaország 1789—1968. Bp. Kossuth K. 1969. 313 p. 16 t.

Hajdu János: A Dong Da-i csata. (Az 1789-es Dong Da-i csata 180. évfordulójáról.) — Népszabadság, 1969. 55. sz. 4. p.

Benda Kálmán: Napóleon. — ÉT, 1969. 33. sz. 1539—1544. p.

Wesselényi Miklós: A Szent Szövetség lovagja. [Metternich és Napóleon oroszországi hadjáratának terve.] — Magyarország, 1968. 9. sz. 10. p.

Kókay György: A Kosciuszko-felkelés visszhangja a korabeli magyar sajtóban. (Tanulmányok a lengyel—magyar irodalmi kapcsolatok köréből. Bp. 1969.) 301—316. p.

Vinogradov, Anatolij: A fekete konzul. (Toussaint Louverture. Csernüj konszul. Ford. Brodszky Erzsébet.) Bp. Európa, 1969. 407 p.

Wittman Tibor: A spanyol gyarmatok függetlenségi háborújának jellege az újabb történeti irodalomban. — Világtörténet, 16. sz. 1968. 74—82. p.

Jemnitz J[ános]: The First International and the War. /1868—1870./ — AH, 1969. 1—2. sz. 51—102. p.

A sedani csata 1870. augusztus 31-én. — N, 1969. 1. sz. 10. p.

Mérei Gyula: L'annexion de l'Alsace-Lorraine par les Allemands en 1870—1871 et l'opinion publique en Hongrie. (Nouvelles études hongroises. Vol. 3. 1968. [Chéf-red.]: Béla Köpeczi. Bp. Corvina, 1969. 311 p. 14 t.)
[Bibliogr. a tanulmányok végén.]

Kováts Andor: A csuzimai ütközet. 1905. május 27. — N, 1969. 2. sz. 10. p.

Wesselényi Miklós: Az összeomlás kezdete. [Első világháború.] — Magyarország, 1968. 35. sz. 13. p.

Kováts Andor: A marne-i ütközet, 1914. szeptember 5—18. — N, 1969. 3. sz. 10. p.

Vadász Sándor: A zimmerwaldi konferencia. — Sz, 1969. 4. sz. 641—663. p.

Wesselényi Miklós: Megjelennek a tankok. [Német hadvezetés az első világháborúban.] — Magyarország, 1968. 36. sz. 13. p.

Wesselényi Miklós: Németország kapitulál. [Első világháború.] — Magyarország, 1968. 37. sz. 13. p.

Wesselényi Miklós: A versailles-i harangok. A párizsi békekonferencia 1919. — Magyarország, 1969. 10. sz. 12. p.

Szabó László: Az első világháború befejezésének 50 éves évfordulójához. — Hadtudományi Közlöny, 1969. 1. sz. 125—136. p.

A NAGY OKTÓBERI SZOCIALISTA FORRADALOM ÉS A POLGÁRHÁBORÚ

Pokrovszkij, M. N.: Az októberi forradalom történelmi jelentősége. — Világtörténet, 13. sz. 1967. 113—117. p.

A csekistákról. Szemelvények a szovjet állambiztonsági szervek történetéből. (Szerk.: Révész Imre.) Bp. (BM Tanulmányi és Kik. Csfség), 1967. 122 p.

Kozlov, P.: Csapajev internacionalista katonái. — A Hazáért, 1969. 43. sz. 13. p.

Magyar internacionalisták a Szovjetunióban. Részvételük a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban

Szántó Zsuzsa: Magyar internacionalisták Szovjetoroszországban 1919-ben. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 95—111. p.

Szántó Zsuzsa: Magyar internacionalisták a polgárháború befejező szakaszában Szovjet-Oroszországban. (A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve. 1967. Bp. Múzeumi Ismeretterj. Közp. 1968. 215 p. 18 t.)

Gerelyes Ede: Adatok a magyar vörösgárdisták és vörös partizánok történetéhez. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 113—156. p.

Dancza János: Heves megyei internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban. (Az Egri Múzeum évkönyve VI. 1968. Eger, Heves m. ny. 1969.) 317—332. p.

Fancsovits Györgyi: „Ez a bilincsek országútja"... Az első világháború magyar katonái Szibériában. — ÉT, 1969. 8. sz. 339—342. p.

Máté György: „Vörös jelek a hadak útján". Krónika. Bp. Táncsics K. 1969. 235 p.

Ugróczky Mihály: A Világforradalom című hadifogolyújság kalandos útja Csongrádig. — Tiszatáj, 1969. 3—4. sz.

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAK HADTÖRTÉNELME

Jazkova, A.: Az imperializmus és a kelet-európai államok. (A kisantant történetéből.) — NSz, 1969. 1. sz. 44—46. p.
(Novoe Vremja 1968. 48. sz.-ból.)

Arató Endre: A magyar—csehszlovák viszony ötven éve. (Történeti áttekintés.) [Kiad.] az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézet. Bp. Kossuth K. 1969. 139 p.

Hudanics, V.: A Szlovák Tanácsköztársaság a Magyar Tanácsköztársaság közvetlen szülötte. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1969. 2. sz. 43—46. p.

Tóth Pál: A közös harc két hete. A Szlovák Tanácsköztársaság emlékére. — Napjaink, 1969. 7. sz. 1. p.

Kővágó László: Ötven éve alakult meg a Szlovák Tanácsköztársaság. — Népszabadság, 1969. 137. sz. 6. p.

Trojan, M. V.: A Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a tanácshatalom megteremtése Kárpáton túlon 1919-ben. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1969. 2. sz. 29—42. p.

Európa a Tanácsköztársaság idején. [Forradalmi harcok Szovjet-Oroszországban és Nyugat-Európában.] — A Hazáért, 1969. 16. sz. 11. p.

50 évvel ezelőtt. 1919. január 5—11. A német munkásság ún. Spartacus-felkelése. — PV, 1969. 1. sz. 30—31. p.

Jemnitz János: A Bajor Tanácsköztársaság. — Népszabadság, 1969. 83. sz. 6—7. p.

Wesselényi Miklós: Rapallo realistája [Csicserin]. — Magyarország, 1968. 18. sz. 10. p.

Ormos Mária: Franciaország és a keleti biztonság. 1931—1936. Bp. Akad. K. 1969. 453 p.
[Bibliogr. 429—435. p.]

Rázsó Gyula: A német hadsereg és a náci hatalomátvétel. — ÉT, 1969. 23. sz. 1089—1093. p.

Ormos Mária: A Rajna-vidék német megszállásának közép-európai hatása. [1936. március 7.] — Sz, 1969. 4. sz. 664—689. p.

Bokor László: A spanyol tragédia. 1

4. rész. — PV, 1969. 16—19. sz. 2—3. p.

Jász Dezső: Guernica. (1937. április 26.) — Kortárs, 1969. 11. sz. 1806—1810. p.

30 évvel ezelőtt. [A spanyol nép szabadságharca elbukik, 1939. március 29.] — PV, 1969. 6. sz. 30. p.

Haraszti Éva: Békéltetők. [Eredeti dokumentumok az angol békéltető politikáról.] — TSz, 1969. 3—4. sz. 231—282. p.

Angol terv Hitler lelövésére. [Mason-MacFarlane németországi angol katonai attasé 1938-as terve.] — Magyar Nemzet, 1969. 186. sz. 2. p.

Budin, Stanislav: Egy úr az admiralitásról. [Winston Churchill.] (Jisty Pán z Admirality. Ford. Sinkó Ferenc.) Bp. Gondolat, 1969. 231 p.

(Lőrincz Zsuzsa, B.): A vatikáni magyar követ jelenti... Dokumentumok a Vatikán és az európai fasiszta államok kapcsolatáról. (Összeáll., bev. — —.) Bp. Kossuth K. 1969. 374 p.

Natan, Zsak: A bolgár fasizmus jellege, lényege és fő fejlődési szakaszai. — TSz, 1969. 1—2. sz. 141—154. p.

Pu Ji, Ajszin Dzsioro: Az utolsó kínai császár voltam. (Volte csien pan seng. Ford., előszó, jegyz. Józsa Sándor.) Bp. Kossuth K. 1969. 420 p. 8 t.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

Jedruszczak, Tadeusz: A második világháború kitörésének harmincadik évfordulójára. — Béke és Szocializmus, 1969. 10. sz. 116—125. p.

Harminc év múltán. [A második világháború kitörésének 30. évfordulója alkalmából.] — Népszabadság, 1969. 202. sz. 1., 203. sz. 4. p.

A Szakszervezeti Világszövetség nyilatkozata a 2. világháború kitörése évfordulója alkalmából. — Népszava, 1969. 200. sz. 1. p.

Réti Ervin: 1939 — hiányzó egység, 1969 — kínálkozó lehetőségek. — N, 1969. 35. sz. 5. p.

Antoniewicz, Roland József: Így kezdődött. A második világháború kitörésének 30. évfordulóján. — PV, 1969. 18. sz. 22—23. p.

Bokor László: Volt egyszer egy háború. [A második világháború kitörésének évfordulóján.] — ISz, 1969. 17. sz. 1—3. p.

Krilov marsall a második világháború tanulságairól. — Népszabadság, 1969. 202. sz. 2. p.

Le kell vonni a történelmi következtetéseket. Állásfoglalások a második világháború évfordulóján. — Magyar Hírlap, 1969. 239. sz. 3. p.

Wesselényi Miklós: A második világháború. 1—10. rész. — Mo, 1969. 31—40. sz. 12. p.

Kovács Jenő: Ami a kulisszák mögött történt. [1939. szeptember 1. — támadás Lengyelország ellen.] — A Hazáért, 1969. 36. sz. 10—11. p.

Barabás Péter: „Semmi nincs feledve". [1939. szeptember 1.: Lengyelország náci lerohanása.] — Népszava, 1969. 202. sz. 1. p.

A pokol kapuja. (1939. szeptember 1. A Schleswig Holstein cirkáló összetüzet zúdított a Westerplatte-ra.) — Hétfői Hírek, 1969. 36. sz. 3. p.

A Westerplatte hősei. [A háború kitörésének harmincadik évfordulója.] — Lobogó 1969. 35. sz. 2. p.

Martin József: A Westerplattén, három évtized múltán. — Magyar Nemzet, 1969. 200. sz. 2. p.

Bokor László: 1941. június 22. [Megindul a Szovjetunió elleni német támadás.] — ISz, 1969. 12. sz. 25—27. p.

(Stemenko) Styemenko, Sz[ergej] M[atveevics]: Ahol a győzelmet kovácsolták. Fejezetek „A vezérkar a háború éveiben" c. műből. (General'nüj stab v godü vojnü. Ford. Nádor Tibor.) Bp. Kossuth K.—Zrínyi K. 1969. 296 p. 5 t. 2 térk.

Pavlov, Dmitrij [Vaszilevics] Vaszilijevics: Leningrádiak. Leningrád blokádja 1941. (Leningrad v blokade 1941. Ford. Horváth Zoltán.) Bp. Zrínyi K. 1969. 197 p. 9 t.

Wieder, Joachim: A volgai katasztrófa. Egy német tiszt feljegyzései a 6. német hadsereg pusztulásáról. (Stalingrad und die Verantwortung des Soldaten. Ford. Hollós Alfréd.) Bp. Kossuth K. — Zrínyi K. 1969. 327 p.

Csima János: A szovjet hadsereg győzelmes iasi—kisinyovi hadműveletei és Románia felszabadulása. — Népszabadság, 1969. 196. sz. Vasárnapi mell. 2. p.

Nyárádi Gábor: Erdély 1944. — Magyarország, 1969. 28—35. sz. 21., 36. sz. 53., 37—38. sz. 21. p.

Történész-levél Bernből. (Gosztonyi Péter berni levele a Magyarország c. folyóirat „Erdély 1944" cikksorozatához.) — Mo, 1969. 24. sz. 31. p.

Zacharia, George: Negyedszázada szabadult fel Románia a fasizmus uralma alól. — A Hazáért, 1969. 34. sz. 2. p.

[Konev] Konyev, I.: Együttes harc a fasiszták ellen. „Küldjetek repülőt, páncélost, fegyvert — segítsetek..." [Az 1., 2., 3. Ukrán Front Egységei Prága megmentésénél, 1944. május 5.] — Magyar Hírlap, 1969. 126. sz. 5. p.

A 24. évfordulón. 1945. május 9-én szabadult fel Csehszlovákia. — A Hazáért, 1969. 19. sz. 3. p.

Várkonyi Péter: Európa felszabadulása. — Pártélet, 1969. 9. sz. 54—58. p.

Szabó L. István: Május 9-én. [A hitleri Németország kapitulál.] — Népszabadság, 1969. 105. sz. 1. p.

Gedeon Pál: A Győzelem Napja. [Huszonnégy éve kapitulált a hitleri Németország.] — Népszava, 1969. 105. sz. 1. p.

Zsukov marsall visszaemlékezései. — N, 1969. 25—43. sz. 6. p.

Zsukov marsall memoárjaiból. — Népszabadság, 1969. 99. sz. 4—5., 100. sz. 6—7., 101. sz. 6., 102. sz. 6—7., 103. sz. 6—7., 104 sz. 6—7., 137—141. sz. 6., 172—175. sz. 6. p.

Sík Endre: Tűzpróba. [— — visszaemlékezései 1941-től hazánk felszabadulásáig.] — Magyar Hírlap, 1969. 247—259., 261—264., 267—269. sz. 2. p.

Teherán, Jalta, Potsdam. (Tegeran, Jalta, Potszdam.) Dokumentum-gyűjtemény. ([Kiad. Szanakoev] Szanakojev, S[alva] P[arszadonovics], Cibulevszkij, B. L. Ford. Zalai Edvin.) Bp. Kossuth K. 1969. 413 p.
(Az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió teheráni konferenciáján (1943. november 28—december 1.), jaltai konferenciáján (1945. február 4—11.) és potsdami konferenciáján (1945. július 17—augusztus 2.) készült szovjet jegyzőkönyvek alapján.)

Iszraeljan, (V. L.)—*Kutakov,* (L. N.): A diplomácia kulisszái mögül. A tengelyhatalmak agressziója és egymás elleni titkos diplomáciai háborúja. (Diplomatija agresszorov. Germano—italo—japanszkij fasisztszkij blok. Isztorija ego vozniknovenija i kraha. Ford. Hetényi Pál.) Bp. Közgazd. és Jogi K. 1969. 535 p.

Guérin, Alain: A szürke tábornok (Reinhard Gehlen.) Le général gris. Ford. Berényi Pálné, Józsa Péter stb.) Bp. Kossuth K. 1969. 386 p. [Bibliogr. 380—384. p.]

Náci irattárak titkai. — Magyar Hírlap, 1969. 213. sz. 2. p.

Ellenállási mozgalom

Novák, [Terentij Fedorovics] Tyerentyij Fjedorovics: A jelszót kevesen ismerik. (Parol' znajut nemnogie. Ford. Terényi István, Nyírő József.) Bp. Zrínyi K. 1969. 627 p.

Wislicz—Iwanczyk, E[ugeniusz]: Tragikus epizód. [A Varsói felkelés, 1944. augusztus 1.] — N, 1969. 31. sz. 5. p.

Wislicz—Iwanczyk, Eugeniusz: Az 1944. évi varsói felkelés. — A Hazáért, 1969. 32. sz. 11. p.

Rokosszovszkij, Konsztantin: A varsói dráma. (Részlet — —. A katona feladata c. emlékiratából.) — PV, 1969. 18. sz. 24—25. p.

Gazsi József: A Szlovák Nemzeti Felkelés. — ÉT, 1969. 35. sz. 1635—1639. p.

Pintér István, B.: A Szlovák Nemzeti Felkelés huszonötödik évfordulójára. — Népszabadság, 1969. 200. sz. 4—5. p.

Barkovits István: Partizánok a hadak útján. [A Szlovák Nemzeti Felkelés emlékére.] — N, 1969. 35. sz. 4. p.

Barkovics István: Katonák, népfelkelők, partizánok. [A Szlovák Nem-

zeti Felkelés évfordulóján.] — ISz, 1969. 16. sz. 20—21. p.

Vozári Dezső: A Szlovák Nemzeti Felkelés 25. évfordulója. — Lobogó, 1969. 35. sz. 5. p.

A Szlovák Nemzeti Felkelés. — Mo, 1969. 34. sz. 13. p.

A negyvennégyes ősz Szlovákiában. [A szlovákiai partizánmozgalom.] — Magyar Hírlap, 1969. 238. sz. 4. p.

Megemlékezés a Szlovák Nemzeti Felkelésről. — Magyar Hírlap, 1969. 222. sz. 5. p.

Nyárádi Róbert: A Szlovák Nemzeti Felkeléstől — máig. — Mőr, 1969. 8. sz. 8—9. p.

Ünnepségek hazánkban a Szlovák Nemzeti Felkelés 25. évfordulója alkalmából. — Magyar Nemzet, 1969. 187. sz. 3. p.

Emléktábla a Palicsek-házon. A Szlovák Nemzeti Felkelés 25. évfordulóján. — Magyar Nemzet, 1969. 220. sz. 5. p.

Bevetés Franciaországban. [1944 augusztus, partizánbevetés.] — BüSz, 1969. 11. sz. 78—82. p.

A francia ellenállási mozgalom láthatatlan embere: „Aristide", az angol ügynök. [Roger Landos hírszerző tiszt Franciaországban.] — BüSz, 1969. 12. sz. 76—80. p.

Devigny, André: A halálraítélt megszökött. (Un condamné a mort s'est échappé. Ford. Hárs György.) [Regény.] Bp. Zrínyi K. 1969. 268 p.

Ünnepeljük meg a győzelem évfordulóját. [Uszta Gyula a volt ellenállók velencei kongresszusáról.] — Magyar Hírlap, 1969. 322. sz. 5. p.

Magyar antifasiszták az európai népek ellenállási mozgalmában

Harcok, emlékek. Magyar partizánok Európa küzdőterein. (Szerk. Petrák Katalin, Vágó Ernő.) Bp. Zrínyi K. 1969. 428 p.

Gazsi József: Magyar partizánok és ellenállók Európa népeinek szabadságharcában. (Magyar ellenállási és partizánharcok a második világháború idején. Előadói segédanyag. [Kiad. a]Magyar Partizán Szövetség és a TIT Országos Történelmi Választmánya. Bp. 1969.) 43—79. p.

Földes Pál: Az első találkozás a brjanszki erdőben. [1942 nyarán, találkozás és átállás a szovjet partizánok Kovpak-alakulatához.] — Népfront, 1969. szeptember (9. sz.)

Kékesdi Gyula: Fegyvert fogtak a fasizmus ellen. 1. Miért nem alakult meg a Magyar Légió? 2. Naumov, Fjodorov, Satanovszki. — Népszabadság, 1969. 16. sz. 6., 17. sz. 6. p.

Magyarok a Naumov-partizáncsoportban. — Lobogó, 1969. 50. sz. 8. p.

Körmendi Judit: Legendák egyszerű hőse. [Gorskov vezérőrnagy magyar partizánokra emlékszik.] — Magyar Hírlap, 1969. 154. sz. 4. p.

A brjanszki partizánok hőse a [Zalka Máté Műszaki] Katonai Főiskolán. Gorskov nyugalmazott vezérőrnagy látogatása. — N, 1969. 24. sz. 2. p.

Török János: A brjanszki partizánok parancsnoka. [Anatolij Petrovics Gorskov Magyarországon.] — Mőr, 1969. 7. sz. 12—13. p.

Szovjet megemlékezés magyar partizánok hősi helytállásáról. — Népszabadság, 1969. 172. sz. 6. p.

Átnyújtották a magyar partizánoknak a szovjet kitüntetéseket. — Népszabadság, 1969. 178. sz. 3. p.

Magyar partizán felderítő lány [Bauer Tatjána] magas szovjet kitüntetése. — Népszabadság, 1969. 163. sz. 9. p.

Mieczyslaw, Mitkiewicz: Lengyel—magyar barátság évszázadai. [Német megszállás és közös harc a hitleri fasizmus ellen.] — ÉT, 1969. 29. sz. 1347—1353. p.

Antoniewicz, Roland: Lengyelországban harcoltak. [Rácz Gyula magyar partizánegysége lengyel területen.] — Mőr, 1969. 8. sz. 7. p.

Várkonyi András: Petőfi-zászló avatás a Neuilly-kaszárnyában. [A francia ellenállási mozgalomban részt vevő magyarok.] — Magyar Hírlap, 1969. 289. sz. 6. p.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ UTÁNI IDŐSZAK HADTÖRTÉNELME

Szabálytalan világháború. [Írták]: Imre Gábor, Bojcsuk [Vladimir] József [stb.] (Előszó: Darvasi István.) Bp. Zrínyi K. 1969. 386 p. 6 t.

Katonai, katonapolitikai kérdések a munkásmozgalom történetében. (1945—1968). Kiad. a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Munkásmozgalom Története Tanszéke.) Bp. Zrínyi K. 1969. soksz. 159 p.

Várnai Ferenc: 25 év válságai Európában. — Népszabadság, 1969. 256. sz. Vasárnapi mell. 3. p.

(*Döndő* Rezső): A tőkés világ agresszív katonai szövetségei, a NATO 20 éve és perspektívái. Bp. Zrínyi K. 1969. 18 lev.
(A Marxizmus—Leninizmus középfokú iskola, a katonapolitikai kérdések, a világpolitikai és világgazdasági kérdések elméleti konferencia.)

Magyari Pál: North Atlantic Treaty Organization. 20 éves a NATO. — Lobogó, 1969. 14. sz. 3. p.

Matolcsy Károly: A NATO húsz éve. — Magyar Nemzet, 1969. 78. sz. 7. p.

Réti Ervin: Három háború árnyékában. Bp. Zrínyi K. 1969. 51 p.

Tuganova, Olga E.: A Közel-Kelet a világpolitikában. (Mezsdunarodnüe otnosenija na Blizsnem i Szrednem Vosztoke.) Bp. Kossuth K. 1969. 259 p.

A Dél-Vietnami Köztársaság ideiglenes forradalmi kormánya megalakulásának dokumentumai. [Kiad.] a Dél-Vietnami Köztársaság Nagykövetsége. Bp. Közl. ny. [1969.] 39 p.

MacCarthy, Mary: Vietnami jelentés. (Vietnam. Ford. Apostol András.) Bp. Magvető, 1969. 163 p.

Az amerikai háborús bűnök 15 esztendeje (Vietnamban). — NSz, 1969. 11. sz. 85—87. p.

Várkonyi Tibor: A szovjet—kínai kapcsolatok két évtizede. — Magyar Nemzet, 1969. 79. sz. 2. p.

A szovjet—kínai határkérdés történetéből. — Népszabadság, 1969. 291. sz. Vasárnapi mell. 5. p.

Polonyi Péter: A kínai—szovjet határkonfliktusról. — Társadalmi Szemle, 1969. 5. sz. 41—45. p.

Ács Tibor: Az algériai háború történetéhez. (1954—1962.) — HK, 1969. 3. sz. 515—547. p.

Nyárády Gábor: Adu: a hadsereg. [Etiópia, a testőrség 1960-as puccskísérlete.] — Mo, 1969. 49. sz. 9. p.

Bikinire visszatér az élet. [Az 1946 és 1958 között lezajlott atomrobbantások színhelyén.] — PV, 1969. 12. sz. 15—16 p.

Kerekes György: Tíz éve győzött a kubai forradalom. — Pártélet, 1969. 1. sz. 47—51. p.

Endresz István: A latin-amerikai államok légierői. Bolívia, Brazília, Chile stb. — Re, 1969. 1—5. sz. 12. p.

Ács Tibor: A haderők szerepe Latin-Amerikában. — HSz, 1969. 1. sz. 86—92. p.

A SZOCIALISTA ÁLLAMOK FEGYVERES ERŐINEK ÉVFORDULÓI

A szovjet fegyveres erők ötven éve (50 let vooruzsennüh szil SzSzSzR.) [Írták] K. F. Szkorobogatkin, L. I. Belouszov, [stb.] (Ford, Auer Kálmán, Zalai Edvin [stb.]) Bp. Zrínyi K. 1969. 567 p. 32 t.

Batov: A béke őre. [Emlékezés a szovjet fegyveres erők fennállásának 51. évfordulójára.] — Népszava, 1969. 45. sz. 5. p.

Bojkov, I.: Petrográdi tűzkeresztség. (A szovjet hadsereg megalakulásának évfordulója.) — Magyar Nemzet, 1969. 44. sz. 3. p.

Megemlékezés a szovjet hadsereg ünnepéről. — Népszabadság, 1969. 44. sz. 1. p.

Jobbágy József: Történelmi küldetésű fegyveres erő. — HSz, 1969. 2. sz. 1—6. p.

(*Godó* Ágnes): A Bolgár Néphadsereg. Bp. Zrínyi K. 1969. 46 p.

25 éves a Bolgár Néphadsereg. — A Hazáért, 1969. 40. sz. 7. p.

Ünnepi megemlékezés a duklai hadműveletekről. [A csehszlovák néphadsereg napja és a duklai hadműveletek 25. évfordulója.] — Népszabadság, 1969. 232. sz. 3. p.

Kiállítás és filmbemutató koktél a Csehszlovák Klubban. (A duklai harcok és a csehszlovák néphadsereg napjának 25. évfordulója alkalmából.) — Magyar Hírlap, 1969. 263. sz. 5. p.

20 éves a csehszlovák népi milícia. — Mőr, 1968. 2. sz. 8—9. p.

24 éves a WOP. [A Lengyel Népköztársaság Határőrsége megalakulásának 24. évfordulójára.] — A Hazáért, 1969. 23. sz. 4. p.

Otta István: Elődeink útján. [Szeptember 29-e emlékére.] — N, 1969. 39. sz. 3. p.

Csizik János: A szocialista hazafiság, a proletár internacionalizmus jegyében. [A Fegyveres Erők Napja.] — HSz, 1969. 9. sz. 4—8. p.

Távol-keleti harci poszton. [A Mongol Néphadsereg 48. születésnapjára.] — N, 1969. 11. sz. 5. p.

(*Kovács* Nándor): A Német Nemzeti Néphadsereg. Bp. Zrínyi K. 1969. 48 p.

Sajtótájékoztató az NDK nagykövetségén. [Tizenhárom éves az NDK Nemzeti Néphadserege.] — Népszava, 1969. 48. sz. 5. p.

ÉLETRAJZOK, MEGEMLÉKEZÉSEK

Timmer József: Beszélő múlt. Bp. Táncsics K. 1969. 166 p.

Névadóink. Módszertani segédanyag laktanyáink és más létesítményeink névadóünnepségének megszervezéséhez és a névadók emlékének ápolásához. (Összeáll.: Göndör Tibor.) Kiad. a MN Központi Klub Módszertani Osztálya. Bp. 1969. 28 p.

A magyar munkásmozgalom Bács-Kiskun megyei harcosai. (Életrajz-gyűjtemény.) (Szerk. Bársony Ferenc, Békevári Sándor, Eszik Sándor.) Kecskemét, MSZMP Bács-Kiskun m. Biz., 1969. 111 p. 7 t.

A munkásmozgalom hősei. (Tájékoztató Somogy megyéről. Szerk. Kellner Bernát. Kaposvár, Palmiro Togliatti Megyei Könyvtár, 1969.) 34—35. p.

Szebelkó Imre: Ünnepnapok voltak. Együtt a harcban. [Forradalmárok visszaemlékezése 1919-re.] — Ország Világ, 1969. 11. sz. 4—5. p.

Kékesdi Gyula: Tizenkilencesek 19 után. — Népszabadság, 1969. 67. sz. 16. p.

Göndör Tibor: Jubileumi találkozók veterán vöröskatonákkal. — HSz, 1969. 7. sz. 59—61. p.

Bukarestben élő vöröskatonák kitüntetése. — Népszabadság, 1969. 243. sz. 8. p.

Koszorúzási ünnepség az első vörös gyalogezred emlékművénél. [A Zalka Máté Katonai Műszaki Főiskola ünnepsége az egykori Marx-laktanya udvarán.] — Népszava, 1969. 69. sz. 3. p.

Megemlékezések az 1956-os ellenforradalom áldozatairól. — Magyar Nemzet, 1969. 258. sz. 3. p.

Vajda Pál: Nők, akik az eget ostromolták. Thibletől Tyereskováig. — Re, 1969. 1—7. sz. 7. p.

Kortársak *Bajcsy-Zsilinszky* Endréről. (Vál. és szerk. Vigh Károly.) Bp. Magvető, 1969. 263 p.

Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky* Endre, a tarpai képviselő. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1969. 4. sz. 31—46. p.

Bajcsy-Zsilinszky-emlékünnepség Tarpán. — Magyar Hírlap, 1969. 352. sz. 5. p.

Bajcsy-Zsilinszky-emlékünnepség Szarvason. — Magyar Hírlap, 1969. 348. sz. 4. p.

Bauer Tatjana hősi élete és magas szovjet kitüntetése. — Magyar Nemzet, 1969. 163. sz. 3. p.

(Vitin) Vityin, M(ihail) G(rigorevics): (Nikosz) *Beloiannisz* (Belojannisz. Ford. Zalai Edvin.) Bp. Kossuth K. 1969. 173 p. 2 t.

Kovács Endre: Két nép hőse: *Bem* apó. Emlékezés születésének 175. évfordulóján. — Népszabadság, 1969. 61. sz. 4. p.

Bem-ünnepségek Tarnówban. [Bem szülővárosában ünnepségeket rendeznek a hadvezér születésének 175. évfordulója alkalmából.] — Magyar Hírlap, 1969. 284. sz. 8. p.

Buday György: Tolcsvai *Bónis* Ferenc emlékére. [II. Rákóczi György tisztjének életútja.] — Lobogó, 1969. 26. sz. 4. p.

[Budennaja] Bugyonnaja, Nina: Apámról. [Szemjon Bugyonnij lányának

visszaemlékezése.] — N, 1969. 8. sz. 12—13. p.

Czetz János honvédtábornok életútja. [Írta:] U. Gy. — N, 1969. 11. sz. 7. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 1. *Farkas* Gyula önéletrajza. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 117—118. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 3. *Fodor* József önéletrajza. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 120—121. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 2. *Fried* Dezső önéletrajza. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 118—120. p.

Karczag Gábor: Ernesto Che *Guevara.* Bp. Kossuth K. 1969. 253 p. 8 t.

Cári grófból szovjet attasé. *[Ignatyev* volt cári tábornok „hazáját szolgálta".] — Ország Világ, 1969. 45. sz. 22. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 4. *Iványi* János önéletrajza. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 122—125. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 5. Kun Béla igazolása *Jancsik* Ferenc korábbi tevékenységéről. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 126—127. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 6. I. Pecse, a moszkvai Vörös Gárda volt szervezője igazolja *Jancsik* Ferenc korábbi tevékenységét. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 127 p.

Jász Dezső: Tanácsmagyarországtól a Pireneusokig. Bp. Magvető, 1969. 173 p. 6 t.

Akár hiszi, akár nem, nem a foglalkozástól függ. Beszélgetés *Jász* Dezsővel hadtörténeti munkáiról. — Esti Hírlap, 1969. 285. sz. 2. p.

Hegedűs Sándor: *Kalamár* József (1895—1956.) — PK, 1969. 2. sz. 146—150. p.

Lukács György: Emlékezés *Károlyi* Mihályra. — Új Írás, 1969. 8. sz. 61—62. p.

Szenes Imre: A nemesi címertől a magyar Vörös Hadsereg vezérkaráig. *[Kerekess* József, a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének vezérkari főnökhelyettese.] — Népszava, 1969. 115. sz. 3. p.

Emléktábla-leleplezések és koszorúzások *Kiss* János, *Nagy* Jenő és *Tartsay* Vilmos mártírhalálának 25. évfordulóján. — Népszabadság, 1969. 286. sz. 5. p.

Emléktábla-leleplezések és koszorúzások *Kiss* János, *Nagy* Jenő és *Tartsay* Vilmos mártírhalálának 25. évfordulóján. — Magyar Nemzet, 1969. 286. sz. 7. p.

A hazát szolgálták. *[Kiss* János, *Tartsay* Vilmos, *Nagy* Jenő mártírhalála.] — Népszava, 1969. 286. sz. 3. p.

Kun Béláné: *Kun* Béla. [Emlékezések.] (2., bőv. kiad.) Bp. Magvető, 1969. 493 p. 17 t.

Duclos, Jacques: *Kun* Béla emléke. — Magyar Nemzet, 1969. 67. sz. 9. p.

Sztrelbickij, Ivan Szemjonovics: Találkozás *Kun* Bélával. — Ország Világ, 1969. 12. sz. 3—4. p.

Elsők az egyenlők között. [Emlékezés *Kun* Bélára, *Korvin* Ottóra, *Landler* Jenőre, *Szamuely* Tiborra.] Írta: Á. J. — ISZ, 1969. 6. sz. 12—16. p.

Szántó Zoltán: Fronton. Beszélgetés *Landler* Jenővel. [Részlet a szerző önéletrajzának második részéből.] — Kritika, 1969. 3. sz. 31—33. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 7. *László* [Lefkovics] Aladár önéletrajza. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 128—130. p.

Németh Sándor: A proletárhatalomért harcoltak. A cselekvés embere. *(Latinka* Sándor.) — Útközben, 1969. 1. sz. 101—102. p.

B[aktai] F[erenc]: Ballada a népbiztosról. *(Latinka* Sándor.) — Népszava, 1969. 215. sz. 3. p.

Tóth Tibor: *Latinca* Sándor [1886—1919]. („Somogy megye munkásmozgalmának 100 esztendeje." Útmutató a Latinca Sándor Emlékmúzeum kiállításához. Összeáll. Rózsai Ágnes. Kaposvár, Somogy m. ny. 1969. 56 p.)

Németh László: Az újkori történelem legnagyobb alakja. Kilencvenkilenc esztendeje született V. I. *Lenin.* — HSz, 1969. 4. sz. 6—8. p.

Andrássy Antal: *Levin* Tibor. [Pécs, 1916. május 30—Dachau, 1945. március 4.] (Múltunk és jelenünk. II.

Vörös Somogy. [Kaposvár], KISZ Somogy megyei Bizottsága, 1969.) 21—23. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 8. *Lukács* József önéletrajza. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 131—132. p.

Zaharov, M.: Egy szovjet hadvezér útja. [Rodion Jakovlevics *Malinovszkij* marsall élete.] — Lobogó, 1969. 43. sz. 3. p.

Juan *Modesto*, a népi tábornok. [A spanyol nép nemzeti forradalmi háborújának hőse.] BéSz, 1969. 6. sz. 128—129. p.

Juan *Modesto* tábornok. Öt évtized a nemzetközi forradalmi harc szolgálatában. [A spanyol köztársasági hadsereg tábornokának emlékére.] — Lobogó, 1969. 31. sz. 4. p.

Buday György: Gondolatok *Mosolygó* Antal szobra alatt. — Szabolcs-Szatmári Szemle, 1969. 1. sz. 21—31. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 9. I. Rimszkij igazolása *Müller* Armand vörösgárdista tevékenységéről. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 133. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 10. I. V. Kosztomlackij igazolása *Müller* Armand korábbi tevékenységéről. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 134 p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 11. *Münnich* Ferenc önéletrajza. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969,) 134—134. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 12. Kun Béla igazolása *Münnich* Ferenc forradalmi tevékenységéről. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 136. p.

Koszorúzások a hős parlamenterek *[Osztapenko* és *Steinmetz]* emlékműveinél. — Magyar Hírlap, 1969. 358. sz. 5. p.

Koszorúzási ünnepség *Osztapenko* és *Steinmetz* kapitány emlékművénél. — Magyar Nemzet, 1969. 302. sz. 3. p.

Emlékezés egy kiváló kommunista katonára. *[Pálffy* György életútja.] — A Hazáért, 1969. 38. sz. 3. p.

Pálffy György emlékezete. Születésének 60. évfordulóján. — Népszabadság, 1969. 214. sz. 5. p.

Pálffy György emlékére. — N, 1969. 38. sz. 2. p.

Pálffy György altábornagy emléktáblájának leleplezése. — Magyar Nemzet, 1969. 214. sz. 3. p.

Pálffy György altábornagy emléktáblájának leleplezése. — A Hazáért, 1969. 38. sz. 3. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 13. *Papp* József önéletrajza. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 183—139. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 14. A cseremhovoi járási Forradalmi Bizottság igazolja *Pataki* Ferenc forradalmi tevékenységét. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 138—139. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 15. A Nyugati Front szovjet csapattesteinek parancsnoka utasítja *Pataki* Ferencet, a cseremhovói körzet partizántevékenységének irányítására. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 140 p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 16. *Pataki* Ferenc által kitöltött kérdőív vörös partizán múltjának igazolására. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68.) 141—142. p.

Strassenreiter Erzsébet—*Sipos* Péter: *Rajk* László. — PK, 1969. 1. sz. 141—182. p.

Halmi János: „Örömmel hullatom véremet Szovjet-Magyarországért". Leo *Rothziegel* hősi halálának 50. évfordulójára. — Magyar Hírlap, 1969. 110. sz. 4. p.

Svéd László: Meditációk a hősiességről és a magatartásformákról. *Ságvári* Endre vértanúságának 25. évfordulóján. — Népszabadság, 1969. július 27.

A[ndrássy] A[ntal]: Mihail Nikolaevics *Sarohin*. — Somogyi Néplap, 1969. 278. sz. 7. p.

Vadász Ferenc: Föld alól a fénybe. *Skolnik* József emlékeiből. Bp. Zrínyi K. 1969. 187 p. [Kozmosz könyvek.]

Report József: *Stromfeld* Aurél a Magyar Tanácsköztársaság kiemelkedő katonai vezetője. — Akadémiai Közlemények, 1969. 3. sz. 109—142. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 17. *Sugár* Andor önéletrajza. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 143—144. p.

Kékesdi Gyula: A magyar Csapajev. *[Szalvai* Mihály emlékére.] — Népszabadság, 1969. 195. sz. 4—5. p.

Szebelkó Mihály: A magyar „Csapajev". Emlékezés néphadseregünk legendás tábornokára, a 70 évvel ezelőtt született *Szalvai* Mihályra. — Lobogó, 1969. 34. sz. 5. p.

Szalvai Mihály altábornagy — a „magyar Csapájev". — N, 1969. 34. sz. 7. p.

Koszorúzás *Szalvai* Mihály altábornagy emlékére. — Magyar Nemzet, 1969. 195. sz. 3. p.

Kopka János: *Szamuely* Tibor emléke. — Pártélet, 1969. 5. sz. 40—41. p.

Gábor Sándorné: *Szamuely* Tibor. Halálának 50. évfordulójára. — Népszabadság, 1969. augusztus 2.

A népbiztos halála. *[Szamuely* Tibor.] — Népszava, 1969. 179. sz. 3. p.

Simor András: Igazat mindenkor minden körülmények között. *[Szamuely* Tiborról, az újságíróról.] — A Hazáért, 1969. 17. sz. 12., 18. sz. 12. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 18. *Sziklai* Sándor önéletrajza. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 145—146. p.

Tamási Mihály: A Tanácsköztársaság makói vértanúja — *Szoboszlai* Imre. — Tiszatáj, 1969. 3—4. sz. 247—248. p.

Szebelkó Imre: Dalok a hősökről. Beszélgetés I. V. *Tyulenyev* szovjet hadseregtábornokkal. [Szovjet katonák hőstettei 1918—1945.] — Ország Világ, 1969. 8. sz. 5. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 19. *Varga* Gyula önéletrajza. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 147—153. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 20. G. D. Gáj igazolása *Varga* Gyula vörösgárdista tevékenységéről. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 153—154. p.

Magyar vörösgárdisták és vörös partizánok. 21. *Varga* Rókus önéletrajza. (A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum évkönyve. 1967—68. Bp. NPI, 1969.) 155—156. p.

Szalai László: A lelkiismeret parancsára. *[Variházy* Oszkár életútja.] — Somogyi Néplap, 1969. december 25. 6. p.

Csukly Alajos: *Velinszky* László [1888. augusztus 28—1919. szeptember 23.) — Fejér Megyei Szemle, 6. köt. 1969. 5—28. p.

Meghalt *Vorosilov* marsall. — Magyar Nemzet, 1969. 282. sz. 5. p.

Zrínyi [Miklós] emlékünnepség Szigetvárott. — Népszabadság, 1969. 204. sz. 7. p.

Összeállították: *Molnár Éva*
Viniczai István
Windisch Aladárné

TARTALOM

Dr. Munk Károly: 1919—1971 — — — — 411

TANULMÁNYOK

GONDA IMRE — A korlátlan tengeralattjáró háború és az Osztrák—Magyar Monarchia. I. rész — — — — 413

BORUS JÓZSEF — Churchill és a brit vezérkar balkáni tervei (1942—1945). II. rész — — — — — — — 441

GELLÉRT TIBOR — Katonák az „Arccal a vasút felé" mozgalomban és a hidak helyreállításáért folytatott küzdelemben — — — — — — — — — — — 476

KÖZLEMÉNYEK

BENDE LAJOS — A törökkori magyar végvárakról — — — — 501

CSIMA JÁNOS — A Horthy-hadsereg diszlokációja 1920—1941 között — — — — — — — — — — — 523

SZŐCS FERENC — A csengeri razzia — — — — — — — — 545

SZEMLE

TÓTH SÁNDOR — *A. I. Puskás:* Magyarország a második világháborúban — — — — — — — — — 561

MOLNÁR PÁL — *Csima János:* Makótól Sopronig — — — — 563

GODÓ ÁGNES — *Sztojan Radev:* Krav po rozite — — — — 565

SPEIDL ZOLTÁN — *Mihail Boncs-Brujevics:* Felkötöttem kardomat 568

RÁZSÓ GYULA — *Montgomery of Alamein, Bernard L.:* A History of Warfare — — — — — — — — — 571

* * * — Külföldi hadtörténelmi folyóiratok szemléje — 574

HÍREINK

M. P. — A harmadik negyedév eseményeiből — — — 584

BIBLIOGRÁFIA

MOLNÁR ÉVA
VINICZAI ISTVÁN
WINDISCH ALADÁRNÉ — Az 1969. évi Magyarországon megjelent hadtörténelmi irodalom bibliográfiája. II. rész — — 585

СОДЕРЖАНИЕ

Д-р Карой Мунк: 1919—1971 — — — — 411

СТАТЬИ

ИМРЕ ГОНДА — Неограниченная подводная война и Австро—Венгерская Монархия. Часть I. — — — — — — 413

ЙОЖЕФ БОРУШ — Черчилль и Балканские планы Генерального Штаба Великобритании (1942—1945гг). Часть II. — 441

ТИБОР ГЕЛЛЕРТ — Участие солдат в движении «Лицом к железной дороге» и в борьбе за восстановление мостов — 476

СООБЩЕНИЯ

ЛАЙОШ БЕНДЕ — О венгерских пограничных крепостях времён турецкого ига — — — — — — — — — 501

ЯНОШ ЧИМА — Дислокация хортистсткой армии в период 1920—1941 гг. — — — — — — — — 528

ФЕРЕНЦ СЕЧ — Облава в селе Ченгер — — — — — — — 545

ОБЗОР

ШАНДОР ТОТ — *А. И. Пушкаш:* Венгрия во второй мировой войне 561

ПАЛ МОЛЬНАР — *Янош Чима:* От Мако до Шопрона — — — — 563

АГНЕШ ГОДО — *Стоян Радев:* Кръв по розите — — — — — 565

ЗОЛТАН ШПЕИДЛ — *М. Д. Бонч—Бруевич:* Вся власть советам — — 568

ДЮЛА РАЖО — *Montgomery of Alamein, Bernard L.:* A History of Warfare — — — — — — — — — 571

* * * — Обзор иностранных военно-исторических журналов — — — — — — — — — — — 574

НОВОСТИ

П. М. — Из событий третьего квартала текущего года — 584

БИБЛИОГРАФИЯ

ЕВА МОЛЬНАР, ИШТВАН ВИНИЦАИ, ЭЛЕОНОРА ВИНДИШ — Библиографический указатель военно-исторических журналов (1969). Часть II. — — — — — 585

INHALT

	Dr. Károly Munk: 1919—1971 — — — —	411
	STUDIEN	
IMRE GONDA	Der verschärfte U-Bootkrieg und die Österreichisch—Ungarische Monarchie. I. Teil — —	413
JÓZSEF BORUS	Die Balkanpläne Churchills und des britischen Generalstabs (1942—1945). II. Teil — — —	441
TIBOR GELLÉRT	Soldaten in der Bewegung „vis à vis der Eisenbahn" und im Kampf um die Wiederherstellung der Brücken — — — — — — — — —	476
	MITTEILUNGEN	
LAJOS BENDE	Über die ungarischen Grenzfestungen zur Zeit der Türkenkriege — — — — — — — —	501
JÁNOS CSIMA	Die Dislokation der Horthy-Armee in den Jahren 1920—1941 — — — — — — —	528
FERENC SZŐCS	Die Razzia in Csenger — — — — — —	545
	RUNDSCHAU	
SÁNDOR TÓTH	*A. I. Puskás:* Ungarn im zweiten Weltkrieg —	561
PÁL MOLNÁR	*János Csima:* Von Makó bis Sopron — — —	563
ÁGNES GODÓ	*Stojan Radew:* Kraw po rozite — — — —	565
ZOLTÁN SPEIDL	*Mihail Bontsch-Brujewitsch:* Alle Macht für die Räten — — — — — — — — — —	568
GYULA RÁZSÓ	*Montgomery of Alamein, Bernard L.:* A History of Warfare — — — — — — — — — —	571
* * *	Übersicht ausländischer kriegsgeschichtlicher Zeitschriften — — — — — — — — —	574
	NACHRICHTEN	
P. M.	Aus den Ereignissen des dritten Vierteljahrs —	584
	BIBLIOGRAPHIE	
ÉVA MOLNÁR ISTVÁN VINICZAI ELEONÓRA WINDISCH	Bibliographie der im Jahre 1969 in Ungarn erschienenen kriegsgeschichtlichen Literatur. II. Teil — — — — — — — — — — —	585

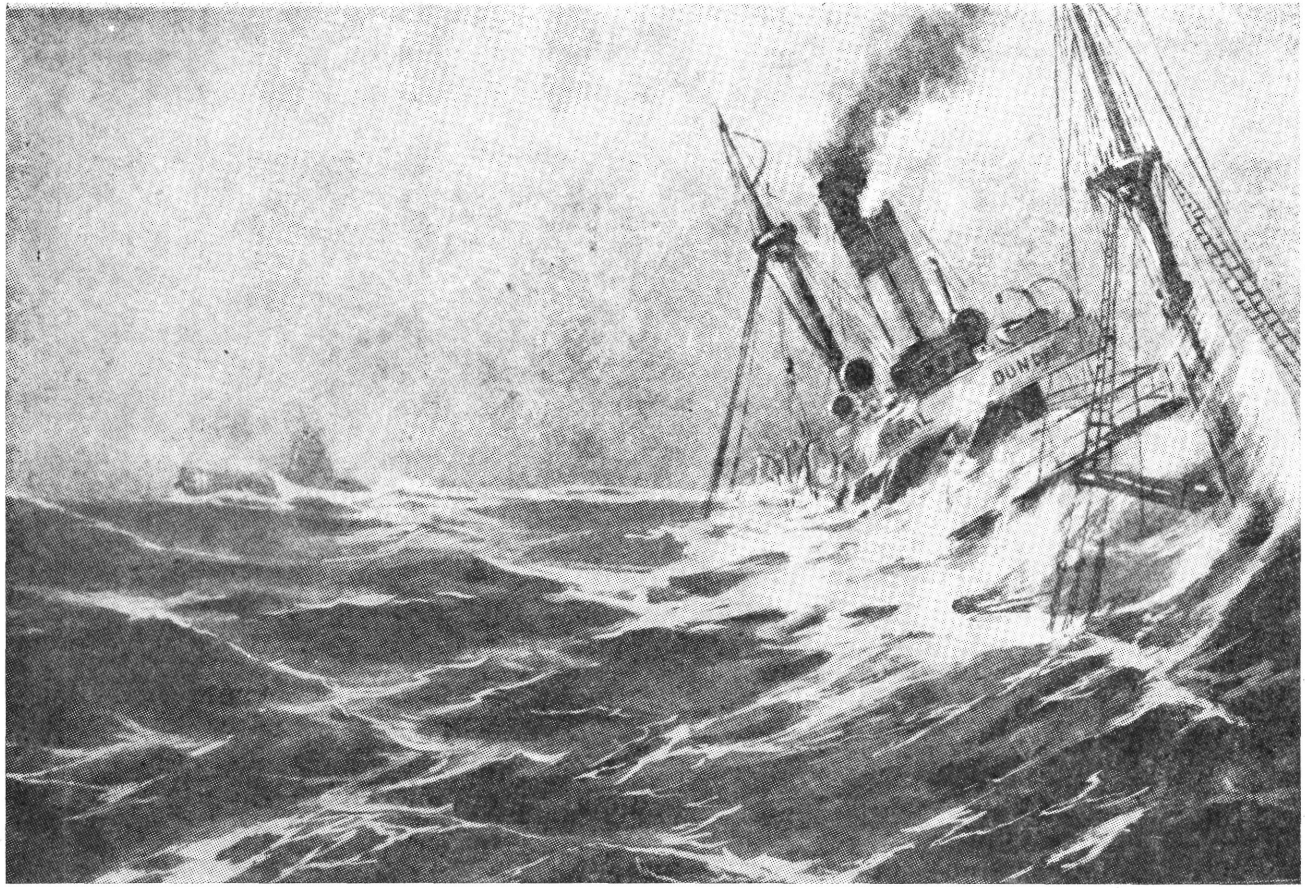

Német tengeralattjáró elsüllyeszt egy angol kereskedelmi gőzöst (Duschnitz K. rajza)

Ára: 8,—Ft

ZRINYI KATONAI KIADÓ
KÖNYVEI
megvásárolhatók a
bizományi könyvterjesztőnél
HADTUDOMÁNY
KATONAI KIKÉPZÉS NEVELÉS
A KORSZERŰ HARC KÉRDÉSEI
HADITECHNIKA
HADTÖRTÉNELEM
KÉZIKÖNYVEK
RIPORTOK, DOKUMENTUMOK
KATONAI EMLÉKIRATOK
REGÉNYEK, ELBESZÉLÉSEK